FUGEDI ERIK

URAM, KIRÁLYOM...

A XV. századi Magyarország hatalmasai

FEKETE SAS KIADÓ
BUDAPEST, 2004

A kötet kiadását támogatta a
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogram

A könyv a Gondolat Kiadónál 1974-ben megjelent
reprint jellegű kiadása

Lektorálták
Bónis György
Szűcs Jenő

Az utószót
Érszegi Géza
írta

A borítót
Petrus Ransanus
Epitome Rerum Hungaricarum
című műve miniatúrájának felhasználásával
Fazakas István
tervezte

Előszó

„Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy öreg király..."' Ezt a bevezető mondatot mindnyájan ismerjük, tudatunk legrégebbi emlékei közé tartozik, mert akkor mondták el, amikor még kisgyerekek voltunk. Később, felnőtt korunkban azt tanultuk meg ugyanezekről a történetekről, hogy kitalálták, semmi sem igaz belőlük. Nincsenek és nem voltak vasorrú bábák, senki emberfiát nem lehet gyíkká vagy békává varázsolni, a hétfejű, tűzokádó sárkány sem volt soha valóság. így lett tudatunkban az ilyen történet neve: mese. A mesék világának megvoltak a maga szabályai. Nem sokat várhatott az ember az olyan sárkánytól, aki megérkezése előtt nem hajította haza hét mérföldről a buzogányát.

Az itt következő lapokon az olvasót a maitól idegen világba szeretném elvezetni, a XV. századi Magyarországra. Olyan világ ez, amelyben az ország ura a király, a rég elhalt szentek pedig valóságos tényezőként vesznek részt a szürke hétköznapok és ünnepek eseményeiben egyaránt. Mai felfogásunk szinte azt diktálná, hogy ezt a világot is a mesék közé soroljuk, talán meg is erősíti az olvasóban ezt a felfogást, hogy sokszor idézünk a népmesékből. Pedig ez a világ tulajdonképpen csak időbeli távolsága miatt idegen a mai embertől, aki kicsit csodálkozva veszi tudomásul, hogy más társadalmi rendszer más tudatot jelent, és más játékszabályokat.

A XV. század világa a magyarság múltjának egyik fejezete, s így inkább csak arra a jogosan felmerülő kérdésre kell választ adnom, hogy miért éppen a királyt, a főpapokat és a főurakat, miért éppen a kor Magyarországának hatalmasait választottam a könyv és a mögötte álló tudományos kutatás tárgyául. Ez a réteg az ország lakosságának picinyke töredéke volt, sohasem végzett termelőmunkát, mégis úgy hitte, hogy hivatása a nép sorsának irányítása. De a témaválasztást nem ezek a jellemzők befolyásolták, hanem az, hogy ez a maroknyi csoport döntötte el az egész ország és vele együtt az egész magyarság sorsát, mert a hatalom az ő kezükben volt. Ezért érdemes megismerni - amennyire lehet - gondolkodásukat, felfogásukat, azt, amit hittek, és amit róluk hittek; ezen keresztül megvilágítani az egész nép sorsát meghatározó döntésüket.

A hatalmasokon kívül szerepelnek a könyv lapjain a nemesség alsóbb, közép- és kisbirtokos rétegei is. Vonzó feladat lett volna az ő tudatuk, magatartásuk, az álta-

luk követett játékszabályok megismerése, és csak sajnálom, hogy történeti kutatásunk mai állapota még nem teszi lehetővé kerek kép megrajzolását.

Korunkban a társadalomtudomány fejlődése egyre bonyolultabb feladatok elé állítja a történészeket is. Ezt a könyvet nem tudtam volna így megírni mások segítsége nélkül. Kedves kötelességemnek teszek eleget, amikor köszönetét mondok barátaimnak és munkatársaimnak, Benda Kálmánnak, aki bécsi levéltári kutatásaiból származó másolatot engedett át; Petneki Áronnak, aki az illusztrációk kiválasztásánál segített; lektoraimnak, akik észrevételeikkel tették előadásomat pontosabbá és érthetőbbé, s mindazoknak, akik a kézirat elolvasásával és megjegyzéseikkel segítették elő a népszerű műfaj követelményeinek teljesítését.

Budapest, 1973. március

Az ország

Magyarország a XV. században

A XV. század derekán, 1451-1455 között a francia Gilles Le Bouvier, akit másképpen Berrynek neveztek, megírta *Az országok leírásának könyvét*, és ebben néhány sorban Magyarországról is megemlékezett.

„Magyarország igen nagy királyság, teljesen sík, kivéve Lengyelország felől, ahol hegyek vannak, és ennek az országnak lakói a síkságon levő utakon kocsin járnak. Ebben a királyságban 16 város van, fővárosa a Duna mellett Buda, ahol a király tartózkodik... Ennek a királyságnak földjén minden megterem és olcsó. Az emberek mind nagy szakállt hordanak, és gyakran zarándokolnak el Rómába, többen, mint a világ bármelyik más országából, és oda menve sok lovat adnak el a velenceieknek, bolognaiaknak és toscanaiaknak. Országuk sokszor nagy háborúban áll a szaracénokkal (törökkel)... jó lovaik vannak, kevéssé és könnyen vannak felfegyverezve, és önként semmiképpen sem szállnak le lovukról, hogy gyalog harcoljanak. Jelenlegi királyuk Magyarország, Cseh-, Horvátország és Dalmácia királya, osztrák herceg és morva őrgróf, és Bécs városában tartózkodik a Duna mellett...”

Berry rövid és bizony igen sommás leírása a távol élő szemlélő hírei alapján foglalta össze azt, amit Magyarországról a messzi Franciaországban is tudni lehetett. A XV. századi magyar királyság mindenképpen különbözött azoktól a földrajzi, gazdasági és politikai keretektől, amelyek között a magyarság későbbi sorsa folyamán élt és alkotott. Határa észak és kelet felé a Kárpátok gerincének természetes vonala volt, a nyugati határt a Dunántúl északi részén a Lajta jelölte ki, attól délre az Alpok dombokká szelídült kifutóin folytatódott. A tulajdonképpeni magyar királyság déli határa a Dráva volt, egészen Valkóig, onnan kezdve a Száva, majd Nándorfehérvártól (a mai Belgrád) a Duna. De a magyar királyság hatalma ettől a vonaltól délre, a Dráva és a Száva közén fekvő Szlavóniára, a Szávától délre fekvő Horvátországra és Macsóra is kiterjedt. Horvátország a XI. század elején még Önálló királyság volt, amelynek uralkodója alattvalóival együtt a nyugati kereszténységhez csatlakozott. Az utolsó horvát király felesége László magyar király nővére volt, s amikor a horvát király gyermektelenül halt meg, László az öröksödés jogán foglalta el országát. Ettől kezdve elvileg perszonálunió állt fenn Ma-

gyár- és Horvátország között, a magyar király egyben a horvát király rímét is viselte, gyakorlatilag a két terület mégis egy politikai egység volt. A királyt a bán képviselte Horvátországban, amelynek önkormányzata, különleges társadalmi fejlődése megmaradt, de sorsáról végső fokon a magyar király és tanácsa döntött, s ebben a horvát urak is részt vettek. Hasonlóan megtartotta különállását a valamivel később meghódított Szlavónia is. A korábbi horvát politikai fejlődés indította meg a dalmát tengerpart meghódítását, s emiatt Magyarország állandó ellentétben állt Velencével, amely ugyancsak igényt tartott a dalmát városokra. A XV. században a magyar uralom már megszűnt Dalmácia felett, Zsigmond király 1413-ban fegyverszünetben volt kénytelen elismerni az Adria királynője tényleges fennhatóságát.

A középkori magyar királyság földrajzi elhelyezkedése sok szempontból meghatározta sorsát. Tőle nyugatra elvileg a német-római császárság feküdt, de a császárság mint politikai hatalom már régen elvesztette súlyát és egyetemes jellegét. A XV. század elején ugyan éppen a magyar királyi koronát viselő Zsigmond császár ragyogtatta fel fényét, amikor a konstanzi egyetemes zsinaton végtelen tárgyalásokkal megszüntette a nagy nyugati egyházszakadást, és az egymással versenyző három pápát lemondatva, ismét egy pápa kezébe adta a kereszténység feletti lelki hatalmat, de Zsigmond császár utódai alatt a hajdani legfőbb világi hatalom egyre inkább veszített jelentőségéből, és a Habsburgok családi belügyévé vált. A Magyarországgal közvetlenül szomszédos osztrák tartományok alkották a Habsburgok tényleges politikai és gazdasági bázisát, s a magyar király alattvalóit - főképpen a dunántúliakat és a horvátokat - számtalan szál kötötte a nyugati szomszédhoz. Csehországgal még szorosabb volt a kapcsolat. Zsigmondtól kezdve a XV. század magyar királyai egyben a cseh királyok is voltak, bár a huszitizmus a század derekán gyakorlatilag megakadályozta az uralkodókat Csehország tényleges kormányzásában. Északon Lengyelország volt a középkori magyar királyság szomszédja. A két ország viszonya - Zsigmond és Mátyás uralkodásának egy-egy szakaszától eltekintve - általában zavartalan volt. Keleten a két román fejedelemség, Moldva és Havasalföld terült el. Noha mindkettő a magyar király hűbérese volt, a politikai erőviszonyok következtében mindkettő a törököt volt kénytelen szolgálni. Délen a szerb fejedelem és a bosnyák király éppen a XIV. század végén veszítette el függetlenségét a törökkel szembeni harcban.

A szomszédok felsorolásánál többet mondunk, ha azt hangsúlyozzuk, hogy Magyarország Európa egyik részének határán feküdt. Nyugati szomszédai és Lengyelország a latin kereszténységhez tartoztak, vallási központjuk Róma volt - a keleti és a déli szomszédok ezzel szemben óhitűek voltak, vallási központjuk Bizánc volt, amelyet 1453-ban foglalt el a török, s ezzel - legalábbis a Balkánon - súlyos csapást mért a görögkeletiekre. Magyarország a latin kereszténység utolsó állomása volt kelet felé, nem csodálkozhatunk azon, hogy a kulturális hatások elsősorban nyugat felől érték. így volt ez alapjában véve Cseh- és Lengyelországban is, közelebbről szemügyre véve a folyamatot, mégis óriási különbséget láthatunk. Északi szomszédaink szinte teljesen a német területek hatása alatt álltak, Magyarország ezzel szem-

ben a két nyugati hatás erővonalának metszőpontjában: a német és az itáliai hatásé-ban. Horvátországon és Dalmácián át a magyar király alattvalói mindig kapcsolat-ban álltak az olasz városokkal, s rajtuk keresztül a latin szellemmel. A tanulni vá-gyók nemcsak a bécsi egyetemet keresték fel, hanem az északolaszokat is. Nem meg-lepő, hogy a század negyvenes éveitől kezdve a humanizmus és reneszánsz a kelet-európai országok közül elsőnek Magyarországon jelent meg, itt vert legmélyebb gyö-keret; a lengyelek több jellemzőjét innen vették át a XVI. század elején, a román vajdaságokban azonban már nem tudott meghonosodni.

Határterületen feküdt a magyar királyság gazdasági szempontból is. A nyugat-európai kézművesipar termékeit nagyban már ekkor is a tengeren szállították kelet felé. A déli tengeri út az olasz kikötőkből - elsősorban Velencéből - vezetett Kis-ázsia és Afrika felé, Kelet-Európa északi területét a holland és északnémet kikötők-ből lehetett kényelmesen elérni. Az Itáliából és a német területekről kelet felé száraz-földi úton szállított áruknak Magyarország szinte utolsó állomása volt.

Azt mondottuk, hogy a magyar királyság a latin kereszténységhez tartozott, s megállapításunkhoz gyorsan hozzá kell tenni, hogy a Rómához tartozó Európa területén éppen a XV. században változott meg döntően a földünkről és vele együtt kontinensünkről alkotott vélemény. 1443-ban (egy évvel a szerencsétlen kimenetelű várnai csata előtt) a portugál királyi család egyik tagja, Tengerész Henrik egy tenger

feletti hegyfokon építtette fel magános lakóhelyét, innen irányította Afrika partjainak felfedezését. A tervszerű munka hamarosan meghozta gyümölcsét, felfedezték az Afrika megkerülésével Indiába vezető tengeri utat, s a század végén már elkészült az első térkép Európáról, Ázsiáról és Afrikáról. A világ nyugat és dél felé tágult, az uralkodók, politikusok és kereskedők már számoltak vele. írók lelkesedtek a bátor tengerészekért, álmodoztak a keresztény vallás soha nem látott kiterjesztéséről, és a keresztények soha nem látott meggazdagodásának lehetőségéről. így könnyebb volt elviselni Bizánc elestét, a török előnyomulását, a keresztény Európa keleti részeinek elvesztését.

A magyar királyság központját alkotó Kárpát-medencében különböző gazdaságföldrajzi tájak váltogatták egymást. Az Alföld sík, száraz területe és a Felvidék vagy Erdély erdőkkel borított hegyei közé aligha lehetett egyenlőségjelet tenni, a Dunántúl dombos tája pedig mindegyiktől erősen elütött. Az Alföld a XV. században főképpen állattenyésztésre volt alkalmas, a Dunántúlon gabona- és szőlőtermelés váltogatta egymást, a hegyes tájakon a fakitermelés játszott nagy szerepet a maga bőséges áruválasztékával: épületfával, bányafával, a kohászatban nélkülözhetetlen faszenével és a hamuzsírral.

A földrajzi szempontból eltérő területek településformái már nem mutattak ilyen nagy eltérést. A társadalmi rendnek megfelelően, mindenütt megtalálható volt a vár, a város és a falu. A táj földrajzi jellegének megfelelően, a nehezen megmászható hegyen vagy még nehezebben megközelíthető mocsárban épült főúri vár elkülönült a körülötte fekvő településektől. A vár szerényebb formája, a kisebb várkastély, vagy a még egyszerűbb, a megerősített nemesi udvarház a mezővárosokban, vagy a falvakban állt, kevésbé határolta el tulajdonosát a parasztságtól. Társadalmi szempontból mégis azonos jelenség volt, akárhol is állt, hiszen mindegyik a nemesség lakóhelyéül szolgált, a földesúrnak, családjának, kíséretének és kincseinek volt többé-kevésbé biztos menedékhelye. A középkori város - elvben legalábbis - szintén erődítmény volt, falai, tornyai meg árkai éppúgy elválasztották a körülötte fekvő falvaktól, mint a várat, de Magyarországon ez sem volt szabály. Gazdag és tekintélyes városok maradtak megerősítetlenül, Besztercebányának pl. a XVI. századig nem voltak falai. A mezővárosok között meg egyenesen kivétel volt az olyan, amelynek erődítményei voltak. A jobbágyok lakóhelyéül szolgáló falu - legnagyobb része fából vagy sövényből és vert földből álló 20-25 házával - kicsi, védtelen település volt.

A táj földrajzi jellege és az ott folyó gazdálkodás a települések sűrűségét is megszabta. Úgy tűnik, hogy a legfejlettebb terület a Dunántúl, itt volt a legsűrűbb nemcsak a falu-, de városhálózat is, itt helyezkedett el a legtöbb egyházi intézmény. Az egész település-szerkezetben a város volt az idegen elem. Idegen volt, mert nem tartozott bele a földesúr-jobbágy ellentétpárnak megfelelő vár-falu kategóriák egyikébe sem, mert erődítményei miatt nehezen volt bevehető, mert falai mögött egy nem nemes, de nem is jobbágy lakosság élt és dolgozott. Idegen volta ellenére is nélkülözhetetlen volt, mert egy-egy táj központjának szerepét játszotta, igazgatási,

gazdasági, egyházi és kulturális szempontból egyaránt. Városokban folyt a pénzverés, itt voltak a sókamarák, ide összpontosult az ipar és a kereskedelem. A vásárok, főleg az évi vagy országos vásárok, amelyek általában két hétig tartottak, messze földről vonzották a hazai és idegen kereskedőket, a tágabb környék parasztságát, és egyformán adtak alkalmat üzletkötésre, pénzügyi akciók lebonyolítására, népünnepélyre és egyházi szertartásra; nem hiába hivták őket a kor magyar nyelvén sokadalomnak. A püspöki székhelyek is mind városokban voltak találhatók (ezt a kánonjog is előírta), de még ahol nem is volt püspöki székhely, ott is sok egyházi intézmény fénye - nemegyszer csodás ereklyék, mint pl. Váradon Szent László sírja - kápráztatta el a vidéki embert, akinek falujában esetleg még egy kis plébánia sem állt. Mindez együttvéve - Werbőczi is így fogalmazta meg - „jó életet” tett lehetővé, jobbat, mint akár falun, akár egy fényes nagyúri várban. S ha a magyar nemesi életfelfogásnak olyan meggyőződéses híve, mint Werbőczi is elismerte, hogy jobb a városban élni, akkor a kép teljességéhez az is hozzátartozik, hogy főuraink és nemeseink nem nagyon törekedtek arra, hogy a városban lakóházuk legyen. Ez alól egyedül Buda volt kivétel a XV. században, mert a királyi udvar székhelyén minden főpap és főúr igyekezett magának házat szerezni, ahol megszállhatott.

A francia szerző 16 várost említ anélkül, hogy megnevezné őket, s ma már nem tudjuk megállapítani, melyik lehetett ez a 16 város. A nevek összegyűjtése annál is nehezebb feladat, mert Magyarország városai között a XV. században már többféle szempont szerint tettek különbséget. Jogilag megkülönböztettek szabad királyi (civitas) és (magánföldesúri joghatóság alatt álló) mezővárosokat (oppidum), ami

sem a lakosság nagyságát, sem a város gazdasági erejét nem határozta meg. Nagyszombat szabad királyi város volt, pedig kisebb lehetett Szegednél, amely viszont nem volt az. Korpona jelentéktelen kisváros volt, de jogilag sokkal előkelőbb, mint Pécs vagy Győr, mert mindkettő püspöke tulajdonában volt. Gazdaságilag sem lehetett egy kalap alá vonni a kereskedő- és bányavárosokat. Körmöcbányán, Nagybányán és Offenbányán aranyat, Selmecbányán ezüstöt, Besztercebányán még annál is fontosabbat, nyers rezet állítottak elő. S ezzel a bányavárosok felsorolásának még nincs vége, a kisebbek egész sorát ismerjük, nem szólva a gömöri vasbányák vagy a sóbányák mellett kialakult városainkról, amilyen az erdélyi Torda vagy Máramarossziget volt. A fémek közül - ezen méltán ütközhet meg a mai olvasó - csupán az aranyat és az ezüstöt dolgozták fel Magyarországon, a réz nyers állapotban hagyta el az országot, hogy a XIV. században Velencében, a XV. században Nümbergben váljék kohászati végtermékké, sárga-, illetve vörösrézzé.

A bányászat volt szinte az egyetlen ipari foglalkozás, amely nemcsak néhány mesterembernek, hanem városok egész lakosságának adott kenyeret. Ilyen méretű ipart a bányászaton kívül csak a lengyel határon találunk, ahol Bártfa lakossága foglalkozott nagyarányú vászonszövéssel. A többi város lakossága elsősorban kereskedelemből élt, s ezek a városok az országba vezető nagy útvonalak mentén feküdtek, legtöbbször ott, ahol a hegyvidék és síkság találkozott egymással. A nyugat felől bevezető útvonalak mellett találjuk Nagyszombatot, Pozsonyt, Sopront és Győrt az északról jövők mentén Kassát, a dél felőlieknél Szebent, Brassót, illetve Pécset, és ezt a sort Fehérvár (ma: Székesfehérvár) zárja, amely a délnyugat, Itália és Velence felé irányuló marhakereskedelem egyik legfontosabb állomása volt. A közbülső területen, Buda és Erdély között Várad, Kolozsvár és Gyulafehérvár játszották a legnagyobb szerepet. A legnagyobb, a leggazdagabb és a legfontosabb város az ország fővárosa, Buda volt. Kereskedői az ország minden vidékére eljutottak, jogrendszerét számos város vette át, itt tartották meg a legfontosabb tanácskozásokat és az országgyűléseket, vagy a testvérvároson, Pesten kívül Rákos mezején, amiért a hazai német polgárság az országgyűléseket nem is Landtagnak, hanem Rakoschnak nevezte.

A városok között ilyenformán rangsor alakult ki, mégpedig minden téren érvényes rangsor. Gazdaságilag talán az a legjellemzőbb, hogy a rangsor élén álló városokban megtalálható volt a kor luxuscikkeinek tekintélyes sora, a rangsor vége felé járókban csak a hétköznapi iparcikkek. Ha az esztergomi érsek olasz selymet vagy bársonyt akart venni, akkor Budára kellett küldenie, az egyszerűbb nürnbergi posztót megvetethette helyben is, Esztergomban. A rangsor társadalmi szempontból is érvényes volt, mert a nagy szabad királyi városok új polgáraikat a kisebb városokból, ezek pedig a mézővárosokból vagy falvakból toborozták. Egyházi intézmény is több volt a rangsor élén álló városokban: Budán négy koldulórendi kolostort találunk, Győrben, Szegeden vagy Váradon már csak kettőt.

Ha „nagy” városokról beszélünk, semmiképp sem szabad a mai fogalmakból kiindulni. Legnagyobb városunknak, Budának sem lehetett ekkor több mint 8-10 ezer lakosa, Szeged és Kassa népessége mindössze 7-8 ezer, Kolozsváré és Pozsonyé

5 ezer, Sopronė 3-4 ezer lélek volt. A többi városnak még ezeknél is kevesebb lakosa volt, s ez a korabeli európai szintet tekintve is kevésnek bizonyult, pl. a Majna melletti Frankfurt 10, Nümberg 23 ezer lakosához vagy a 40-50 ezer lelket számláló német-alföldi városokhoz képest. Bizonyos gazdasági elmaradottságra utal az a tény, hogy a városi polgárság összlétszáma az egész ország lakosságának csak mintegy 2%-át tette ki.

A nagy kereskedő- és bányavárosok hálózatát a kisebb városok hosszú sora égé-. szítette ki. Közülük nem egy valóban urbánus jellegű volt, kolostorokkal, iskolákkal, bécsi egyetemet látogató fiaival, de a lakosság ipar és kereskedelem helyett mégis főképpen bortermelésből élt. Ide kell sorolnunk Esztergomot és Sárospatakot, éppen úgy, mint az ország déli részén fekvő Újlakot.

Mint már említettük, a bányászat és a kereskedelem igen fontos szerepet játszott, az ország lakosságának túlnyomó többsége azonban mezőgazdasággal, azaz földművéléssel, állattenyésztéssel vagy halászattal tartotta fenn magát.

Míg egész Nyugat-Európa, főképpen pedig Franciaország állandó éhínségnek volt kitéve, Magyarországon ilyesmiről nincs tudomásunk, s az itt járó külföldiek is mindig kiemelték az ország földjének termékenységét. A gabonatermelésnek mégsem volt nagy fontossága. Első pillanatban ez talán furcsán hangzik, de arra kell gondolnunk, hogy a gabona olcsó volt, ára nem bírta el a szállítási költségeket, úgy látszik, mindenkinek volt belőle elég. Hasznot a bor és a vágóállat hozott.

A középkori Magyarországon nem nagyon ittak vizet, s miután a bor már az ország északi részén sem termett meg, a határtól északra meg még úgy sem, érdemes

volt új meg új területeket a bortermelésbe bevonni, s a megtermett bort nagy távolságokra elszállítani. Az ország legjobb borának a szerémit tartották (az Újvidékkel szemben fekvő dombokon termelték), de közkedvelt volt a többi dél-dunántúli (somogyi, tolnai) is. A század végére kialakult a hegyaljai bortermelés. A szerémit nemcsak Budára szállították, hanem a Tiszán fel Szegedig, onnan Kassán át Krakkóig. A Hegyalja is berendezkedett Lengyelország, Sopron és Pozsony meg Cseh- és Morvaország ellátására.

A nagy alföldi mezővárosok lakossága bortermelés helyett inkább állat-, főképpen pedig marhatenyésztéssel és kereskedelemmel foglalkozott. A nyugat felé irányuló vágóállat-export a XV. század folyamán egyre nagyobb méreteket öltött. Az országban tenyésztett szarvasmarhán kívül moldvait is közvetítettek Velence meg Nümberg felé. A Duna és a Tisza szabályozatlan, mocsaras holt- és mellékágakat alakított ki, ezekben bőven termett meg a hal, a főágakban meg a viza, amelyet besózva szállítottak Bécs felé.

Mindent összevéve, Berry itt is fején találta a szöget, amikor azt írta, hogy Magyarországon minden megterem, és - legalábbis francia fogalmak szerint - minden olcsó.

A városokról szólva említette meg Berry először a leghatalmasabb urat, a magyar királyt. Magyarország az egész XV. századon át királyság volt. A királyságot az uralkodó kormányozta, s a hatalom gyakorlásában a központi szervek egész sora és megyei szervezet állt rendelkezésére. A központi szervek közül a legfontosabb a főpapokat és főurakat magában foglaló királyi tanács volt. A végrehajtó szervek közül a legnagyobb szerepet a kancellária játszotta, mindkettővel még bőven lesz alkalmunk megismerkedni. A király parancsait a kancellária királyi tanács tagjain kívül a megyéknek küldte ki. Zárt területi egységek voltak ezek, és hosszú, immár négy évszázados fejlődésük során furcsa, kettős jelleget öltöttek magukra. A fejlődés kezdetén a megye teljesen a király végrehajtó szerve volt, amelynek élén a király által kinevezett megyésispán állt. A megyék ispánjait ugyan még a XV. században is a király nevezte ki, a megyék azonban már nem a király végrehajtó szervének feladatát töltötték be, hanem időközben a megye birtokos nemeseinek önkormányzati szervévé alakultak át. A király által kinevezett ispán legtöbbször országos méltóságot vagy több megye ispánságát viselte, ezért valamelyik bizalmi embere, az állandóan a megyében tartózkodó alispán helyettesítette. Az alispán mellett a megyei nemesség által választott szolgabírák működtek, ők alkották a megye hatóságát, ők vezették a megyei nemesek csapatait, az ő közreműködésükkel hajtották be a királyi adót, ők ítélkeztek a megyei bíróság elé tartozó ügyekben, A megyerendszer kettőssége lehetővé tette, hogy a megyék egyszerre legyenek a királyi akarat engedelmes végrehajtói és a nemesség ellenállásának képviselői.

A megye hatásköre nem terjedt ki a megye földrajzi értelemben vett egész területére, de a megyék hálózata sem terjedt ki az egész országra. A megyék területén belül fekvő szabad királyi városok igazgatása a nemesi megye kialakulása után is a központi királyi szervek kezében maradt. A városokat a kancelláriából kimenő parancsokkal kormányozta az uralkodó, egyébként nagyfokú önkormányzatot él-

veztek; adójukat a királyi kincstárnak fizették, saját bíróságuk és fellebbviteli ügyekben is külön központi királyi bírójuk volt, a tárnokmester vagy a személynök. A megyehálózatból viszont kimaradt a kiváltságolt népek szervezete. A kunok és székelyek székekbe szervezve éltek, az erdélyi szászok székei pedig úgynevezett szász egyetemet alkottak a XV. században.

A szabad királyi városok és megyék igazgatásában megnyilvánuló párhuzamosság, a kiváltságolt népek különleges szervezete egymagában véve is elég bonyolulttá tette az ország kormányzását; még bonyolultabbá vált az egész helyzet azáltal, hogy az uralkodó nem maga kormányozta az egész országot, hanem bizonyos területek kormányzását eleve átengedte az országos méltóságoknak. így képviselte a királyt az erdélyi vajda Erdélyben, a szlavón, a horvát-dalmát, a macsói bán a maga területén. Ezek az országos méltóságok azonban elsősorban az alattvalókkal szemben képviselték a királyt, hatalmuk tehát ilyen értelemben korlátozott volt. ők bíráskodtak a rájuk bízott terület nemesei felett, ők hajtották végre az ítéleteket, adót szedtek, kötelesek voltak területüket a külső ellenséggel szemben megvédeni (ennek érdekében kisebb betöréseket is végrehajthattak a szomszédos országokba), de nem volt joguk önálló külpolitikát folytatni, szabályosan hadat üzenni, más országgal szerződést kötni. Még így is, a hatalom korlátozott voltát tekintetbe véve is, méltán állapíthatták meg, hogy „a bánság igen kiemelkedő méltóság Magyarországon”, s ez fokozott mértékben állt az erdélyi vajdára.

A kormányzás ilyen körülmények között nem volt könnyű feladat, és az sem csodálatos, hogy a feudális igazgatás lényege, hatásköre és eljárási módozatai teljesen eltértek mindattól, amit ma közigazgatásnak nevezünk, bár ugyanolyan kialakult játékszabályai voltak, mint a mainak. Elvileg a kormányzás a középkorban is a törvények végrehajtását és a közrend fenntartását célozta, de az eltérés már a célkitűzésben megnyilvánult. Nem egyszerűen arról volt szó, hogy az alattvalókat a törvény és a jog szabályainak betartására kényszerítsék, hanem ezenkívül a királyi kegymegnyilvánulást is végrehajtsák. Ha a király valakit a jobbágyok közül a nemesek közé emelt, ha valamelyik hívét birtokadománnyal jutalmazta, akkor kegyet gyakorolt, és ennek megvalósítása ugyanúgy feladata volt az igazgatásnak, mint a gonosztevők üldözése. S ha már célkitűzésben is van eltérés, akkor a különbség még inkább növekszik, ha közelebbről vesszük szemügyre a „közigazgatás” alá vont személyek körét.

A feudális Magyarország királya által irányított központi igazgatás eleve nem terjedt ki az egész ország lakosságára, hanem annak csupán egy kis töredékére, elsősorban a nemességre, a szabad királyi városokra és a kiváltságolt népelemek egy részére. A jobbágyok nagy tömege ugyan köteles volt a királyi rendeletek végrehajtására és a törvények megtartására, de mindkét tekintetben földesurának (azaz a nemességnek) tartozott ezért felelősséggel. A király közvetlen kormányzása alatt álló nemesség megyei szervezetbe tömörült, a városok mindegyike külön egységet alkotott, a kiváltságolt népelemek pedig a megyékre sokban hasonlító, ún. székekbe szerveződtek. Mindegyik megye és szék lényege az önkormányzat volt, a helyi szo-

Döntés

—

Végrehajtás

Központi szervek

Helyi igazgatás (önkormányzói)

1. A kormányzás mechanizmusa

kások megtartása és gyakorlása; ezért minden központi rendelkezés tényleges végrehajtása a legtöbb esetben a királyi igazgatás és az önkormányzat képviselőjének együttműködésén állt vagy bukott meg. Hogy az előbbi példánál maradjunk: ha a király valakinek birtokot adományozott, akkor ennek végrehajtása - az ún. beiktatás - két hivatalos személy jelenlétében ment végbe, a megyei nemesség soraiból kiválasztott „királyi ember” és a legközelebbi nagyobb egyházi testület (káptalan vagy monostor) kiküldöttének jelenlétében. Az egyházi testületet ilyen esetben hiteleshelynek nevezzük, feladatuk a végrehajtás írásba foglalása volt, ami úgy történt, hogy az uralkodónak a beiktatásról írásbeli jelentést küldtek, s annak egy példányát maguk őrizték meg, a másikat az érdekelt félnek adták ki. Ha ebben az aktusban még nem is jut elég élesen kifejezésre a központi és a helyi önkormányzat együttműködése, akkor az állandó kettősséget az adószedés lebonyolítása jobban megvilágítja. Ha a királyi tanács vagy az országgyűlés úgy döntött, hogy minden jobbágytelek után egy aranyforint rendkívüli hadiadót kell beszedni, akkor a központi szerv, a kincstartó által kiküldött adószedő mellé a megye delegált felesketett nemeseket, ők ketten együtt járták be az egész megyét, készítették el a jegyzéket, hogy melyik helységben hány adóköteles jobbágytelek található, mekkora adót kell a kérdéses falunak fizetnie.

A kincstartó személyében most először találkozunk - mai fogalmak szerint - a szakigazgatás egyik képviselőjével, s máris hozzátehetjük, hogy ilyen szakágak főképpen a pénzügyigazgatás terén alakultak ki, ahol több-kevesebb szakismeretre volt szükség. Magyarországon csak a király verethetett pénzt, s az országban ún. pénzverőkamarák működtek, amelyeknek élén a pénzverőispán állt, aki ismerte a pénzverés technikai oldalát is. Hasonlóan szakértelmet igényelt a vámkezelés, és mert az országba behozott vagy onnan kivitt áruk után harmincadnak nevezett értékvámot kellett leróni, a vámhelyek legfőbb felügyelőjét és jövedelmeinek kezelőjét harmincad-ispánnak nevezték. A sótermelés is regálejog (ma úgy mondhatnánk, monopólium) volt, az eladásból származó haszon a királyt illette, ennek a szakágnak vezetőjét is ispánnak, a sókamarák ispánjának nevezték. A kincstartó mindezeknek a jövedelmeknek legfőbb őre és kezelője volt, de ő már ritkán tartozott a szakemberek közé, hanem a nagyurak sorából kikerülő politikus volt 1464-ig, amikor Mátyás reformjai során ezt a posztot hivatalnoki státussá alakította át.

Két irányban indult meg szakosodás az igazságszolgáltatás terén. Egyrészt különleges bíróságok alakultak ki, például a polgárság ügyeivel foglalkozó támokmesteri szék, a másik az udvarban élő nemesek ún. lovagi bírósága, amely becsületügyeket tárgyalt; a jogi és a peres eljárás egyre bonyolultabbá vált, több szakértelmet követelt, aminek következtében kialakult egy külön jogászréteg, amelynek tagjai forma szerint az ún. nagybírák (nádor, országbíró, személynök) főjegyzői (protonotáriusai), a valóságban irodáik vezetői és jogi szakértői voltak.

A XIX. századi közigazgatástól elválaszthatatlan az akta és az írásbeli érintkezés. Ezekkel a fogalmakkal aligha jellemezhetnénk a középkori kormányzást. Az írásbeliség ugyan már fejlett volt, levelet írt a király, a különböző kormányzati tisztvi-

2. A pénzügyigazgatás szervezete

sélők, sőt a kereskedők is; okmányok születtek a bíróságokon, a hiteleshelyek előtt, jegyzékek és elszámolások minden vámhelyen és sólerakatban, a kormányzás mégis nagyobbára szóbeli tárgyalásokon folyt. A legszebb megnyilvánulása ennek az a levéltípus, amelyben a király a címzettel közli, hogy fontos ügyekben ezt meg ezt a királyi familiárist küldte hozzá, s meghagyja, hogy annak mindenben „higgyen". Ennek a levélfajtának formai ellenpárja az, amikor a király valakit „fontos ügyek" megtárgyalására magához rendelt.

Akár magához rendelt az uralkodó vagy valamelyik nagyúr valakit, akár megbízottját küldte el hozzá, mindkét esetben írás helyett személyes érintkezés volt az igazgatás formája, emberi emlékezet a tárgyalások megőrzője, és lassúság a legelső következménye. A legegyszerűbb példa kedvéért tegyük fel, hogy a király a fehérvári bírót rendelte magához. A hírvivő ugyan egy nap alatt elért Fehérvárra, s ha a bírót otthon találta, és az (a sürgősségre való tekintettel) másnap felkerekedett, és két nap alatt elért Budára, akkor a parancs elküldését követő harmadik vagy negyedik napon a fehérvári bíró „már" ott is állhatott a király előtt. Ezt az időbeli tényezőt nem könnyen érti meg a ma embere, aki számára a Budapest-Székesfehérvár távolság egy óra utat jelent.

A személyes jelleget erősítette az is, hogy az igazgatás kulcspozíciói - néhány kivétellel - személyre szóló posztok voltak és nem hivatalok. A király nádorrá nevezte ki valamelyik nagyurat, egy megye ispánjává valamelyik nemest, de sem egyik, sem másik esetben nem volt szó arról, hogy az újonnan kinevezett egyén egy szervezett hivatal vezetését vegye át, mert a Mohács előtti Magyarországon nem volt sem nádori, sem megyei hivatal, sem nádori székhely vagy megyeháza, csak nádor és ispán. Természetesen egyik sem lehetett meg beosztottak nélkül, de ezek is személyhez kapcsolódtak, a régi nádor személyzete helyére az új nádoré lépett, s mindkettő urának - hogy úgy mondjuk - magánalkalmazottja volt, nem pedig az ország vagy a király tisztviselője. A tisztségviselők ennélfogva nem is adtak át egymásnak irattárat, az ügyek előzményét a felek által bemutatott iratokból kellett rekonstruálni. Egyszóval, a középkori államvezetés megvolt hivatal és hivatali szervezet nélkül, s ez alól csak azok a tisztségek voltak kivételek, ahol a folyamatosság a tisztség ellátásához hozzá tartozott, tehát elsősorban megint csak a pénzügyekkel foglalkozó szakigazgatási ágakban. A pénzverőispánnak megbízatása végén el kellett számolnia, utóda működésének alapjául ez az elszámolás szolgált, hiszen behajtatlan követeléseket és ki nem egyenlített tartozásokat tüntetett fel. A kincstartó iratait a budai ún. támokházban őrizték, ugyanott voltak megtalálhatók a kancellária által kiadott oklevelek másolati könyvei. Rendes irattárat tartottak fenn a hiteleshelyek is, ezekről bármikor másolatot lehetett kérni, innen származik nyelvünknek a sok adatot tudó emberről szóló jellemzése, hogy „káptalan a feje".

Az igazgatás egyik mozgatóereje a király akaratnyilvánítása volt, amelyet királyi parancsnak neveztek.

A konkrét példa kedvéért iktassuk ide Mátyásnak egy Sopronhoz intézett parancsát.

„Sopron városunk bölcs és körültekintő bírójának,
esküdtjeinek, többi polgárának és közösségének,
kedvelt híveinknek.

Mátyás, Isten kegyelméből
Magyarország, Dalmácia
és Horvátország stb. királya.
Bölcs és körültekintő kedvelt híveink!
Jelentették nekünk, hogy Sopron városunk fala egy részen összedőlt, és ezért most helyreállítása szükségessé vált. Következésképpen szigorúan megparancsoljuk Hűségteknek, hogy jelen [levelünket] látva, a mondott város falát azonnal javítsátok meg azon a részen, ahol kapitányotok, a vitézlő Török Ambrus tájékoztatása szerint összedőlt. Erről más levelünkben Sopron megye nemeseinek is írtunk, hogy nektek a mondott fal helyreállításában legyenek segítségtekre; másként ne cselekedjetek.
Kelt a Száva folyó racsai gázlójánál levő hadiszállásunkon, Szt. Mihály arkangyal ünnepe utáni hétfőn, az Úr 1464. uralkodásunk 7. és megkoronázásunk első esztendejében.”

A bemutatott levél a királyi parancs egyik formája, amikor konkrét ügyben meghatározott címzetthez szólt. Formai szempontból ettől némileg eltértek a bemutatóra szóló parancsok, amelyekben mindig megtaláljuk a záradékot: „elolvasás után a levél a bemutatónak visszaadandó”. Szinte minden kormányzati ténykedést ilyen parancsok tömege kísért. Parancs rendelte el az adófizetést, parancs volt a zsold vagy a só kiutalásának formája, parancs hívta hadba a nagyurakat, kért a városoktól fuvart, vagy vízi szállítást, rendelt ki szakembereket vagy kézműveseket.

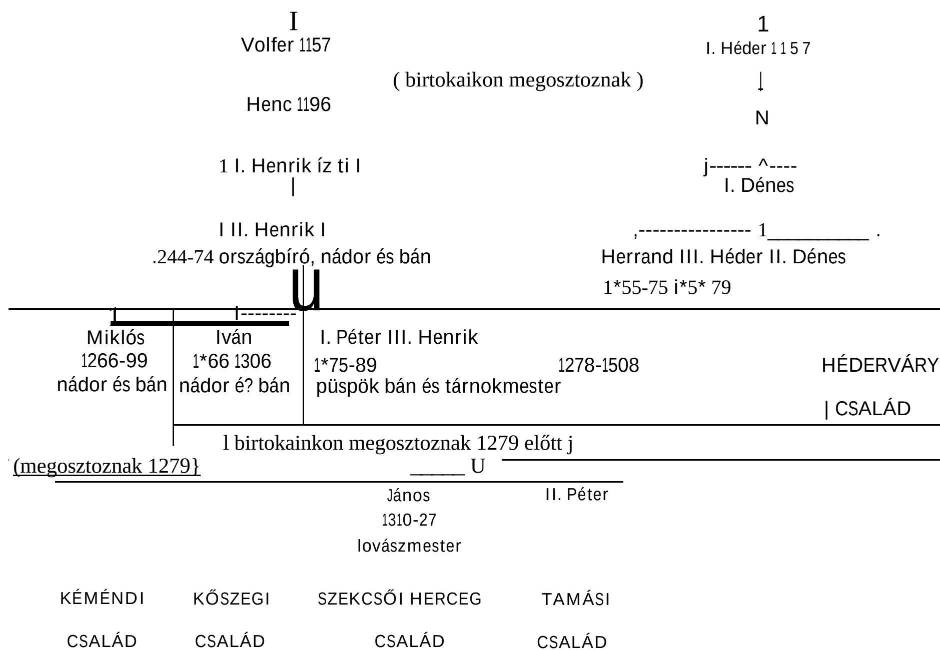
A parancsokból ismerhetjük meg a királyi igazgatás és az önkormányzat együttműködési formáit és az egész igazgatási rendszert. Amikor Mátyás király a sárosi és szepesi erdőkben tanyázó rablókat ki akarta irtani, Zápolyai Imrét és Istvánt bízta meg ezzel a feladattal, és sorra parancsokat küldött a környező megyéknek és városoknak, így Eperjesnek és Bártfának, hogy gyalogos és lovas katonákkal siessenek Zápolyaiék segítségére, támogassák őket, de ugyanígy Zápolyaihoz is, hogy az eperjesieket ne zaklassa. A rablók kiirtása és a közrend helyreállítása az uralkodó feladata lett volna, megbízásából helyette két nagyúr oldotta meg a feladatot a „király képében”, s ehhez a királyi parancsok teremtették meg az önkormányzati szervek együttműködését.

A kormányzás elsősorban a nemeseket tekintette kormányzandóknak, s ez a feudális társadalom alapelvével állt összhangban, amely alapjában véve csak két osztályt ismert: nemest és nemtelent. A XV. századra a történeti fejlődés már világosan felismerhetővé tette a két osztály közti különbség ismérvét, a szabadságot. A szabadság teljes birtokában csak nemes ember lehetett, a nemtelen, a jobbágy annak csak bizonyos - és egyre kisebbé váló - töredékét élvezhette. Már korsza-

kunkat jóval megelőzően, 1351-ben törvény mondotta ki, hogy az ország minden nemese egyforma szabadságot élvezzen, és nem is nehéz ezt a szabadságot részleteznünk. A nemes közvetlenül a királynak volt alárendelve, nem volt közvetett ura. Nyugat-Európában a nemességet - a királytól a legkisebb lovagig - hosszú és bonyolult hűbéri láncolat fűzte össze, amelyben a rangsor különböző létrafokain állva hercegek, őrgrófok és grófok kapcsolódtak egymáshoz. Nálunk Magyarországon a nemesi alkotmány nem is ismerte ezt a hierarchikus kapcsolatot, minden nemes közvetlen ura és parancsolója a király volt. Ebből a középkori elvek szerint logikusan következett, hogy bíráskodni is csak a király bíráskodhatott felette, a nemes perét tehát a király vagy a király képében bíráskodó országos bírák valamelyike, a nádor, az országbíró, vagy a személynök ítélhette meg. A szabadság természetesen azt is magával hozta, hogy nemest - a tettenérést kivéve - csak a király vagy az országos bírák által hozott ítélet alapján lehetett letartóztatni.

A nemes nem fizetett adót sem a királynak, sem az egyháznak. Adómentességének az volt az alapja, hogy személyesen volt köteles hadba szállni a király hívására. Ezen a ponton már a nemesi birtok nagysága is közrejátszott, mert a vagyon arányában kellett bandériumnak nevezett csapattal, néhány fegyveres szolgával vagy csak személy szerint bevonulniuk. De akárhogy is vonultak hadba, saját költségükön csak akkor kellett kötelezettségüknek eleget tenni, ha az ország sorsa forgott kockán, külföld ellen irányuló hadjárat esetén a király költségére vonultak be.

A nemesi szabadság szabad birtoklást jelentett. A király által adományozott vagy örökölt föld a nemesé volt, akárki művelte is azt, s a rajta dolgozóktól a nemes adót követelhetett, felettük bíráskodhatott. Birtoklási jogát egyetlen kötelezettség korlátozta: a családi birtokot jogutódai számára köteles volt megőrizni. Az ilyen nemesi birtok a már idézett 1351. évi törvény értelmében apáról fiúra szállt, s ha az utolsó birtokosnak nem volt fia, akkor apai ágon férfi rokonaira. Nem családi birtokról szoktunk ilyenkor beszélni, hanem ősiről vagy nemzetiségiről, mert a várományosokat már nem is családi, hanem 5-6 nemzedékkel korábban fennálló, a családnál sokkal nagyobb nemzetségi kötelék fogta össze. A nemzetségi kapcsolatot a mellékelt ábrán, a Héder nemzetség példáján mutatjuk be. A XII. század derekán két német lovag, két testvér, Héder és Volfer vándorolt be Magyarországra, utódaikat a XIII. században Héder nemzetséghez tartozóknak nevezték. Az eredetileg közös tulajdonban levő birtokot a két testvér talán már életében megosztotta, Volfer leszármazottai pedig az ősüknek jutott birtokot a XIII-XIV. században tovább osztották fel maguk között. Az egyes ágakat most már nem a közös nemzetség szerint, hanem az ágak birtoka szerint nevezték. Volfer utódai a Kéméndi, a Szekcsői (Herceg) és Tamási családok, Héder utódai a Hédervár család ősei lettek. Ha valamelyik család kihalt, akkor „ősi” birtokait a többi tovább élő család között kellett felosztani. Az ősi birtok kifejezés magyarázataként még hozzá kell tenni, hogy a magyar nemesnek' lehetett vásárolt birtoka is az öröklöttön kívül, sőt királyi adományként is kaphatott olyan birtokot, amelyet az uralkodó kegyelméből „mindkét nemű utódai”, tehát nemcsak fiai, hanem lányai is örökölhettek. Ezek

3. A Héder nemzetségből kivált családok

nem tartoztak az „ősi birtokokhoz”, ezért nem is osztották fel őket a nemzetséghez tartozó többi családok között.

A nemesség azzal, hogy politikai és jogi tekintetben közvetlenül a király alá tartozott, hogy földjeit azonos elvek szerint birtokolta, hogy a földjein élők felett azonos úri hatalmat gyakorolt, élesen elvált a nem nemesektől és eggyé vált a politikai nemzettel, vagy ahogyan a kor latin fogalmazásában ezt kifejezték: a nemesség alkotta az országot. A XV. század embere előtt egy pillanatig sem volt kétséges, hogy az ország a nemességgel egyenlő, a parasztság ki van belőle zárva. Nincs joga saját sorsának irányításához.

Az elvet, hogy az országot a nemesség alkotja - bármennyire igaz is -, ebben a formában kissé pontatlanul fejeztük ki. A nemesség ugyanis kénytelen volt a főpapok jogait elismerni. Az érsekek és püspökök is nagybirtokosok voltak, ők is tagjai voltak a királyi tanácsnak, és - ami még döntőbb - az egyházszervezetben elfoglalt helyük alapján különleges jog illette meg őket az országos kérdésekben is. A főpapok gyülekezete, a prelátusok rendje még jóval korszakunk előtt, a XIII. században alakult ki, amikor az egyház hatalma tetőpontján állt. Az ország tehát nem egyedül a nemeseket, hanem a főpapokat is magában foglalta. Magyar különlegesség volt, hogy a prelátusok rendje szűkebb volt, mint Nyugat-Európában általában vagy akár csak a szomszédos Ausztriában. Nálunk sem a káptalanok képviselői, sem a nagy monostorok apátjai nem tartoztak a főpapi rendhez, az Magyarországon kizárólag a megyéspüspökökből állt. Szám szerint ugyan éppen ezért a

főpapok mindig kisebbségben voltak, de részben a politikai életben elfoglalt súlyuk miatt, részben azért, mert a középkori felfogás szerint az egyháziak mindig megelőzték a világiakat, az ország uralkodó rendjei között az első a prelátusoké volt.

Magyarországon nemes és nemes között jogilag és elv szerint nem volt különbség. A több hatalmas uradalommal, várral, várossal rendelkező nagyúr és a fél vagy negyed falut bíró kurta nemes „egy és ugyanazon szabadságot élvezett”, s amikor Werbőczi összefoglalta a magyar jogrendszert, „egy és ugyanazon nemességről” beszélt. A nagy egyenlőség azonban csak puszta látszat. A legdöntőbb különbség a birtok nagyságában keresendő. A nagybirtok ugyanis nemcsak abban különbözött a közép- és kisbirtoktól, hogy azoknál nagyobb volt, tehát nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is. Ezzel kapcsolatban itt most elég annyit elmondanunk, hogy a középkori magyar nagybirtok tulajdonképpen kis tartomány volt, amelynek központját egy-egy vár alkotta.

A nemesi közép- és kisbirtok nem volt zárt egység, különállását a közepes nagyságú birtok sem tudta megvalósítani, a várépítés költségeit és munkaerejét sem tudta előteremteni, a középbirtokosnak legfeljebb megerősített kőháza, kastélya lehetett. Állandó fegyveres erő sem állt rendelkezésére ahhoz, hogy a birtokot bármikor megvédje, a megyei hatóság beavatkozását sem küszöbölhette ki. Ha tehát 12-15 nemesnek együtt ugyanannyi faluja és mezővárosa volt, mint a nagybirtokosnak, akkor ez még nem ért fel a nagybirtok ugyanannyi faluból és mezővárosból álló egységével.

A gazdasági erőn és igazgatási önállóságon kívül a birtok nagyságával együtt nőtt a hadba vonulási kötelezettség. A nagybirtokos nem fegyveres szolgáival vonult be, hanem szabályosan felállított és felszerelt csapattal, amely a király zsoldosaival és a kiváltságolt népelemek könnyű lovasságával együtt alkotta a magyar sereget. Ez a kötelezettség egyben kiváltság is volt, mert a csapatot saját címere és lobogója alatt maga vezette, s ezzel nemcsak a király iránti hűségét és szolgálatkészségét fejezte ki, hanem saját családjának is dicsőséget szerezhetett. A címeres zászlóról nevezték az ilyen csapatokat olaszos latinsággal bandériumnak.

A következtetések levonása ezek után már nem nehéz: a nemességen belül a nagybirtokosok gazdasági és - ebből következő - katonai erejükkel váltak külön, a főpapok után következő második renddé, váltak el a közép- és kisbirtokos nemesektől, akiket egységes gyűjtőnévvel köznemeseknek nevezünk.

I. Ulászló király koronázásakor a magyar rendek fontos oklevelet állítottak ki, amely ünnepélyesen így kezdődött: „Az oszthatatlan Szentháromság nevében. Ámen. Mi, egész Magyarország főpapjai, bárói, lovagjai, előkelői és nemesei, az ország közönségének teljes hatású képviselői.” A latin oklevél fordítása sajnos itt is sántít, mert a szó szerint fordított „képviselői” szó helyett értelemszerűen tulajdonképpen „megtestesítőit” kellett volna írni, az ország szó helyett pedig, a latin regnumnak megfelelően, királyságot. Az oklevelet ugyan Ulászló pártjának képviselői állították ki, de a bonyolult címben a magyar rendiség mint politikai rendszer jelenik meg. Ennek a rendszernek két tagja van: az egyik oldalon a király, a másik

oldalon a rendek, azaz a királyság, ahogyan fentebb mondottuk: az ország. A király nem tartozik bele az ország fogalmába, hanem felette áll, az ország azokból áll, akiket ő kormányoz. A rendek felsorolása bonyolult, de a címkórság középkori betegség is volt, s jobb, ha most sem hagyjuk magunkat félrevezetni. A „lovagok" kifejezés a magyar politikai rendszertől idegen volt, itt valószínűleg lengyel hatásra jelent meg, a felsorolás más esetekben általában így hangzott: Magyarország főpapjai, bárói, előkelői és nemesei. A négy megnevezés mögött tulajdonképpen a három rend bújik meg, amelyek közül első a főpapok vagy prelátusok rendje. A második és harmadik kifejezés (bárók és előkelők) egy és ugyanazt a rendet nevezi meg, a főurak rendjét. A részleteket még látni fogjuk, itt most csak annyit árulunk el, hogy a két elnevezés azért volt szükséges, mert a főurak egy része országos méltóságot viselt, s ezeket gyűjtőnéven báróknak hívták, a többi főúr, aki az adott időpontban nem viselt tisztséget, az „előkelő" címet viselte. Ezt a két csoportot a továbbiakban arisztokratáknak fogjuk nevezni. A negyedik dm az egyszerű nemest jelöli meg, akit fentebb köznemesnek neveztünk. Az ország három rendből áll: 1. a főpapok; 2. a főurak (arisztokraták); 3. a köznemesek rendjéből.

A három rend kimeríti az ország fogalmát, s ha tanácskozásra gyűltek össze, akkor országgyűlést tartottak, ha az ország nevében kellett dönteni, akkor a három rend döntött a királlyal, valóban ők testesítették meg Magyarországot. Az már nem meglepő a korábban elmondottak után, hogy a parasztságnak az „ország gyűlésén" nem volt mit keresnie. Tegyük hozzá az igazság kedvéért, hogy így volt ez a XV. századi Frandaországban és Angliában is. Sokkal meglepőbb, hogy - a nyugat-európai viszonyokkal szöges ellentétben - a rendek között nem találjuk meg a városi polgárságot, még a szabad királyi városok polgárságát sem, s éppen ebben kell a magyar - és talán általában a kelet-európai - rendiség egyik jellegzetességét, egyben fejlődésének egyik súlyos baját keresnünk. A magyar városokat ugyan többször meghívták az országgyűlésre, de nem alkottak külön testületet, külön kamarát, mint akár csak a korabeli osztrák tartományokban. Nem állíthatjuk, hogy a városoknak az országos ügyekből való kirekesztése egyedül a három másik rend műve volt. Az igazság az, hogy a városi polgárságot az országos politika mindaddig nem érdekelte, amíg anyagi érdekét nem érintette. Ezen túl a városok súlya is igen csekély volt, amit talán a legjobban a polgárság számarányával érzékeltethetünk. A nemesség az ország lakosságának valamivel több mint 1%-át a városok lakossága 2%-át tette ki. De a két arány ebben a formában alig hasonlítható össze, mert a nemesek számából hiányzanak az egytelkes nemesek, a városi lakosság számában pedig minden városlakó szerepel, a gazdag bányavállalkozótól a vájárig, a budai Olasz (ma Országház) utca jómódú kereskedőjétől a szőlők kapásáig. A két arányszám így aztán inkább azt bizonyítja, hogy a polgárság létszáma nem lehetett magasabb a nemesekénél. Ilyen fontos jelenség, mint a polgári rend hiánya, természetesen aligha vezethető vissza egyetlenegy okra. Közrejátszott az is, hogy a polgárság nem képviselt olyan komoly gazdasági erőt, mint a francia vagy a németalföldi, hogy nem jutott be nagyobb számban a központi szervekbe, hogy egészen más jog szerint élt,

mint a nemesség, ezért XV. századi jogászaink sem voltak polgári, hanem nemesi származásúak. Könnyű lenne itt most arra hivatkozni, hogy városi polgáraink tekintélyes része német nemzetiségű volt, de érvelésünk biztosan sántítana.

A középkori Magyarország nemzetiségileg vegyes összetételű volt, bár a magyarság számaránya sokkal nagyobb, mint később bármikor 1918-ig. A Dunántúl, sőt a Dráva és Száva közének egy része is színmagyar volt, s a zárt magyar települési terület északon és keleten sokkal messzebb terjedt, mint a török után. Az egész ország területét azonban a magyarság még így sem töltötte ki, bőven maradt hely szlovákoknak, ukránoknak, bevándorolt németeknek és románoknak, sőt Eger alatt még szőlőművelő franciáknak is. Ezek a franciák még a XV. században is saját nyelvüket beszélték, még el is látogattak Liége-be, hogy megtudakolják, mikor és miért vándoroltak ki őseik. Ezt a példát azért kellett részletesen elmondani, mert belőle minden érvelésnél világosabb, hogy egyrészt, a középkori Magyarország nem ismerte a nemzetiségi türelmetlenséget, másrészt, hogy az egyén helyzetét és életét nem nemzetiségi hovatartozandósága döntötte el, hanem társadalmi státusa. Más szóval, sokkal fontosabb volt, hogy valaki nemes vagy jobbágy, világi, vagy egyházi, mint az, hogy anyanyelve magyar, német, vagy román volt. Éppen ezért kell hangsúlyoznunk, hogy milyen elhibázott dolog mai nemzetiségi fogalmunkat a középkorra visszavetíteni. Ha a középkori magyar parasztot vagy nemest említjük, akkor ezzel még nem jelöltük meg anyanyelvét, hanem csak azt fejeztük ki, hogy a magyar király alattvalója volt. Hamarosan találkozni fogunk Magyar György baráttal, egy domonkossal, aki Szászsebesen esett török fogságba, könyvet is írt tapasztalatairól, de azt a filológusok még helyesírásának elemzése alapján sem tudták eldönteni, hogy mi volt elfelejtett anyanyelve, magyar-e vagy német, biztosan csak annyit mondhatunk róla, hogy Hungarus. A feudális viszonyok között - így foglalhatjuk össze - „nemzetisége” magyar volt, anyanyelve ismeretlen.

Leírásának végén Berry egyetlen mondatban állapítja meg, hogy Magyarország sokszor súlyos harcban áll a törökkel. A veszedelemtől távol élő ember hidegvérű megállapítása ez, és nem lehet a XV. századi magyar királyságról sem társadalom-, sem gazdaságtörténeti képet adni, de még annak egyetlen részkérdését sem úgy tárgyalni, hogy a török veszedelembe bele ne ütköznénk. A Kisázsiából Európát ostromló török az előző század végén nagy területeket foglalt el a bizánci birodalomból, s a XIV. század utolsó éveiben már egyetlen európai előtt sem lehetett kétséges, hogy ezzel az egyre dinamikusabban, egyre nagyobb sereggel és felszereléssel támadó hatalommal szembe kell nézni. A veszedelmet legjobban a magyar király ítélhette meg. Nem mintha ő lett volna leginkább az apokaliptikus Sárkányhoz hasonlított szörny torkában, hanem azért, mert itt Európában Magyarország volt az utolsó állam, amely vallásánál fogva Rómához, és így a latin kereszténységhez tartozott. A Magyarországtól délre és délkeletre fekvő bosnyák, szerb és két román fejedelemség a legjobb esetben az ortodox valláshoz tartoztak, még inkább a patarénusnak nevezett eretnekséghez, és - a magyar meg a lengyel udvart leszámítva - nem is volt az európai uralkodókkal kapcsolatuk. A „kereszténység védőbástyája”

valóban Magyarország volt, abban az értelemben, hogy a nyugati kereszténységé. Zsigmond király uralma elején fényes és nagy hadsereget gyűjtött össze egész Európából, hogy a törököt kiűzze, de Zsigmond bámulatos katonai tehetségtelensége, a nagy műveltségű és büszke lovagok csodálatra méltó fegyelmezetlensége 1396-ban Nikápolynál olyan súlyos vereséggel végződő' csatát vívott, hogy a nyugat-európaiakat soha többé nem lehetett semmiféle közös törökellenes megmozdulásra bírni. Zsigmond kihasználatlanul hagyta azt is, hogy 1402-ben a tatárok megsemmisítő győzelmet arattak a török szultán felett, érdeklődését és fantáziáját ekkoriban más dolgok foglalták le.

Igaz, ebben az időben a török még nem magát Magyarországot támadta, hanem sorra hódította meg vagy kényszerítette hódolásra a balkáni kis fejedelemségeket, amelyek később a magyar politikai és katonai nyomás alatt a pillanatnyi helyzethez alkalmazkodó hintapolitikát kezdtek. De a kímélet nem tartott soká. 1416-ban Temesvárnál feltűntek az első török portyázók, 1420-ban Hátszegnél (Erdély) érte a Csáky Miklós vajda vezette magyar sereget először vereség saját hazája földjén. Ettől kezdve a török beütések egyre sűrűsödtek, főképpen Erdélyben, ahol 1432-ben Nagyszebeni és Brassót vették sikertelen ostrom alá. Mindkettő nagy és jól megerősített város volt, de hogy kisebb helyeken mi játszódott le, azt a már említett Magyar György barát könyvecskéjéből tudjuk meg a legjobban. György fráter az erdélyi Szászsebes megrohanásakor került török fogságba, húsz évet töltött ott, hétszer kísérelt meg szökést, míg végre sikerült megszöknie. Amikor hazakerült, belépett a domonkos rendbe, így került Rómába, ott is halt meg, szent ember hírében. A törökök szokásairól kis könyvet írt, amely először 1480-ban jelent meg Rómában, s ebben a hasonló sorsra jutottak számára adott felvilágosítást és tanácsot. Hallgassuk meg, mit írt Sebes ostromáról és lakóinak sorsáról.

„Azt mondták, hogy [Murád bégnek] 300 000 lovasa volt, és az volt a szándéka, hogy egész Magyarországot elpusztítsa, amit meg is tett volna, ha abban egy folyó áradása Isten akaratából meg nem akadályozza. Miután szándéka meghiúsult, a hegyen túli részekre, amelyet hét várnak neveztek [= Erdély] irányította seregét, és minden eléje kerülőt kegyetlenül elpusztított és lerombolt, mivel ebben semmi sem akadályozta meg. Ebben az időben én, mint 15-16 éves ifjú, az előző esztendőben elhagytam szülőföldemet, és egy magyarul Sebes, németül Müllenbach nevű kis várba vagy városkába mentem tanulni. Ez a város akkoriban elég népes volt, de nem volt nagyon megerősítve, s amikor a török odaérkezett, és tábort ütve ostromolni kezdte, a román vajda, aki a törökkel együtt jött, régi, már korábban a polgárokkal kötött barátsága alapján a falhoz jött, és a harc szüneteltetése közben odahíva a polgárokat, azt tanácsolta, hogy hallgassanak rá, és ne harcoljanak a törökkel, mert a város erődítményei nem elég erősek az ellenálláshoz. Az volt tehát a tanácsa, hogy a várost békében adják át a töröknek, és ő [a vajda] kieszközli, hogy a város előkelőit magával vihesse saját földjére, és aztán, ha úgy tetszik, visszajöhetnek, vagy ott maradhatnak. A többi népet személyi és vagyonsérelem nélkül a török saját földjére vezeti...” Mindez be is

következett. „Volt azonban egy nemes férfiú, testvérével, egy ugyancsak kiváló férfival, aki sokat harcolt a török ellen, semmiképpen sem értett egyet ezzel a tanács-csal és egyezséggel, s azt mondta, hogy inkább százszor meghal, semhogy feleségét és gyermekeit török kézre adja. Másokat is meggyőzött, és egy kiválasztott toronyba ment...” Hősünk is hozzá csatlakozott „és inkább vágytam halni, mint élni” - vallja be. A tornyot megerősítették, s a török másnap ostrom alá vette. Bevenni nem tudta, ezért kívülről fával rakta körül, a fát meggyújtotta, és „megsütöttek a kemencében, mint ahogy a kenyeret szokás megsütni. Miután szinte mindnyájan meghaltak, és amikor látták, hogy senki sem mozog a toronyban, széthordva a tüzet, az ajtón át berontottak, és ha valakit félholtan láttak, kivonszolták. Engem is ilyen módon von-szoltak ki, és adtak el kereskedőknek, akik a többi fogollyal együtt vasra verve a Dunán átvittek bennünket, egészen Adrianopolisba...”

Az ilyen betöréseknek Hunyadi János kitartó és következetes harca vetett véget. Fáradozásának eredményeként 1443-ban, a történelem során utoljára, sikeres támadó hadjáratot vezethetett a török ellen az ország határain túl. Az eredmény azonban kérészéletű volt, a várnai csata (1444) megint súlyos vereséget hozott, az 1456. évi híres nándorfehérvári győzelem katonai eredménye pedig nem volt több, mint hogy a törököt előnyomulásában megállította. Mátyás első, 1463-1464 folyamán vezetett hadjáratai is a védelem jegyében születtek, 1463-ban Jajcát az ország védelmére fog-lalta el, de amikor egy év múlva Zvomik várát is be akarta kapcsolni a magyar védő-vonalba, sikertelenül tért vissza. Fellépése csak átmeneti eredménnyel járt, mert 1477-1479 között a török Horvátországon keresztül velencei területig, sőt Stíriáig és Vas megyéig pusztított. A század végén Magyarország végleg defenzívába szorult, és a magyar védelemben eddig ismeretlen jelenség lépett fel: az árulás. 1494-ben Kinizsi Pál Nándorfehérvár árulóit büntette meg hihetetlen kegyetlenséggel, melyet később Zápolyai János alkalmazott Dózsa kivégzésekor.

Az árulást aligha magyarázhatjuk másként, mint azzal, hogy a helyzet remény-telenségével az árulók is tisztában voltak. Az egyre nagyobb seregeket mozgósítani tudó török birodalom és Magyarország felette egyenlőtlen ellenfelek voltak. Az ural-kodó osztály ezt nemcsak Magyarországon, hanem a szomszédos országokban is tisztán látta. „Magyarország nagy ország, sok ereje van és sok férfia, de a törökök kiűzésére és Európa visszaszerzésére nagyobb hatalomra van szükség” - írta a német kancellár a várnai csata előtt, s már egy év előtt ugyancsak ő kifejtette, hogy egy csatában állítólag 30000 törököt vágtak le, a valóságban csak 9000-et, „amit, a törökök sokaságát és hatalmát tekintve, vereségnek sem érdemes nevezni”. Aeneas Silvius Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa 1448-ban a rigómezei csatáról írt jelen-tésében rámutatott arra, hogy a török 70 000 ember veszteségét sem érzi meg, ha ázsiai seregeit át tudja hozni Európába. A hozzá hasonló, széles látókörű emberek már korábban tudták, hogy a török túlerejével Magyarország egyedül nem, csak egész Európa veheti fel eredmény reményében a harcot. Három századdal korábban a kereszténység valóban akkora erőt képviselt, hogy az európai seregek vissza tudták

venni a Szentföldet. De a XV. századra ez az erő és tekintély elfogyott. Schlick Gáspár, III. Frigyes császár kancellárja már 1443-ban megírta a törökellenes hadjárat szervezésével megbízott pápai követnek, Cesarini Julián bíborosnak, hogy az európai uralkodók törökellenes összefogása reménytelen kísérlet, a velenceiek sem fognak gályákat küldeni a tengerszoros lezárására, pedig nekik érdekük lett volna a török terjeszkedésének megakadályozása. I. Ulászlónak a várnai csata előtt Skander béghez írt levele mutatja, hogy a külföldi segítségben bízó magyar király keserű magára hagyatottságot érzett. Ugyanezt érezhette Hunyadi János, aztán Mátyás, és végül Mohács előtt II. Lajos. A „keresztény” közösség már nem volt élő erő.

Önkéntelenül is felmerül a kérdés: nem kellett volna-e belátni a reménytelenséget, mint ahogyan Nándorfehérvár árulói tették? Nem kellett volna-e „reálpolitikusan” megpróbálni kiegyezni a törökkel? Ez a gondolat a történeti irodalomban is felmerült, de a kor magyarjától teljesen idegen volt. Vegyük csak sorra a kor magyarjait, legfontosabb ismérvük, társadalmi helyzetük szerint.

A papságnak, lett légyen bíboros érsek, egyszerű plébános vagy szerzetes, még gondolnia sem lehetett a törökkel való egyezkedésre. Nemcsak azért nem, mert ez halálos bűn lett volna, hanem azért sem, mert a török is meg volt róla győződve, hogy ő az „igaz hit” egyedüli birtokosa, a keresztény képeket és szobrokat „undok bálványoknak” minősítette, és - bár a krisztusi tanokat tisztelte - a papokat mélységesen elítélte. Egyházinak igazán nem volt mit keresnie a törökök között.

Az uralkodó osztály véleményét Vitéz János püspök tollával Hunyadi János foglalta össze 1450-ben, a pápához írt egyik levelében.

„Ha jól emlékezem, immár száz esztendeje ólálkodnak Európa körül a törökök ellenséges, Istenre-emberre acsarkodó fegyverei. Villámgyors egymásutánban igázták le Görögországot, Macedóniát, Bulgáriát, Albániát, mérhetetlen pusztulást hoztak sok-sok földre, melyek emléke s említése egyaránt fájdalmas, és gőgösen kigúnyolva romba-gyászba döntve, szolgaságra taszítva, vallásukból kiforgatva őket, idegen hitet, idegen erkölcsöt, idegen törvényt és a hitetlenek nyelvét kényszerítették rájuk. Sem Isten, sem ember jogait nem kímélték; nem hagytak érintetlenül semmit, ami kardélre hányható, megfélemlíthető, felperzselhető vagy szolgaságra vethető volt, ahová betették a lábukat, mindent meggyaláztak.”

Az uralkodó osztály többi tagja is meg lehetett, sőt meg is volt győződve arról, hogy nemesi kiváltságai, nemzedéken át szerzett és megtartott birtokai, ezekkel együtt hatalma menthetetlenül veszendőbe megy, a legjobb esetben puszta életét tarthatja meg. Nem volt véletlen, hogy Szászsebesen is egy nemes tartott ki végsőkig a törökkel szemben, és az sem, hogy Kinizsi olyan kegyetlenül bánt el az árulókkal.

De talán a hatalomból kisemmizett osztály tagjai, a jobbágyok, akiknek nem volt vesztenivalójuk, talán ők mégis hajlandók lettek volna megalkudni új uraikkal. Érvelés helyett vegyük elő ismét György fráter könyvét, és lapozzunk bele abba a fejezetbe, amelyben a török rabságban levők sorsát írta meg.

„Hogy a foglyokat könnyebben megtarthassák (tudniillik a törökök), minden városban az emberek vételére és eladására kijelölt kereskedők vannak, akiknek, a többi dolgok kereskedőihez hasonlóan, a királytól (azaz a szultántól) kiváltságuk van arra, hogy bármilyen rabot bárkitől megvehessenek, eladhassanak, elzálogosíthassanak és kiválthassanak, éspedig az ebben a tárgyban hozott királyi törvények szerint akadálytalanul. Ezt nemcsak a városokban teszik, hanem a sereggel együtt járnak a táborban, láncokat víve magukkal, hogy a foglyul ejtők kezéből a foglyokat megvegyék, mert a foglyul ejtők nem tudják a rabokat őrizni, s ezért rögtön eladják őket, a rabok bősége vagy szűke szerint magasabb vagy alacsonyabb áron. Mert néha olyan nagy tömegben ejtenek rabokat, hogy egy embert - amint azt tőlük hallottam - egy süvegért adnak el. A kereskedők ugyanis megveszik őket, és tízesével vagy tizenkettesével egy láncra fűzve irányítják őket.” Az irányítás végpontja egy város piaca a birodalom belsejében, ahol a rabokat áruként értékesítik. Levetkőztetik őket, futniuk és ugrálniuk kell, hogy a vevők lássák, nem beteg-e az áru. Eladásukban - György fráter nagy megrökönyödésére - a várható fizikai haszon volt az irányadó, nem játszott szerepet sem a társadalmi állapot, sem a nem. Az elfogott családokat természetesen szétszakítják, kit ez, kit az vesz meg. A szökést megkísérlő rabot biztonság kedvéért „megjelölik”, levágják orrát, fülét, vagy a lábán égetik el az ideget, hogy ne tudjon futni. „Ó, hányán szöktek meg - zárja az író a fejezetet - mindenféle halálnemnek kitéve magukat, s pusztultak éhen vagy szomjan a hegyek között és az erdőkben, vagy ami a legfőbb rossz, önmaguk ellen fordították kezüket vagy kötéllel szorították ki az életet magukból, vagy folyóba ugorva vesztették el testi életüket és lelkűket.”

A kép még naiv tárgyilagosságában is végtelenül sötét, de lehetett-e elég sötéten festeni annak a magyar parasztnak a sorsát, aki ugyan saját hazájában is nincstelen volt és jogtalan, de most néhány hét alatt három évszázadot zuhant vissza a társadalmi fejlődésben, s lett elvileg szabadon költöző földművesből vagy egy mezőváros lakosából adható és vehető tárgy, család nélküli rabszolga. Ha a nándorfehérvári csatában vitézül küzdő parasztokról hallunk, akkor a török fogságra is kell gondolnunk.

Az ellentét keresztény magyar és pogány török között nemcsak általános volt, hanem kibékíthetetlen is. De Franciaországban ezt csak vallási ellentéttel magyarázták, hűvös nyugalommal írva le, hogy ez az ország sokszor áll súlyos harcban a törökkel. A magyar király és alattvalói részére ez élethalálharcot jelentett. S az élet-halál kérdése is hozzá tartozott ahhoz a kerethez, amelyben négy millió ember élt a rendi társadalom játékszabályai szerint.

A király

Uram, királyom

„Ekkor elbeszélték egymásnak dolgukat, életüket. Elmondta a lány, hogy ő is királyvérből való, hogy az apját óriások ölték meg. Az országot elfoglalták. Az ottvaló kastély a lány apjáé volt, onnét járnak ki az óriások mindennap, hogy a népet sarcolják."

Rózsa vitéz történetének ez a szomorú része olyan országról szól, amelynek nincs királya, lánya kénytelen volt kígyóbó'rbe bújni, hogy az óriások elől megmeneküljön. Mert a népmesékben, ha megfigyelték, minden országnak van királya. Olyannyira van, hogy az ország neve nem is mindig fontos, néha nincs neve, azt is királyáról nevezik, mint a „burkus király országát". A baj ott kezdődik, amikor a király nincs otthon, hanem valahol idegenben jár, hadakozik, mert ilyenkor nemegyszer megtörténik, hogy valamelyik gonosz főembere keríti hatalmába az országot, és sanyargatja népét. Már ez is elég baj, de még az is megesik - mint a fentebbi történetben hogy egyik vagy másik mesebeli országnak egyáltalán nincs királya, óriások, a hétfejű sárkány vagy valamilyen más gonosz szellem uralkodik rajta, pusztítja lakóit, emészti azok vagyonkáját. Ha a mesében nincs királya az országnak, akkor biztosak lehetünk benne, hogy az ország a legnagyobb bajban van, valamilyen súlyos istencsapás áldozata, gonosz erők kerítették hatalmukba. A népmesékből kézenfekvő a következtetés, hogy a király a rend, a béke és boldogulás személyes biztosítéka, a király hiánya a káosz és nyomor előidézője, a gonosz erők szabad garázdálkodásának szomorú időszaka. És mielőtt még elhagynánk a népmesék területét, iktassuk ide kiindúlópontul azt a verset, amelyet véletlenül éppen a XV. században, 1458-ban, vagy nem sokkal utóbb szereztek Hunyadi Mátyás megválasztásáról.

Mátyást mostan választotta
Mind ez ország királyságra,
Mert ezt adta Isten nékünk
Mennyországból oltalmunkra.

Azért mi is választottuk
Mint Istennek ajándékát,
Kitől Isten dícsértessék,
És örökké mondjuk: ámen.

A versből ragadjuk ki azt a gondolatot, hogy Mátyást „királyságra” választották, egyszerűen azért, mert az ország nem lehet meg király nélkül. A magyarság ekkor már négy és fél évszázada élt a királyság politikai formájában, el sem tudta képzelni, hogy király nélkül is lehet élni, s ezzel a felfogásával nem állt egyedül. Akárhová nézünk a középkori Európában, mindenütt királyok uralkodtak, Angliától Magyarországig, Svédországtól Szicíliáig. Még ha hatalmuk olyan semmivé zsugorodott össze, mint a császárnak nevezett német-római királyé, akkor is kellett lennie valakinek, aki, ha nem is kormányoz, de a címet viseli. Egyedül Itália városainak egy részében volt „népuralom”, ami persze ott sem a nép uralmát jelentette. Aeneas Silvius Piccolomini egy 1445-ben Szécsi Dénes esztergomi érsekhez, mint az akkor Bécsben tárgyaló magyar követség fejéhez intézett levelében mélységes megvetéssel szól az uralomnak erről a fajtájáról. „Mindnyájan, akik itt vagytok - írja - nemesek vagytok, de a népuralomban minden nemes gyanús. Felülkerekednek a nép fiai, és egyenlő jogokkal kormányozzák az államot, s mindent, ami kiválik, levagdosnak. Nézzétek a városokat, amelyeket a közösség kormányoz. A kormányzatban egyetlen nemes sincs, mind kereskedők. Nem hiszem, hogy közületek bárki inkább akarna kézműveseknek alávetve lenni, mint királyoknak.” Felesleges volt a nagyon elszegényedett olasz nemesi családból való Piccolomininak a Dél-Dunántúl felét kezében tartó Szécsi családból való Dénes érseket a „népuralomtól” óvni, mert sem az érsek, sem követtársai, sem az őket Bécsbe küldő főpapok és főurak, de még a nemesek és az országból kirekesztett nép sem gondolt akkoriban a politikai forma megváltoztatására. Nemcsak Piccolomini volt meggyőződve arról, hogy „ahol béke van, ott uralkodhatik a tömeg, ahol háború van, ott minden összeomlik, ha nem egy ember kormányoz”, a magyar rendek is kimondották 1440. július 17-én, hogy a pogányok támadásának kitett ország nem lehet meg alkalmas vezető nélkül, s ez az alkalmas vezető a király. Magyarországon sem volt ismeretlen az a nyugat-európai kép, amely király és országa viszonyát a vőlegény és menyasszony viszonyához hasonlította, s amely hasonlat logikus folytatása az volt, hogy a király nélküli ország „özvegy”, vagy ahogyan a korabeli magyar nyelv kifejezte: „árva”. Hunyadi János is így írt 1450-ben a pápához, amikor Frigyes császár nem akarta V. Lászlót kiadni: „Hiszen országunk fellegvárát és a királyi trónt fő nélküli, vezető nélküli árvának kell látnunk; nincs aki joggal birtokolná a királyi méltóságot, nincs aki kegyet és jóindulatot oszthatna, aki szilárdan kézben tarthatná az igazságszolgáltatást. Szíwel-lélekkel azon voltunk, hogy félretéve a különböző pártérdekeket, királyt kívánjunk, aki fényt árasszt a sötétségbe, és megoltalmaz bajainkban.” Ha ehhez hozzátesszük, hogy a fényt árasztó uralkodó ekkor mindössze 10 éves, a levélíró pedig negyvenes, nagy múltú európai hírű hadvezér, akkor önkéntelenül is adódik a következtetés, hogy

a népmesékben szereplő hétfejű sárkány csak kifejezési formájában különbözik a XV. század püspökeinek és nagyijainak felfogásától, mert a középkori ember szemében, - lett légyen az magyar vagy külföldi - a király elengedhetetlen szükség volt, a rend, a. béke, az igazság és biztonság záloga.

A király személyét illető válságok mégsem voltak ritkák a XV. századi Magyarországon. A század első esztendejében, 1401-ben *a.* főpapok és főurak maguk vetették fogságra Zsigmond királyt, négy hónapig helyette a királyi tanács (amelyet ezúttal országos tanácsnak neveztek) vitte az ügyeket. A király méltóságviselői közül Kanizsai János esztergomi érsek ment el legmesszebb, amikor felvette a „Szent Korona kancellárja” címet. A négy hónap alatt azonban megszakítatlanul folytak a tárgyalások, részben a fogságra vetett Zsigmonddal, részben - ha Zsigmondot nem lehet jobb belátásra bírni - új király kereséséről. Zsigmond és utóda, Albert halála (1439) után a rendek Ulászló lengyel királyt hívták még”a magyar trónra. A rendek V. László koronázását sem 1440-ben, sem később nem ismerték el. Néhány héttel V. László után megkoronázták I. Ulászlót, de az ő halála után (1444) mégis V. Lászlót „választották meg”. László azonban ekkor 4 éves volt, és nagybátyja, Frigyes császár gondos őrizete alatt állt. így 1445-1452 között forma szerint is a rendek kormányoztak, király nemlétében pedig Hunyadi Jánost választották meg „néhai Albert úr, Magyarország királya fiának... László úrnak személyében és nevében” intézkedő kormányzónak. Sem egyik, sem másik esetben, sem amikor maguk a rendek tették lehetetlenné Zsigmond számára a királyi jogok gyakorlását, sem amikor V. László kiskorúsága és távolléte rajtuk kívül álló okból tette lehetetlenné a király tényleges uralmát, nem merült fel az a gondolat, hogy az országnak ne legyen királya, hogy valamilyen más politikai formát keressenek, hogy az olasz városokat utánozzák. Még Mátyás halála után, amikor a nagyurak olyan torkig voltak az erős királyi hatalommal, még akkor sem jutott eszükbe valamiféle népuralmat bevezetni. A király az ország felett uralkodott, és miután az „ország” nemesekből állt, a nemesek felett. A népuralom - tehát a nemtelenek uralma - elképzelhetetlen volt a nemesség részére. A fentebb felsorolt esetelTsúlyos politikai válságok voltak, de a megoldás sohasem úgy vetődött fel, hogy a politikai formán változtassanak, hanem mindig úgy, hogy a meglevő, valamilyen oknál fogva alkalmatlan királyt alkalmas királlyal pótolják. Az a mondat, amelyet a francia királyok temetésén a frissen lezárt sír mellett egy herold kiáltott ki: „Meghalt a király, éljen a király!”, a magyar viszonyok között is érvényes volt. Király nélkül nincs ország, vagy talán most jobb, ha a latin kifejezést betű szerint fordítjuk: „Király nélkül nincs királyság.”

Ha azt meg is tudjuk állapítani, hogy a király első elengedhetetlen tagja a királyságnak mint politikai formának, mégsem tagadhatjuk, hogy Magyarországon - éppen a XV. században - sokszor lángolt fel élesen vita a király körül, pontosabban a körül a kérdés körül, hogyan lesz valaki király. Piccolomini hosszú, már említett levelében azt az állítást kockáztatta meg, hogy „nem a választás és koronázás, hanem az utódlás teszi a királyokat”, s ezt a tételt Magyarországra is érvényesnek tartotta.

Az utódlás vagy öröklés (successio) szónak a fordításával megint bajban vagyunk, mert a szó eredeti jelentése ebben az értelemben: „helyébe lép, felvált”. Olyan folyamatot kell tehát elképzelnünk, amelyben valaki valakinek a helyébe lép, valakit felvált, amiből az is következik, hogy a cselekmény végrehajtója az, aki a másik helyére lép, nincs szükség külső személyek közreműködésére. A XV. századi Nyugat-Európában ez valóban így történt. A király halála után legidősebb fiaminden zökkenő nélkül vette át az uralmat az öröklés jogán, tehát egyszerűen felváltotta apját, annak helyére lépett a királyi tisztségben. Ez az esemény teljesen önműködően következett be, nem volt szükség sem a főpapok vagy a főurak, sem mások közreműködésére. A francia és angol jogászok ennek alapján mondhatták ki, hogy a királyság folyamatos, „a méltóság sohasem hal meg”. Ha most visszagondolunk a magyar népmesékre vagy a fentebb idézett XV. századi szövegekre, akkor világos, hogy az önműködő öröklési rendszernek óriási előnye volt. Nem következhetett be az, hogy az prszág ^árvaságra” jusson, mert soha egy pillanatig sem maradt király nélkül. Még világosabb, hogy ennek a rendszernek elengedhetetlen feltétele, hogy a királyi családban mindig legyen férfi, aki az elhunyt király helyébe léphet, mint ahogyan Franciaországban a királyi ház mindig elég férfival rendelkezett a folyamatos uralom fenntartásához. Ez az egyébként „Capeting csodának” nevezett tény tette lehetővé, hogy nyolc századon át megszakítatlanul a 987-ben megválasztott Capet Hugó utódai üljenek a francia trónon. A folyamatosságnak másik feltétele, hogy az uralkodó család olyan tekintéllyel rendelkezzék, amely az örökléssel szemben minden kételyt kizár.

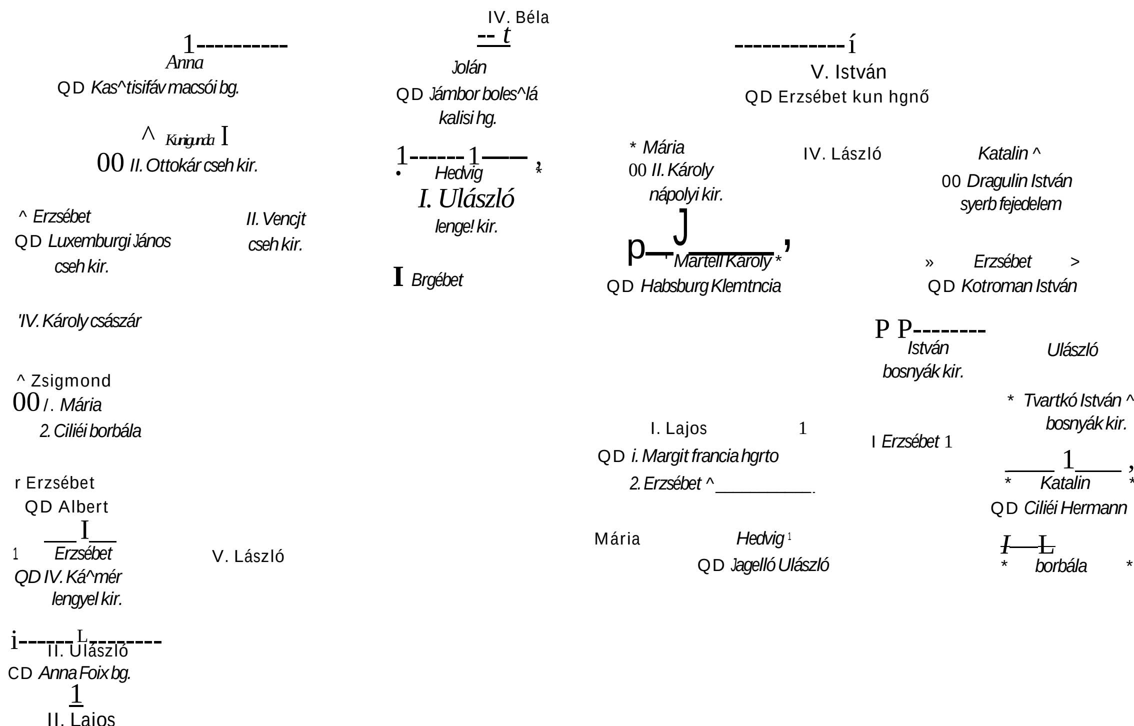
A középkori Magyarországnak is volt ilyen családja, az Árpádoké, amely azonban a korabeli forrásokban nem ezen a néven szerepel, hanem mint a „szent királyok nemzetsége”. Az elnevezésben van némi kegyes csalás. A középkori magyarság két szent királyt ismert, I. Istvánt és L Lászlót^ előbbit 1083-ban, utóbbit 1192-ben iktatták hivatalosan a római egyház szentjei közé. Tagadhatatlan, hogy mindketten az Árpádok nemzetségéből származtak, ilyen értelemben az Árpád-ház valóban a szent királyok nemzetsége volt. De ugyanilyen tagadhatatlan az is, hogy a későbbi királyok csak oldalági rokonaik, hiszen István egyetlen fia utódok nélkül halt el, Lászlónak meg csak egy lánya volt. A László halála (1095) után uralkodó Árpád-házi királyok mind László testvérének, I. Gézának voltak vér szerinti leszármazottai. Az ellentmondás azonban ezúttal nem olyan mély, mint amilyennek első pillanatra látszik. Tulajdonképpen pogány hagyomány keresztény formába öltöztetésével állunk szemben. Az a kiemelkedő férfi, akit az egész nemzetség közös ősének tekinthetünk, aki a középkori hagyomány szerint a honfoglalás vezére volt, Árpád, pogány volt, személyét pogány mondák vették körül, s így bizony nem nagyon látszott alkalmasnak, hogy valódi szentek őseként tiszteltessék, mégpedig - és ezt hangsúlyozni kell - nemcsak az egyház, hanem a megkeresztelkedett magyarság szemében sem. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a feudális királyság olyan mélyreható változásokat vezetett be, olyan mértékben alakította át a társadalmi felfogást, hogy már 150 évvel, tehát 6 nemzedékkel István és 100 évvel, azaz 4 nemzedékkel

László után minden régi rendelkezést, minden tekintélyes alapítványt a „szent királyoknak” tulajdonítottak. Nem csodálkozhatunk rajta, hogy a királyi családot nem Árpádról, hanem a szentekről nevezték.

Amikor 1301-ben III. Andrással fiágon kihalt az Árpád-ház, Ákos István országbíró azt írta, hogy „Szent István első' magyar király nemzetségének... atyai ágon kisaijadt utolsó aranyágacskáját” siratta el az ország, és a főpapok, főurak és nemesek „sokat tépelődve gondolkodának, hol, s miképp találnának maguknak a szent királyok *véréből* sarjadt új királyt”. Ez az idézet vezet el bennünket a kérdés lényegéhez, mert a megkeresztelt forma mögött tulajdonképpen egy világszerte elterjedt, a kereszténységnél is ősibb mítosz állt, a királyi vér mítosza. A mítosz lényege az, hogy az uralkodó a felsőbb hatalmak kegyeltje, s ez a kegy nem személyére szól, hanem az egész családnak, a vérrel együtt átörökölhető. A pogány korban úgy hitték, hogy az első ős nem is emberi apától, hanem valamilyen felsőbb lénytől született, az Árpádok esetében ez a lény a turulmadár, az Árpádok toteme volt. Ugyanez a forma megkeresztelve a „szent királyok nemzetsége”-ként jelenik meg. A pogány hit szerint a felsőbb hatalom ugyanúgy kedvelte Árpádot, mint ahogyan a kereszténységben Isten a szent királyokat, és ezt a kegyet nem Istvánra és Lászlóra korlátozta, hanem kiterjesztette egész nemzetségükre, annak olyan tagjaira is, akik csak vérségi rokonok voltak, de nem utódok. Krónikáink számtalan fordulata tesz tanúságot az Árpád-ház különleges képességeibe vetett hitről, a nemzetség fenntartásának szükségességéről. Amikor Kun Lászlót meggyilkolták, és nem maradt utóda, a magyarság elfogadta királyának II._András unokáját, III. Andrást, aki számkivetésben élt. A krónika a koronázásról írva szó szerint ezt mondja: „Lássuk András király leszármazását és eredetét, *amelynek alapján* méltó Magyarország koronájára.” Nem egyéni képességeit említi az ismeretlen szerző, nem is valamiféle érdemeit, még csak nem is örökségének jogcímét, hanem pontosan leírja származását, és az a puszta tény, hogy az Árpádok fiágához tartozott, méltóvá tette Andrást arra, hogy az ország királya legyen. Ha ezt tudomásul vesszük, akkor azon sem csodálkozhatunk, hogy minden király kötelessége az Árpád-ház fenntartása, s ez nemcsak az ő gondja, őrködnek rajta az ország nagyjai is. így olvashatjuk a krónikában II. Istvánról (1116-1131), hogy nem akart megnősülni, hanem mindenféle szeretőt tartott. „Miért is az ország bárói és nagyjai bánkódva az ország romlásán és a király terméketlenségén, feleségül adták hozzá Apuliai Giscard Róbert király lányát.” István ekkor - a főurak tudomása szerint'^'SZ'égyetlen élő férfi volt az Árpádok közül, nemcsak saját érdeke volt, hogy megnősüljön, hanem a főuraké is, akik féltek attól, hogy az ország „elárvul”. II. István házassága gyermektelen maradt, nem sokkal halála előtt azonban kiderült, hogy életben van unokatestvére, a gyermekkorban megvakított Béla herceg (a későbbi II. Béla király). István az udvarba hozatta rokonát; „És azonnal követeket küldött Szerbiába, és Uros nagyfejedelem leányát Bélához adta feleségül. Aki nemsokára Gézát szülte.” Egyik esetben sem az uralom fenntartása forgott kockán, mindkét esetben a királyi család folytatása, a királyi vér fennmaradása volt a tét.

Tisztában vagyunk azzal, hogy a mai ember racionálisabb érveléshez szokott. Könnyebben lett volna érthető mindez, ha egy család hatalmi pozíciójának megtartásáról, a következetes, több nemzedékre kiterjedő királyi politika lehetőségéről, a főurak akciójánál az uralkodó osztály közös érdekeiről írtunk volna, sőt talán még az is, ha egyszerűen emberi hiúságot emlegettünk volna. Nincs szándékunkban azt mondani, hogy mindez - tudatosan vagy öntudatlanul - nem játszott közre a fenti eseményekben és a szereplők magatartásában, de - és ezt szeretnénk hangsúlyozni - az Árpádokba vetett hit mindebben legalább akkora szerepet játszott. A „szent királyok" nemzetségét nemcsak az Árpádok, sőt nem elsősorban az Árpádok miatt kellett mindenáron fenntartani, hanem az ország érdekében. Ha - „amit Isten ne adjon" - ez a nemzetség kihal, ha már nem olyan király ül a trónon, akiben ugyanaz a vér folyik, mint a szent királyokban, akkor valami végzetes baj következik be, valami olyan csapás, mint amikor a mesebeli király palotájában óriások ütöttek tanyát. Érvelésünket - úgy hisszük - alátámasztja Ákos István fent idézett mondatának második fele, hogy 1301-ben a magyarság igyekezett „a szent királyok véréből saijadt" új királyt találni magának. Két motívum is van ebben a kijelentésben, amelylyel fentebb volt dolgunk: 1. király nélkül nincs ország, és miután az Árpád-ház fiágon kihalt, nincs, aki III. András helyére léphetne, tehát utódlással a kérdés nem oldható meg, valahonnan királyt kell keríteni; 2. de nem akármilyent, hanem olyant, akinek ereiben - ha nem is apai ágon - az Árpádok vére folyik. A múlt század történészei által olyan büszkén hirdetett első király-"választás" nem racionális aktus volt. Nem pusztán politikai megfontolások irányították, hiszen eleve csak azok közül lehetett választani, akikben a szent királyok vére leányágon bizonyítható volt, s a jelöltek kiválasztásánál ez az irracionális szempont játszotta a legfőbb szerepet. Tudjuk, hogy összesen három jelölt volt, mindhárom anyai ágon az Árpádokkal rokon, közülük végül is az Anjouknak sikerült a magyar trónt megszerezni. Uralmuk legitimitása nem a választás volt, hanem a nőági leszármazás. Amikor 1372-ben Lajos király meghalt, trónját leánya, Mária örökölte. Hogy a magyarság ekkor még mindig az Árpád-ház képviselőit, vér szerinti leszármazottait látta az Anjoukban, arra a legjellemzőbb ismét egy krónika szűkszavú bejegyzése Mária 1387-ben gyermektelenül bekövetkezett haláláról. „Ebben a Mária királynőben végül kihalt Magyarország szent királyainak.magja mindkét (ti. fi- és nő-) ágon." Az Anjouk francia származása még három nemzedékkel később is teljesen háttérbe szorult azzal a vékonyka szállal szemben, amely őket az Árpádokhoz fűzte.

A XV. századi magyar királyoknak vérségileg már semmi közük nem volt az Árpádokhoz, általában nem is utódlás révén kerültek a trónra, hanem választás útján. Egy esetben, V. László esetében mégis felmerült az öröklés joga. Apja, Albert Magyarország királyaként halt meg, s ha László nem utószülöttként (apja halála után) jött volna a világra, biztosan nagyobb nehézség nélkül léphetett volna trónra. Születésekor azonban a rendek már meghívták a lengyel Ulászlót magyar királynak, s ettől az elhatározástól már csak azért sem voltak hajlandók tágítani, mert a török veszedelem miatt felnőtt uralkodót kívántak. V. László koronázása tulajdonképpen

4. A XV. századi magyar uralkodók kapcsolata az Árpád-házzal

a főurak egy kis csoportjának, a királlyal rokon Garai Lászlónak, Újlaki Miklósnak és a Szécsíeknek - köztük Dénes esztergomi érseknek - államcsínye volt, amelyet a főpapok és főurak többségével nem tudtak elfogadtatni, [^mikor I. Ulászló elesett a várnái csatában, és arendek V. Lászlót fogadták el királynak, ragaszkodtak hozzá, hogy újra megkoronázhassák, amit csak üggyel-bajjal lehetett elhárítani. A magyar rendek mindaddig „választott” királynak nevezték V. Lászlót, amíg tényleges uralmát meg nem kezdte. Ezzel a kifejezéssel részben az egyházi szóhasználatot utánozták, mert a püspököket - elvileg - a székeskáptalanok választották, s mindaddig, amíg a pápa a választást meg nem erősítette, a „választott püspök” címet viselték. A kifejezés átvitele a királyra a rendeknek lehetővé tette, hogy egy szóval két kérdésben is kifejezésre juttassák álláspontjukat: 1. a király választás és nem öröklés folytán kerül a trónra Magyarországon; 2. a magyar király csak koronázása után válik igazán az ország királyává, mint ahogyan a püspök is csak a szentszéki megerősítés után válik igazán a kérdéses egyházmegye fejévé, addig csak „választott király”, illetve „választott püspök”. Ezért hangsúlyozta Piccolomini sokszor idézett levelében, hogy „nem a választás és koronázás, hanem az öröklés teszi a királyokat”, s ebben a mondatban a választás és koronázás egybetartozó, egymást kiegészítő fogalmak, velük szemben áll az öröklés. De éppen ez a puszta, még a koronázást is ceremóniává tevő, önműködő öröklés volt az, amelyet Zsigmond uralma

alatt a hatalmában olyan mérhetetlenül megerősödő arisztokrácia nem volt hajlandó elfogadni.

Piccolomini már idézett levelén kívül ország-világgal levelezett kenyéradó gazdái - Frigyes császár és Schlick kancellár - megbízásából V. László örökösödési jogának elismertetése érdekében, s ezekben a levelekben nem mulasztott el rámutatni arra, hogy László milyen fényes - tudniillik a Habsburg - családból származik. Felsorolta a Habsburg-házból való vagy azzal nőágon rokon korábbi német-római császárok kiválóbbjait, és arra is utalt, hogy a Habsburgok végső fokon római származásúak. A római származás természetesen humanista mese, de az érvelés mögött mégis ugyanaz a gondolat húzódik meg, amit fentebb az Árpádokkal kapcsolatban vázoltunk: a királyi vér mítosza. Csakhogy közben két évszázad telt el, s egy művelt humanista szemében a római ősök töltötték be ugyanazt a szerepet, mint a pogány magyar szemében a turul-totem, vagy keresztény utódaiéban a „szent királyok”.

A magyar arisztokrácia soraiban ekkor ez a mítosz már kihalóban volt. Változatlanul hitt benne, hogy az országnak királyra van szüksége, de a királyt választani akarta, és választotta is. S ha eleinte más uralkodóházak tagjai között keresett megfelelő jelöltet, akkor ennek nem a királyi vérbe vetett hit volt az oka, hanem hogy saját soraiból hosszú ideig nem tudott egy család olyan mértékben kiemelkedni, hogy a trónt betölthesse. Magyarországon ez a „főúri lázadás” a régi normákkal szemben Zsigmondtól fogva egyre nagyobb erővel lángolt fel, és nem véletlen, hogy a rendek jogait biztosító királyi esküvel először V. László tényleges trónra lépésekor (1453) találkozunk. A folyamat V. László halála után érte el csúcspontját, nemcsak nálunk, a szomszédos Csehországban is. Itt Hunyadi Mátyást, ott Pogyebrád Györgyöt választották királlyá. A választás alatt most sem szabad valamiféle többségi döntésre gondolnunk. Mátyás választása tulajdonképpen a főurak megfélemlítésének volt az eredménye. Mintha Piccolomini már 13 évvel korábban megsejtette volna az ilyen választás nehézségeit, mert 1445-ben azt írta Szécsi Dénesnek, hogy Magyarországon sok kiváló és fényes család van, sok lenne méltó arra, hogy királyt adjon az országnak, márpedig egy országnak csak egy királya lehet. A magyar arisztokrácia soraiból kikerülő királynak sok irigye és ellensége lesz, a bosnyák király, a szerb fejedelem nem fogja elismerni, nem is szólva a magyar főurakról, „akik már Zsigmond és Lajos királyt is alig szenvedhették”.

Ha a XV. században az uralkodó osztály szemében a király választása racionálisan megoldandó politikai kérdés volt, akkor a nép között még ekkor is megtartotta a régi irracionális felfogás elemeit. Gondoljunk csak a Mátyás megválasztásakor költött, a fejezet elején idézett versre. Mindkét versszakban ugyanaz a logikai ugrás tér vissza: Mátyást választották meg, mert-Isten adta. Elképzelhetetlen volt, hogy valaki, akit ilyen magas posztra választanak meg, ne legyen a felsőbb hatalmak által kijelölt, rendkívüli képességekkel felruházott ember. És a nép szemében az sem volt kétséges, hogy az új uralkodót Isten azért adta az országnak, hogy megvédje minden bajtól, attól a kétségbeejtő káosztól, ami V. László halála után a királytalan

országban kitört, miközben a határon át török csapatok törtek be, dúltak, fosztogattak, és rabláncra fűzték az embereket. Az embert és jószágot emésztő hétfejű sárkány közelebb volt a valósághoz, mint a meséhez. A következtetést nem nehéz levonni: a királyi vér és az istenadta Mátyás egy és ugyanazon hit megnyilvánulása két különböző korszakban, ott az országbíró soraiban, itt a népköltészetben.

Mátyást, a vers szerint, Isten a nép oltalmára adta, de ha úgy gondoljuk, hogy ez csupán a nép felfogásának kifejezése, akkor idézzük fel Hunyadi Jánosnak a pápához 1450-ben írt levelét, amelyben ugyancsak azt olvashatjuk, hogy a király megoltalmazhatja az országot. Már a levél egy részének idézésekor rámutattunk arra, hogy a levél írója negyvenes éveiben járó hadvezér, aki mögött győzelmek és vereségek hosszú sora állt ekkor. De még ha feltételezzük, hogy a szövegnek ez a fordulata nem tőle, hanem a fogalmazótól, Vitéz Jánostól ered, akkor is azt kell mondanunk, hogy ezeket a sorokat egy 42 éves, évtizedes politikai gyakorlattal rendelkező püspök írta le, aki mellékesen az akkori Magyarország legműveltebb embere volt. Akár egyik, akár másik esetet választjuk, nevetségesnek tűnik, hogy két meglett férfi egy 10 éves gyermektől várja, hogy az országot „megoltalmazza”. Tegyük ehhez hozzá, hogy trónra lépésekor Mátyás sem volt sokkal öregebb. És mégis - bármilyen furcsán hat - Hunyadinak vagy - ha úgy tetszik - Vitéznek ugyanúgy igaza volt, mint a nép ismeretlen költő fiának. A királyság politikai formája király nélkül egyszerűen megszűnt működni, mert a rendiség felépítésénél fogva kettős rendszer volt, s a király rendek nélkül ugyanolyan tehetetlen, mint a rendek király nélkül. A királyi méltósággal együtt járó jogok gyakorlása elengedhetetlen volt.

A XV. század magyar királya szuverén uralkodó volt, ami alatt nemcsak azt értjük, hogy teljesen független volt politikailag, hanem ennél többet fejez ki, tartalmának megvilágításához azonban még a XV. századból is több mint egy évezredet kell a történeti fejlődésben visszamennünk, egészen a rómaiakig. A római jog szerint a legfőbb hatalom birtokosa a római nép volt. Ezt a tételt főképpen a törvényhozó (és vele együtt igazságszolgáltató) hatalomra értették, ilyen értelemben beszéltek a „római nép felségéről”, amit a latin „maiestas” szóval fejeztek ki. A szó gyökere a „nagy” melléknév fokozott alakja, tehát nagyobbat jelent. A magyarban is, más nyelvekben is ezt a fokozást inkább a felfelé mutató fogalommal fejezték ki, elsősorban azt juttatva érvényre, hogy a „maiestas” magasabb, mint minden más, ebből' született meg a magyar „felség” kifejezés. A római rendszer ismérvei közül itt most még csak azt kell kiemelnünk, hogy aki a nép hatalmát megsérti, az felségsértést követ el. Rómában a császárság korában a szuverenitás hordozója megváltozott, mert a nép ezt a jogát a császárra ruházta át. Tőle örökölte előbb a német-római császár, majd a többi uralkodó. így azután a középkorban a legfőbb hatalomnak a király volt a hordozója, benne testesült meg az uralma alá tartozó terület és a rajta élő nép felsége.

Az ismertetett római jogi fejlődésből méltán következtethetnénk arra, hogy a király szuverenitása teljesen korlátlan volt. A középkorban a királyi hatalom mégsem volt korlátlan. A korai századokban az egyház és főképpen Szent Ágoston

tanai szabtak elvi határt az uralkodó hatalma gyakorlása elé. A keresztény ember életének célja a túlvilági örök boldogság, az üdvözülés, a hatalomnak pedig az volt a feladata, hogy a hatalom alatt álló embereket az üdvözülés útjára, Ágoston szavaival: az Isten országába - vezesse, következésképpen a király uralmának célja sem lehetett más. A „kegyes” és „igazságos” királynak éppen ezért úgy kellett igazgatnia országát, hogy annak minden lakója megfeleljen az Isten által kinyilatkoztatott és az egyház által hirdetett erkölcsi követelményeknek. Az a király, aki nem ezt tette, az nem volt igazságos uralkodó, hanem zsarnok.

A teológia diktálta megkötöttségen kívül a királyt még egy másik gyakorlati tényező' szorította határok közé, s ez a királyi tanács tagjainak működése volt. Még amikor a király rendelkezett a legnagyobb anyagi eró'forrásokkal és a legnagyobb hadsereggel, még akkor sem tehette azt, amit akart. Amikor II. István magyar király orosz földön teljesen értelmetlen háborút vezetett, a vele levő főurak a háború befejezése mellett döntöttek, és hazaindultak. II. István kénytelen volt követni őket. A király uralmának már ekkor alkalmazkodnia kellett az egyház tanításához, csakúgy, mint saját országa hatalmasaihoz, döntését el kellett velük fogadtatni.

A XV. században Magyarországon a király politikai cselekvőképességének már nem egyházi tan, hanem a királyi tanács működéséből kialakult és a század végén megerősödő politikai rendszer, a rendiség szabott határt. Mint már a bevezetőben mondottuk, a feudális Magyarország két politikai tényezőt ismert: a királyt, aki alattvalói felett állt, és az „országot” azaz a három rend, a főpapok, főurak és a nemesek együttesét. A hatalom a dualizmus két szereplője között oszlott meg, és ez a megoszlás nem előre lefektetett alkotmány alapján történt, ilyenként legfeljebb az aranybullára hivatkozhattak a rendek, amelyet 1351-ben Nagy Lajos megerősített, amely a nemességet ellenállási joggal ruházta fel. A XIV. század végétől kezdve egyre több „elvi” határozat született, így maga Mária királynő ismerte el 1386-ban, hogy őt „a prelátusok, bárók és a nemesség” egybehangzó akarata alapján koronázták meg. A rendek hatalmát mégsem ezek az elvi határozatok és kijelentések bővítették egyre nagyobb mértékben, hanem a XV. század folyamán bekövetkező politikai válságok. 1401-ben Zsigmond fogságra vetése indította meg a válságok sorát, s ha utána hosszú ideig meg is volt az összhang a király és a rendek között, Albert koronázásának feltételeit a rendek diktálták, I. Ulászló meghívása a magyar trónra szintén az ő művük volt, a várnai csata után pedig király hiányában éveken át a rendek kormányoztak. Ha itt a rendekről beszélünk, akkor sietve hozzá kell tennünk, hogy a három rend - a prelátusok, a főurak és a köznemesek - nem részesült egyforma mértékben a hatalomból. A kislétszámú főpapok és főurak rendje mozgékonyabb és hatékonyabb intézkedésekre képes politikai csoportot alkotott. A nagy tömegű nemesség a megyei szervezet keretében élt, ezen belül választott alkalomról alkalomra országgyűlési követeket, akik a rendi tanácskozáson képviselték érdekeit. A köznemesi követek a század első felében még csak a beleegyező hallgatóságot alkották, Mátyás megválasztásakor léptek ki végleg passzivitásukból, és gyakoroltak nyomást az egymással megegyezni nem tudó főpapokra és főurakra. A három

rend szereplésének részleteit nyugodtan elhagyhatjuk, mert - ismételjük - a rendi fejlődés ugyan igen jelentős volt, de nem valamilyen kialakult szabály szerint működött, a hatalom megosztását az uralkodó és a rendek között a tényleges és természetesen állandóan változó politikai erőviszonyok határozták meg. Ha Mátyásnak a pápához intézett levelében azt olvassuk, hogy „mind a királyi felség, mind a prelátus és báró urak és az egész ország” köszönetét mond, akkor ebből nem vonhatjuk le a hatalom megoszlására vonatkozólag ugyanazt a következtetést, mint amikor Zsigmond kijelenti, hogy intézkedését a prelátusokkal, bárókkal, előkelőkkel és nemesekkel megtárgyalva hozta. Sem a hatalom megoszlása a király és a rendek között, sem a három rend részesedése a hatalomból még nem állandósult, ehelyett esetről esetre dőlt el, hogy kinek milyen mértékben lehet beleszólása valamilyen adott kérdés eldöntésében.

A király hatalmának a rendek által történő korlátozását megismerve, bizonyára paradoxonként hangzik, hogy a szuverenitás képviselője még akkor is inkább a király volt, amikor igen kis befolyással rendelkezett, és igen kis rész jutott számára a tényleges döntésből.

Első következményként azt a ma már nehezen érthető tényt kell megállapítanunk, hogy kifelé nem az ország, hanem a király volt a szuverenitás birtokosa és megtestesítője. A nemzetközi érintkezés - elvileg - nem országok, hanem szuverén uralkodók között bonyolódott le. A pápai, a császári vagy bármely európai udvarban hiába keressük a XV. században Magyarország követét, mert csak a magyar királynak volt követe. Nem az ország, hanem a király üzent hadat, kötött békét, nem Magyarország, még kevésbé a nép, hanem a magyar király üdvözölte az újonnan megválasztott pápát stb. A nemzetközi életnek minden olyan megnyilvánulásában, ahol független hatalmak érintkeztek egymással, az uralkodó szerepelt. Ezután már érthető, hogy a király nélküli ország nemzetközi téren teljesen lehetetlen helyzetbe került. Nem volt kinek hadat üzenni, mint ahogyan Frigyes császár hadüzenet nélkül foglalta el az osztrák határszéli terület egy részét, amikor az országnak - legalábbis szerinte - nem volt királya. A diplomáciai érintkezésben is jelentkeztek a nehézségek. A különbséget még az a követség is érezhette, amelyet 1445-ben a magyar rendek, tehát az „ország” küldött Frigyes császárhoz V. László kiadatása érdekében. Pedig ennek a követségnek a tagjai a Habsburg-párt olyan kipróbált híveiből álltak, mint Szécsi Dénes prímás vagy a Habsburg-házzal olyan meghitt és megtisztelő kapcsolatban álló főurak, mint Újlaki Miklós, aki Frigyes császárnak komája, fiának, a későbbi Miksa császárnak keresztapja volt. De akármilyen szálak is fűzték őket személy szerint a császárhoz, követként alattvalókat képviseltek és nem szuverén uralkodót, tehát eleve óriási hátránnyal indultak a tárgyaláson. Megint nem szeretnénk túlzásba esni, és azt állítani, hogy ez a formai kérdés eleve mindent eldöntött volna. Csak azt szeretnénk hangsúlyozni, hogy a király - bármilyen. korú és jellemű király - puszta léte kiküszöbölhette ezeket a nehézségeket. Összehasonlítva az 1445. évi „magyar” követség helyzetét azéval, amelyet a 16 éves magyar király kül-

dött, azt kell mondanunk, hogy Hunyadinak igazajyolt: a király oltalmat nyújtott országának a nemzetközi érintkezésben.

A XV. század folyamán a nemzetközi érintkezésben - Magyarország esetében elsősorban a Velencével kötött szerződésekben - még egy a királlyal kapcsolatos fogalom jelenik meg:a korona. A szerződésekben foglalt kötelezettségek úgyari" a szerződő királyt terhelték, de a király halandó volt, valamilyen formában biztosítani kellett, hogy a szerződések - amiket a diplomaták már akkoriban is előszeretettel neveztek örök érvényűeknek - utódjára is kötelezők legyenek. A halandó királlyal szemben - mint láttuk - a királyi méltóságról a középkorban azt vallották, hogy az „sohasem hal meg", de a méltóság elvont fogalmával szemben előnyben részesítették annak megtestesítőjét, a koronát. A korona nemcsak a királyi méltóságot, a jogok összességét testesítette meg, hanem az örök királyi méltóságot is, az egymásra következő halandó királyok sorát. Ha tehát a Velencével kötött, szerződésben a magyar király és koronája szerepel, akkor ez nemcsak a király személyét, hanem leendő utódait - modem fogalmak szerint -, „a magyar államot képviselő mindenkori királyt" jelentette.

A király szuverenitása nem korlátozódott az ország külpolitikájára, belpolitikai téren is következményekkel járt. A korai középkorban az alattvalót hűség kötötte királyához, s ez a hűség személyi kötelék volt, és feltétlen, mert Istennek tett esküvel erősítették meg. A hűség gondolati tartalmára talán az a legjellemzőbb, hogy a XTV. századtól kezdve Magyarországon a perben szereplő tanúkat „Istenbe vetett hitükre, a király és az ő szent koronája iránti hűségükre" eskették meg. A hit és hűség a latinban egy szótő származéka, mint ahogyan magyarban is az, ha ezt ma már nem is érzékeljük beszéd közben. A hűség feltétlen volta következtében az alattvalóknak hű szolgálataikért semmiféle jutalomra nem lehetett igényük. Ha a király megjutalmazta valakinek a hűségét, akkor kegyet gyakorolt, de nem volt köteles rá. A hűség azonban még ebben a korban sem volt teljesen egyoldalú kötelék, mert azt a hű alattvaló joggal várhatta el uralkodójától, hogy megvédi birtokait és jogait. A koronának fentebb elmondott jellemzője, hogy tudniillik a királyok sorsát jelenti, ebben a vonatkozásban is megtalálható. Ha Zsigmond király egyik oklevelében azt olvassuk, hogy az alattvaló „a királyi szent koronának, következésképpen boldog emlékezetű elődeinknek, a király és királyné őfelségéiknek és végül nekünk" tett hűséges szolgálatokat, akkor ezalatt az örök királyi méltóságot kell értenünk, amelyet a halandó Lajos, majd lánya, Mária és végül Zsigmond viselt.

A rendek hatalmának megerősödésével a hűség fogalma is átalakult. A királyhoz ugyan most is hűség kötötte az alattvalót, de ez a hűség már nem volt feltétlen. Egyrészt az ország ügyéinek vezetésében részt vevő nagyurak hűséggel tartoztak a koronának, másrészt igényt tarthattak és az Aranybulla alapján igényt is tartottak arra, hogy a király őket nemcsak birtokaikban, hanem előjogaikban is sértetlenül megtartsa, szerzett jogaikban ne sértse. A korona itt még mindig az örök királyi méltóságot jelenti, de az értelmezés következménye mégis más, mégpedig az, hogy a nagyurak kötelessége a királyi méltóságot a király esetleges helytelen cselekedetei-

vei szemben is megvédeni. A király nélküli időszakokban azután a korona, mint az ország Szent Koronája, a felségjogok összességét jelentette, az alattvalóknak a Szent Koronához kellett hűnek lenniük. A Szent Korona-tannak ez a kezdetleges állapota is feltételezte, hogy az uralkodó osztály is tagja a Szent Koronának. A régi megkülönböztetés szerint a koronával (mint örök méltósággal) szemben a (halandó) király állt, most az ellentétpár az ország és a korona lett. A király személyét ezzel a fikcióval látszólag sikerült pótolni. A XV. századi magyar történeti eseményeket áttekintve, mégis azt kell mondanunk, hogy _a Szent Korona-tan sem ebben a kezdetleges formájában, sem későbbi (Werbőczinél megjelenő) fejlettebb alakjában nem pótolhatta a királyt. A hűség és oltalom viszonossága és összetartozása ugyanis a királyra bízta, hogy hű alattvalóit megjutalmazza, a hűtleneket pedig megbüntesse. Király nemlétében a hűség egyszerre önmagával került ellentétbe, akár az országhoz, akár a Szent Koronához kellett hűnek lenni. Hiszen akár egyik, akár másik fogalmat is tekintjük, a főpap vagy főúr maga is tagja volt az országnak, illetve a Szent Koronának. Ki dönthette el, hogy valóban hűséges volt-e, ha nem volt király? És egyáltalán, mikor volt hűséges? A kötelező erejű többségi döntést - ezt megint meg kell ismételnünk - a középkor nem ismerte a szó későbbi értelmében. 1440-ben Szécsi Dénes érsek és Garai László úgy érezte - és joggal úgy is érezhette -, hogy V. Lászlónak tartozik hűséggel, így szolgálja a legjobban az ország ügyét, amelynek maga is tagja. Rozgonyi Simon püspök és Héderváry Lőrinc nádor viszont úgy érezte - és ismét joggal tehette -, hogy Ulászló iránti hűsége az ország jövőjének biztosítéka. Pedig ez volt a könnyebbik eset, mert mindkét fél a maga királyához fordulhatott. 1445-1452 között azonban nem volt senki, aki ebben a létfontosságú kérdésben dönthetett volna, mert a kormányzó nem pótolta teljesen a királyt. A hűség, a társadalmat Összetartó kötelék a király személyére épült, és király nélkül menthetetlenül elveszett.

Nem szeretnénk az ilyen elméleti követelményeknek több jelentőséget tulajdonítani, mint amennyi jár nekik. A hűség is ilyen elméleti követelmény volt, de gyakorlati következményekkel. Minél erősebb, hatalmasabb volt a király, annál ajánlatosabb volt hűnek lenni hozzá, annál valószínűbb volt, hogy megóvja alattvalóit, és megoltalmazza őket. A XV. századi Magyarországon erős királyok ellen is fellázadtak, Mátyás ellen kétszer is. De a lázadások leverése után Mátyás azért büntethette meg a lázadókat, mert hűséggel tartoztak neki. Vitéz János érseket csak azért lehetett egyszerűen börtönbe vetni, annak ellenére, hogy a magyar egyház feje volt, és óriási tekintéllyel rendelkezett itthon és külföldön egyaránt, mert nyilvánvaló hűtlenségbe e_setí. Hűtlenség címén lehetett az erdélyi nemeseknek fejét vétetni Mátyást ezért senki sem ítélhette el, mert jogcíme megtámadhatatlan volt, bár az akcióban a királyi hatalom tényleges ereje játszott döntő szerepet.

A király ellen lázadók megbüntetésénél még egy pillanatra meg kell állnunk. Az 1467. évi erdélyi lázadásnál ugyanis az történt, hogy a felségsértő nagyurak büntetlenül _úszták jneg a politikai kalandot, a kicsiket Mátyás kivégeztette. Anélkül, hogy Mátyás eljárását most boncolnánk, a szuverenitásnak egy másik, itt felbukkanó

vonására kell a figyelmet felhívnunk. A szuverén uralkodót nem lehetett felelősségre vonni, mert Istenen kívül senkinek 'sem tartozott feleló'sséggel. Az előfordult, hogy az ország nagyjai bebörtönözték a királyt (1401), hogy helyette más királyt kerestek, mint Vitéz Jánosék, de arra sem az egyik, sem a másik esetben senki nem gondolt, hogy a királyt felelősségre vonják.

Az ország politikai életének alapja, a hűség, király nélkül megfoghatatlanul foszlott szét, oldotta meg az országot összetartó kötelékeket. De a királlyal együtt szűnt meg az ország igazgatása is. Az országos méltóságok viselőit - a nádort, a vajdát, bánokat, a nagybírákat és még inkább az udvari méltóságokat - a király nevezte ki és mentette fel. Ezen a téren sem tartozott számot adni, csak a mindenkori politikai helyzettel kellett számot vetnie. V. László kiskorúsága alatt ugyan a rendek is megállapodtak a méltóságviselőkben, de ez minden téren kompromisszum volt. Az erdélyi vajda ekkoriban már a törökkel szembeni védelem egyik oszlopa volt, létfontosságú lett volna, hogy ezt a posztot egy ember töltse be, aki a védelmet irányítja. De az erdélyi vajda egyben a királyi jogokat gyakorolta Erdélyben, tisztsége tehát nagy hatalommal is járt. Nem csoda, hogy a rendek erre a méltóságra két embert „neveztek ki”, természetesen a két párt képviselőjét, Hunyadi Jánost és Újlaki Miklóst. Már mondottuk, hogy a méltóságok kinevezésénél a királynak is figyelembe kellett vennie a politikai helyzetet. Most mégis azt állítjuk, hogy erős király megengedhette magának, hogy saját emberét ültesse az erdélyi vajda székébe, akinek számára csak a király iránti hűség volt irányadó. És ami ebben a vonatkozásban még fontosabbnak tűnik: az országos méltóságok kinevezésével és felmentésével az igazgatást kézben tartó király a rend záloga volt.

A király volt az ország legfőbb törvényhozója, mert a törvényeket ugyan a rendek tanácskozásain, a királyi tanácsban vagy az országgyűlésen alkották meg, tanácskozásaik eredménye azonban csak akkor vált kötelező erejű törvénnyé, amikor az uralkodó azt elfogadta, szentesítette. A szentesítés mindig lehetőséget adott arra, hogy a király egy törvényen változtasson, hogy alattvalóinak - ahogyan Hunyadi írta - „méltányos törvényt” adjon.

Ősidők óta a király volt a legfőbb bíró is. A XV. században a pereket általában az ország nagybírái döntötték el, *mégis* a felek *számára* mindig *fennállt* a *lehetősége annak, hogy* a *királyhoz fellebbezzenek, perújítást kérjenek, végső fokon nála* keressék igazságukat. Talán erre gondolt Hunyadi, amikor azt írta fenti levelében, hogy nincs „aki szilárdan kézben tartaná az igazságszolgáltatást”.

Es végül - de a török által fenyegetett Magyarországon igazán nem utoljára -, a király volt az ország legfőbb hadura, a magyar sereg az ő zászlaja alatt küzdött. A király indított hadat és kötött békét. Nem volt feltétlenül szükséges, hogy a király személyesen vegyen részt a hadjáratban. Franciaországban egyenesen olyan elméletet dolgoztak ki, hogy a királynak kötelessége távol maradni a tényleges harctól, seregének vezetését hadvezérre kell bízni, mert ha a hadvezér elesik vagy fogságba kerül, akkor mindig lehet helyébe újat kinevezni, de ha a királlyal történik meg ugyanez, az végzetes csapás az országra. Ilyen értekezéseket Magyarországon nem

nX alárendelt megyek
.s/.ékck és kerületek
bírósága

Az „ország”"]

A jobbágyok

városi bíróság

5* Az igazságszolgáltatás szervezete

írtak, sőt különböző jelek arra mutatnak, hogy a nemesi közvélemény szükségesnek tartotta a király személyes jelenlétét még akkor is, ha a hadjáratot vagy ütközetet nem maga a király vezette. Várnánál nem I. Ulászló, hanem Hunyadi János, Mohácsnál nem II. Lajos, hanem Tömöri Pál volt a tényleges parancsnok, de a király mindkét esetben személyesen jelen volt, mindkét esetben életét hagyta a csatatéren. Jelenlétük - akárcsak Alberté vagy Mátyásé - többféle pszichológiai hatást váltott ki. Áz ország nagyuraitól aligha lehetett elvárni, hogy bandériumaik élén személyesen jelenjenek meg a hadjáratban, ha a király sem tette ezt. Rettenetesen mélyre kellett süllyednie a királyi hatalomnak és tekintélynek ahhoz, hogy Zápolyai János ne csatlakozzon Mohács előtt koronás urához. De ennél talán még nagyobb jelentősége volt a király jelenlétének a katonák szempontjából. Ha az ország ura és királya hajlandó volt velük együtt kitenni magát mindannak a megpróbáltatásnak és veszélynek, ami minden hadseregre várt, akkor ezzel nemcsak szolidárisnak mutatkozott, hanem növelte bátorságukat és elszántságukat. Mátyás ezt a pszichológiai tényezőt mesterien aknázta ki, s - főképpen uralmának első felében - valódi katonakirályként viselkedett. Pedig ez a feladat az uralkodó részére sem lehetett könnyű. A király nem egyszerű „csukaszürkében” vonult hadba. Páncélja, koronás sisakja, fényes kísérete messziről megkülönböztette a sereg minden más tagjától, még a parancsnokoktól is. Amikor Várnánál Ulászló, minden józan megfontolás, sőt kérés ellenére, idő előtt a törökre rohant, a janicsárok rögtön felismerték, ez is hozzájárult vesztéhez. De mindaddig, amíg erre a végzetes lépésre nem szánta el magát - hogy ismét Hunyadit idézzük -, „fényt árasztott” a magyar seregben.

Thuróczi János magyar krónikájában rövid fejezetet olvashatunk Lajos király méltatásáról. I. Lajos királyi méltóságát és a kormányzás gondját - úja Thuróczi - Isten akaratának vetette alá. Az igazság őre volt országában, szent elődei nyomába lépve, gondoskodott a keresztény" hit fenntartásáról és az egyház gyarapításáról. A neki alávetett népeket megőrizte szabadságuk, szokásaik és törvényeik élvezetében, a boldog béke és nyugalom állapotában. Országát minden külső támadással szemben megvédte. Thuróczi soraiban kétségtelenül a XV. századi viszonyok között felnőtt író idealizáló törekvéseivel állunk szemben. A hűség és oltalom ideális egységben tűnik fel, a király megvédte alattvalóit, megtartotta őket jogaik és szokásaik élvezetében. És mindenekfelett megvédte országát minden külső ellenséggel szemben, alattvalói a legfőbb jót, a boldog béke áldásait élvezhették. Mindent összefoglalva: a szent királyok nyomában lépő uralkodó alatt sértetlen, magas fénnyel ragyogott az ország méltósága. Utódai alatt a magyarság megtanulhatta azt a leckét is, amit Temesvári Pelbárt adott Szent Lászlóról szóló prédikációjában.

Vannak, akiket tisztségük miatt kell tisztelni, mint a császárokat, királyokat, uralkodókat és főpapokat... még akkor is tisztelni kell az uralkodót, ha önmagában véve rossz ember... hiszen Péter [apostol] mondja „Féljétek Istent, tiszteljétek a királyokat.” Az indokot [Pál] apostol a rómabeliekhez írt levelében adta meg: „mert

nincsen hatalmasság, hanem csak Istentől”, és „aki ellene támad a hatalmasságnak, az Isten rendelésének támad ellene”.

Valóban tisztelni kellett a királyt, még ha rossz jellemű ember volt is, mert volt ennél még rosszabb, amikor nem volt király, amikor a nagyurak hűségnek álcázott érdekből dúlták egymás birtokait, amikor hasonlók voltak a mesebeli király kastélyát elfoglaló óriásokhoz. Nem akarjuk azt állítani, hogy a király puszta léte biztosította a rendet és az ország méltóságát, a Jagellók uralma bőségesen szolgáltat ellenpéldákat. De király nemlétében még a reménye sem lehetett meg annak, hogy az országban rend és béke legyen. Nem csak kancelláriai stílusgyakorlat volt, ha a magyar rendek 1440-ben azt írták, hogy Ulászlót közös akarattal választották meg királynak, az ország gondnokának és vezetőjének, „először is Isten dicsőségére... aztán saját hasznunkra”. I. Lajos halálát követő néhány emberöltő alatt nemcsak a nép, de a köznemesség is megtanulhatta, hogy a lehető legrosszabb, ha az országnak nincs „természetes ura”, ha nincs kinek mondani: Uram, királyom!

A király koronázása

Népmesebeli királyunk, akárhol is találkozunk vele, a fején koronát hord. Koronával a fején ül „palotája tornácán”, koronával járja a strázsákat, de még ha valami gonosz varázslat folytán békává válik, akkor is, béka formájában is megtartjakoronáját. A középkori király is csak koronásán képzelhető el, s ez az ékszer első alkalommal koronázásakor kerül a fejére, hosszú fárasztó szertartás keretében.

A magyar királyt nem lehetett akárhol és akárhogy megkoronázni. V. László német dajkája, Kottanner Jánosné úgy foglalta össze a szabályokat, hogy „a magyaroknak három törvényük van. Úgy hiszik, hogy bármelyiket hagyja teljesítetlenül valaki, az már nem törvényes király. Az első törvény úgy szól, hogy a királyt a Szent Koronával kell megkoronázni. A második, hogy az esztergomi érseknek kell megkoronáznia. A harmadik, hogy a koronázásnak Fehérvárott kell megtörténnie.”

A koronázás helye tehát a fehérvári bazilika, a templomban összegyűlt Magyarország minden főpapja, főura, valamennyi megye és az egyházi testület képviselője. A főhajón kívül, a főkapu bejáratánál levő csarnokban a budai és fehérvári polgárok kis csoportja állt talpig páncélban és fegyverrel a kézben. Az ország két legfontosabb városának kiváltsága volt, hogy őrizhették a templomot a hosszú ceremónia alatt.

A király fényes lovagi ruhában, lóháton, ünnepélyes menetben érkezett. Előtte vitték jövendő uralkodásának jelvényeit, a koronát, a kivont kardot, a jogart és az országalmát. A menetből nem hiányzott sem az „apostoli” kereszt, sem az ország zászlaja. A kapunál a király leszállt a lóról és a menet a szertartásmester vezetésével a bazilika főoltára elé vonult. A király helyet foglalt a számára felépített trónuson, a koronázási jelvényeket a főoltárra helyezték, s az esztergomi érsek megkezdte a mise mondását. A misén belül zajlott le a koronázási szertartás.

A királyt két főpap kísérte az érsekhez, és kérte, hogy ezt a „kiváló lovagot” emelje a királyság tisztére. Az érsek feltette a kérdést: alkalmas-e, s az igenlő válaszra az összegyűltek megéljenezték a királyt. A koronázás első aktusa a közfelkiáltás (acclamatio) megtörtént.

A király ezután az evangéliumra (bibliára) tett kézzel esküt tett. Megígérte, hogy a törvényt megtartja, igazságot szolgáltat, békét tart, országát nagyjainak tanácsa és

legjobb tudása szerint kormányozza, a főpapokat tiszteletben tartja, a szerzett jogokat nem csorbítja. Ez az eskü volt a koronázás második aktusa. Az eskü után a királyszentelés következett. A kifejezés, tudjuk, szokatlan. A XV. századi magyarok „beszentelést” mondtak, amit ma csak a temetéssel kapcsolatban használunk, a későbbi „felszentelés” pedig túlságosan az egyházi rendek (pap, püspök stb.) felvételéhez tapadt, így meg kell maradnunk a „szentelésnél”. S ha már a kifejezés használatánál nehézségeink vannak, még nehezebb leírni a jelenetet magát. Az oltár lépcsőjén feküdt a résztvevő főpapok sora, közöttük - az egyedül állva maradó esztergomi érsek balján - a király. Az érsek hosszú imát mondott, amelynek bevezetésében csak úgy hemzsegtek az ótestamentum képei és eseményei: „Mindenható örök Isten - mondotta - ..., aki hű szolgádnak, Ábrahámnak diadalt adtál ellenségei felett, aki néped vezérének, Mózesnek és Józsuának sokszoros győzelmet adtál, aki fiadat, Dávidot a királyi trónusra emelted, Salamont bölcsességgel és a béke kimondhatatlan ajándékával adományoztad meg, N szolgádat, akit királlyá választottunk, áraszd el szentelésed sokszoros ajándékával...”. Az ima „szentelésed” szavánál az érsek keresztet vetett a lábainál fekvő királyra.

Űjabb ima következett, újabb ótestamentumi képekkel, s ezalatt az érsek szentelt olajjal keresztforma rajzot kent a király jobb alsókarjára, majd a két lapockája közé a hátára, ez volt a felkenés aktusa.

Az érsek most folytatta a mise mondását, a királyt pedig a fehérvári kanonokok elvitték a sekrestyébe, hogy ott felöltöztessék. Sajnos, forrásaink itt cserbenhagynak, mert ahány XV. századi leírással rendelkezünk, annyi változatot ismerünk. Biztosan csak azt állíthatjuk, hogy Szent István palástját adták rá, kesztyűket és főpapi bíborszínű lábbeliket, amiken kereszt volt kihímezve. Valószínű azonban, hogy ruháit kicserélték, a papok fehér ingét (alba), az alszerpapok ruháját (dalmatica) adták rá.

A mise második megszakításakor a királyt ismét az érsekhez vezették, aki hosszabb ima kíséretében adta át a meztelen kardot, amellyel - az ima szerint - a királynak az egyházat kellett megvédenie, a hit ellenségeit szétszórnia, az özvegyeket és árvákat megsegítenie, az elesetteket felemelnie. Az átvett kardot visszatették hüvelyébe, az érsek ezután a király oldalára kötötte. A király kirántotta a kardot, megsuhogtatta, azután visszatette a hüvelyébe. Most már sor kerülhetett a tulajdonképpeni koronázásra. A püspökök kört formáltak a király körül, majd az érsek a király fejére tette a koronát. A cselekményt kísérő imában utalt arra, hogy ezzel a király az egyházi feladatoknak is részesévé válik. Még két koronázási jelvény volt az oltáron, amit át kellett adni. A jogar, amelyet az érsek az igazság és erény vesszejének nevezett, és az országalma. Erről a második jelvényről nem tudjuk, hogy a szertartás keretében ádták-e át, s ha igen, mikor.

Aztán a királyt, fején koronával, jobbjában a jogarral, két főpap a trónushoz vezette, s az érsek szózata most így hangzott: „Állj itt, és tartsd meg mostantól fogva számodra ezt az Isten hatalmából püspökeid által kijelölt helyet”. A szertartásnak ezt az utolsó részét trónra ültetésnek (intronisatio) nevezték.

A mise végeztével a király-fején a koronával, teljes díszben - ünnepélyes menetben

hagyta el a bazilikát, hogy felkeresse Fehérvárnak^ egy másik templomát, a Péter-Pál-templomot (a mai püspöki székesegyházat). A templomban erre az alkalomra trónt állítottak fel, amelyet a király elfoglalt. Itt ülve ütötte lovaggá azokat a fiatalembereket, akiket erre az alkalomra jelöltek ki, s ugyanitt eléje hoztak néhány nehéz pert, amely a fellebbezés során már minden fórumot megjárt, s amit itt most az új király döntött el véglegesen és visszavonhatatlanul.

A szertartásoknak ezzel még mindig nem volt vége. A templomból kijőve a király újra lóra ült, és a városon végiglovagolva, azon kívül újabb esküt tett. Ebben az esküben a magyar törvények - és talán főképpen az Aranybulla - megtartását ígérte, s nem az evangéliumra tett kézzel mondta el, hanem ég felé nyújtott két újjal, s az összegyűlt nemesség újra megéljenezte a királyt. Ezután a király egy dombra vágtatott fel lovával, ott kardot rántva a négy égtáj felé a levegőbe vágott, így jelezve, hogy az országot minden rátörő ellenséggel szemben megvédi. Ezzel a szertartások sora valóban véget ért, a városba visszavonuló királyt kíséretével, a főpapokkal és főurakkal együtt díszebéd várta.

Az itt leírt szertartást nem lehetett mindig teljesen megtartani. 1440 pünkösdjén (május 15) egy 12 hetes csecsemőt koronáztak meg, V. Lászlót. A szertartásnak szinte minden részletét át kellett alakítani. Amint láttuk, csak lovagot lehetett királlyá koronázni, V. László pedig még nem volt az. Így először is lovaggá kellett ütni, ami úgy történt, hogy a jelölt vállára ütöttek egy karddal. A csecsemőt Kottannemé vette karjára, és Újlaki Miklós ütött a vállára kardjával. Az ütés alapos lehetett, mert még Kottannemé is megérezte a karján, a megrémült özvegy anyakirályné, Erzsébet pedig magyarul kiáltott oda Újlakinak: „Az Istenért, meg ne sértse!” Az esküt a csecsemő helyett nagybátyja, Ciliéi Ulrik mondotta el, az öltöztetés elmaradt, a koronát csak feje fölé tartották. László egyébként hamarosan elunta az egész koronázást, és sírni kezdett, mégpedig - amint dajkája büszkén hja - olyan hangosan, hogy az egész templomban hallani lehetett, mert sírása nem egy 12 hetes csecsemőnek, de egy egyéves gyereknek is becsületére vált volna.

I. Ulászló koronázásakor - néhány héttel V. Lászlóé után - a Szent Korona Erzsébet királyné birtokában volt, így a királyt Szent István ereklyéjéről levett koronával koronázták meg. Erre a rendkívüli esetre még vissza kell majd térnünk.

Végül ne feledkezzünk meg a XV. század egy egészen rendkívüli uralkodójáról, Mátyásról, akit 1458. január 24-én választottak meg magyar királynak. Mátyás ekkor Prágában volt, onnan csak február 14-én érkezett meg Budára. De a választás pillanatában nemcsak a választott volt távol, hanem a korona sem volt az országban. Ezúttal - ismeretlen meggondolásból - nem alkalmazták a Szent István fej-ereklyéjéről levett koronát, de a leleményesség most sem hiányzott sem a főurakból, sem a budai polgárokból. A vár alól a Boldogasszony (mai Mátyás)-templomon át a palotáig vezető úton Mátyásnak három esküt kellett letennie. Az elsőt a városkapu előtt, arra, hogy a budai polgárok kiváltságait tiszteletben tartja, a másodikat a templomban, valószínűleg a fehérvári bazilikainak megfelelőt, a harmadikat pedig a palotában, feltehetőleg az ország törvényeinek megtartására. A harmadik eskü után az

akkor 14 éves fiút a királyi trónra ültették. Ezzel a szükségszerűen megrövidített szertartással Mátyás ugyanúgy az ország királya lett, mint a XV. század bármelyik, szabályosan a Szent Koronával Fehérvárott megkoronázott uralkodója. Amikor 1463-ban a koronát sikerült Frigyes császártól visszaszerezni, akkor Mátyás a „hármasszabály" szerint megkoronáztatta magát Fehérvárott.

Ha eltekintünk a formabontásoktól és a „szabályos" koronázást vesszük szemügyre, rögtön feltűnik, hogy az tulajdonképpen két részből áll, egy tisztán egyházi szertartásból, és egy másik - nyugodtan mondhatjuk - világi részből. A két rész minden szempontból élesen elválik egymástól. Az egyházinak a bazilika a színtere, a világi azon kívül megy végbe: az egyháziban az aktív főszereplő az esztergomi érsek, a világiban a király; az egyházi ceremónia alapja a római egyház szertartáskönyve (ún. .pontificale Romanum), a világinak nincs - vagy ha volt, nem maradt meg - ebből az időből szertartáskönyve. Csak egyetlen jellegzetesség kapcsolja össze a két szertartást, és ez a jelképek (szimbólumok) álkármazása. Olyan tömegben fordulnak elő, hogy már nem is egyetlen vagy több jelképről, hanem azok rendszeréről (szimbolikáról) beszélhetünk. Tegyük ehhez gyorsan hozzá egy svájci szociológus meghatározását: „A szimbolika lényege az, hogy nemcsak körülír valamit, hanem hogy bizonyos, szavakba nehezen önthető összefüggéseket úgy állít elénk, és úgy mutat be, hogy azok közvetlenül megérthetőkké válnak." Ha a mai ember egy diplomáciai rendszámú kocsin egy kis zászlót lát, akkor egy pillanat alatt megérti, hogy a kocsi ennek meg ennek az államnak külképviseletéhez tartozik, eszébe jut az illető állam neve, földrajzi elhelyezkedése, fővárosa stb. - szóval mindaz, amit az illető államról tud. A zászló szimbóluma felirat, magyarázat helyett - hogy az előbbi idézet szavaival éljünk - úgy mutatja be, és úgy állítja elénk az illető államot és külképviseletét, hogy az közvetlenül megérthetővé válik. S ha ez a példa nem elég világos, akkor hadd hivatkozzunk a matematika néhány közismert és általánosan használt szimbólumára, amely ugyanezt a feladatot tölti be. A matematikától eltekintve, társadalmi és eszmei szimbólumot ma már keveset és ritkán használunk, de a középkorban, amikor az emberek túlnyomó többsége sem írni, sem olvasni nem tudott, sok szimbólumot alkalmaztak, és szinte szakadatlanul az élet minden területén. Ehhez a középkori ember hozzászokott. Most, amikor a kétféle szertartást elemezzük majd, szem előtt kell tartanunk a jelképek és rendszerük jelentését, mert mindkét ceremóniában ezek játszották a főszerepet.

A bazilikában a küszöböt átlépő királyt a szertartásmester fogadta. II. Ulászló 1490-i koronázásán ezt a szerepet Filipec János váradi püspök töltötte be, s az esztergomi egyházi könyvtár a mai napig őrzi azt a könyvet, amelyet ekkor használtak. A díszes kiállítású könyv a római pontifikáiénak a középkorban használatos, ahhoz a családjához tartozik, amelyet kétszáz évvel korábban egy pápai szolgálatban álló dél-franciaországi püspök állított össze, s amely a XIV. század folyamán általánossá vált egész Európában. A XV. században eszerint a pontifikále szerint koronázták a magyar Jdrályokat.

Á római pontifikále használata elsősorban azt jelenti, hogy a koronázás egyházi

része a bazilikában nem valamiféle különleges magyar rend (ordo) szerint ment végbe, hanem a római egyház egyetemes rendje szerint. Más szóval, mindaz, amit erró'l a szertartásról elmondunk, nem jelent magyar különlegességet, hanem a római egyház felfogását. Másrészt a francia püspök, amikor a római pontifikáiét összeállította, nem talált ki új szertartásokat, hanem a régebbi szertartáskönyvek alapján olyan ceremó-niát állított össze, amely mindenütt alkalmazható volt, ahol az uralkodó és a nép a kereszténység római formáját vallotta magáénak. A XIII. század végén készült összeállítás azt is elárulja, hogy a ceremónia többféle forma egységes szertartássá tör-ténő összeolvasztása. Ha most főbb vonalakban magunk elé idézzük a bazilikában lejátszódó eseményt, akkor az a következő mozzanatokra esik szét:

közfelkiáltás (acclamatiő),
eskü,
szentelés,
felkenés,
öltöztetés,
a kard átadása,
koronázás,
a jogar átadása,
trónra ültetés (intronizáció).

A felsorolásban dőlt betűkkel szedett két mozzanat, a közfelkiáltás és a trónra ültetés tulajdonképpen pogány szokás volt, amit az egyház fogadott be a keresztény-ségbe. A nép valamikor közfelkiáltással választotta meg uralkodóját. Ne zavarjon most bennünket, hogy a népnek a középkori Európában már semmiféle választásra nem volt lehetősége, legkevésbé valamiféle többségi alapon nyugvó, demokratikus formában, mert jelképpel van dolgunk, a felkiáltás csak a rég letűnt (vagy talán a soha általánossá nem vált) választást jelképezi. Az intronizáció ugyancsak pogány szokás volt, és példáért sem kell messzi utat járnunk. Karintiában a herceget még a XV. században sem koronázták, hanem arra a kősziklára ültették, amelyet a tartomány közepének hittek. Az egyház természetesen megkeresztelte ezt a formát is, hiszen - mint láttuk - az érsek azt mondotta, hogy ezt a helyet (értsd: a trónt) Isten, illetve Isten hatalmának végrehajtói, a püspökök jelölték ki a király számára.

A két pogány mozzanat között helyezkedik el a középkori egyház által megalkotott, illetve átvett két aktus, amelynek előfeltétele az eskü volt. Olyan embert, aki nem tagja az egyháznak, aki nem ígéri meg az egyház törvényeinek megtartását, aki nem ismeri el, hogy az uralkodás előfeltétele az egyház tiszteletben tartása, az egyszerűen nem lehet király. Jellemző módon a szertartáskönyv latin szövege nem is az „eskü” szót használja, hanem azt írja, hogy a király a „következő ígéretet” teszi, s ezt az ígéretet esküvel erősíti meg. A leglényegesebb mozzanatsorozatnak tehát az eskü (vagy ha úgy tetszik, ígéret) az előfeltétele.

Az egész koronázás legfontosabb része ugyanis a királyszentelés és a felkenés.

:s v

eőécpi

sa’í'^ ti’ "5“S /f5

K£Oi2i31. ni mtó

$i <-&■***• ‘«.v&VtS»* ^ í í í ' £ 1.%/H — - _ ·._

O-^Ssa»*^ & ¿Cv4-

/. /í *királykoronázás egykorú ábrázolása.*

Már említettük, hogy a koronázás nem egyetlen szertartásból áll. S ha a közfelkiáltás és az intronizádó pogány szokás volt, akkor a szentelésben és felkenésben az egyház a keresztény és a zsidó vallás motívumait kapcsolta össze. A szentelés a keresztény, a felkenés a zsidó valjás motívumát idézte fel. ”

A királyszentelés leírásakor megjegyeztük, hogy a király a püspökkel együtt az oltár lépcsőjén feküdt. Emlékeztessünk még arra is, hogy a résztvevők feje fedetlen volt. A magyar kifejezés („feküdt”) meglehetősen félrevezető. A középkori keresztény ember Istennel szemben érzett alázatának kifejezéseként térdet hajtott, vagy letérdelt. De Szent Ágoston azt írta, hogy a térdelés nem elég Hfejezőj'ném elegendő a fenntartás nélküli teljes alázat bemutatására, „porig” kell alázkodni, s ezt a hívő csak úgy teheti meg, ha hasával érinti a földet. Ez a teljes megalázkodás (venia), úgy hisszük, a mai ember számára is érthető, ha más módon, a természettudomány oldaláról közelítjük meg^A hason fekvő ember teljesen védtelen. Arccal borul a földre, ezért nem lát, karját nem tudja használni, felkelni is csak két ütemben tud, sokkal lassabban, mint ahogyan térdelő helyzetből felugorhat, s ha még feje és tarkója is fedetlen, akkor ugyanolyan könnyű préda, mint a hátára fordított bogár. A venia tehát a teljes kiszolgáltatottság - és ezzel együtt a teljes megalázkodás - kifejezése. Mégis, a venia is csak jelkép ji koronázáson. Nemcsak azért, mert a király nem a „porban”, hanem szőnyegen fekszik, hanem elsősorban azért, mert a fekvés jelentése annyi, hogy az, aki hamarosan a rábízott ország ura lesz, most teljesen megalázkodik. Megalázkodik Isten előtt, akinek áldását várja, s ezt azok előtt teszi, akiken uralkodni fog. Van felette is egy még nálánál is hatalmasabb úr, aki előtt ő is csak tehetetlen féreg a porban, akitől nem követelheti az áldást, hanem csak esdekelve kérheti - ez volt az egyház mondanivalója a szertartással. Tegyük még hozzá azt, hogy ez a venia a papszentelésnél is szerepelt, s így a jelkép arra is utal, hogy a király, a közönséges világiak közül kiszakadva, a legszentebbnek tekintett elhivatottság részese lesz.

A felkenést az egyház az ótestamentumból vette át, ahol azt olvassuk, hogy Sámuel próféta Isten kifejezett parancsára úgy jelölte ki a gyermek Dávidot Izrael jövendő királyává, hogy szarujából olajat öntött a fejére. „És attól a naptól fogva - olvassuk - az Úrnak lelke Dávidra szállá.” Már ebben az ótestamentumi történetben is jelképpel állunk szemben. Az olaj a külső, látható jel, de az aktus lényege, hogy az úr lelke Dávidra szállLXami láthatatlan), s ez az utóbbi tette őt az ószövetség legnagyobb győzelmeket arató hadvezérévé, Izrael királyságának újjászervezőjévé és megerősítőjévé.

A két szertartás: a szentelés és a szentelt olajjal történt felkenésjényegében egy és ugyanazt a mondanivalót fejezi ki: valakinek az átváltozását. Valaki, aki ugyanolyan gyenge és halandó ember, mint a többi, teljesen megalázkodva Isten áldását kéri és kapja, ettől belsőjében, gondolkodásában, érzelmeiben megváltozik, más lesz, mint halandó embertársai, mert az „Úr lelke” száll rá, az olaj külső jele belsejébe hatol. A király ettől a pillanattól kezdve az „Úr felkentje”, rendkívüli képességek birtokosa. A szimbólum ezzel azonban még nincs kimerítve. A király - most már Isten által megszentelve és megáldva - mintegy az egyháziakhoz lesz hasonló. Nem lesz belőle

pap, de nem is teljesen világi, személyisége kettőssé válik: az egyik a természettől való halandó emberé (ex natura), a másik az Isten kegyelméből újjászületett (ex gratia), ezért nevezi magát ettől kezdve „Isten kegyelméből való” királynak.

Az átváltozást a ceremónia további szimbólummal is kifejezte, a királyt_átöltöztették. A templomba belépő^kiváló lovag” most már Isten felkentje, s ennek öltözetében is kifejezésre kellett jutnia, letette tehát fényes lovagi öltözetét, és még fényesebbet vett fel: a királyét. Ruházatát is az egyháziakéhoz igazította, olyan inget kapott, mint a papok, olyan kesztyűt és cipőt, mint a püspökök. A középkorban állandó és általános jelenség volt, hogy az egyháziak és világiak egymás jelvényeit kölcsönözték ki, de itt valamivel többről volt szó, arról, amit a későbbi ima úgy fejezett ki, hogy a király az egyházi feladatoknak is részese.

Az egyház felfogása szerint aligha lehetett kétséges, hogy az emberek feletti hatalom egyedüli célja, hogy az emberek üdvözülését biztosítsa, s éppen ezért a legfőbb, Istentől származó hatalom birtokosa az egyház. De hajlandó volt a hatalom egy részét a legfőbb világi személynek, a királynak átengedni. Gondoljunk csak az általunk fentebb idézett imára. A koronát a püspököknek méltatlan keze helyezte a király fejére, de a Szentháromság nevében, s az intronizációnál is hangsúlyozták, hogy a király helyét Isten jelölte ki, de nem akárhogyan, hanem a püspökök útján. Nincs szinte egyetlen mondat sem a szertartásban, amely ne utalna valamilyen formában az egyház közbenjárására, amellyel a hatalmat Istentől a királyhoz közvetíti.

Itt joggal vetődik fel a kérdés: mennyire volt ez a felfogás reális? A kérdés megválaszolásánál elsősorban arra kell utalnunk, hogy a római pontifikále történeti képződmény volt már összeállításakor is, a XIII. század végén. Nem saját korának felfogását tükrözte vissza, hanem a XII. századét, amikor az egyház hatalma tetőpontján állt, és magát tekintette a legfőbb hatalom elvi birtokosának Európában. A XV. században ez a felfogás már idejét múlta. A pápaság politikai tekintélyét a hosszú avignoni fogság, a nagy nyugati egyházszakadás és a zsinatok erősen megtépázták. A magyar viszonyokat figyelembe véve, ehhez még azt tehetjük hozzá, hogy a püspököknek ugyan volt szerepük a király megválasztásában, de ez a szerep nem volt jelentős, és főképpen már nem mint az egyetemes egyház képviselőit, hanem mint az ország nagybirtokosait illette meg őket. De ami a koronázási szertartás imáiban és szimbólumaiban kifejezésre jutott, az nem volt politikai realitás, hanem „alkalmazott teológia”, az egyház elvi álláspontjának kifejezése. A mai olvasót itt még valamire figyelmeztetnünk kell, hogy tudniillik az egyház felfogása és a hit kérdése két különböző dolog. Az egyház felfogása túlzott hangsúlyt kapott, de ez nem jelentette még azt, hogy az egész koronázás a nézők kedvéért végigjátszott üres ceremónia volt. Mielőtt azonban a pszichológiai hatást vizsgálnánk, meg kell emlékeznünk a koronázás világi részéről.

Ha az egyházi részről azt kellett mondanunk, hogy az a római egyház alkotása volt, és az egyetemes római kereszténység elveit fejezte ki keresztény - vagy legalábbis megkeresztelt-szimbólumokkal, akkor most elsősorban arra kell rámutatnunk, hogy a világi rész túlnyomórészt magyar volt. Más országokban az egyházi szertartás nem-

zetibb jellege dominált, de a koronázó-templomon kívüli szertartást általában nem kapcsoltak bele a koronázásba. Ez a magyar rítus jellegzetessége volt. Történetírásunk ezen a ponton - megfelelő források hiányában - nem tud választ adni arra, hogy mikor alakultak ki a világi rész mozzanatai. A Péter-Pál-templomban lezajló ceremónia talán már IV. Béla koronázásakor (1235) megvolt. Az esküt első alkalommal I. Ulászló koronázásakor említik, de a lengyel szemtanú leírásából úgy tűnik, hogy azt a király még nem a szabad ég alatt, hanem a bazilikában mondta el. A négy világtáj felé tett kardcsapásokról csak annyit tudunk, hogy azt is először 1440-ben említik, I. Ulászló koronázásának leírásában. Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a világi rész is történetileg kialakult ceremóniára utalt, de ha arra gondolunk, hogy I. Ulászló a kardvágásokat a Szent Márton-templom tornyából, II. Ulászló egy dombon tette, akkor következtetésünkhöz azt is hozzá kell tenni, hogy a világi rész még nem volt teljesen kiforrott, még kevésbé megmerevedett forma. A „szabályos'T sorrend úgy látszik ez volt:

lovaggá ütés a Péter-Pál-templomban,
ítéletmondás ugyanott,
eskü a magyar törvényekre,
kardvágás.

A Péter-Pál-templomban sorra kerülő két mozzanat tulajdonképpen egy és ugyanazon tény szimbolikus kifejezése volt: a tényleges uralom megkezdésé. Ne feledjük el, hogy a király azután érkezett ide, hogy a bazilikában Isten áldása következtében átváltozott. Hogyan is bizonyíthatta volna jobban, hogy az áldás valóban átalakította, mint azzal, hogy hatalma két legfontosabb eszközét gyakorolja. Mert - amint ezt az I. Ulászló koronázásán jelenlevő lengyel szemtanú elmondja - a lovaggá ütés azt bizonyította, hogy „semmi sem lehet fontosabb a királyok számára, mint a hadügy és a katonai fegyelem növelése”. A király az ország legfőbb hadura, a magyar sereg vezére és parancsnoka, az általa lovaggá ütött nemesek szükség esetén seregének tisztjei, s ennek a ténynek logikus szimbóluma a lovaggá ütés. Még lesz módunk megismerni a bírói jogkört, mint a középkori politikai hatalom legfontosabb eszközét. Az a néhány (kettő?) per, amelyet az uralkodó a Péter-Pál-templomban eldöntött, a királyt mint az ország legfőbb bíráját mutatta be híveinek. Hogy megint lengyel szemtanút idézzünk: „Azt mondják, ezt [a szokást] azért tartják meg, hogy mindenki megérthesse, hogy [a királynak] minden művét az igazság kell vezesse, és azon kell alapuljon, és hogy nincs hozzá méltóbb tisztség, mint az igazságot ápolni és igazságot szolgáltatni, tekintélyével a gyengébbeket a hatalmasokkal szemben és mindenféle igazságtalanságtól megvédeni.” A kapcsolat e között a két mozzanat és bazilikabeli szertartás között félreismerhetetlen. Nem emlékezteti az érsek a királyszentelésnél Józsua győzelmére, Salamon bölcsességére? Nem ígérte-e meg a király, hogy megvédi a gyengéket, az özvegyeket és árvákat? Nos, nem sokkal később tanúbizonyságát adhatta annak, hogy bazilikabeli átváltozása kemény hadvezérré és bölcs bíróvá tette.

A világi rész második mozzanata az eskü volt. Ennek az eskünek teljes szövege sajnos nem maradt ránk. V. László ezt az esküt csak tényleges trónra léptekor (1453) tette le, de szövege helyett mindössze kivonatát ismerjük. I. Ulászló, úgy látszik, a bazilikában tette le a második esküt is „az ország törvényeire”. Mátyás esküjét nem ismerjük, II. Ulászlóéról pedig csak annyit tudunk, hogy a törvények, főképpen pedig az András király alatt hozottakénak megtartására esküdött. Az utóbbi alatt kétségtelenül az 1222. évi Aranybullát kell értenünk. Hogy azonban mégis némi fogalmunk legyen erről a második - ha szabad így mondani - világi esküről, iktassuk ide nyelvünk egyik szép emlékét, Hunyadi János kormányzói esküjét, amelyben az 1446. évi törvény megtartását fogadta meg. A szöveg megértéséhez még azt kell előrebocsátanunk, hogy ez a felolvasó által mondott szöveg, Hunyadi nyilván egyes szám első személyben ismételte a neki felolvasott szöveget. Tegyük hozzá azt is, hogy az eskü - Galeotto szerint - valóban magyarul hangzott el.

„Isten téged úgy segéljen, Boldogasszony néked irgalmat úgy nyerjen, Istennek szenti érted úgy imádjanak, Istennek szent teste végnapodon üdvességedre úgy méltó legyen, föld tetemedet úgy fogadja bé, onnét harmadnapon ki ne vesse, magul magod úgy ne szakadjon, ítélet napján Istennek szent színét úgy láthasd, örök pokolba úgy ne temettessél, hogy ez szerzést ez registromban, kit az ország szerzésére megirattanak volna, azt erősen és tökélletességgel, mind megtartod, semmit ellene nem tész, sem tetetsz.”

Az itt idézett eskü nemcsak nyelvi szépségével hat, hanem belső felépítésével is. A keresztény forma alatt a szöveg túlnyomó része kegyetlen átkok sorozata, alapjában véve pogány gondolatmenetét takar. Ha az eskütevő nem tartja meg ígéretét, magára vonja mindazt, ami végzetes lehet a hívő keresztény ember számára. Isten nem fogja megsegíteni, Mária nem fog érte Istennek könyörögni, a szentek nem imádkoznak érte, Isten teste (utolsó áldozása) halálakor nem válik javára, tetemét nem fogadja be a föld, hanem harmadnapon kiveti, magva szakad (azaz nem lesz fiúgyermeke), az örök kárhozatra, a pokolba kerül. A kor emberének szemében egy is elég félelmetes volt ezekből, zárt soruk csak teljes pánikot idézhetett elő. A királyok esküjénél bizonyára enyhébb formával kell számolnunk, de a lényegen ez aligha változtatott. A király erős esküvel kötelezte magát arra, hogy az ország törvényeit meg fogja tartani, s ezzel saját hatalmát szorította korlátok közé, annak első pillanataiban az „ország”, azaz az uralomban részes főurak, főpapok és nemesek kedvéért.

A világi rész eddig ismertetett mozzanatairól sem tudtunk sokat, a négy kardvágásról sajnos még ennyit sem. I. Ulászló 1440. évi koronázása előtt ezt a szokást egyáltalán nem említik, így keletkezésének korát sem határozhatjuk meg. Az azonban talán már feltűnt az olvasónak, hogy a teljes koronázási szertartáson belül ez tulajdonképpen ismétlés. Amikor a bazilikában a királyt karddal felövezték, akkor is kirántotta azt, és - így írtuk - „megsuhogtatta”. Hadd idézzük itt ismét a népmeséket, amelyekben a hős megsuhogtatja kardját, s ezzel távolban levő ellenségét megöli,

vagy legalábbis megállásra kényszeríti. A templomban azonban - a későbbi adatok szerint - a király a karddal előre, balra és jobbra vág, tehát nem négy irányban, mert mögötte ekkor (a felszentelés és felkenés után) már maga az oltalmazó Isten áll, arrafelé tehát nem vagdalkozhat. Ez a három Irányba történő kardsnhogtatás a „megkeresztelt" forma. De kint a szabadban a legősibb pogány hiedelem érvényesül, amikor a király mind a négy égtáj felé csap kardjával, szimbolikusan fejezve ki azt, ami a népmesében élő valóság, hogy tudniillik meg fogja állítani az ellenséget, akárhonnan is törjön az országra. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy a négy égtáj nem egyedül a magyar koronázásban játszott szerepet, másutt is megtaláljuk vallásos vagy profán formában, az egyiptomi fáraók koronázásától kezdve a középkori angol szertartásig.

A koronázás második, világi része szimbolikájával az uralkodás megkezdését, az elődök által hozott törvények tiszteletben tartását és az ország megvédését juttatta kifejezésre. Bár felépítésében és szerkezetében teljesen magyarnak tűnik, csak egyes motívumaiban az.

Az egyházi részben is voltak ilyen tipikusan magyar motívumok, annak ellenére, hogy az egész ceremónia a római szertartáskönyvön alapult. Idézzük fel Kottannemé „három szabályát", amely szerinti, a magyar királyt a Szent Koronával, 2. az esztergomi érseknek, 3. Fehérvárott kell megkoronáznia. Az esztergomi érsek szerepe nem magyar sajátság. A római egyház az egész középkorban feszesen megszervezett jogi testület és intézmény volt, amelyben mindenkinek megvolt a maga pontosan körülhatárolt helye és feladata. Az egyháznak tulajdonított legfőbb hatalomnak a koronázással történt átruházása olyan fontos feladat volt az egyház szempontjából, hogy azt nem végezhette akárki, még csak nem is akármelyik püspök. Európa más országaiban is szabályozták ezt a kérdést, a francia királyt például a reimsi érseknek volt joga és kiváltsága megkoronázni. Nálunk az esztergomi érsek, mint a magyar egyháztartomány feje látszott erre a feladatra a legalkalmasabbnak, s már a XII. század végén szabálynak volt tekinthető, hogy a magyar királyt az esztergomi érsek koronázza meg. Ezt a jogát nemcsak pápai bullák biztosították, hanem királyi privilégiumok is megerősítették.

Első tekintetre az sem valami különleges magyar vonás, hogy a koronázás mindig egy és ugyanazon a helyen ment végbe. Amint az egyház nem bízta a véletlenre a koronázó tisztségét, ugyanúgy nem bízta véletlenre a koronázás helyéL&ém. Ha Franciaországban a reimsi érsek joga volt a koronázás, akkor természetesnek tűnt, hogy a szertartás színhelye a reimsi katedrális legyen. Magyarországon nem így volt. Az esztergomi érsek székhelye a magyar egyházi szervezet kialakulásától kezdve, azaz kereken az 1000. évtől kezdve, Esztergom volt, ott állta várban, a mai bazilika helyén, az érsek katedrálisa, a Szent Adalbert-székesegyház. A fehérvári bazilika nem volt püspöki székhely, de még csak nem is feküdt az esztergomi érsekség területén. Fehérvár és környéke a középkorban a veszprémi egyházmegyéhez tartozott, a bazilika azonban kivételezett egyház volt, amely nem volt alárendelve sem a veszprémi püspöknek, sem az esztergomi érseknek, hanem közvetlenül a római Szentszék jöghható-

sága alatt állt. Alapításától kezdve - mert I. István magánegyházként építette fel - az ország legelőkelőbb temploma volt. Itt temettette el fiát, Imrét, ó't magát is ide temették. Sokáig itt őrizték a bazilika tornyában a koronázási jelvényeket, és azok csak T. Károly (1308-1342) idejében kerültek Visegrádra. Európa más országaiban is voltak ilyen királyi magánegyházak, Franciaországban pl. a Párizs melletti St. Denis-apátság, ahol a francia királyokat eltemették, és a koronázási jelvényeket őrizték. De a királyt mégsem St. Denis-ben, hanem Reimsben koronázták. Magyarországon a koronázás helye is Fehérvár volt, és nem véletlenül, hanem éppen azért, mert a „szent király”, I. István itt volt eltemetve. A magyarság, amíg csak mód volt rá, ragaszkodott az Árpád-házból származó királyokhoz, s amikor 1301-ben III. Andrással az Árpádok utolsó férfi sarja sírba szállt, a nőági rokonságból keresett magának uralkodót. 1301-ig Árpád leszármazottai ültek a magyar trónon, olyan férfiak, akiknek ereiben ugyanaz a vér csörgedezett, mint I. Istvánéban. 1382-ig még mindig állíthatták, hogy a magyar uralkodó az Árpádok nőági leszármazottja. A XV. századi királyokról ezt nem mondhatták el. És mégis volt kapcsolat az országot megalapító első, a legendák homályába vesző szent és az uralkodó között. Nem vérségi, hanem misztikus, s ennek a misztikus kapcsolatnak első szála éppen a koronázás helye, a fehérvári bazilika. István sírja és az új király trónja itt kapcsolódott össze egymással.

Más jelképek is arra voltak hivatottak, hogy ezt a misztikus kapcsolatot mutassák be, hiszen az átöltözésnél az uralkodóra - amint azt 1. Ulászló koronázásakor a magyar rendek által kiadott és már idézett 1440. július 17-i oklevél mondotta - „első szent királyunk minden felszerelési tárgyát és öltönyét” adták rá. Ne zavarjon meg bennünket, hogy itt tény és hit szeges ellentétben áll egymással. Azt sajnos, nem tudjuk pontosan, hogy a rendek az előbbi kifejezésen mit értettek, de István palástja biztosan köztük volt, márpedig koronázási palást nem volt István palástja, hanem egy, az egyházi szertartásoknál használt köpönyeg, latinul pluviale (szó szerint: esőköpeny), amely István feleségének, Gizella királynénak műhelyéből került ki, és a bazilika *papjai számára készült. Mint egyházi szertartáshoz tartozó ruhadarabot csak felszentelt* pap hordhatta, István maga nem. Mégis azt hitték, hogy az „István palástja”, és biztos, hogy a király már a XIV. század elején is ezt viselte. De nem is a tény és hit közötti ellentmondás érdekel bennünket, hanem a középkori ember gondolkodása, aki a palástot István tulajdonának tartotta, s így további szállal erősítette meg az új uralkodó és az ország megalapítója között fennálló misztikus kapcsolatot.

Fentebb elmondottuk, hogy I. Ulászlót egy Szent István fejereklyéjéről levett koronával koronázták meg, mert a Szent Korona nem volt a rendek, illetve a király birtokában. Ha a koronázást tisztán egyházi szempontból tekintjük, akkor teljesen közömbös hogy a királyt milyen koronával avatják; újat készíttet-e magának, valamilyen régebbit alakíttat-e át, vagy egyszerűen egy régi koronát vesz elő a kincstárából. Ez nem érintette a királyavatás lényegét, hiszen az egyházi szertartás legfontosabb két motívuma a királyszenteíés és felkenés volt. Amikor a magyar rendek I. Ulászlót megkoronázták, érvénytelennek jelentették ki a csecsemő V. László (egyébként szabályos)

megkoronázását. I. Ulászló halála után, 1445-ben a rendek Frigyes császárhoz követséget küldtek, hogy kérjék ki V. Lászlót és a Szent Koronát, mert Lászlót Fehérvárott újra meg akarják koronázni. A császár egy újrakoronázásba nagy nehezen belement ugyan, de csak azzal a feltétellel, hogy a felkenést nem ismétlik meg, mert az az egyház felfogása szerint „nem szükséges”. A két szó mögött éppen az a felfogás állt, hogy a felkenés (és vele együtt az átváltozás) egy emberrel csak egyszer történhetik meg életében. Nyugaton a királyszentelés és felkenés volt a döntő, a korona feltétele inkább csak látványos befejezése a szertartásnak. Magyarországon azonban, éppen ezen a ponton, az európaitól sok szempontból eltérő meggondolásokkal állunk szemben. A királyt olyan koronával kell megkoronázni, amelynek „a szent királyhoz” valami köze van,s ha a neki tulajdonított Szent Korona nem érhető el, akkor nem egy^7A.k'ncst^rban felta]álható másik koronát kell elővenni, hanem olyat, amely I. Istvánnal áll kapcsolatban. Ezért inkább István fejereklyéjéről vették le a koronát, s ezzel végezték a szertartást. S hogy mindez nem egyszerűen a XX. század történészének kitalálása, azt az bizonyítja, hogy a főpapok és főurak törvényben állapították meg, hogy az igazi korona „minden tisztessége és hatálya, mindennemű jelentése és misztériuma” átszáll az ereklyéről levett koronára. Mert az országot alapító király és a megkoronázandó uralkodó között elengedhetetlen a misztikus kapcsolat, s ennek feltétele, hogy a magyar királyt Szent István koronájával kell megkoronázni, minden más korona csak ékszer, dísz és pompa, de nem az igazi. Mindarra, amit elmondtunk, I. Ulászló említett koronázásán kívül még egy szép példát találhatunk a XV. századból. Amikor a magyar uralkodó réteg 1403-ban megunta Zsigmond tehetetlenségét, Kis Károly fiát, László nápolyi királyt választotta meg uralkodónak. László egyébkéntmindig is magát tekintette Magyarország jog szerinti királyának, már 1391. óta fiktív adományokat tett, és különböző méltóságokra nevezett ki. 1403-ban, IX. Bonifác pápa teljes támogatását élvezve, partra szállt Zárában. Magyar hívei azt tanácsolták, hogy fegyverrel nyisson utat magának az országba, és Fehérvárott a Szent István-i koronával koronáztassa meg magát. László ehelyett a pápai legátussal szenteltetett fel egy koronát, ezzel koronázta meg Kanizsai János esztergomi érsek. Az egyház és a magyarság ideológiájának összeütközését láthatjuk ebben a tényben. Azt László olasz tanácsadói is tudták, hogy a koronázást az esztergomi érseknek kell végeznie (mert ez az egyetemes egyházi rendszerhez tartozó vonás volt), de a Szent István-i korona elengedhetetlen volta (ami magyar jellegzetesség volt) érthetetlen lehetett számukra. Kanizsai érsek nyilván tisztában volt vele, Zsigmond hívei pedig joggal állíthatták, hogy Lászlót „valamiféle korona formájú pogány koszorúval”, tehát „hamis koronával” koronázták meg, s így az aktus érvénytelen. Az egész akció sikertelensége annak volt tulajdonítható, hogy László nem vette komolyan, másrészt nem értette meg a magyar viszonyokat. Az érthetetlen dolgokhoz tartozhatott a Szent István-i koronával történő koronázás is.

Ezen a ponton a történész megint súlyos ellentmondással kerül szembe. Az a korona, amellyel a magyar királyokat koronázták, amely a Szent Korona, az „ország koronája”, „Szent István koronája” megjelölést viselte, amelyet a hagyomány szerint

Szilveszter pápa küldött az első keresztény magyar királynak - biztosan nem volt I. István koronája. Ezt az ékszert tudományosan a múlt században vizsgálták meg először, s amikor a második világháború után amerikai kézre került, egy amerikai művészettörténésznek adtak alkalmat arra, hogy újra alaposan megvizsgálhassa. A vizsgálatról kiadott munkája, a nyilvánosságra hozott fényképsorozat az utolsó két évtizedben a koronáról több történeti és művészettörténeti tanulmány megírására serkentette a szakembereket. Valamennyiök egybehangzó véleménye az, hogy a magyar korona nem lehetett I. Istváné, mert annál fiatalabb. Mai formáját a XII. század végén, mások szerint csak a XIII. században nyerte el úgy, hogy egy XI. század végi görög koronát alakítottak át más elemek bekapcsolásával. A mi szempontunkból a részletek nyugodtan elhagyhatók, számunkra csak az a fontos, hogy

7. A görög korona képei

az a korona, amit a XV. században az új magyar uralkodó fejére helyeztek, nem lehetett és nem volt I. Istváné. De még ennél is fontosabb, hogy a XV. századi magyar, lett légyen tanult püspök, nagyúr vagy egyszerű kisnemes, rendíthetetlenül hitte, hogy ez a korona valóban I. Istváné volt, és ragaszkodott hozzá, hogy az új királyt ezzel a koronával koronázzák meg. Amint a fentebbi 1440. évi oklevél szövegéből láttuk, misztikus erőt tulajdonított neki, olyan erőt, amelyet egy szent sugároz ki magából az általa is viselt korona révén, s így teremtett kapcsolatot a legnagyobbnak tartott magyar uralkodó és a kor királya között.

A koronába vetett hit nem a XV. században keletkezett. I. Károly királyt háromszor (utoljára 1310-ben) kellett megkoronázni, mert az első két alkalommal nem a Szent István-i koronát használták. Hiába bizonyíthatta Károly, hogy nagyanyja révén az Árpádok leszármazottja, a vérségi kapcsolat nem helyettesítette azt a misztikus kapcsolatot az első királlyal, amely elengedhetetlennek tűnt a középkori magyarság szemében. Es ez a hit a XV. században sem gyengült. I. Ulászló esetében törvényerejű oklevél mondta ki, hogy a Szent Korona ereje az ereklyéről levett koronára szállt át. Mátyás udvarába már behatolt a humanizmus racionális szelleme, uralma politikailag is megingathatatlan volt, amikor hatalmas összegért és még súlyosabb politikai engedményekért Frigyes császártól visszaváltotta a koronát, és 1464-ben Fehérvárott megkoronáztatta magát. Sem tényleges hatalom, sem az intronizációnak hat évvel korábbi, soha kétségbe nem vont aktusa nem pótolhatta a Szent Koronával való megkoronázást.

I. István sírja a fehérvári bazilikában, palástja és koronája mind arra volt hivatva, hogy a szent és a tényleges uralkodó között misztikus kapcsolatot létesítsen, közülük a legfontosabb a korona volt. Tegyük hozzá, hogy a tényleges uralom gyakorlásának a koronázás nem volt előfeltétele_a francia és angol uralkodónál, mert elődeik halála után önműködően királyokká lettek, koronázásukra sokszor később került csak sor. Uralmuk legitimitását ezen a címen senki sem vonta kétségbe. A középkori Magyar-

országon látszólag minden ugyanúgy történt. És mégis azt kell állítanunk, hogy a magyar koronázásnak nem a királyszentelés és felkenés volt a súlypontja, hanem maga a koronázás, az az aktus, amikor „István koronáját” az új uralkodó fejére helyezték. Uralmát megkezdhette korábban is, de csak abban a pillanatban lett az ország legitim királya, amikor István koronája a fejére került, s ezzel közte és a szent között misztikus kapcsolat alakult ki. Nem a valóság, tehát nem az volt a döntő ebben a kérdésben, hogy a koronának nem lehetett köze I. Istvánhoz, hogy a palást nem királyi palástnak készült, hanem az ország által törhetetlen makacssággal vallott hit, hogy ezek a tárgyak azé a szenté voltak, akiben az ország megalapítóját tisztelték, s akinek ereje misztikus módon hatott az új királyra is. Olvasónk bizonyára megdöbbenéssel és kételkedve olvasta az előszóban a francia történész szavait, hogy a középkorban a régen elporladt szentek is hozzá tartoztak az élő társadalomhoz. íme, itt az első konkrét példa. 1464-ben egy visszaszerzett királyi jelvény, a korona hozza kapcsolatba a reálpolitikus, hat éve uralkodó Hunyadi Mátyást az 1038-ban meghalt szent királlyal. Francia kollégánkat követve, mi is nyugodtan állíthatjuk, hogy I. István kereken 430 évvel halála után is élő tagja volt a magyar társadalomnak.

Az I. István és a XV. századi uralkodó közötti kapcsolat súlyos örökség volt. Nem szabad szó szerint vennünk a szimbólumot, nem kell pontosan I. Istvánra gondolnunk, róla a XV. századi magyarság sem tudott sokat. De személyében a szent királyt tisztelték, s ezt a fogalmat a mai társadalomtudomány úgy fejezi ki, hogy az ideális királyt. A csupa jó, csupa erő, csupa bölcsesség ideálja elérhető absztrahálással is úgy, hogy nem egy határozott személyre gondolunk, hanem több személy legkiválóbb tulajdonságait vonjuk el tőlük, és - elvonatkoztatva a személyektől - egyesítjük a kiváló tulajdonságokat. A középkori magyarság nem ezt az utat követte. Egy tényleges történeti személyt ruházott fel mindazokkal a tulajdonságokkal, amelyeket a királytól elvártak. így lett I. István az ideális magyar király megtestesítője. Az egyházi szertartás szövege nem említette Istvánt, a XIII. század végén élő francia püspök talán nem is tudta, hogy a magyaroknak volt valaha ilyen királya. Az egyházi szertartás az absztrahálás helyett az ószövetségi nagy alakokat emelte ki, azok jellemvonásaiból rajzolódott ki az ideális király alakja. Ez az ideális király kiváló hadvezér volt, mint Dávid, bölcs bíró, mint falamon, népét megmentő vezér, mint Mózes. És mindez még mindig kevés, hiszen a felsorolt bibliai személyeknek még más erényeik is voltak. Hát nem Salamon építtette-e a jeruzsálemi templomot? Hát nem Mózes közvetítette-e a népnek az isteni parancsolatokat? A felsorolásból alig fogynánk ki, ha minden jót el akarnánk róluk mondani. Összefoglalóként így azzal kell megelégednünk, hogy mindnyájuk közös vonása az emberfelettiség. A középkori ember szemében Isten áldása tette őket alkalmassá az emberfeletti teljesítményekre, s az áldást az egyház közvetítette a XV. század uralkodójához. A magyarság nem alkotott külön koronázási szertartást, hanem szimbólumokkal tette az egyetemes egyháztól átvett ceremóniát magyarrá. És ennek a szimbolikának a középpontjába azt a szentet állította, aki szerinte maga is emberfeletti teljesítménnyel írta be nevét a történelembe: a kereszténység bevezetésével és a feudális királyság megalapításával.

A szimbolikának nyomasztó hatása Jehetett az új uralkodóra, hiszen azt várták tőle, hogy mindannak eleget tegyen, amiről a koronázási: eskükben és imákban szó volt. Ez a koronázásban kifejezett ideológia megnyilvánult a királyi oklevelek bevezetésének ünnepélyes szövegében. Elmondták ezekben a sorokban, hogy a királynak a hozzá hűségeseket „királyi nagylelkűségénél fogva" meg kell jutalmaznia, hogy „királyi jóindulata" készteti a büntetések enyhítésére vagy elengedésére, hogy „királyi méltósága" következtében az árvák „különös gyámolítója és pártfogója", hogy a „királyi tisztségnek követelménye, hogy valamennyi alattvalójának jogát megvédje". A felsorolásból még nem fogytunk ki, bár hozzá kell tennünk, hogy a cselekedeteknek nem ez volt a rugója, hogy megint „alkalmazott elméletekkel" állunk szemben, amelyek arra hivatottak, hogy a politikai érdek durva valóságát eltakarják, sőt mintegy a keresztény erkölcs színvonalára emeljék. De a valósághoz az is hozzá tartozik, hogy mindezt valóban elvárták a királytól, s Mátyás ezt „királyi méltóságunkkal felvett gondnak" nevezte. Az ideális követelmények és a gyakorlati politika érdekeinek ellentmondása súlyos teherként nehezedett az új uralkodó vállára.

A koronázáson résztvevők - vagy akik csak hallomásból tudtak róla - az ideális király újjászületését remélték. A középkori ember ilyen tekintetben hihetetlenül hiszékeny volt, és állandóan kész arra, hogy csodákat fogadjon el tényként. Az isteni áldás és ennek következtében beállt átváltozás után nem várhatta-e el joggal minden országlakó, püspök és kolduló barát, hatalmas főúréskisnemes, gazdag kereskedő és a bányavárosok vájára, hogy az új király sorsukon javítson, hogy békén tartson, hogy igazságot (nem jogot, hanem igazságot!) szolgáltasson mindenkinek? Nem várhatta-e el joggal minden alattvalója, hogy megvédi az országot mindenkivel és mindennel szemben? A koronázás mindenkibe új reményt önthetett, hogy sorsa most mégis jobbra fordul majd, hogy a király megfékezi az önkényeskedő nagyurakat, hogy végre megtartja és megtartatja a kereszténység által hirdetett követelményeket.

A koronázás a szó szoros értelmében korszakalkotó nap volt uralkodó és alattvalói számára egyaránt. A király ettől a naptól fogva számította uralkodását. Az ünnepélyes okmányok keltezése így hangzott: „Kelt, kedvelt hívünknek, Krisztusban tisztelendő atyánknak, Eberhard zágrábi püspöknek és főkancellárunknak kezéből, az Úr 1406. esztendejében, márc. 29-én, uralkodásánk 18. évében." Zsigmondot, akinek egy okleveléből ezt a keltezést idéztük, 1387. március 31-én koronázták meg, s innen számítva, 1406. március 25-én valóban uralkodásának 18. évében adta ki az oklevelet. Ez alól a szabály alól megint csak Mátyás volt kivétel. Mint mondottuk 1458 elején lépett trónra, de csak 1464. március 29-én koronázták meg. Mindaddig megválasztásának időpontjától számította uralkodásának éveit. De koronázása után három héttel már így keltezte ünnepélyes oklevelét: „Kelt kedvelt hívünknek, Krisztusban tisztelendő atyánknak, István kalocsai-bácsi érsek úrnak kezéből, az Úr 1464. esztendejében, április 12-én uralkodásunk 7., koronázásunk 1. évében." És hogy Mátyás itt a reneszánsz fejedelem politikai öntudatát egyesítette a magyar koronázási hagyománnyal, azt a legjobban az mutatja, hogy egyrészt koronázása előtt nem készíttetett nagypecsétet, ünnepélyes okleveleit kisebb, úgynevezett „titkos" pecsétjével

pecsételtette meg, de a „titkos” pecsétet is megváltoztatta a koronázáskor; másrészt, hogy a koronázás után - főképpen közvetlenül a koronázás után - nagy számban adott ki nagypecsétes ünnepélyes okleveleket. A politikai realizmushoz a hagyományokban rejlő erő felhasználása is hozzá tartozott.

A koronázás más tekintetben is korszakalkotó volt. A középkorban a törvényeket nem azok kibocsátásának évszámával jelölték, hanem az uralkodó nevével. Nem az 1462-i törvényről beszéltek, hanem Mátyás I. törvényéről. Aki középkori törvénygyűjteményeinket átlapozza, minden törvényt egy-egy uralkodó neve alatt fog megtalálni. A király személye olyannyira fontosabb volt, mint az évszám, hogy nemegyszer a törvényhez egyáltalán nem fűződik pontosabb évszám, nemegyszer a törvények időbeli rendje is felborult, a korábbi törvény magasabb számot kapott, és a gyűjteményben később szerepel.

A törvényekhez hasonlóan változott az új királlyal egyes méltóságok címe. Az országbíró például latin címe szerint a királyi udvar bírája volt (iudex curie régié). Pálóci László igen hosszú ideig viselte ezt a tisztséget, 1446-1470 között, vagyis 24 esztendeig. Amikor V. László 1453-ban ténylegesen megkezdte uralmát, Pálóci már „őfelsége, László úrnak, Isten kegyelméből Magyarország stb. királya udvarának bírája” címet vette fel, s pályáját mint „őfelsége, Mátyás úrnak, Isten kegyelméből Magyarország stb. királya udvarának bírája” fejezte be. Az országbíró címében szerepelt a király neve, de a változás még olyan esetekre is kiterjedt, amikor a címben nem utaltak a király személyére. Hogy csak egyetlen példát említsünk, Hédervári Lőrincet Zsigmond király nevezte ki nádorrá. A nádor címe „Magyarország nádora, a kunok bírája” volt. Pecsétjén 1437-ben mégis ezt olvashatjuk: „Hédervári Lőrincnek, Zsigmond császár idejében Magyarország nádorának pecsétje”. I. Ulászló halála után természetesen Hédervári is csak „Magyarország nádora” címet vésette pecsétnyomójára.

Az uralkodás éveinek a koronázás szerinti megjelölése, új pecsét, új cím, csak a szembeszökő jelenségek összegyűjtése. Mert mindezen túl az egész ország, a leghatalmasabb nádortól a parasztságig, aJcoronázáson vette tudomásul, hogy az országnak új királya van. Ettől kezdve az ország minden templomában érte imádkoztak, minden parancsot az ő nevében adtak ki, minden ítélet ellen hozzá lehetett fellebbezni. És ha halála után visszaemlékeztek valamilyen eseményre, akkor nem évszámot mondtak, hanem azt, hogy ez meg ez a dolog Zsigmond király korában történt. A középkori ember számára a király uralma - lett légyen rövid vagy hosszú - egy korszakot jelentett, az ötven évig uralkodó Zsigmond vagy a két évig uralkodó Albert korát, s ilyen értelemben a koronázás volt a kezdet, a korszakalkotó ünnepség.

Talán már ebből is világos, hogy a középkori ember nem naptár szerint, nem egyenlően felosztva az időt, hanem a természet évszakai és ünneptől ünnepig terjedő periódusok szerint élt, s ebben a vonatkozásban a koronázás igen nagy szerepet játszott. Napját nemcsak művelt krónikások írták le, nemcsak a kancellária hivatalnokai őrizték meg, emlékezetében maradt az az egész országnak. Emlékezetében maradt már csak azért is, mert kevés ilyen nagy ünnep volt a XV. században. Ha

meggondoljuk, hogy Albertét 1438 elején, V. Lászlót és I. Ulászlót 1440 tavaszán, Mátyást 1464-ben, II. Ulászlót 1490-ben koronázták meg, és ezt az eseménysorrendet összehasonlítjuk a század elején született és egymásra következő' nemzedékek rendjével, akkor a század öt nemzedékéből csak három élhetett meg koronázást, s kivételesen hosszú életűnek kellett lennie annak, akinek életében ez az esemény kétszer ismétlődött. Nem szabad azt hinnünk, hogy ez csak a „köznép” soraiban volt így. Az 1438-i koronázáson részt vevő 14 püspök közül két év múlva, 1440-ben már 3 nem volt életben, az 1440. éviekből pedig 24 évvel később, 1464-ben, Mátyás koronázásakor már csak kettő élt. Az 1464-i szertartáson közreműködők közül pedig 1490-ben egyet sem találunk, A rekordot két főpap tartotta: Szécsi Dénes és Csupor Demeter, akik 1438-ban, 1440-ben és 1464-ben vettek részt koronázáson, közülük Szécsi három királyt koronázott meg esztergomi érsekként.

Téljünk most vissza népmesebeli királyunkhoz, aki állandóan koronát visel a fején, mert - mint mondottuk - a középkori király is csak koronásán képzelhető el, és ismét magyar sajátságra vagy - ha úgy tetszik - ellentmondásra bukkanunk. A nyugati országokban már századokkal korábban divatba jött, hogy az év nagy ünnepein - pl. karácsonykor, húsvétkor - a király koronásán jelent meg népe előtt. Az sem váratott soká magára a szertartásokat kedvelő középkori ember világában, hogy az ilyen alkalmak ceremóniája kialakuljon. Mert az ilyen nagy ünnepen sem vehette fel a király csak úgy egyszerűen a koronát, mint ahogyan kalapját vagy sapkáját feltette, hanem ilyenkor is valamelyik püspök helyezte a fejére, s az ilyen aktust ünnepi koronázásnak nevezték. A magyar kifejezés egy kicsit sántít, azt mindenesetre szem előtt kell tartanunk, hogy „ünnepi” alatt nem ünnepélyest kell értenünk, hanem olyan aktust, amely valamelyik nagy ünnepen zajlott le. Ennek a ceremóniának nem volt semmiféle „korszakalkotó” jelentősége, jogilag sem jelentett semmit, ami már abban is kifejezésre jutott, hogy nem a koronázás jogával rendelkező főpap végezte a szertartást, hanem az egyik éppen jelenlevő püspök. Tulajdonképpen csak arról volt szó, hogy a király az ünnep fényét azzal is emelte, hogy koronáját feltette, és láthatóan viselte. Tegyük itt még hozzá, hogy a külföldi esetekben a korona a király tulajdona volt.

A korai korszakokban Magyarországon is megtaláljuk az ünnepi koronázást. Ha a krónikában azt olvassuk, hogy Aba Sámuel király a húsvétot Csanádon ünnepelte meg, és felkérte Gellért püspököt, hogy tegye fejére a koronát mielőtt a templomba mennek, és Gellért ezt azért tagadta meg, mert a király nagyböjt idején vérfürdőt rendezett az ország urai között, akkor itt nem Aba Sámuel megkoronázásáról volt szó, hanem az egyik, húsvétkor esedékes ünnepi koronázásról. Egy más alkalommal, 1064-ben Salamon király Pécsett ülte meg a húsvéti ünnepeket, ekkor az ünnepi koronázást Géza herceg végezte. Utoljára a XII. században hallunk ünnepi koronázásról Magyarországon, s már a XIV. században ellenkező értelmű adatra bukkanunk. I. Lajos király köztudomás szerint 1370-től kezdve lengyel király is volt, és Lengyelországban történt meg vele, hogy a lengyel főurak követelték, jelenjék meg koronásán. A király azonban ezt a kérést elutasította.

Lajos ekkor már 28 évi uralkodásra tekintett vissza Magyarországon, és arra hivatkozott, hogy Magyarországon nem szokás a koronát viselni. Ezen a ponton az ellentmondás látszólag feloldhatatlan. Elsősorban arra kell utalnunk, hogy a magyar ábrázolásokban is sokszor találkozunk éppen I. Lajos királlyal koronásán, de a fején látható ékszer sohasem a Szent Korona. Másrészt azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a magyarság" ekkor már ragaszkodott ahhoz, hogy a királyt a Szent Istvánnak tulajdonított koronával koronázzák meg. A két adat közötti ellentmondás mégis látszólagos. Mert amilyen mértékben nőtt a Szent Korona tekintélye, ugyanolyan mértékben lett egyetlen aktusnak, az első koronázásnak elengedhetetlen szereplője, és ugyanolyan mértékben szorult ki a „mindennapi” használatból.

I. Lajos halála után (1382) a főurak egyre nagyobb hatalomhoz jutottak, és a XV. században a Szent Korona már nem is volt a királyé, hanem az „országé”. Már Zsigmond halálakor is Pálóci György esztergomi érsek őrizte, innen került a visegrádi vár tornyába, és annak a helységnek ajtaját, amelyben a koronát elhelyezték nemcsak a király, hanem az országnagyok is lepecsételték. Kottannemé - aki megint csak ott volt az elhelyezésnél - „sok pecsétet” emleget. A visegrádi vár királyi birtok volt, várnagya pedig mindig az ország valamelyik nagy hatalmú családjából került ki, ezúttal Szentgyörgy és Bazin grófjai, Miklós és fia, György viselték ezt a tisztséget. Közismert a magyar történelemnek az a fordulata, hogy két évvel később, Albert király halála után a magyar főpapok és főurak nem fogadták el Erzsébet özvegy királynét uralkodójuknak, hanem Ulászló lengyel királyt hívták meg a magyar trónra, aki anyja révén az Anjoukkal és Árpádokkal volt rokon. Erzsébet királyné, aki ekkor gyereket várt, először beleegyezett I. Ulászló megválasztásába. A tárgyalások részben a visegrádi várban folytak, amelynek várnagya ekkor már Erzsébet rokona, Garai László macsói bán volt. A korona sem volt a toronyban, hanem a főpapok és főurak Erzsébet hálószobájába vitték, és ott egy, a jelenlevők által lepecsételt ládába helyezték el. Ebben a szobában született meg Erzsébet gyereke, aki fiú lett (V. László). Mi sem volt természetesebb, mint hogy az özvegy királyné megváltoztassa szándékát, és fia számára igyekezzék biztosítani a trónt, ehhez pedig a gyors koronázás látszott a legjobb „befejezett ténynek”. Erzsébet ellopatta a koronát régi ismerősünkkel, Kottanner Jánosnéval, amint azt a rendek írták: „mindnyájunk keserű megaláztatására”. Később az urak Visegrádon megállapították, hogy a ládákról a pecséteket letörték, és a koronát elvitték, de a többi koronázási jelvényt otthagyták. Ezeket I. Ulászló koronázásán fel is használták.

Kereken 24 év telt el, mire a korona visszakerült, s amikor meghozták, a magyar főurak gondos vizsgálatnak vetették alá, nehogy csalás áldozatául essenek. A koronatanú Pálóci György érsek unokaöccse, Pálóci Simon országbíró volt, aki nagybátyjánál többször látta a koronát, és az egyik repedt drágakővel bizonyította azonosságát. Amint ebből az esetből világosan látható, a magyar rendek a koronát magukénak, azaz az „országénak” tartották, azt a lehetőséghez képest gondosan őrizték. Nem csoda, hogy egy király életében általában csak egyszer hordhatta,

saját koronázásán. Ismét Mátyás volt a kivétel, mert Beatrixszal kötött esküvőjén, 1476-ban a Szent Koronával a fején jelent meg.

Ha a Szent KoronáTaz „országé” volt is, a magyar király mégsem maradt korona nélkül. Egy egyszerűbb, hogy úgy mondjuk, ..házi” koronát hordott, amely nemcsak ünnepélyes alkalmakkor volt a fején, de amely például harci sisakját isjhszítette. I. Lajos koronás sisakját egykorú ábrázolásokból ismerjük; a *Képes Krómka* első lapján látható képén is egyszerűbb koronát visel. Ez a korona állandó kísérője a királyábrázolásoknak, bizonyítva, hogy a kor embere nehezen tudta a királyt korona nélkül elképzelni. A *Képes Krónikát* lapozva úgy látjuk, hogy a királyok nemcsak olyan ünnepélyes alkalmakkor jelentek meg koronásán, mint amilyen követek fogadása, templom alapítása volt, hanem koronásán vadásztak, sőt - de ez már nyilván csak szimbólum - koronásán feküdtek az ágyban is. Hasonlóan ábrázolják Mátyás királyt is egyszerűbb, nyitott koronával, amikor könyvet ajánlanak fel neki, lovaggá üt valakit, imádkozik, vagy bevonul a meghódított Bécs városába. Nincs különbség a XIV. és XV. század felfogása között, hogy a királyt koronásán kell bemutatni. Még inkább koronásán ábrázolta a királyt az úgynevezett nagypecsét.

A korona viselése nemcsak életében tartozott hozzá a király méltóságához, a sírba is elkísérte az uralkodót. A XV. századból egy ilyen halotti korona maradt fenn, az 1437-ben elhunyt Zsigmond nagyváradi sírjából került elő, és ma a Nemzeti Múzeumban látható. Egyszerű, aranyozott abroncs, amelyet hat háromlevelű liliom díszít. A liliomok és az őket tartó lemezek drágakövekkel vannak kirakva. Hasonló halotti koronát az Árpád-korból is ismerünk, valószínűleg V. Istváné volt (1272). Ezen az ugyancsak aranyozott pánton is liliomok - szám szerint nyolc - láthatók. A liliomok, az előbbi koronához hasonlóan, drágakövekkel vannak kirakva, alattuk egy-egy ékkővel kirakott stilizált rózsa látható, s a liliomok között kis aranyágak vannak. A két korona hasonlóságából arra kell következtetnünk, hogy ezeknek a halotti koronáknak is megvolt a maguk stílusa, amely évszázadokon át változatlan maradt. Ez a típus, úgy látszik, a XIII. században alakult ki, mert III. Béla sírjában a halotti korona még egyszerű abroncs volt, amelyet (ismét a négy világtájra utaló) négy kereszt díszített ékkövek nélkül, és ugyanilyen koronát láthatunk a híres XI. századi kalocsai királyfejen.

Milyen célt szolgált a halotti korona? - kérdi a mai olvasó. A válasz megint a középkor rejtélyesnek tűnő világába vezet el. Egyrészt e világ hiúságát szolgálta, a fényt és pompát, amely a halott királynak éppen úgy kijárt, mint az élőnek. A ravatalon és a sírban nem közönséges ember feküdt, még csak nem is egy nagyúr, hanem az ország királya, aki megkoronázásától kezdve koronát viselt, megillette az most, halála után is. Másrészt túlvilági célokat. A középkori ember szemében a halál az igazi élet, az örök üdvösség kapuja volt. Úgy hitte, hogy egyszer el kell jönnie az utolsó ítélet napjának, amikor Isten angyala harsonaszóval kelti életre a holtakat. Az angyalnak tudnia kellett, hogy ebből a sírból nem közönséges embert, hanem Isten felkentjét támasztja fel, aki életében „Isten kegyelméből” uralkodott egy ország felett.

A királyi ház

.JEgyszer volt, hol nem volt, hetedhét országon túl, volt egyszer egy özvegy királyné s annak egyetlen fia.

Ez a fiú csak nem akart megházasodni. Erőltette az édesanyja a fiát, hogy párosodjék már meg. De az azt mondta:

- Miért párosodjam meg, édesanyám?

Még nagyon növendék vagyok én megpárosodni. ”

„A házasodni indult királyfi” a mese végén, hosszú és csodálatos kalandok után, természetesen mégis megházasodott. Ha a népmesék hasonló történeteit olvassuk, akkor azt kell tapasztalnunk, hogy bármilyen nehézségek tornyosulnak is a király fia vagy lánya elé, mégis megtalálja a párját, akivel hamarosan egybekel. A mátkapár ugyan sokszor nem egyenrangú; a királylány sok esetben megy férjhez a szegényember legkisebb fiához, és a királyfi sem riad vissza attól, hogy libapásztorlányt vegyen feleségül. A „társadalmi” különbséget az emberi jó tulajdonságok egyenlítik ki, s a fiatal pár megpróbáltatásai elsősorban arra valók, hogy ezeket a nemes vonásokat domborítsák ki; ország-világ előtt bebizonyítsák, hogy méltók egymáshoz. Az „ország-világ” fogalmába mindig beletartozik a királyi szülő, idézett mesénkben a királyfi özvegy édesanyja, másutt a királykisasszony apja, akiknek mindig legfontosabb, néha egyenesen kínzó gondjuk, hogy gyermekük megtalálja a maga párját.

A népmese és a középkori valóság sok ponton eltér egymástól, de a *királyi szülő* aggodalmában mindkettő *egyező* vonásokat mutat. Ha a királyi családnak, a dinasztiának sikerült elismertetni örökösödési jogát, mint a XV. századi Franciaországban és Angliában, akkor a dinasztiát fenn is kell tartani, mégpedig fiágon kell fenntartani; elengedhetetlenül szükséges tehát, hogy a királynak fia legyen, mégpedig lehetőleg nem is egy, hanem - akárcsak a mesékben - legalább három. Hogy ezt az Árpádok is így gondolták, arra az egri püspök kiváltsága a legszebb bizonyíték. Az egri' püspök kevesebb pápai adót fizetett, mint amennyi tényleges évi jövedelme volt, mert a püspök megtisztelő előjoga volt, hogy az uralkodó negyedik (!) fiának neveltetési költségeit viselhette.

Magyarországon azonban a XV. században a királyok nem öröklés, hanem_ választás útján kerültek a trónra, elméletileg tehát mindegy volt, hogy volt-e a királynäk"fia vagy sem. De csak elméletileg. Mert láttuk, hogy egyrészt az öröklés fogalma sem veszett ki egészen, amint a magyar rendek is elismerték V. László örökösödését, ha nem is elvileg, de gyakorlatilag; másrészt azt sem kell bizonygatni, hogy az uralkodó sokat tehetett fia „megválasztása" érdekében. Nemcsak politikailag nagy súllyal rendelkező' főpapokat és főurakat nyerhetett meg, hanem azt is megtehette, hogy még életében megkoronáztatta fiát, mint ahogyan II. Ulászló is kétéves gyermekként koronáztatta meg a későbbi II. Lajost. Az utódlás bizonyításának ezenkívül is számtalan lehetősége volt, amit az előrelátó apa kiaknázhatott. De mindez csak abban az esetben volt lehetséges, ha a királynak törvényes fia volt, amiből önként következik, hogy mennél előbb nősült meg, annál több reménye lehetett fiú utódra és vele együtt arra, hogy családjának biztosítsa a trónt.

A korai nősülés, a fiú utód megszületésének parancsoló szükségessége az éremnek egyik oldala volt csupán, mert a királynak - a mesékkel ellentétben - jól meg kellett válogatnia jövendőbelijét. A középkori magyar jog elvileg nem követelt meg ilyen válogatást. Ismeretlen volt nálunk a német jognak az egyenrangú házasságról szóló tétele, amelynek értelmében nemesnek nem nemessel kötött házasságából származó gyermekek mindig a „rosszabb kezet" (die ärgere Hand) követték, tehát nemtelenek lettek. Ismeretlen volt az a francia törekvés is, amely igyekezett királyi házból való asszonyt keresni, még ha ezt a szabályt nem is fektették le írásban. A magyar király felesége Magyarország királynéja volt, akármilyen családból származott. Zsigmond király második felesége „csak" egy Ciliéi gróf lánya volt, Mátyás első felesége, Pogyebrád Katalin pedig egy cseh főúr leánya. Az akadályt nem a törvény, nem a kialakult társadalmi gyakorlat jelentette, hanem egy mindkettőnél nagyobb úr, a politika. Ha tehát azt mondjuk, hogy a magyar király mégsem vehetett el akárkit, akkor ezt úgy is fogalmazhatjuk, hogy a magyar király csak politikailag elfogadható, sőt előnyös házasságot köthetett. Példánkra visszatérve, Zsigmond számára ez a második házasság biztosította hatalmának alapját, a magyar trónt; Mátyás pedig uralma elején biztos lehetett benne, hogy Csehországgal nem gyűlhetik meg a baja. Zsigmond példáját azzal kell megtoldanunk, hogy amikor 1401-ben fogságra vetették, csak úgy tudott helyzetéből szabadulni, hogy csatlakozott a Garai Miklós és Ciliéi Hermann vezette főúri ligához. Ennek - a Zsigmondra egyáltalán nem hízelgő - politikai egyezségnek az volt a gáláns befejezése, hogy Ciliéi Hermann leányait Garai Miklós és Zsigmond feleségül vette. A döntő tényező tehát a politika volt, a házasság csupán a politika következménye, szinte azt mondhatnánk, járulékos eleme.

Közismert, hogy - ismét a mesékkel ellentétben - a királyok általában királyi vagy uralkodói házból való feleséget kerestek a maguk számára, és fordítva. A XV. századi magyar királyok közül Albert és Mátyás királylányt vett el, V. László menyasszonya a francia király lánya volt. Első pillanatra ez is valamilyen társadalmi szabálynak tűnik, az egyenrangúság valamiféle íratlan törvényének, és mégsem

az. Ezt a törekvést is a politika sugallta. Sokkal előnyösebb helyzetben volt az uralkodó, ha nem saját alattvalói valamelyikének lányát vette el, hanem külföldről hozott magának asszonyt. A rokonság megköthette a király kezét alattvalójával szemben. Zsigmond számára ez a kötöttség nem volt terhes, mert az ország kormányzását egyszerűen átengedte sógorának, Garai Miklósnak. De amikor Ciliéi Borbála egy német lovaggal megcsalta az öreg királyt, Zsigmond kényes helyzetbe került, és még vejének, Albert királynak is számolnia kellett uralma elején az özvegy királyné rokonainak, a Cilleieknek hatalmával. Küföldről hozott asszony esetében az ilyen bonyodalmak valószínűtlenek voltak.

A család Ságon való fenntartásának követelménye az egyik oldalon, politikai követelmény a másikon, súlyos dilemmát jelentett minden uralkodó számára. Az ilyen házasság megtervezése és nyélbeütése szinte megoldhatatlan feladat volt. Hogy megint konkrét példánál maradjunk, Zsigmond 1401-ben Ciliéi Borbálát 9 éves kislányként jegyezte el, és 1405-ben 13 éves korában vettejd, de a tényleges házaséletet csak 1408-ban kezdhette meg. A 24 év korkülönbséggel kötött házasságból 1409-ben született meg Erzsébet, a későbbi Albert király felesége, Ciliéi Borbála ekkor 17 éves volt. Albert és Erzsébet között már csak 12 év korkülönbség volt. A házasság megkötésekor (1421) Erzsébet nem volt több 12 évesnél, gyermekei sokára születtek, lányát 28, fiát 31 éves korában hozta világra. Mátyás első házassága ezzel szemben határozottan „modem”, Pogyebrád Katalin mindössze hat évvel volt fiatalabb, és 15 éves korában szülésben halt meg. A második házasság már Mátyás esetében is nagyobb korkülönbséggel járt, Beatrix 14 évvel volt fiatalabb, és a házasságkötéskor már szinte vénlány, hiszen 19 éves volt. Ha most egymás mellé állítjuk ezeknek az asszonyoknak a házasságkötési korát (12-19), akkor távolról sem csodálatos, hogy az első esztendőkben nem volt gyermekük, bár kettő közülük - a mai fogalmak szerint - igen fiatalon szült először. Erzsébetről tudjuk, hogy valamilyen női betegségben szenvedett, abban is halt meg, de a feljegyzésekből semmiféle diagnózis nem állapítható meg. Bármi is volt a baj, a kor orvostudománya ugyanúgy nem tudott segíteni Erzsébeten, mint Pogyebrád Katalinon, vagy II. Ulászló feleségén, Annán, aki fia szülésébe halt bele. A túlságosan korai házasságkötési koron és az orvosok tehetetlenségén kívül a királynéi méltóság is megtette a magáét. A tömegből kiemelkedő koronás asszonyok sokszor jártak lovon (terhesen is), éspedig női nyeregben. Ezen a nyergen csak bal lábuk volt kengyelben, jobb lábukkal térdhajlat alatt egy a nyergen levő fülre kapaszkodtak, ami sokkal bizonytalanabb testhelyzet volt, mint a férfiaké. Mária, Zsigmond első felesége másállapotban lóról bukva lelte halálát. A dinasztia fenntartása semmiképpen sem volt könnyű feladat.

Egy esetben Magyarországon is előfordult a XV. században, éspedig éppen Mátyással, hogy egy bécsi polgárlánytól, Edelpeck Borbálától természetes fia született. A középkori ember az egyházi törvényekre támaszkodva az ilyen gyermeket elítélőleg fattyúnak nevezte, és minden téren hátrányos helyzetben részesítette. A házasságon kívül született gyermek nem lehetett pap, nem lehetett a városi tanács

tagja vagy a város bírája. S ha már ezeket a tisztségeket sem tölthette be, akkor szinte magától érthető, hogy nem lehetett egy ország „természetes ura” sem. Az egyház álláspontja ezen a téren elvileg világos volt, gyakorlatilag a keresztény Európa nem minden országában vallották ugyanezt. Ahol a királyi vér mítosza - meg az uralkodó hatalma - elég erős volt, ott tudomásul vették, hogy a természetes fiú ereiben is királyi vér folyik, s így az sem volt meglepő, hogy magas méltóságokra emelkedhettek. A francia történelemben nem ritka az ilyen „törvénytelen” királyfi. Úgy látszik, Magyarországon ez nem így volt. A XIV. században Károly királynak volt egy Kálmán nevű természetes fia, de azt apja papnak adta, és győri püspök lett belőle. Corvin Jánost Mátyás kezdettől fogva fiának ismerte el, és gondosan neveltette, s amikor már valószínűtlenné vált, hogy Beatrixtól törvényes fia születhet, hercegi rangra emelte, és mindent megtett annak érdekében, hogy Corvin János örökölje a trónt. Amikor Sforza Biancával össze akarta házasítani, akkor Beatrix intrikáiban folyton visszatérő érv volt, hogy a herceg „törvénytelen”. Igaz, nem ezen múlott, hogy Corvin Jánosból nem lett király, de ez is közrejátszott.

Ha a királynak nem volt fia, akkor a király megkísérelte a trónt lányának biztosítani. így tett Nagy Lajos is. A XV. században Magyarország egy külön lovagrendet köszönhet annak, hogy a királynak nem volt fia. Zsigmond első feleségének halála után, 1396-1402 között nyakra-főre kötött olyan szerződéseket - hol saját testvéreivel, hol a Habsburgokkal -, amelyekben a magyar trónt a másik szerződő félre hagyta, arra az esetre, ha nem lesz fia. Amikor Borbálával a házaséletet 1408-ban ténylegesen megkezdte, felmerült a kérdés: mi lesz, ha lánya születik. Ezért 1408. december 13-án egy lovagi társaságot alapított. A társaság jelvénye az a sárkány volt, amely a pokol erőit képviselte, és amelyet Szent György, illetve Szent Margit győzött le, s erről a jelvényről nevezték Sárkány-rendnek. Az alapítólevélben a társaság legfőbb célja „az álnok ellenségnek és az őssárkány követőinek, tudniillik mind a pogány hadnak, mind a szakadároknak és az egy igaz hit, Krisztus keresztje és országaink veszedelmére törő más nemzeteknek kipusztítására” való szövetkezés volt. Mai kifejezéssel élve, a társaság a török (pogány hadak), a római egyháztól „elszakadt” görögkeletiek elleni harcot vállalta. Középkori felfogás szerint nemes cél lebegett az alapítók szeme előtt, bár az a tény, hogy az alapítók között István szerb fejedelem is szerepelt, némi szépséghibát jelentett, hiszen István maga is „szakadár” volt. A lényeges pont szerényen húzódott meg az alapítólevél közepe táján, abban a részben, amelyben az alapítók igaz hitükre fogadják, hogy „urunk királyunk és az ő hitvestársa, királyné asszonyunk és *mindkét nemű gyermekei* iránt igaz engedelmességet és állhatatos hűséget” tartanak. Az alapítók között az akkori Magyarország minden tisztségviselőjét és politikai szerepet játszó családját megtaláljuk. A nemes cél mögött nagyon is gyakorlati tervet sikerült Zsigmondnak megvalósítani; a magyar trónt biztosította gyermekének, akár fiú lesz, akár lány. A Sárkány-rend megalapítása egyike volt azoknak a fogásoknak, amelyekkel a király gyermeke számára biztosítani igyekezett a trónt egy olyan országban, amelynek uralkodó osztálya elvileg ragaszkodott a király választásához.

A dinasztia életének nagy eseményeit fényes ünnepségek tették emlékezetessé. Első helyen állt a király házassága és gyermekeinek születése. Sorrendben az első esemény a király házassága. 1405. november 16-án Zsigmond meghívót küldött a budai káptalannak. A meghívó már a megszólításban jelezte, hogy rendkívüli ügyről van szó, mert a szokásos „üdvözletünk és kegyelmünk” formulát a kancellária írnoka megtoldotta a „jelen örömünkben való részvételt” kívánó szavakkal. A meghívó bevezetésében a király elmondotta, hogy azok voltak a dicsőséges királyok, akiknek uralma alatt országunkban szilárd volt a béke, és királyságukat öröklés jogán adták át utódaiknak. Hogy - folytatta - „ne csak a magunk, hanem uralmunk alá vetett valamennyi hívünk öröme és állandó nyugalma növekedjék, Hermáim úrnak Cili és Zagorje grófjának leányát, a nemes Borbála kisasszonyt a házasság jogán kívánjuk magunkhoz kapcsolni feleségként és országaink királynéjaként”, ami a következő Szent Miklós ünnepén (december 6.) Fehérvárott fog megtörténni. A király a levél felmutatójának, a budai várnagy testvérének, Jakabnak személyével hívta meg a budai prépost urat és a káptalan tisztelendő tagjait az esküvőre és koronázásra, kifejezve azt az akaratát, hogy a meghívottak mindnyájan - vagy közülük egyesek - kötelesek megjelenni, s az ünnepségen a királynak és az új királynénak hódolatukat és hűségüket bemutatni.

Amint Zsigmond meghívójából kitűnik, a király házasságkötése két részre oszlott, az esküvőre és a királyné koronázására, ami teljesen logikus, hiszen a király felesége szükségszerűen a királyné, nemcsak azoknak az utódoknak anyja, akikre a király majd országát hagyja, hanem a király uralkodásának társais. A király esküvőjének szertartása tulajdonképpen semmiben sem különbözött más ember házassági szertartásától, csak sokkal fényesebb volt. Több püspök végezte a szertartást, s a meghívottak nem egy kisebb-nagyobb kör tagjai voltak, hanem az egész ország képviselői. Tegyük ehhez hozzá, hogy az esküvő nemegyszer a király személyes jelenléte nélkül zajlott le. A vőlegényt ilyenkor megbízottja képviselte, s a házasságot „per procuram” (képviselő útján) kötött házasságnak nevezték, ami az érvényességén semmit sem változtatott. így kötött házasságot Mátyás Beatrixszal 1476. szeptember 15-én Nápolyban, ahol képviselője unokatestvére, Dengelegi Pongrác János erdélyi vajda volt. Corvin János is így „vette el” Sforza Biancát.

A XV. század többi magyar uralkodója mégis személyesen kötötte meg házasságát, ami már csak azért sem volt nehéz, mert Zsigmond és Albert esetében a menyasszony hazai származású volt. Akár itthon személyesen, akár külföldön képviselő útján zajlott le az egyházi szertartás, mindkét esetben országos esemény volt. Mert bármilyen is volt a forma, a lényeg mindig egy és ugyanaz: a király megnősül, hogy biztosítsa törvényes utódainak világra jöttét. Ez pedig nemcsak a király és a királyi ház számára volt fontos, hanem az alattvalók számára is, mert az utód puszta léte ugyan még nem biztosította öröklési jogának elismerését, de az utód puszta hiánya mindig újabb trónharcok rémét idézte fel. így kell értenünk Zsigmond fentebb idézett meghívójának azt a kitételét, hogy házassága nemcsak saját magának, hanem valamennyi alattvalójának megnyugtató örömére válik.

Egyetlen királyi házasságkötés fulladt botrányba a XV. századi Magyarországon, s ez II. Ulászlónak az özvegy Beatrixszal kötött titkos házassága volt. A terv és kivitelezése Bakócz Tamás mesterműve, a cél Beatrix akkor még az országban ténylegesen meglevő' befolyásának semlegesítése volt. Még az „esküvő” előtt IL Ulászló külön oklevélben szögezte le, hogy ezt a házasságot nem fogja elismerni, majd 1490. október 4-én megjelent Esztergomban, ahol Beatrix akkoriban tartózkodott, és Bakócz mint püspök, a nyilvánosság kizárásával eskette össze a „fiatal” párt (mindketten 34 évesek voltak). A latin nyelven folyó szertartás során a vőlegény a feltett kérdésekre (szándékosan) hibás válaszokat adott, amit a tanúk, sőt a szertartást végző Bakócz püspök isjelkesen^izonyított, amikor a pápa előtt a házasság érvénytelenítésére a per megindult. A szertartás után Ulászló sietve távozott Esztergomból, Beatrix nem kis megrökönyödésére. Ma már elég nehéz megérteni Beatrix naivitását^ és azt, hogy csak két év múlva jött rá, hogy rászedték. Mert - és ezt neki is tudnia kellett - magánember köthetett a nyilvánosság kizárásával házasságot, de a király, akinek utódra volt szüksége, semmi esetre sem. Persze a baj gyökere pontosan itt volt. Beatrix 14 évig élt Mátyással, és ország-világ előtt tudott volt, hogy meddő. Ezt pedig még a legkecsegtetőbb politikai előnyökért sem lehetett vállalni

Az ilyenkor szokásos ünnepségek második részéről, a királyné koronázásáról sajnos alig tudunk valamit. Leírásunk csak a két koronázásról maradt fenn, az egyik Beatrixe 1(1476), a másik II. Ulászló feleségéé, Annáé (1502). Ráadásul a leírás szerzője mindkét esetben idegen volt, az elsőben a boroszlói Eschenloer Péter, a másodikban egy francia lovag, aki Annát kísérte. A leírásokból - még az eltérések ellenére is - úgy tűnik, hogy ezekben az esetekben is a római pontifikáiét használták.

A királyné koronázása ugyanúgy ünnepi nagymise közben történt, mint a királyé, de külsőségéiben sokkal szerényebb volt, kizárólag egyházi szertartásból állt, hiszen nem uralkodóról, hanem az uralkodó társáról volt szó. A koronázás színhelye ebben az esetben is a fehérvári bazilika volt, de a királynét természetesen nem a Szent Koronával, hanem egy, aJcirálynő részére készíttetett koronával koronázták meg. A bazilikába a királyné a királlyal együtt érkezett, fedetlen fejjel, és a király is csak a templomban tette fel a Szent Koronát, vette kezébe a jogart és az országalmát, és így teljes díszben ült a templomban felállított trónuson. A szertartás első lépése az volt, hogy a koronázó főpap, illetve a nádor megkérdezte a királyt: akarja-e, hogy feleségét királynévá koronázzák. Az igenlő válaszra a királykoronázás szertartásának sorrendje szerint a szentelés következett, itt azonban a királyné csak térdelt az oltár lépcsőjén, s az ima is sokkal rövidebb volt, bár ugyanúgy felvonultak benne az ótestamentum alakjai: Sára, Rebeka, Judit és Eszter. A szentelést itt is a felkenés követte, a királyné jobb alsókarjára és jobb vállára rajzolt a veszprémi püspök kereszt alakú jelet a szentelt olajjal. A királynét is átöltöztették, de ezeknek a ruháknak semmiféle mélyebb szimbolikus jelentése nem volt, csupán azt fejezték ki, hogy a királyné is átalakult a szentelés és felkenés során. Nem is valamiféle hagyományos ruhákba öltöztették, hanem egy még pompásabb, több arannyal és drágakővel kirakott ruhába. Ezután a

királynét újra az oltárhoz vezették, ahol letérdelt, és a püspökök és a nádor feltették fejére a koronát. Az ekkor elmondott ima egészen rövid volt:

„Vedd az ország koronáját, és tudd meg, hogy társa vagy az országnak, adj a népnek mindig megfelelő tanácsot, és mennél magasabbra emelkedsz, annál jobban szeresd és őrizd meg a szerénységet."

Ezután már csak a jogart adták át rövid ima kíséretében, s a jogar átadása le is zárta az egész koronázási szertartást.

Ha végigmegyünk ezen a - középkori fogalmak szerint - nagyon szerény szertartáson, akkor az első szembetűnő vonás, hogy a királyné a szentelés és felkenés során ugyanolyan átalakuláson megy keresztül, mint a király. Ő is elkülönül minden alattvalójától, más asszonnyá lesz, mint amilyen volt. A szentelés imájának bevezető mondatában a püspök arra kérte Istent, hogy adjon a királyné uralkodásának és tanácsának tekintélyt, adja a bölcsesség, okosság és a szellem nagyságát. De ami ezek után következett, az mégsem elsősorban ezt példázta. A további szövegben ugyanis felvonultak az ótestamentum kiváló asszonyai; közülük Sára és Rebeka a termékenységet, Judit a bűnökkel szembeni ellenállást, Eszter a bölcs uralkodást volt hivatva a királynénak eszébe juttatni. Az ima valóságosan kifejezésre juttatta, hogy a királynénak legelső kötelessége utódokat a világraJiozni. a királyi családot növelni. Ezt példázta Ábrahám nemzetségének két folytatója, Sára és Rebeka, Judit és Eszter csak utánuk következhetett. Eszter volt az a jelkép, amely a királyné kötelességeinek másik oldalára mutatott rá. Eszter a babilóniai fogság idején egyszerű zsidó árvalány volt, és Ahasvér király vette feleségül. Királynéként Eszter nagybátyja segítségével nemcsak az uralkodó ellen szőtt összeesküvést leplezte le, hanem megakadályozta a zsidók kiirtását, és helyzetükön sokat segített. Eszter mindezt férjére, a királyra gyakorolt bölcs és tapintatos befolyásával valósíthatta meg. Ha az ima első felében a termékenység, a királyi ház fenntartása szerepelt, akkor a másodikban arra kérte Istent, hogy árasszon az új királynőre olyan bölcsességet, amelynek segítségével hűséges társa lehet királyi urának, de ugyanakkor védelmezője és tanácsadója alattvalóinak is. A koronán kívül a tulajdonképpeni uralkodói jelvények közül is csak a jogart kapta meg a királyné, s az azt kísérő ima nemcsak rövidebb volt, hanem tartalmában is más. A király kezében a jogar az igazság vesszeje, amelynek feladata a hatalmasok megtörése, az elnyomottak felemelése, a helyes út kijelölése. Ugyanez a jogar asszonyi kézben_az erény és méltányosság szimbóluma, és az a feladata, hogy vele a királyné irgalmas legyen a szegényekhez, gondot viseljen az özvegyekre és árvákra.

Az egész szertartás, mind imaszövegeiben, mind szimbolikájában, egyrészt a királyi ház fenntartásának, másrészt a szeretetnek, az irgalmasság testi és lelki cselekedeteinek gyakorlását hangsúlyozta, s azt várta az új királynétól, hogy a király uralmának keménységét és kegyetlenségét enyhítse, magának a királynak és alattvalóinak javára. Ez sem volt könnyű feladat, de nem kívánt emberfeletti képességeket, csak okosságot és irgalmasságot. Ezen a téren nem volt különbség a magyar és más királyné között'.

Nem találunk ebben az egész szertartásban olyan motívumot, amely kifejezetten magyar jellegű lenne. Az egyetlen, a nyugat-európaitól eltérő vonás, a nádor **közre-**működése, de adatok hiányában nem tudjuk megállapítani, hogy ez csak Beatrix koronázásán volt-e így, vagy mindig így zajlott le.

Eddig egyetlen pontot neveztünk meg, ahol az uralkodópár koronázása egyezett, s az a szertartás helyének kijelölése. A szertartást végző főpap is mindig meghatározott személy volt. Királyt koronázni az esztergomi érsek joga és kiváltsága volt, a királynét a veszprémi püspöké. A veszprémi püspöknek ez a szerepe ugyanolyan régi volt, mint az esztergomi érseké, és minden jel szerint arra nyúlt vissza, hogy Veszprém királynéi város volt. A veszprémi egyház őrizte majd 200 évig az első magyar királyné, Gizella koronáját is, mígnem II. András keresztes hadjárat céljára igénybe nem vette.

A királyné koronázása tette teljessé a király házasságkötését, főképpen akkor, ha a két aktus egyszerre zajlott le, azaz, ha a király már tényleges uralkodóként nősült meg. A királyné koronázása nem volt „korszakalkotó”, annak ellenére, hogy a magyar királynék meglehetősen nagy hatáskörrel rendelkeztek, és nemcsak a számukra lekötött birtokokon és városokban (köztük a bányavárosokban), hanem országos ügyekben Js. Zsigmond házassága után például okleveleiben azt a formulát vezette be, hogy rendelkezéseit Borbála királyné hozzájárulásával, a főpapok és főurak tanácsára tette. A látható és alkotmányos hatáskörön kívül azonban bizonyára volt a magyar királynénak is olyan szerepe, mint amire a szertartás is utalt Eszter nevének és uralomban való részesedésének említésével.

A király esküvőjével kapcsolatban idéztük Zsigmond meghívóját a budai káptalanhoz, és kiemeltük: a király azt remélte,,hogy alattvalói is örülni fognak házasságkötésének. Ez a kijelentés talán frázisnak tűnik, pedig valójában az ország az esküvő után érdeklődéssel figyelte, mikor érkezik a várva várt utód, lehetőleg fiú. Lapozzunk bele Buda város jogkönyvébe, és iktassuk ide az ezzel kapcsolatos egyik szabályt.

„A királyné terhességéről és szüléséről.

Ha a királyné teherbe esik, vagy gyermeket szül, és azt a várossal közük, akkor a hírnököt tisztességgel kell fogadni, és megfelelő ajándékkal megajándékozni. Meg is kell szépen köszönni a hírnöknek a tisztes és örvendetes hír hozását.”

Ha a XV. századból nincsenek is megfelelő adataink, rá, biztos, hogy II. Lajos születésekor (1506) Bártfán is csapra vertek örömükben egy hordó bort a városiak. Ha pedig a fenti szöveg után még kétségeink lennének aziránt, hogy a királyné várandósága és szülése nemcsak a király, még csak nem is a királyi ház, hanem az egész ország ügye, akkor ismét Zsigmond egy levelét kell idéznünk, amelyben 1410 április végén közölte Gersei Pető Jánossal, Zala megye ispánjával a „kimondhatatlan örömhírt”, hogy elsőszülött lánya, Erzsébet Szent Ferenc napja (október 4.) táján megszületett. Ne törődjünk most azzal, hogy a királyi apa minden öröme ellenére is csak hozzávetőlegesen sejti gyermeke születésnapját, s azzal sem, hogy - a történészek megállapítása szerint — a november 27-én bekövetkezett esetről csak április végén értesíti az uralkodó Pető Jánost. A születés napjának a középkorban nem volt jelen-

tősége, inkább a keresztelésének, s a hírközlés ólomlábakon járt. Számunkra most az a fontos, hogy ebből a levélből, a budai jogkönyvből és Bártfa számadásaiból egyértelmű, hogy a királyi gyermek világra jöttét az uralkodó külön hírnökök útján közölte. Az alkalomnak megfelelő hírnökök nem voltak közönséges futárok, hanem kiválasztottak, legalábbis Pető Jánoshoz egy királyi apród ment el. Ahogyan a királyi esküvő örömet váltott ki, úgy illett minden alattvalónak örülnie a királyi csemetének. Ha a néphez nem is küldtek semmiféle futárokat, a városok kihirdették a nagy eseményt, s az ország urain keresztül eljutott a hír a falvakba is.

A királyné és a megszületett királyi gyermekek rangja külsőleg és az udvar szervezetében egyformán kifejezésre *jutott. Amióta király* ünnepélyes alkalmakkor koronásán jelent meg, ugyanúgy koronát viselt a királyné és gyermekei is, s a különbség csak annyi volt, hogy az ő koronájuk kevésbé volt díszes, kevesebb és kisebb drágakővel volt kirakva, mint az uralkodóé. És ahogyan a királyt a korona halálában is megillette, ugyanúgy megillette életének és uralmának társát is. Ha szabad III. Béla és felesége halotti koronájából a XV. századra vonatkozólag következtetést levonni, akkor azt kell mondanunk, hogy a király és királyné halotti koronája formájában és díszítésében azonos volt, a halál megszűntette a különbséget uralkodó és felesége között, mindketten Isten felkentjei voltak.

A királynénak, sőt a királyi trón örökösének megvolt a külön udvartartása. A királyné udvarmestere, asztalnok-, pohárnok-, sőt a lovászmestere udvari tisztségeket ugyanolyan hatalmas és előkelő családok sarjai töltötték be, mint a király tisztségviselői. Mindabból, amit az előző fejezetekben elmondottunk, logikusan következett, hogy a királyi ház minden tagja más elbírálásban részesült, mint az ország leghatalmasabb családjának tagjai, s ez minden téren kifejezésre jutott.

AZ ALSÓ RÉSZ VAGY GÖRÖG KORONA

1. Zsigmond és második felesége, Ciliéi Borbála.

2. A Szent Korona, és felépítése

3. Halotti korona

Az egyszerű, hat liliommal díszített abroncs-korona a Nagyváradon végzett ásatások alkalmával került elő, valószínűleg Zsigmond király sírjából.

4. Mátyás király.

5. A koronázási eskükereszt.

Erre a keresztre tették ie a magyar királyok a koronázáskor az esküt. A középen elhelyezkedő kisebb, ereklyetartónak kiképzett keresztben a hagyomány szerint Krisztus keresztjének egy darabját őrzik. A kereszt a XII. századból való, talpa későbbi kiegészítés.

6. A koronázási kereszt hátlapja.

A középen látható „Regina coeli, patrona Hungáriáé” (a menny királynéja. Magyarország védasszonya) feliratú kis dombormővet Simor prímás tétette a keresztre a múlt század végén.

7. *Kalap*

Mátyás ajándékozta Frigyes császárnak ezt a kalapot, amelynek textilanyaga tönkrement, de aranyszálakból készített díszítése ma is ép. A kalap és a 8. képen látható gallérdíszítés Mátyás fényes udvarának egyedüli megmaradt ruhadarabjai.

8. Gallérdísz

A gallérból is csak az ékkövekből, gyöngyökből és aranylemezekből álló díszítése maradt meg.

9. Ivószaru
A Corvin János által ajándékozott szarvból készült ivópohár a XV. századi ötvösség egyik remeke.

11. Bernhard Striegel: II. Ulászló és gyermekei

A képen Szt. László (koronával) Mária oltalmába ajánlja Ulászlót fiával, II. Lajossal és leányával, Annával.

A királyi udvar

„Mikor a palota elé, a kapuhoz ért, hát a kapus nem engedte be, hanem megkérdezte, hogy mit visz, mit akar a királynál. Az együgyű csizmadia megmondta, hogy 5 ez meg ez a csizmadia, meg hogy csinált egy pár gyönyörű csizmát ajándékba a királynak. Jutalmat remél érte!

-No - azt mondja a kapus -, beengedlek. De csak úgy, ha az ajándék felét nekem adod.

A csizmadia mit tehetett a kapusnak ígérte a felét az ajándéknak.

Mikor odaért a király ajtajához, ott meg egy másik ajtónálló tartotta fenn. Az se akarta beengedni! De amikor kitudta, hogy mit is akar azzal a csizmával, megszelídült, azt mondta:

- Beengedlek, ha az ajándék felét nekem adod!

Szegény együgyű csizmadia, mit tehetett, odaígérte a második felét is az ajándéknak. Erre bement az ajtónálló, bejelentette, hogy egy szegény csizmadia szeretne a királlyal beszélni. Aztán kinyitották előtte az ajtót, beléphetett.”

Nem kell azt hinni, hogy csak az együgyű csizmadiának volt nehéz bejutnia a királyhoz, vagy hogy az ajtónállók csak tőle kértek ajándékot. Ugyanez a sors várt szinte mindenkire, aki a királyt valamilyen okból látni akarta, akár magyar alattvaló volt, akár idegen ország követe. Az uralkodót minden alkalommal nagyszámú kíséret vette körül, ezen kellett áttörnie a mese együgyű csizmadiájának csakúgy, mint a középkorban a hazai nagy úrnak vagy a távolból jött követnek.

A középkori király - mint arról már beszéltünk - a szuverenitás megtestesítője volt a bel- és külpolitikában egyaránt. A bevezetőben már arra is rámutattunk, hogy a mindennapi kormányzásban az uralkodónak két szerv állt rendelkezésére: a királyi tanács és a kancellária. Kezdetben a királyi tanács valóban a király tanácsadó szerve volt, s azokból állt, akiket a király erre a szerepre alkalmasnak tartott. Ebben a korban az uralkodó a tárgyalás során elhangzottakat tetszése szerint vette figyelembe vagy hagyta figyelmen kívül, a döntés joga minden ügyben egyedül őt illette meg. A politikai fejlődés azonban egyre inkább korlátozta a király hatalmát, a csökkenő hatalom

pedig szükségessé tette, hogy meghallgassa azok véleményét, akik vele a hatalomban osztoztak, azaz a rendekét. Miután elsőnek a XIII. század derekán a főpapok rendje alakult ki, a főpapok lettek legkorábban a királyi tanács állandó, „hivatalból” jelenlevő tagjai. De ebben a második fejlődési szakaszban is csak a főpapok helye állandósult, a világiaké - a főuraké - még nem. A XIV. században (legalábbis I. Lajos haláláig), úgy tűnik, hogy a világiak közül csak a bárók, tehát a ténylegesen országos méltóságot viselők foglaltak helyet állandóan - és ismét „hivatalból” a tanácsban. Az oklevelek a tanácsot ekkoriban nem is nevezték tanácsnak, hanem „főpapoknak és méltóságviselőknek (báróknak)” (prelati et barones), így értendő Zsigmond királynak az előző fejezetben már idézett formulája, hogy rendelkezését Borbála királyné hozzájárulásával, a főpapok és bárók tanácsára hozta. A „főpapok és bárók” kifejezés akkor is megmaradt, amikor a fejlődés - éppen Zsigmond uralkodása alatt - ezt a fokot már túlhaladta. A tanács tagjai között ekkoriban nemcsak főpapokat és bárókat találunk, hanem olyan nagybirtokosokat, akik korábban méltóságviselők voltak vagy az adott időben megyei ispánságot viseltek. A hangsúly mégsem azon van, hogy a tanácstag előzőleg volt-e méltóságviselő vagy megyei ispán, hanem családja politikai súlyán, mert egyrészt, nem mindegyik báró maradt a királyi tanács tagja méltóságviselésének megszűnte után, másrészt a király olyan nagybirtokosokat is meghívott, akik sem akkor, sem megelőzőleg nem viseltek tisztséget. A királyi tanács tehát még mindig nem volt kialakult, megszilárdult testület (mint a korabeli Nyugat-Európában), hanem egy nehezen kői vonalazható csoport a király körül. Nehezen körvonalazható, nemcsak azért, mert a tanácstagság nem jogi ismérvektől függött, hanem az érdekelt család politikai súlyától, hanem azért is, mert összetétele és létszáma alkalomról alkalomra változott. A főpapok és bárók nem tartózkodhattak állandóan az udvarban, az erdélyi vajdát vagy a szlavón bánt ugyanúgy elszólíthatta valami hivatali kötelesség (pl. török becsapás elhárítása, törvényszék tartása stb.) a király mellől, mint a püspököket (pl. egy bérmáló körút vagy egy római látogatás „az apostolok küszöbéhez”). Ráadásul - hogy a dolog még bonyolultabb legyen - az egész XV. századon át a király szuverén joga volt, hogy a főpapokon és bárókon kívül kit választ tanácsadójául. Ilyen irányú jogát csak a politikai helyzet korlátozta, mert az uralkodó elemi érdeke volt, hogy az országban a nagy hatalommal rendelkezők (tehát a nagybirtokosok) ne gördítsenek akadályokat terveinek keresztülvitele elé. Még a szakértelem is beleszólt a királyi tanács alakulásába, mert - főképpen gazdasági kérdésekben - olyan tanácsadókat is kellett alkalmazni, akik például értettek a bányászathoz vagy a pénzveréshez. Ezekre - a politikai súlyuk vagy szakértelmük miatt - a királyi tanácsba bevont elemekre is állt az a megállapítás, hogy nem lehettek mindig jelen a tanácskozásokon. A nagyurak nemcsak birtokaik igazgatása miatt hagyták ott időről időre az udvart, sokszor maga a király küldte el őket követségbe vagy más megbízással. Tehát mindent összefoglalva, a XV. századi királyi tanácsban elsősorban a főpapokat, a bárókat és a nagybirtokosokat találjuk meg, de sem számuk, sem jelenlétük nem állandó. Mindez nem változtat azon, hogy a királyi tanács az ország legfontosabb politikai testületé, amely Zsigmond uralkodá-

sától kezdve, egészen Mátyásig egyre nagyob súllyal szerepelt az országos kérdések eldöntésében és valószínűleg nem egyszer az éppen uralkodó királlyal szemben képviselte az örök királyi méltóságot, vagy - ahogyan Magyarországon mondották - a Szent Koronát.

A tanács tagjai nemcsak meghányták-vetették az ország dolgát, hanem maguk is részt vettek a határozatoknak, illetve a király döntésének végrehajtásában. Krónikák vagy más elbeszélő források sajnos nem szólnak a királyi tanács működéséről, de a fennmaradt oklevelek (ami alatt nem a mai okleveleket, hanem minden jogi aktust rögzítő hiteles iratot kell érteni) aprólékos vizsgálata fényt derített az eljárásra. A kiadott okleveleken a szöveg fölött, a papír vagy a hártya (pergamen) jobb felső sarkában és a pecsét helyén a kancelláriai imok feljegyezte, hogy kinek a megbízásából, vagy kinek az utasítására írta meg az oklevelet. Mai fogalmakkal kifejezve: a királyi hivatalos iratokon is feljegyezték már a XV. században az előadó nevét. Ha tehát az oklevélen azt olvassuk, hogy azt „Rozgonyi Simon országbíró megbízásából” vagy „Stibor volt erdélyi vajda megbízásából” állították ki, akkor joggal feltehetjük, hogy az ügy „előadója” a tanácsban Rozgonyi, illetve Stibor volt. Ha pedig azt olvassuk, hogy „A király úrnak a tanácsban adott parancsa”, akkor biztosak lehetünk benne, hogy a kérdéses ügyet ott megtárgyalták. Voltak azonban olyan ügyek, amelyeknek előadója biztosan nem a királyi tanács, hanem csak a kíséret valamelyik tagja volt.

A kancellária a király nevében kiadott okleveleket fogalmazta és írta meg. A középkorban egy okirat általában akkor vált érvényes jogi dokumentummá, amikor megpecsételték. A megpecsételés előtt sokszor bemutatták, illetve felolvasták az iratot a királynak, aki a XV. század derekától kezdve egyre többször alá is írta azokat, ami addig nem volt szokásban. Az aláírás- a későbbi szokásoktól eltérően - az irat szövege alá, a bal oldalra került, és a király nevén vagy nevének kezdőbetűjén és a „király” (rex) szón kívül a „saját kezével” szavak latin rövidítéséből állt (m.p. — mami propria), tehát így: Mathias Rex m.p. Az irat tartalmát, illetve a benne foglalt rendelkezést ez is megerősítette ugyan, de a jogerőt mégsem ez, hanem a pecsét adta meg. A magyar kancellária ebben az időben nem egy, hanem három pecsétet használt: 1. a nagy- vagy felségpecsétet; 2. a titkos és 3. a gyűrűs pecsétet, amelynek külön bizalmi ember volt az őrzője, ha a király éppen nem hordta az újján. A nagypecsétet nem az iratra tették, hanem zsinórral erősítették hozzá, tehát függőpecsét volt. Az iratra rátenni már csak azért sem lehetett, mert - az érmekhez hasonlóan - két oldala volt. Az egyiken a királyt ábrázolta trónon ülve, fején koronával, kezében jogarral, illetve országalmával. A másik oldalon a királynak, illetve azoknak az országoknak a címere volt látható, amelyek felett uralkodott. A titkos pecsétet már a papírra vagy a hártyára nyomták rá a szöveg alá középre, s általában egy koronás címert ábrázolt. A gyűrűs pecséten a király családi címere volt látható.

A XV. században - és főképpen annak második felében - a kancellária már nem mutatott be minden oklevelet a királynak (ez az oklevelek nagy száma miatt nem is lett volna lehetséges), de a diplomáciai leveleket - főképpen Mátyás uralkodása alatt - mindig a király hagyta jóvá. A század elején az ilyen ügyeket még az úgynevezett „tit-

kos kancellária” intézte, mai fogalmak szerint ez volt a király külügyminisztériuma.

A dolog természetéből folyt, hogy a kancellária egy része állandóan a király rendelkezésére kellett hogy álljon, és az utazó király kíséretéhez tartozott. Nem sikerülhetett ilyenkor minden oklevél megírása egyforma szépen. Amikor Mátyás Szabácsot ostromolta (1476), levelet íratott a pápához, melynek végére mentegető mondatot fűzött. „Hirtelenjében - íratta -, ahogyan ostrom alatt, sok és nagy elfoglaltságunk közepette, titkárunk gyors munkájával, hóban-fagyban ilyen nagy dolgot el lehet intézni.”

A kancellária személyzetének csak egy kis töredéke vándorolt a királlyal együtt, túlnyomó többsége a király székhelyén maradt. Nem is tudott volna mozdulni azzal a hatalmas irattárral, amelyet 1542-ben a török hajókkal szállíttatott el Budáról. A magyar király székhelye sokáig Esztergom volt. Az Anjouk alatt a XIV. században előbb Temesvár, majd Visegrád volt a királyi székhely, mígnem I. Lajos Budára helyezte át, s ezt a *szerepét* a város *egészen* a *török* által történt elfoglalásáig meg is tartotta. Ehhez azonban rögtön hozzá kell tennünk, hogy XV. századi királyaink nem maradtak soká egy helyben. Bizonyos ünnepségeket az ősinek számító hagyományok értelmében továbbra is Fehérvárott kellett megülni.

A középkori magyar királyok állandó mozgásából most csak két példát szeretnénk kiragadni. 1412 újév napja Zsigmond királyt Budán érte, és igen sokáig, majdnem két hónapig maradt ott. Február 21-én elindult, és Iglón át egy hét múlva, 28-án

Késmárkra ért, onnan még aznap továbbment Lőcsére. Március 1-én még Lőcsén volt, de hamarosan továbbment, március 9-16-a között Lublón, március 20 - április 9-e között Kassán tartózkodott. Innen délkelet felé vette útját, április 10-én Vizsolyban, 14-15-én Váradon találjuk. Innen kanyarodott vissza, április 20-án Debrecenbe, 26-án ismét Kassán volt, ahonnan a hónap utolsó napjaiban indulhatott el, és május 1-én Diósgyőrbe érkezett, 6-án ment át Egerbe, ott 8-án találjuk utoljára. Május 12-én Hatvanban, 16-án ismét Budán volt, és június 15-ig ott is maradt.

Mátyás 1462. május 21 - július 15-e között Budán tartózkodott, de augusztus 3-12-e között Szegeden találjuk meg, ahonnan továbbment Várad felé. Augusztus 17-én volt Csanádon, 28-án Váradon. Szeptember 11-én érkezett meg szülővárosába, Kolozsvárra, 16-17-e között Torda, 23-30-a között már Nagyszeben üdvözli. Október 6-án Kőhalomról keltezi egyik oklevelét, novembert szinte teljes egészében Brassóban töltötte, még december 2-án is ott volt. December 18-án érkezett meg Kőrösbányára.

A ma emberének érthetetlen lassúsággal vonul Budára a magyar trónra meghívott I. Ulászló is. Legnagyobb teljesítménye Hatvan-Buda között egy nap alatt megtett út, amit ma egy óra alatt tesz meg a gyorsvonat. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy az utazás szerfelett fárasztó és bonyolult vállalkozás volt. Lóháton vagy kocsin kellett a napi utat megtenni, tehát gyakorlatilag napi 30 km teljesítménnyel számolhattak. A mai közlekedési eszközök között gyorsaságban igen nagy különbségek vannak, elég nagyok voltak a középkorban is. Lóháton gyorsabban lehetett haladni, a lovascsapatokat ebben csak a poggyászt szállító kocsik akadályozták meg, amelyeknek lovai legfeljebb ügethettek (azt sem állandóan). Ha sikerült a poggyászt szállító kocsikat előreküldeni, vagy valamilyen okból inkább lemondtak róluk, akkor a napi teljesítmény jelentősen megnőtt. A Buda-Fehérvár utat Mátyás Beatrix koronázásakor egy nap alatt tette meg, nyilván lóháton. Visszafelé, amikor feleségével együtt kocsin utazott, ugyanez az út már két napot vett igénybe. A gyorsaságért természetesen akkoriban is fizetni kellett. Nemcsak a poggyász hátrahagyásával vagy előreküldésének megszervezésével, hanem azzal is több energiába került az utazás, hogy a gyorsabb menetek esetében több lovat vittek, és azokat váltották. Talán felesleges leírni, hogy az ilyen erőltetett menet nemcsak a lovat fárasztotta ki, de alaposan igénybe vette a lovast is, akinek - és különösen a királynak - nyelnie kellett az előtte lovaglók porát (csak földutak voltak!), tűrnie az időjárás szeszélyeit.

A királyi udvar mozgása a XV. század folyamán azonban lelassult. A század elején sokkal többet mozgott a király, mint a század végén. Ez már Zsigmond és Mátyás fentebb vázolt, félévet felölelő mozgásából is kitűnik.

Akár fényesen berendezett székhelyén, akár valamelyik nagyúr sokkal kisebb várában, akár útközben egy városi polgár szerény házában szállt meg az uralkodó, kíséret nélkül sohasem érkezett. Amint a középkori király nem képzelhető el korona nélkül, ugyanúgy nem képzelhető el kíséret nélkül sem. A kor felfogása szerint mindenkinek hatalmát, társadalmi helyzetét a körülötte levő kíséret bizonyította és fejezte ki. S ha a király az ország „természetes ura” volt, akkor az is magától értetődő, hogy kísérete

mindig nagyszámú és fényes. így volt ez a XV. századi Európában mindenütt, így volt Magyarországon is. Az udvartartás legkiemelkedőbb tagjai az udvari méltóságok. Négy ilyen „mestert” találunk: az udvar- (vagy ajtónálló-) az asztalnok- (vagy az étekfogó-), a pohárnok- (vagy a pince-) és végül a lovászmestert. Ha ezekre az udvari méltóságokra gondolunk, ne képzeljük el magunknak egy-egy szakma kimagasló képviselőjét, mert egyik sem volt az, de feladatuk sem a munka elvégzése, a király kiszolgálása volt. Konkrét példánál maradva: az asztalnokmester „vezette” azokat az étekfogónak nevezett udvari szolgákat, akik a király asztalánál felszolgáltak. Az asztalnokmester nem személyesen szolgálta ki a királyt, hanem csak az étekfogókat irányította. A jelenetet tehát úgy kell elképzelnünk, hogy az étekfogók libasorban vonultak fel az elkészített ételeket tartalmazó tálakkal, s a menet élén az asztalnokmester haladt, természetesen tál nélkül, és a király asztalánál állva, figyelte a szolgák munkáját. Ugyanezt mondhatjuk el a pohárnokmesterről. A közhiedelemben elterjedt nézet, hogy az asztalnokmesternek a felszolgált ételeket, a pohámokmestemek a felszolgált bort kellett a király előtt megkóstolnia, nehogy az uralkodót megmérgezzék. Magyarországon erről mit sem tudunk, nem is valószínű, hogy pl. Mátyás, aki uralma elején még szervezett testőrséget sem tartott, ilyen gyakorlattal élt volna.

Az udvari méltóságok közül feladatát tekintve kettő vált ki: az udvar- és a lovászmester. Az udvarmester volt az egész udvar feje, és miután az udvar magában foglalta az „udvari lovagokat” is, logikusan az udvarmester volt a lovagi bíróság elnöke. Ez a bíróság olyan ügyeket tárgyalt, amelyekben bizonyíthatóság hiányában nem lehetett szabályos pert indítani, de a lovag becsülete mégis megkövetelte, hogy szabályos bírói tárgyalás útján kapjon elégtételt. Az udvarmesternek talán valamiféle közjogi funkciója is volt, és ezen a címen fizettek neki a városok évente 6 forintnyi adót.

A lovászmester eredetileg a királyi istálló felügyelője volt, de mivel a középkorban a ló az egyetlen közlekedési eszköz, és a háborúban teljesen nélkülözhetetlen volt, a lovászmester a királyi udvar minden katonai megmozdulásában részt vett, és hamarosan katonai vezetővé vált. A ma is használt, a legmagasabb katonai rendfokozatot kifejező marsall szavunk a lovászmester germán eredetű elnevezésének francia változatából származik. A „mareschallus” kifejezés Magyarországon a középkorban ismeretlen volt, mert a lovászmestert latinul, szó szerinti fordításban „a királyi lovászok mesterének” nevezték, de feladata ugyanúgy katonai természetű volt, mint a korabeli francia maréchalnak. Jelképes volt, de nagyon jellemző, hogy ünnepélyes alkalmakkor ő vitte a király előtt a katonai hatalmat jelentő meztelen kardot. Amíg az asztalnok- és pohárnokmesternek egyedüli feladata az udvar fényének emelése volt, addig az udvar- és lovászmesternek cselekvő - és a lovászmester esetében bizonyára fontos - szerep jutott.

A négy udvari méltóságot már a XV. század előtt is nagy hatalmú főúri családok tagjai töltötték be. Ebben a tényben egyszerre jelent meg a középkori társadalmi gondolkodás két jellemzője.

Egyrészt - mint mondottuk - a király az ország legfőbb ura, a szuverenitás megtestesítője, ezért a középkori ember szemében méltányosnak tűnt, hogy a neki szolgálók

is az arisztokrácia tagjai közül kerüljenek ki. Másrészt a középkor - egyházi hatásra - gondolkodásában ragaszkodott a hierarchiához. Űr és szolgája között ezért mindig egy lépcsőfok különbség volt, de annál nem több. Ha a kisnemes szolgája jobbágy volt, akkor természetes volt, hogy az arisztokrata udvarát nemesember vezesse, de ugyanilyen természetesnek tűnt, hogy az uralkodónak az arisztokraták szolgáljanak. Az érem másik oldala, hogy amint a kisnemesnek szolgáló jobbágy kiemelkedett jobbágytársai közül, ugyanúgy emelkedett ki a királynak szolgáló arisztokrata saját társai közül. A négy udvari „mester" országos méltóság volt, tehát báró, hivatalból tagja a királyi tanácsnak. Éppen ezért az udvari méltóság bizonyos befolyást biztosított, és olyan kitüntetés volt, amelyre az ország leghatalmasabb családjai méltán tarthattak igényt. így a király választása ismét meghatározott korlátok között mozgott, a korlát ezúttal is a politika volt, a személyes rokonszenv tehát csak másodsorban játszhatott közre.

Az udvarmestert a XV. századi Iatinságban a „királyi ajtónállók mesterének" nevezték, s ez az elnevezés rámutatott másik feladatára is. Nemcsak az udvar feje volt, hanem az ajtónállók vezetője, akik a király szobáját őrizték, és - mint az együgyű csizmadia meséjében - a belépést lehetővé tették. Úgy tűnik, hogy egy ideig az udvarmester volt a kamarások feje is, a XV-XVI. század fordulóján ezt a szerepét külön főkamarás vette át. Az utóbbi kifejezés eredete a latin camera szó, amely eredetileg a szobát jelentette, de később a király magánlakosztályát (ahol elvileg nem foglalkozott politikai kérdésekkel), a minden ceremóniától mentes, meghittebb együttlét helyét. Ez a középkori udvari megnevezés cseng vissza mai „kamarazene" kifejezésünkben. A kamarások már nem az arisztokrácia, hanem a köznemesség soraiból kerültek ki, feladatuk sem a király személye körüli szolgálatok irányítása, hanem valóságos ellátása volt. Ha az udvarmester személyének kiválasztásában a politika játszotta a főszerepet, és a személyi rokonszenv a háttérbe szorult, akkor itt az összetevők szerepe ellentétes volt, a személynek szóló bizalom és rokonszenv játszotta a nagyobb, talán az egyetlen szerepet, hiszen a kamarásoknak szabad bejárásuk volt a királyhoz, az uralkodó személyes biztonsága függött tőlük. Nem csoda, hogy amikor 1472-ben külföldön híre ment, hogy Mátyást meggyilkolták, akkor a gyilkossággal két kamarást gyanúsítottak.

A kamarások feladatát valamennyire még meg tudjuk határozni, sajnos annál kevesebbet tudunk azokról, akiket a korabeli oklevelekben „udvari lovagnak", „udvari familiárisnak" vagy csak egyszerűen „udvarnoknak" neveztek. Biztos, hogy nem azonosak a kamarásokkal, amint az is bizonyos, hogy az udvarnokoknak külön kapitánya volt, legalábbis Mátyás idejétől kezdve. Valószínűleg mindhárom elnevezés egy és ugyanazt a csoportot jelöli, udvari lovagnak azokat hívják közülük, akiket a király lovaggá ütött, amire még vissza kell térnünk. Az egész csoport olyan fiatal nemesekből tevődött össze, akik a király szolgálatában álltak, és akiknek időről időre meghatározott politikai, diplomáciai, igazgatási vagy katonai feladatokat kellett megoldaniok. A királynak tett szolgálatukat sokszor emlegetik, sokszor halljuk, hogy az uralkodó szolgálatában vannak távol az udvartól, anélkül azonban, hogy a kérdé-

ses szolgálatokat pontosabban meghatároznák. Az elszórt adatokból úgy tűnik, hogy szinte mindenféle ügyben jártak-keltek az országban. A királyi parancsokat vitték a főurakboz, a megyékhez vagy a városokhoz, főképpen olyan parancsokat, amelyekhez magyarázatot kellett fűzni, vagy ahol a parancs megfelelő tájékoztatás nélkül nem lett volna elég világos. A király nevében működtek közre bírósági ítéletek végrehajtásában, sokszor új adományosnak a birtokba való beiktatásában. Ilyen irányú működésük akkor érte el csúcspontját, amikor olyan bíróságoknak lettek ülnökei, (vagy ahogyan akkor mondották: bírótársai), amelyen a király maga elnökölt. Néha csak gyors és ügyes futárként vette igénybe őket az uralkodó, nagyobb pénzösszegeket vagy városi adót szállítottak a kincstárba. Nem csoda, hogy oklevelekben levő feljegyzésekben sokszor szerepelnek, mint a király parancsának közvetítői (akárcsak a tanácstagok). Ilyenkor azonban nem az ügyek előadói voltak, hanem a királyi parancs gyors közvetítői a kancellária felé. Nemegyszer kellett külföldre menniük, diplomáciai küldetésben levő főpapokat vagy nagyurakat kísérniük, és jelenlétükkel emelni a követség fényét és létszámát. S ha már ilyen utakra is elküldte őket a király, akkor természetes volt, hogy vele vonultak hadba, néha hosszú életen át viselve a hadjárat nyomát, mint az az Oroszvári Tömpék János, akiről Zsigmond király 1401-ben írta, hogy már hat éve hordozza a nikápolyi csatában (1396) fejébe fúródott nyilat. Tömpék jó fából volt faragva, mert a letört nyíl nem akadályozta meg abban, hogy utána részt vegyen a cseh háborúban.

Az udvari lovagok, mint a kíséret állandó tagjai, könnyen kerültek kapcsolatba a királlyal, s így nem egy közülük birtokadományban részesült, vagy innen indult el fényes pályáján. Kaplai Dezsőt Borbála királyné tárnokmesterének nevezte ki, Szántai Lackfi Jakab erdélyi vajda is udvari lovagként kezdte pályafutását. A konkrét példákat nem érdemes folytatni, de érdemes elmondani, hogy Kaplai Dezső nagybirtokos családból származott, amelynek tagjai már korábban is országos méltóságokat töltöttek be, Lackfi pedig köznemes volt, akit valószínűleg rokona, Szántai Lukács váradi püspök juttatott be az udvarhoz. A nagybirtokos családok fiatalabb nemzedéke és a király szolgálatába szegődött köznemes egyformán az udvari lovagok csoportjához tartozott, itt várta, hogy a szerencse rámosolyogjon.

Lovaggá úgy lett valaki, hogy lovaggá ütötték. Ennek az aktusnak kétféle szertartása volt, egyházi és világi. A már sokszor idézett római pontifikále szerint az egyházi ceremónia ugyanúgy mise keretében zajlott le, mint a koronázás, de tulajdonképpen csak két rövid részből állt. Az elsőben megszentelték a kardot, amelyet a kísérő ima szerint a leendő lovagnak az egyház, az özvegyek, árvák és mindazok érdekében kell forgatnia majd, akik a pogányok ellen harcoltak. Később a megszentelt kardot a jelölt derekára kötötte a pap, és arra figyelmeztette, hogy a szentek nem karddal, hanem hitükkel győztek. Ezután még katonai köpenyt adott a lovagra, a jelenlevő és a szertartásban segédkező nemesek pedig felkötötték sarkantyúját.

A világi szertartás lényegében ugyanezeket a motívumokat tartalmazta: a karddal történő felövezést és a sarkantyúk felkötését, és a kettő között még egy mozzanatot, a jelölt vállára ütöttek egy karddal. Elvileg minden lovag lovaggá üthetett minden

szabad embert, akit arra méltónak tartott. Láttuk, hogy V. *Lászlót Újlaki Miklós* ütötte lovaggá. A XV. században az ilyen esetet mégis kivételesnek kell tartanunk, mert olyan időben történt, amikor V. László hívei szerint az országnak nem volt királya. Minden más esetben az uralkodó joga volt, hogy lovagot avasson.

A lovaggá ütés szertartása az egész középkoron át meglehetősen laza és kötetlen formákat mutatott, annak ellenére, hogy a római egyház hivatalos szertartáskönyvébe is belekerült. De a római pontifikále ezen a téren is a XII. századi állapotokat és egyházi felfogást tükrözte, azokat az időket, amikor a nyugat-európai lovagok még a Szentföldet hódították vissza a mohamedánoktól. A szertartás talán már a XIII. században sem volt helyileg a templomhoz kötve, mert a király lovaggá üthetett bárkit a csatatéren is, egyházi segédlet nélkül, illetve misén kívül is. A szertartás egyes részeinek fontossága is változott a századok folyamán. A korai magyar középkorban a karddal történő felövezésnek volt nagyobb jelentősége. I. Istvánt krónikáink szerint két bevándorolt német lovag, Hont és Pázmány övezte fel karddal a Kopánnyal vívott csata előtt, „német módra”. Az idegen szokás látszólag mégis teljesen meghonosodott, mert Kun László a morvamezei csata (1278) előtt esett át 16 éves korában ezen a szertartáson, s ezzel lett nagykorúvá. A XV. században a lovaggá avatási szertartás legfontosabb részének azt tekintették, amikor a jelölt vállára ütöttek a karddal. V. László esetében ezzel ki is merült az egész ceremónia. Erre a korra nemcsak az az elv alakult ki, hogy a király joga valakit lovaggá ütni, hanem az is, hogy a lovaggá ütés bizonyos ünnepekhez, illetve határozott alkalmakhoz kapcsolódjék. Láttuk, hogy a koronázás mindig új lovagok avatásával járt együtt. Külön misét már ekkor sem mondottak, úgy tűnik, hogy a szertartás egyházi részéből csak annyi maradt meg, hogy lehetőleg valamilyen templom volt a színhely. így ütötte Mátyás lovaggá Russ Menyhért svájci követet 1488-ban Bécsben, a mai Stephanskirchében. Az esetről hallgassuk meg magát Russt.

„A mise végén hozzám jön Orbán kincstartó. Ne ijedjek meg - úgymond -, a király a Szövetség (Svájc) tiszteletére lovaggá akar ütni azonnal. Én pedig ijedve szóltam: „Ne haragudjék a király, erre nem vállalkozhatom.” Orbán megvivén feleletemet, a király egészen elvörösödék a haragtól, s azonnal értem küldött. „Miért nem akarsz lovagunkká lenni? Ha lovaggá ütünk, módot is nyújthatunk a lovagi élethez.” ígért aztán 2000 forintot s rendes évdíjamat élethossziglan. A mise végével tehát a kancellár előlépett, s megdicsérte sok jó tettemet, s a Szövetség ragaszkodását (a svájciak megbízhatóságát) - így adván okát a követek előtt lovaggá üttetésemnek. A beszéd végével a püspök levette az oltárról Károly császár kardját, a király kezébe adta, ki aztán lovaggá ütött vele.”

Amint az elbeszélés híven tükrözi, ekkorra az egyház szerepe már minimálisra zsugorodott össze. A kancellár ugyan főpap volt, de nem mint a szertartás végzője működött közre, hanem mint a király külügyminisztere, aki megindokolta, hogy miért volt szükséges egy idegen állam követének a magyar király lovagjává történt

avatása. Azonkívül, hogy a szertartás a mise végén és templomban történt, semmiféle egyházi jelleget nem találunk benne. Russ elbeszélése arról is meggyőzhet, hogy a világi résznek - tehát az egész ceremóniának - sem volt már mélyebb tartalma. Megbecsülést jelentett meg kitüntetést, elvileg a királytól kapott évi jövedelmet is (idegen esetében legalábbis), s a megnyerésnek olyan formájává vált, mint később a rendjelek, amelyek ugyancsak a lovagvilág formáiból fejlődtek ki. Mátyás ebben az esetben a szertartást és a velejáró ajáridékot (ez is elengedhetetlen járuléka a lovaggá avatásnak) tulajdonképpen propagandára használta fel: „hadd legyen a királynak egy lovagja Svájcban is”, ez volt a jelszó.

A király által avatottak között néhányan „aranysarkantyús” lovagok voltak, s ezek valóban aranyból készített sarkantyút kötöttek csizmájukra, a rendes fém-vagy legfeljebb ezüstsarkantyú helyett. Biztos, hogy ez a szokás már a XV. század második felében megvolt Magyarországon, de sem eredetét, sem jelentését nem ismerjük, így csak annyit mondhatunk róla, hogy a kitüntetésnek egyik módja lehetett.

A király által lovaggá ütött nemesek ezt megelőzően apródként szolgáltak az udvarban. Azok az elszórt adatok, amelyek a magyar király apródjait említik a XV. században, meglehetősen zavaros képet nyújtanak. Elméletileg az apród 14-18 éves fiatalember volt, aki a fegyverhordozó szolgálatát látta el a lovag mellett, így sajátította el mindazt, amit később neki is tudnia kellett. Úgy tűnik azonban, hogy Magyarországon a királyi apród az udvari személyzet egy részének címe volt és nem kapcsolódott életkorhoz, feladatkörhöz. Néha ugyanúgy szerepelnek a bírói ítéletek végrehajtásában, mint a királyi lovagok, sőt olyan adatunk is van, amely szerint a király megbízásából az apródnak kellett ítéletet mondania egy birtokperben. Más kiküldetésekben is megtaláljuk őket, azt a bizonyos örömhírt Erzsébet megszületéséről 1410-ben Zsigmond egy királyi apróddal küldte el Pető Jánosnak. Biztos az is, hogy ők látták el nálunk a herold külföldön szokásos szerepét. A herold olyan nemes, aki a király címerét vagy azoknak az oszágoknak a címerét vitte, amelyek felett a királya uralkodott. Mátyás esküvőjén például egy apród vitte a király és Beatrix aranyozott pajzsra festett címerét. Ezenkívül feladatuk az udvar pompájának és fényének növelése volt, így osztották be őket szolgálattételre fontos követek mellé, de a szolgálat itt is abban merült ki, hogy királyi egyenruhájukban kísérgették a követet. Nehéz megszabadulni attól a benyomástól, hogy itt tulajdonképpen rossz fordítással állunk szemben. A királyi udvar fiatalja (aule régié juvenis), ahogyan a korabeli latin kifejezés szó szerint magyarra fordítható, nem is jelent apródot (page) a szó nyugat-európai értelmében, hanem inkább fiatal udvarnokot, aki rangban, életkorban alatta állt az udvari lovagnak.

A királyi tanács tagjai, udvari méltóságok, lovagok és apródok csak egy részét alkotják a király kíséretének. Rajtuk kívül a szolgák egész hada található meg az udvarban. Némelyiknek határozott beosztása és feladata volt, mint az étekfogóknak, pohárnokoknak, ajtónállóknak, szakácsoknak, kocsisoknak és lovászoknak, némelyik valószínűleg nem sokat tett, inkább csak léhűtő volt. Ez az egész több száz, de néha több mint ezer főre menő hatalmas udvari személyzet látszólag rendszertelenül kavargó,

lazán megszervezett tömeg, amelynek legjellemzőbb vonása a pompa, a szép ruhák és ragyogó paripák kedvelése. A nagy ünnepségeken ez az áttekinthetetlen és nehezen megfogható tömeg egyszerre rendezó'dött, és meghatározott terv szerint hajtotta végre az előírt ceremóniát. Olvassunk csak bele Eschenloer Péternek Mátyás Beatrixszal kötött esküvőjéről szóló írásába.

„Mátyás király 1476. december 6-án pénteken Budára összegyűlt urakat felszólította, hogy vele Fehérvárra lovagoljanak menyasszonya fogadtatására. Vasárnap háromezer lovaggal útra kelt, és hétfőn Fehérvárra érkezett. Kedden a felséges hölgy elé ment; az egész kíséret csak úgy ragyogott az aranytól, ezüsttől, gyöngytől és drágakőtől. A király előtt tíz nagy paripán az apródok lovagoltak, ezeknek ruházata sárga, szürke, zöld és barna bársonyból készült.

Fehérvártól fél mérföldnyire voltak felütve a sáriak, ahol Mátyás nagy tisztelettel és örömmel fogadta menyasszonyát. Jobbról álltak a boszniai király és a német fejedelmek követei. Előtte a fiatal Ország [László lovászmester] vitte a király kardját. Bal felől voltak az érsekek, püspökök, prépostok és a velencei követek. A földön tizenhárom vég kék posztó volt kiterítve, ezen vezették a királykisasszonyt Mátyás királyhoz. Legelöl ment Bánfy, aki Mátyásnak gyönyörű koszorút nyújtott át a felséges hölgy nevében, a koszorú közepén pompás gyémántgyűrű ragyogott. A király a koszorút illő tisztelettel és örömmel vette át. Ezután jött a menyasszony és a király anyja; mindketten arannyal hímzett, zöld bársonnyal borított, aranyozott hintóban ültek. A kocsisok is arany gombokkal díszített bársonyruhában jelentek meg. Ezenkívül még hét aranyozott kocsi jött, mindegyikbe hat-hat ló volt befogva, az egyikbe fehérek, a másikba feketék, a harmadikba barnák stb., mindez olyan szépen volt elosztva, hogy ilyesmi talán sehol sem látható.

A menyasszony és Mátyás anyja a posztóra léptek, Bánfy és Pongrác János a felséges hölgyet a posztó közepéig vezették, ahol már várakozott rájuk a király...

... a királyné fehér, a király pedig bama ménre ült, így vonultak be Fehérvárra. A város előtt a papság várakozott az oltáriszentséggel, és a királyt menyasszonyával együtt a Boldogasszony-templomba, Magyarország legelső egyházába vezette...

Csütörtökön [december 12] volt a koronázás. A vendégek és a főurak a lehető legpompásabb díszruhában a királyné szállása elé vonultak, és a templomba kísérték őt. A királyné vörös bársonyruhát viselt, a ruhaujjak olasz divat szerint kivágottak voltak, kibontott hajában, két értékes és csaknem gömbölyű igazgyöngy ragyogott. Mátyás királytól jobbra állt a boszniai király, akinek ruháját arany, ezüst gyöngy és drágakő borította; arany nyaklánca 16 márka súlyú volt [kereken 3900 gr!]... A misét Albert veszprémi püspök mondta. A királynét az oltár mögött átöltöztették, ugyanilyen arannyal átszőtt vörös bársonyruhát és ugyanolyan palástot adtak rá. A ruha ujja a jobb kar és jobb váll fölött ki volt vágva, hogy a fölkenésnél a szent olaj a testet közvetlenül érintse. Ezután a boszniai király Mátyás elé vitte az ország almáját. Mátyás erre feltette a szent koronát, és kezébe vette a királyi jelvényeket.

A királyné is lement a királyi ruhájában, és a püspök korona nélkül az oltárhoz ve-

zette,ahol letérdelt. Ekkor a nádor maga kérdezte Mátyástól, hogy akarja-e a királyné megkoronáztatását, a király igennel válaszolt. Ezután a királyné is igen szépen elmondta az esküt, amelyet megtartani ígért. A felséges hölgy felállott, a veszprémi püspök pedig jobb vállán és karján szent olajjal felkente, azután a püspök, a boszniai király, a nádor és még néhány főúr a királyné fejére tették az aranykoronát, amelyben 25 nagy gyémánt, rubin és zafír volt. Erre akkora trombitálás, éneklés, sípolás keletkezett, hogy egymás szavát is alig lehetett érteni. A király ezután lovaggá ütötte a nápolyi király fiát, a bajor herceget, az oppelni és gladzi hercegeket stb.

Pénteken a király és a királyné Fehérvárról Budára ment. Mátyás király a fővárosból még pompásabb aranyozott hintót hozatott, ezeket négyezer [középkori magyar arany] forintra becsülték. Vasárnap megérkeztek Budára, onnan az összes urak, polgárok, sőt még a zsidók is a királyné elé jöttek; a zsidóknak huszonnégy barna lova fehér és barna strucctollal volt díszítve, ezenkívül zászlókkal és mennyezettel vonultak ki, a mennyezet alatt Mózes parancsolatait vitték, és a királynét sajátságos énekkel fogadták.

A király ezután mintegy hétezer főnyi lovascsapatát a városba küldte, a királyné pedig az atyjától kapott koronával felékesítve, mennyezet alatt, lóháton haladt tovább, mellette a grófok, bárók, lovagok gyalog mentek. A király arannyal és gyönggyel borított vörös ruhát viselt. A menet a Nagyboldogasszony-templomba tért be, ahol ismét *Téged Isten dicsérünket* énekeltek, innen a királyi palotába vonultak.

Kedden előbb a győri püspök igen szép misét mondott, a várpalotában azután a fejedelmek, hercegek, grófok, püspökök, zászlós urak és lovagok ebédre gyűltek össze. A királyi teremben tartották a lakomát. A falakat arannyal átszőtt posztó borította. Az asztal fölött a falon három barna bársonyfüggöny függött. Középen a magyar, másik két oldalon pedig a nápolyi és szicíliai címerek voltak láthatók. Az asztal közepén ültek a király és a királyné. A király cobollyal prémezett sárga atlasz ruhát, a királyné pedig szintén cobollyal díszített és arannyal átszőtt vörös ruhát viselt. A királytól jobbra ült a nápolyi királyfi, a calabriai herceg, a bari érsek, továbbá a nápolyi király néhány tanácsosa és a velencei követ. A királyné mellett ültek Kristóf bajor herceg és a fejedelmek tanácsosai. A magyar érsekek, püspökök és zászlós urak számára hét asztal volt elhelyezve, mindegyik asztalnál külön pohárszék állott, melyek mindegyikén ötven aranyozott ezüstkupa és serleg volt a többi ezüst éteszközön kívül. A király melletti legelső asztal a nádoré volt, utána következett [Zápolyai boszniai] kormányzó, a vajda, Bánfy Miklós, a kalocsai érsek, az erdélyi és a váradi püspök. A Mátyás asztala előtt felállított pohárszék tíz rőf hosszú volt. Kilenc polcán összesen ötszázhatvan aranyozott ezüstserleg, pohár és kupa állt; ugyanitt volt elhelyezve egy négy részre osztott kétakós ezüsthordó, melyben négyféle italt tartottak.”

Ez a leírás, a maga egy hétig tartó lakodalmával, valóban a meséket idézi, s a végére szinte odakívánkozik a mesék befejezése: „még ma is élnek, ha meg nem haltak”. A rendezés minden képzeletet felülmúlóan grandiózus volt, a hatalmas kíséret minden tagja a lehető legnagyobb pompát fejtette ki, az udvarnak fentebb leírt, Iát-

szólag laza szervezetű tömege a legnagyobb fegyelemmel vetette alá magát a rendező elképzelésének. A siker sem maradt el, nemcsak Eschenloer, az egyszerű boroszlói polgár ámult el Mátyás hatalmán és gazdagságán, hanem az illetékes követek is.

Biztosan nagyon különösen hangzik, ha egy ilyen ünnepség leírása után mégis azt mondjuk, hogy a magyar király udvarában nem ismerték a ceremóniáknak azt a fejlett formáját, az etikettet, amely a francia, de főképpen a burgundi udvart jellemezte. Mátyás maga zseniális rendező volt, ezt nemcsak Beatrixszal kötött házassága alkalmával bizonyította be; ünnepségei nem kialakult hagyományokon alapultak, hanem hihetetlenül ügyes rögtönzések voltak. Ha eltekintünk a koronázástól, akkor azt kell mondanunk, hogy a magyar udvar rendszeresen visszatérő szertartásai néhány eseményre korlátozódtak, s ezek is főképpen az egyházzal álltak kapcsolatban, illetve az uralkodó szuverenitásának kifejezői voltak.

Ha most visszagondolunk Mátyás esküvőjének fentebb idézett leírására, akkor két visszatérő ceremóniára emlékezhetünk. Amikor a király bevonult Fehérvárra, a papság fogadta, s Buda előtt ugyanez a jelenet ismétlődött meg, az utóbbi esetben Eschenloer figyelmét a budai zsidók csoportja vonta magára. Mindkét esetben egy és ugyanazon szertartásról van szó, amelynek alapja az, hogy a király szuverén uralkodó. Ebből következik, hogy valahányszor egy várost látogat meg, a városnak be kell mutatnia hódolatát, mintegy meg kell ismételnie, vagy meg kell újítania a királynak, mint felséges urának elismerését. A szertartásnak még pontos részleteit is ismerjük Buda város jogkönyvének 7. pontjából.

„A király megérkezése hadjáratból, vagy a Szentföldről.

Ha a király hadjáratba vonul, vagy máshová utazik, és hosszú időt tölt az országon kívül, és onnan visszatérve a városhoz közeledik, akkor férfi és nő, fiatal és öreg, minden templom és kolostor papja tisztességesen feldíszítve zászlókkal és az oltári szentséggel, égő gyertyákkal precesszióban vonuljon elébe. A bíró pedig a többi bírótárssal [esküdtekkel] és más tiszteletre méltó városiakkal, akiknek erre módjuk van, lovagoljanak eléje, és valósággal fogadják és utána kísérjék őt egészen az erősségig [palotáig], ahol a bíró alázatosan kérje elbocsátását. És menjen haza a városi néppel együtt, és egész idő alatt harangozzanak a templomokban és kolostorokban minden haranggal.”

A király az ország ura, hódolat jár neki, ennek pedig a középkori ember csak egyházi keretben tudott igazán eleget tenni. így érthető, hogy a budaiak szabályszerű egyházi körmenetben vonultak a király elé, úgy, ahogyan egyházi körmenetben illik, égő gyertyákkal, zászlókkal és az oltári szentséggel. Eschenloer a tanú rá, hogy a fehérváriak sem csinálták másképpen, csak éppen Eschenloer azt emelte ki, ami benne különleges volt, tudniillik az ország első templomának káptalanját. Ugye emlékszünk még rá, hogy hit és hűség egy tőről fakadt a középkori ember gondolatvilágában?

A szuverén uralkodónak egy-egy város meglátogatásakor ajándék járt, legtöbbször egy ezüstkupa. Az újonnan megkoronázott királynét is megajándékozták. „A lakoma alatt - írja Eschenloer Beatrix esküvőjével kapcsolatban - a magyar nemesek és városok átnyújtották a királynénak az ajándékokat, melyek értéke bizonyára százezer [középkori magyar arany] forintra rúgott.” Zsigmond meghívója a budai káptalan részére - amelyet fentebb idéztünk - nem szólt ajándékról, de természetes volt, hogy a királyi örömben való részvétel, a hódolat bemutatása egyben kötelező ajándék átnyújtását is jelentette a tisztelendő kanonok urak részére.

Még egy visszatérő szertartással találkoztunk Eschenloer fentebb idézett leírásában, és ez az utazást lezáró hálaadó szertartás, annak a himnusznak eléneklése, amelyet kezdő szavai szerint Te Deumnak (Téged Isten dicsérünk) neveznek. Fentebb már láttuk, hogy a középkorban az utazás nem volt szórakozás, hanem fárasztó vállalkozás, és most tegyük hozzá, hogy olyan vállalkozás, amelynek kimenetele mindig kétséges volt. Ezért, ha a király elérte úticélját, akkor felkereste az első templomot, és ott elénekelték a Te Deumot, hálát adtak, hogy az úticélt sikerült elérni.

A budai jogkönyvnek fentebb idézett 7. pontját olvasva, feltűnhetett, hogy a királyt kísérő bírónak a várhoz érve alázatosan kérnie kellett elbocsátását. Ez is a szuverenitás kifejezése. Akár alattvaló, akár külföldi követ, akár nagyúr, akár főpap az, akit az uralkodó magához rendelt, vagy aki nála kihallgatást kért és kapott, egyik esetben sem hagyhatta egyszerűen faképnél a királyt, hanem csak akkor távozhatott, ha az uralkodó „elbocsátotta”.

És ha már a követségeknél tartunk, akkor el kell mondanunk, hogy bizonyos udvariassági szabályok - ma úgy mondanánk: protokoll - ezen a téren alakultak ki a legkorábban. A hazánkba érkező diplomatákat a király nevében fogadták és kísérték a székhely vagy a felé a város felé, ahol az uralkodó éppen tartózkodott. A székhely vagy a kérdéses város előtt újra küldöttség fogadta őket, és kísérte kijelölt szállására. Ezután közölték a követséggel azt az időpontot, amikor a király ünnepélyes kihallgatáson fogadja a követeket. A követség vezetője az ünnepélyes kihallgatáson nyújtotta át a saját uralkodójától hozott levelet (és természetesen ajándékokat), és üdvözölte a királyt, aki a beszédre válaszolt. Az ilyen fogadások valóban ünnepélyesek voltak, az uralkodó igyekezett hatást gyakorolni a követség tagjaira. Ezen a téren megint Mátyás volt a legnagyobb rendező. Az egyik török követséget Visegrádon, a függőkertben fogadta. A lépcsőzetesen kiépített palota különböző szintjein fényes ruhákba öltöztetett udvari emberek álltak, a király maga, a felső kertben, teljes díszbe öltözött országnagyjai között állva, várta a követeket. Mindez úgy volt megrendezve, hogy amikor a kaput kinyitották - szinte azt írhatnánk, amikor a függöny felment -, a követ az egész látványt egyszerre tekinthette át. A rendezés olyan fényesen sikerült, hogy a követ zavarba is jött. Talán csak legenda és nem történeti valóság, de mindenképpen jellemző legenda Mátyás rendezői érzékére, hogy egy másik török követséget Bécsújhely ostroma alatt az ágyúknak leginkább kitett helyen fogadta. Lényeget

érintő tárgyalásokra az ilyen ceremoniális fogadás természetesen alkalmatlan volt, azt később és kötetlenebb formában bonyolították le. A tárgyalások alatt a követ a király vendége volt, kísérőket osztottak be hozzá és a királyi udvar minden ünnepségén részt vett.

A követségeknek ez a rendje bőséges alkalmat nyújtott politikai célzatoknak udvariassági formákkal történő kifejezésére. A követet fogadó csoport, a követség kísérőjének összeállítása, a követség elhelyezkedése az udvari ünnepségeken mind úgy történt, hogy abból nemcsak az udvar, hanem maga a követség is lemérhette helyzetét. Európa minden udvarában ezt hasonlóan csinálták. A XV. századi királyaink közül megint csak Mátyás alkalmazta a legmesteriebben ezeket a fogásokat. A Pozsony felé igyekvő ferrarai követséget a várostól öt mérföldnyire Mátyás két titkára, három udvari papja és a lovászmester fogadta. Ahogy a követség Pozsonyhoz közeledett, újabb meg újabb lovascsapatok csatlakoztak hozzájuk, mire a városba értek, már kereken négyszáz lovas alkotta a kíséretet, köztük főpapok és főurak. És ez még nem volt Mátyás teljesítményének tetőpontja. 1479-ben a pápai legátust, Aragóniái János bíborost (Beatrix testvérét) hajnali három órakor maga fogadta, teljes kíséretével, fáklyafénynél,

A követségeket a király tartózkodási helyén fogadta, de - mint a török szultán követének esetéből láthattuk - a legfényesebb fogadások a király székhelyén zajlottak le. A székhely Buda volt, itt állt a király legfényesebb palotája, amelyből sajnos alig maradt meg valami, egykori fényét Zsigmond vagy Mátyás építkezései után csak leírásokból ismerjük. A leírásokat és töredékeket nálunk hivatottabb művészettörténészek többször és bőven ismertették, mint ahogyan szépen leírták a visegrádi várat és a vár alatt fekvő Duna-parti palotát, vagy Mátyás másik kedves tartózkodási helyét, a tatai várat is. A leírások ismertetése helyett itt most inkább csak arra mutatnánk rá: mind a három építmény alkalmas volt arra, hogy a király eleget tehessen uralkodói kötelezettségeinek, de a visegrádi és tatai kirándulásokat nemcsak változatosság, hanem a feudális uralkodó osztály kedvelt sportja, a vadászat indokolta. A Pilis és a Vértes erdejében a királyi vadászat kikapcsolódást és szórakozást jelentett a napi politikai gondokkal elfoglalt uralkodónak. A korábban hasonló funkciót teljesítő Diósgyőr és Zólyom ekkorra már hanyatlóban volt, ritkán fogadhatta a királyt és kíséretét.

Akár a budai székhelyen, akár a pilisi hegyek között fekvő visegrádi palotákban, de Tatán, Diósgyőrben és Zólyomban is megtaláljuk az udvar egyik legfontosabb alkotórészét, amelyről eddig nem szóltunk, a királyi kápolnát. A koronázáskor már említettük, hogy a király Isten felkentje lett, aminek következtében egész családjával együtt vallási téren is különleges előjogok birtokába jutott. A keresztény hívők közössége a plébánia volt, amelynek területén éltek, és ha ez a tétel az uralkodóra is érvényes lett volna, akkor a magyar királynak a budai Boldogasszony-templom plébánosához kellett volna tartoznia. A királyi család azonban kivételezett volt, nem tartozott az alattvalók számára szervezett és felépített plébániához. A plébános szerepét ebben az esetben a magyar egyház feje, az esztergomi érsek töltötte be.

Ő keresztelte meg az újszülött királyi csecsemőket, ő eskette a királyi párt (ha az esketés az országon belül történt), és haláluk után is Ő temette el őket. Az érseknek ezt a feladatát sajnos nem fektették le írásban (vagy ha igen, azok nem maradtak meg), a jogcímre is nagyon későn, a XVI. század derekán hivatkoztak először, de minden fennmaradt adat ezt igazolja, így az is, hogy V. Lászlót Szécsi Dénes prímás keresztelte meg.

A felkent királynak kijáró egyházi megkülönböztetés következménye volt, hogy minden lakóhelyén a maga, családja és udvara számára magánkápolnát építtethetett. Mivel az esztergomi érsek nem lehetett mindig kéznél, az udvari szabályok szerint viszont a király lehetőleg mindennap hallgatott misét, a kápolnában világi papokat alkalmazott, akik a királyi káplán címet viselték. Ne csodálkozzunk azon, hogy - az udvar hatalmas létszámának megfelelően - ezeknek a papoknak a száma sem volt kicsi, Mátyás idejében negyven ilyen káplánról tudunk. Ezt a létszámot már nem lehetett megfelelő szervezet nélkül hagyni, a kápolna papjainak feje a királyi kápolna ispánja, helyettese az alispán volt. Joggal vetődik fel a kérdés, hogy duzzadhatott fel ekkorára a létszám, mi volt a teendője ennyi papnak, hiszen napi egy misemondáshoz ennyi papra igazán nincs szükség. A logikai megfontolásnak ebben az esetben nem racionális érveken, hanem a történeti fejlődés ismeretén kell alapulnia. A királyi kápolna ugyanis nem volt magyar különlegesség, hanem már a magyar királyság megalapítása előtt általános volt, és hosszú fejlődésen ment át a nyugat-európai országokban. Kezdjük ott, hogy az ilyen kápolnákban sem egy misét mondtak naponta, hanem sokat. A középkori ember hivő keresztény volt, és úgy gondolta, hogy elhunyt hozzátartozóinak örök boldogságát szolgálja azzal, hogy lelki üdvükért naponként misét mondat. Ha Mátyás esetében csak szüleire és kivégzett bátyjára gondolunk, akkor már négy misét kell naponta feltételeznünk. De ezen a kötelező aktuson kívül is voltak olyan misék, amelyeket valamilyen cél elérése érdekében mondtak el, például, hogy a hadjáratban levő királynak Isten győzelmet adjon stb. A naponta elmondott misék nagy száma a létszám megnövekedésének csak egyik mozgatója volt. Hogy még mindig a liturgikus funkcióknál maradjunk, a királyi kápolna miséi nemcsak a puszta vallásos célt szolgálták, hanem fényükkel ugyanúgy az uralkodó szuverenitásának és hatalmának kifejezői voltak, mint az udvari életben minden. Ennek első következménye, hogy a napi mise celebrálásához sem volt elegendő egyetlen pap. De ami a XV. században a legfeltűnőbb, az a zene előretörése az egyházi szertartásban. A budai és visegrádi kápolnákban már ekkor orgona állt, és - legalábbis a budaiban - színvonalas énekkar működött közre. A zene- és énekkar állandó tagjai ismét csak klerikusok voltak, akik a létszámot növelték.

A naponkénti nagymise, az alapítványi misék, fejlett zenei kultúra - ez még együtt is csak az egyik mozgatója a személyzet növekedésének, mert a kápolnának más funkciója is volt, tudniillik a király magángyűjteményének egy részét Őrizte. A középkori ember hihetetlen szívóssággal és áldozatkészséggel gyűjtötte a szentek ereklyéit, s ebben a gyűjtési szenvedélyben a királyok jártak az élen. Szinte nem

volt királyi udvar Európában, ahol Krisztus keresztjének egy szilánkját ne ó'rizték volna, s nem volt olyan udvari kápolna, amelyben a különböző szentek ereklyéinek tömege ne lett volna megtalálható. A gyűjtési láznak egyik legmeggyőzőbb magyar példáját I. Lajos király szolgáltatta, aki a torinói békeszerződésben kikötötte, hogy Velence köteles Remete Szent Pál testét a győztes magyar királynak kiszolgáltatni, s azt Buda mellett a szentlőrinci pálos kolostorban helyeztette el. A budai kápolna sokáig nem dicsekedhetett ilyen ereklyével, mígnem a török szultán meg nem küldte Mátyásnak ajándékba Alamizsnás Szent János Konstantinápolyban őrzött ereklyéit, amelyeket a budai királyi kápolnában helyeztek el. A szent a VII. században volt alexandriai pátriárka, 616-ban Ciprus szigetén bekövetkezett halála előtt a város szegényeit „saját urainak” tekintette, és alamizsnákkal támogatta. Az ereklye átadása mindenképpen ellentmondásos cselekedet volt. Az a pogány uralkodó küldte el a magyar királynak, akivel a kereszténység megvédéséért állt a király harcban, a török követ pedig úti jelentésében a kápolnáról így nyilatkozott: „Ugyanitt [tudniillik a királyi palotában] van egy templom, bálványokkal megtömve, falai pedig az aláváló gyaurok képeivel telve. Aranyos festmények, a magyar szultánok képei díszítették csodálatos elrendezéssel...”

Mintha ebben a korban a fényes zenés mise és az asztrológia is jól megfért volna a magyar gondolkodásban egymással. A másik nagy gyűjtemény, az európai hírű könyvtár mennyezetét az égbolt képe díszítette, s a bolygók úgy álltak rajta, mint Mátyás cseh királlyá választásának idején; egy másik teremben pedig úgy, ahogy a király születésének pillanatában. A könyvtár mint gyűjtemény új divat volt, a reneszánsz hozta magával, az ereklyegyűjtés - amit a török császár segített elő - az egész középkor jellemzője.

Akármilyen csillag alatt született is a király, egyszer neki is meg kellett halnia, s ha temetése nem is volt ünnep, ugyanúgy ünnepélyes körülmények között ment végbe, mint uralkodásának minden mozzanata. A XV. századi magyar uralkodók közül - hála Bonfininak - Mátyás temetését ismerjük. A király 1490. április 6-án, virágvasárnap váratlanul halt meg Bécsben. Holttestét hajón szállították Budára, innen szárazfoldön a magyar királyok ősi temetkezési helyére, Fehérvárra. A temetésen az udvar és az ott tartózkodó követségek teljes számban vettek részt. A konvoj ötven hajóból állt. A koporsót, amelyben a király halotti jelvényeivel, koronásán, jogarral, országalmával és karddal feldíszítve feküdt, kétoldalt főpapok és főurak kísérték, előtte vitték az élő királyt megillető kivont kardot, címerét ábrázoló halotti pajzsát, és tizenkét lovag vitte győzelmi jelvényeit. Ha a menet szárazon vagy vízen városhoz ért, a lakosság ugyanúgy fogadta, mint élő uralkodóját. Amikor a koporsót a fehérvári bazilikában ravatalra tették, a lovagok a főoltár elé helyezték a győzelmi jelvényeket, amelyek a bazilika tulajdonába mentek át. A szertartást rúttal nem végezhette az esztergomi érsek, mert még gyerek volt, a feladat a bazilika prépostjára, Kálmáncsehi Domokosra várt. A szentély meghosszabbításában a Hunyadi-családnak szánt sírkápolna még nem volt készen, Mátyást ideiglenesen a bazilika kriptájában helyezték el. A gyászszertartás még nem jelentette az egyházi

szertartások végét. Corvin János meghagyására ettől kezdve állandóan imádkoztak az elhunyt király lelkiüdvéért.

A ceremóniának ebben az esetben is nyilván csak az egyházi része volt teljesen kialakult, kötött. A világi rész csak egyet hangsúlyozott: királyt temettek, az ország lírát, aki halálában is király maradt, ugyanazok a jelvények feküdtek a koporsójában, mint amilyenek koronázása óta életében megillették, ugyanaz a tisztelet járt ki neki, mint életében. Zsigmondot kivéve, XV. századi királyaink ott fejezték be pályafutásukat, ahol elkezdték, a fehérvári bazilikában. A koronázás korszakalkotó ünnepség volt, a temetés ugyanott ezt a korszakot zárta le.

A főpapok

Az egyház

A középkori ember-lett légyen gazdag és hatalmas főúr vagy nyomorult jobbágy - tagja volt egy másik, a XV. században immár kereken másfél évezredes múltra visszatekintő, egész Nyugat-Európára kiterjedő, erősen szerteágazó és bonyolult igazgatással, jogrendszerrel és igazságszolgáltatással rendelkező szervezetnek, az egyháznak.

A keresztény egyház latin része már akkor ezeréves volt, amikor a magyarság erre a hitre tért át. A múlt akkor is már sokféle változatot jelentett. Az egyház korábban ismerte a törvényenkívüliséget, élt - a szó szoros értelmében - a föld alatt, volt államvallása a hanyatló római birodalomnak, reménysége a birodalom népességének a népvándorlás szorongattatásaiban, hogy aztán a frank birodalom császársággá fejlődését áldásával kísérje, majd meggyőzéssel és megnyeréssel vagy tűzzel és vassal terjessze ki lelki uralmát az ír szigetektől a lengyel síkságig, Szicíliától Skandináviáig, és eközben elveszítse az akkori világ keleti felét, amely a római pápával szemben a bizánci pátriárkát támogatta.

Nyugat-Európa hatalmas területének a német-római császárság még a felét sem tudta hosszabb ideig megtartani, csak az egyháznak sikerült az egész területet meghódítania, azon szervezetét kiépíteni és századokon át működtetni. Ezen, a kor technikai lehetőségeihez képest óriási területen az egyház elvileg is, gyakorlatilag is igényt tartott minden emberfiára, ennek ellenére is meg tudta őrizni szervezetének azonosságát, az apró helyi eltérések a huszitizmus fellépéséig sohasem veszélyeztették az egyház egységét.

A hivő a falunak, városnak vagy egy-egy városrésznek közösségéhez, a megszabott földrajzi határokkal rendelkező plébániához tartozott, amelynek az egyházi szertartások céljára külön épülete, plébániatemploma volt, amelynek élén a plébános állt. A „plébánia" jelzőt a templom szó mellé azért kellett kitennünk, mert a plébánia területén belül lehettek ezen kívül is templomok, de ezeknek nem volt olyan joghatósága, mint a plébániának. Az ilyen templomoknak - és természetesen papjaiknak - általában nem a lelkipásztorkodás volt a feladata (pl. a temetőkápolnák vagy magánkápolnák voltak), esetleg csupán néhány hivővei rendelkeztek, természetesen olyanokkal, akik erre a felsőbb egyházi szervektől engedélyt kaptak. A plébánosnak

ezzel szemben joga és kötelessége volt, hogy híveit a szentségekben részesítse, azaz ő gyóntassa és áldoztassa meg őket évente legalább egyszer (többnyire húsvét idején), ő keresztelje, eskesse, és végül ő adja fel az utolsó kenetet, és temesse el őket a plébániatemplomot övező cinteremben (temető). A plébánia alapításához egyedül a területileg illetékes püspök adhatott engedélyt, ha úgy látta, hogy a templom felépítéséhez és a pap ellátásához a megfelelő anyagi alap biztosított. Az alapítás

és a templomépítés költségeit viselő természetes vagy jogi személy (pl. a földesúr vagy egy város polgárainak közössége) egyszer és mindenkorra megkapta a kegyúri jogokat, a templomon belül külön ülőhely és temetkezőhely illette meg, a plébános kinevezésére ő tehetett javaslatot a püspöknek (ún. bemutatás).

Nem egyszer megtörtént, hogy egy-egy faluban nem akadt olyan ember, aki az alapítás költségeit viselni tudta volna, vagy csak olyan akadt, aki a templomépítés egyszeri költségeit tudta fedezni. A templom ilyenkor is felépült, de nem plébániatemplomként, hanem úgynevezett „leányegyház”-ként (filia) valamelyik plébániához tartozott, onnan járt ki a plébános vagy káplánja a lelkipásztori teendők elvégzésére.

A plébániával kapcsolatos legfontosabb ismérvek talán már érzékeltetik, hogy itt nemcsak zárt jogrendszerrel állunk szemben, hanem nagyfokú fegyelemmel: minden hivő tagja a plébániának, minden plébániát egy, a püspök által kinevezett pap vezet. A legkisebb egységtől felfelé haladva mindenütt megtaláljuk az egyházi fegyelem töretlen vonalát. A plébánosok elvileg a püspök alá tartoztak, a püspökségek területe azonban túlságosan nagy volt - főképpen az Alpoktól északra -

ahhoz, hogy egy személy felügyeletet gyakorolhasson az ott fekvő plébániák felett, s ezért a püspök ezt a feladatát néhány kiválasztott kanonokra bízta, akiket főesperessé (archidiaconus) nevezett ki. A főesperesség is területileg pontosan elhatárolt körzet volt. Magyarországon az egyházi szervezet kiépítésekor a főesperességek területe egy-egy megyének felelt meg. Ha tehát a veszprémi püspökségben veszprémi (vagy másik nevén székesegyházi), somogyi, zalai, fehérvári, segesdi és budai főesperességet találunk, akkor nem nehéz kitalálni, hogy területük megfelelt Veszprém, Somogy, Zala, Fejér megyéknek; a segesdi főesperesség egy később Somogy megyébe beolvadt megyét ölelt fel, a budai pedig a Buda tágabb környékén (mai fogalmaink szerint a Dunakanyarban) fekvő nagy királyi vadászterületnek, a hajdani Pilis megyének volt egyházi párja.

A főesperesek, mint a püspök képviselői maguk is nagyurak voltak, s ha a püspök kötelességét, az évenkénti egyházlátogatásokat (visitatio canonica) el is végezték, s az érte járó, cathedraticumnak nevezett adót a plébánosoktól be is hajtották, az

állandó felügyeletet ez még nem pótolta. A megoldást a főesperesek a püspöktől lesték el: joghatóságuk területét apróbb részekre osztották fel, és a kisebb kerület élére az ott működó' plébánosok közül állítottak egyet, akinek címe magyarul esperes, latinul kifejezó'bben - főesperes-helyettes (vicearchidiaconus) volt. A plébánosok nem egy helyen dekanátussá alakították át az ilyen esperességeket, s vezetőjüket maguk mutatták be megerősítés végett. Ilyen dekanatust találunk Liptó megyében, de ilyenek voltak az erdélyi szászok területén is, ahol azokat latinul káptalannak (capitulum), németül Landkapitelnek nevezték. Hadd mutassunk rá itt arra, hogy a különböző elnevezések ugyan némi helyi színt vittek bele az egyházi szervezetbe, de a lényeg változatlan maradt: szigorú fegyelem, amely a plébánostól a püspökig megszakíthatatlan és - ami még ennél is fontosabb - hiánytalan láncot alkotott.

Nem tartozott a ritka kivételek közé, hogy egyes kegyurak bőséges anyagi alapot nyújtottak, és ebből a foirásból több papot tartottak el. Ha a magyar történetből veszünk példát, akkor elsősorban, a királyokat kell említenünk, akik több helyen létesítettek egyházi intézményt, pl. Zsigmond a budai várban álló Szent Zsigmond-templomban. Az egy templomban szolgálatot teljesítő papok közös életre rendezkedtek be, ennek formája a káptalan volt, amelynek élén a választott vagy kinevezett prépost állt (praepositus). Káptalannak nevezték a püspöki székesegyházak papjainak közösségét is; a két intézmény megkülönböztetése céljából az utóbbit székeskáptalannak, az előbbit társas-káptalannak hívták. Az egyházi fegyelem a társaskáptalanokra is vonatkozott, ők is a püspök alá tartoztak. A felsőbb hatóság esetről esetre állapította meg, hogy egy bizonyos területen belül el kell-e látniok a plébánosi feladatokat vagy sem.

A társas-káptalanok olyan intézmények voltak, amelyeknek egyetlen feladata Isten dicsőítése volt, vagy valamilyen cél érdekében való könyörgés Istenhez. A középkor embere előtt természetesnek tűnt, hogy „az Isten által reá bízott vagyonból” valaki egy templomban oltárt (és hozzá az oltárnál misézó pap részére javadalmat), monostort vagy káptalant alapítson, amelyben ősei lelki üdvéért éjjel-nappal imádkoznak, vagy akár halála évfordulóján misét mondanak. Első királyaink közül szinte mindegyik alapított egy-egy monostort, amelyben eltemették (pl. I. András Tihanyban, I. Béla Szekszárdon), de még a nagy nemzetségek is megalapították a *maguk monostorát, ahol eltemették őket, és engesztelő misét mutattak be lelki üdvükért.*

Akár feladata volt valamelyik egyházi intézménynek a lelkipásztori teendők ellátása, akár nem, mindegyik mindenképpen része volt az egyházi szervezeteknek, ennek következtében valamilyen magasabb egyházi személy, többnyire a püspök felügyelt rájuk. A püspök által kormányzott terület szintén földrajzilag elhatárolt körzet volt, amelyet egyházmegyének (dioecesis) neveztek, a kormányzó főpapot pedig megyéspüspöknek. A XV. századi Magyarországon a győri, veszprémi, pécsi, nyitrai, váci és egri egyházmegye az esztergomi érsek alá tartozott, az ország keleti és déli fele, a Csanádi, váradi, erdélyi, zágrábi, valamint az inkább csak névleg fennálló boszniai egyházmegye a kalocsai vagy - ahogyan akkoriban mondották - a kalocsa-

bácsi érsek alá. A két szervezet együttesen alkotta a magyar egyháztartományt, élén a prímással, az esztergomi érsekkel.

A magyar egyháztartomány azután a római pápához tartozott, aki mellett a kormányzásban egy kis kiemelt csoport működött, a magyarul ruhájuk színéről bíborosnak, latinul *cardinalismk* (sarokkő) nevezett papok testületé, a bíborosi kollégium. Különleges esetekben a Szentszék és Magyarország között az összeköttetést a pápa által megbízott és kiküldött, ún. *legátusok* biztosították, akik maguk is rendszerint bíborosok, de legalább püspökök voltak.

Kivételek ebben a szervezeti egységben is voltak. Hogy megint alulról felfelé haladjunk, a plébániák egy része „kivételezett” volt, ami jelenthette azt, hogy fel van mentve a főesperes hatásköre alól, és közvetlenül a megyéspüspökhöz tartozik, de jelenthette azt is, hogy közvetlenül az érsek vagy a prímás alá rendelték, ezek voltak elsőfokú felügyeleti szervei. Sárospatak pl. az egri egyházmegyében feküdt, de a pataki plébános közvetlenül az esztergomi érsek alá tartozott, ezért „kivételezett” volt. A veszprémi egyházmegyében levő fehérvári bazilika prépostja közvetlenül Rómának volt alárendelve. A kivételezettség teljességét természetesen az az eset jelentette, ha valamely egyházi intézmény a Szentszéket tekinthette közvetlen felügyeleti szervének.

A kis falu egyszerű hívétől az egyház fejéig vezető, itt leírt láncolat nem merítette ki az egész egyházi szervezetet, hanem annak csupán egyik részét, az ún. világi egyházat, amelynek minden papját világi papnak nevezték. Az elnevezésben a „világi” szó annyit tesz, mint a mindennapi életben részt vevő. Ellentéte a szerzetes volt. A szerzetesek rendekre oszlottak; minden rendnek megvolt a maga hierarchikus szervezete. Ez alól csak az első rend, a bencés volt kivétel, amely Magyarországon csak a XV. század végén, Pannonhalma vezetésével kezdett határozott szervezetet kialakítani. A később alapított rendek már kezdettől nagy súlyt helyeztek szervezetük megalkotására. A ciszterciták és premontreiek két új rendszabályt hoztak létre: egyrészt új rendházat csak egy már fennálló rendházból lehetett alapítani, s a régi lett az „anyamonostor”, az újonnan alapított annak „leánya”, ami egyben felügyeleti jogot is jelentett a régi részére; másrészt időről időre valamennyi monostor képviselője részére ún. nagykáptalant tartottak, ahol a rendet illető kérdésekben döntöttek.

A „világi” papság kifejezésnek főképpen ezekkel a rendekkel szemben volt értelme, mert a bencések, ciszterek és premontreiek egységesen a szemlélődő életmódot tekintették ideáljuknak, az imát és a munkát az életmód megvalósításához szükséges eszköznek. Házaikat igyekeztek a forgalmas útvonalaktól és városoktól félreeső erdős hegyekben vagy mocsaras vidéken felépíteni, elég itt Pannonhalma, Zirc vágy Tihany példájára utalni. Ilyen értelemben is elvonultak a „világtól”.

A szemlélődő életmód, az elmélkedés hívei voltak a remete rendek is, s ilyent a XHI. század derekán Magyarországon is alapítottak. Az egyetlen magyar alapítású rend, úgy látszik, két ágból eredt. A Mecsek hegységben élő remetéket egy francia bencésből lett pécsi püspök szervezte meg 1225-ben, a Pilis hegységben élőket pedig

VILÁGIAK SZERZETESEK

Özséb esztergomi kanonok 1246-ban. A két kezdeményezés 1262-ben egyesült, s a XIV. század elejére kapták meg a Szentszék engedélyét Remete Szent Pál rendjének, vagy röviden, a pálos rendnek működéséhez. Fénykorát a rend a XIV. században élte, a királyok - főként Nagy Lajos - és a főurak egymással versengve alapították meg kolostoraikat. A központot a Buda melletti Szent Lőrinc-kolostor alkotta, itt székelt a rend feje, a generális is.

A XIII. század elején új típusú rendek jöttek létre, s ezek a városokban éltek, és az oda költöző szegények lelkipásztorkodását tekintették fő céljuknak. Nagy kiterjedésű birtokok helyett koldulással teremtették elő anyagi alapjukat, ezért nevezzük őket kolduló rendeknek. Közülük a három legnagyobb a domonkos, ferences és Szent Ágoston remetéinek rendje volt. Szervezetüket az erős központosítás jellemezte, a cisztercitáktól pedig átvették a nagykáptalan intézményét. Kolostoraikat ún. tartományokba (provincia) fogták össze, ezek élén a *prior provinciális,* az egész rend élén a *prior generális* állt.

Szinte felesleges mondani, hogy valamennyi szerzetesrend végső fokon ugyanúgy a római pápa alá tartozott mint az egész világi papság.

Bármennyire aprólékos és fárasztó volt a szerzetesrendek és a világi egyház szervezetének megismerése, még mindig nem soroltuk fel az összes egyházhoz tartozókat. Az egyház hívőkből áll, és a hívők lehettek éló' és már meghalt személyek. A keresztény egyház felfogása szerint a halottak is hozzá tartoztak az egyházhoz, ha nem is a földi, hanem a túlvilági részéhez. Az elhaltak között olyanok is voltak, akik földi életükben természetfeletti csodákat tettek, vagy különösen kegyes életvitelükkel tűntek ki, s ezért néha már életükben, - de legtöbbször ünnepélyes eljárás és nyilatkozat után (canonisatio) - szenteknek neveztek, és különös tiszteletben részesítettek. Úgy hitték, hogy közbenjárhatnak Istennél a földön élők érdekében, s ezért minden személyt és intézményt az ő védnökségük alá helyeztek. A hivő életében a szent a keresztelésnél szerepelt először, az újszülött az ő nevét kapta, s személyes viszony állt fenn a védőszent és pártfogoltja között. S hogy ez nem pusztán egyházi előírás volt a hivő számára, hanem élő valóság, azt azok az alapítólevelek bizonyítják, amelyekben az egyes emberek kifejezték vonzalmukat védőszentjük iránt. így alapított pl. Zsigmond király társas-káptalant Budán Szent Zsigmond tiszteletére, aki életében - a VI. században - Burgundia királya volt.

Az újszülöttet templomban keresztelték, és a templom sem lehetett meg szent nélkül, mert azt is valamelyik szent védelme alá helyezték. Ez a szokás onnan eredt, hogy az első nyilvános keresztény templomokat a mártírok sírja fölé emelték, az oltár az ő koporsójuk felett állt. A római birodalom területén, ahol a keresztények üldözése során igen sok hívőt végeztek ki, ez a szokás nem ütközött akadályba, de az Alpokon túl már igen ritka volt a mártírsír, Magyarországon pl. csak Szent Gellért püspök Csanádi sírja számított ilyennek. A szokást az egyház mégis fenntartotta, abban a formában, hogy minden oltáron kőbe zárva egy szent csontját helyezte el. Az oltárkőbe zárt szent és a védőszent természetesen nem volt szükségszerűen azonos, a döntő szerep a védőszentnek jutott. A római egyház naptárában a szenteknek megvolt a maguk ünnepe, s ezen a napon tartották meg a falu egyik ünnepét, a búcsút, mely nevét onnan vette, hogy az aznap a szent patrónus tiszteletére épült templomban misét hallgatók búcsúban részesültek, azaz leendő tisztítótűzi szenvedéseik egy részét elengedték nekik.

Védőszentje nemcsak a kis falusi plébániáknak, hanem a püspökségeknek is volt, s a jogi fikció ezen a téren odáig jutott, hogy a püspöki birtokok eszmei tulajdonosa nem a püspökség, mint intézmény, nem is a püspök, mint az egymást követő tényleges püspökök sora, hanem a védőszent volt. Ezt a felfogást ismerve, már semmi meglepő nincs abban, hogy amikor az esztergomi érsekség összeírta birtokait, akkor a füzetnek a *Szent Adalbert könyve* (Liber Sancti Adalberti) elnevezést adta, hiszen abban Adalbert birtokait tartották számon, függetlenül attól, hogy ő már meghalt.

Minden bajnak, minden nyavalyának megvolt a maga gyógyító szentje. A már említett Szent Zsigmond a sérvben és lázban szenvedőknek nyújtott segítséget. A szentek holtukban is élő tagjai maradtak a középkori egyháznak. S hogy itt is

elérjük áttekintésünkkel a csúcsot: az egész egyháznak - a láthatónak és a túlvilági-nak egyaránt - Krisztus volt a fejedelme, az ő földi helytartója volt a pápa, a papok pedig az ő szolgái.

Ha megfigyeltük, a hívők széles tömegétől a pápáig felnyúló egyre keskenyedő hierarchikus piramis már a plébánosoktól kezdve csak papokat foglalt magába, akiket a XV. században gyűjtőnévvel klerikusoknak neveztek. A szó eredeti értelme a klérushoz, tehát az egyháziak közé tartozást fejezi ki a világiakkal (laikusokkal) szemben. Méltatlan dolog lett volna, ha Isten szolgái felett a világiak ítélkeznek, s ezért a klerikusok feletti bírói joghatóság is az egyházat illette. A plébánosok felett a püspök, fellebvitel esetén a Szentszék ítélkezett, amely minden szempontból végleges, megfellebbezhetetlen ítéletet hozott. Az egyházi bíráskodás azonban nemcsak a klerikusokra terjedt ki, hanem bizonyos esetekben a világi hívőkre is. Nyugat-Európában az egyházi bíróságok tág illetékességi körrel rendelkeztek. Magyarországon a nemesi jogrendszer bizonyos fokig korlátozta működésüket, mert a birtokjogi kérdéseket eleve kivette hatáskörükből. Birtokügyben az egyháziak, sőt olyan nagyfokú kivételezettséggel rendelkezők, mint pl. a fehérvári káptalan is, csak a magyar király bírósága előtt perelhetett. A XV. század folyamán a magyar nemesség arra törekedett, hogy az egyházi bíráskodás hatáskörét minél szűkebbre vonja. 1462-ben törvény mondotta ki, hogy az egyházi bíróság elé csak a szentségekkel (tehát az esküszegéssel), az eretnekséggel, egyházi tizeddel kapcsolatos ügyek tartoznak, személy szerint pedig az özvegyek perei, ha azok nem érintenek fekvő birtokot. A korlátozás oka nemcsak a nemesi felfogásban rejlett, hanem abban a tényben is, hogy az egyházi bíróságok által hozott ítélet ellen a Szentszékhez lehetett fellebbezni, ami igen nagy költséggel járt, hiszen az ilyen pereket távol az országtól, Rómában döntötték el.

Az egyház bírói hatalmának - ez paradoxonként hangzik - nem állt rendelkezésére semmiféle végrehajtó szerv. Az egyház két legfőbb fegyvere a kiközösítés (excommunicatio) és az egyházi tilalom (interdictum) volt. A kiközösített egyénnek nem szolgáltatták ki a szentségeket, sőt egyetlen hívő sem érintkezhetett vele. Ha nem egyénre, hanem meghatározott területre mondották ki ezt a tilalmat, akkor az interdictum alá vetett területen az egyház működése megszűnt, a templomokat bezárták, az újszülöttek kereszteletlenek, a halottak temetetlenek maradtak. Mindkét büntetés erős fegyver volt, mert az örök kárhozat rémével fenyegette a hívőket. A fenti büntetéseken kívül az egyház ítéletének végrehajtására valamilyen világi szervet kért fel. így hozott ítéletet az egyházi törvényszék Húsz János ellen a konstanzi zsinaton, de az ítéletet Zsigmond katonái hajtották végre, ők vitték máglyára az elítéltet.

Húsz János elítélése és megégetése ékesszóló példája annak, hogy az egyház és a világi hatalom végső fokon egymásra voltak utalva. Végső fokon, mert az ellentétek nem voltak ritkák. A római Szentszéknek ugyanúgy megvoltak a maga politikai céljai, mint pl. Magyarországon a magyar királynak, és megtörtént, hogy a két cél nem esett egybe. Az ilyen politikai feszültség annál veszedelmesebb volt a magyar királyra, mert Rómának céljai elérésére az *egyházi* szervezet *is* rendelkezésére állt,

aminek következtében politikáját egyszerre külső nyomással és az országon belüli akcióval tudta keresztülvinni.

Ez a veszély a magyar szempontból a XV. század elején volt a legvalóságosabb, amikor IX. Bonifác pápa Zsigmonddal, a törvényes magyar királlyal szemben Nápolyi László *trónkövetelőt támogatta.* Zsigmond ezért felmondta az engedelmességet a pápának, 1404-ben pedig egy *placetum regiumnak* (királyi hozzájárulás) nevezett törvényt hozott, amely a magyar püspökök kinevezését a magyar király *hozzájárulásához kötötte. Ezt a* törvényt a *pápák* sohasem ismerték *el,* csak a konstanzi zsinat mint legfőbb egyházi szerv adta rá áldását, gyakorlatilag mégis az egész XV. században biztosította azt, hogy pápa csak a király által javasolt személyt nevezhetett ki püspökké Magyarországon.

Az egymásra utaltságon rség ezek az ellentétek sem változtattak. Az egyház ugyanúgy birtokosa volt az ország földje egy részének (és nem is kis részének), mint a főurak, a nemesek vagy a király. A püspökök hatalmas uradalmakkal rendelkeztek, a szerzetesrendek közül a bencések, ciszterciták és premontreiek; egyedül a kolduló rendek képviselték a szegénység álláspontját, de következetesen közülük is csak a ferencrendiek observáns (szigorú) ága. A világi papság szinte minden tagja részesült valamilyen formában a mezőgazdasági termékek tizedéből, s ezen a téren nemegyszer rászorult a világi hatóságok támogatására a renitensekkel szemben. A világi és az egyházi hatalom végső fokon egymásra volt utalva, és ezért a király és a pápa kölcsönösen támogatták egymást.

A pápaság és a király között felmerült az elsőbbség, a legfőbb hatalom kérdése. Az egyház a legfőbb hatalmat saját magának tulajdonította, és felfogását ideológiailag is megalapozta.

Az egyházi ideológia Máté evangéliumának két rövid versén alapult, amelyben Krisztus így szólt Péterhez: „...te Péter (kőszikla) vagy, és ezen a kősziklán építem fel az én anyaszentegyházamat... és neked adom a mennyek országának kulcsait; és amit megkötsz a földön, a mennyekben is kötve lészen, és amit megoldasz a földön, a mennyekben is oldva lészenSzó szerint kellett ezt a részt most idéznünk, mert szinte minden szavának megvolt a maga külön és gyakorlati következményekkel járó - jelentősége. Az első következtetés az egyház léte volt, ami a megkereszteltek közösségét jelentette. *Ezt* a közösséget Krisztus Péterre alapította, és nem fordítva, nem Pétert helyezte a megalapított egyház élére, amiből önmagában is következett, *hogy Péter (és utóda a római pápa) nem volt az egyház tagja, hanem az egyházon* kívül *és felette állt. A* második következmény az úgynevezett *primátus* (szó szerint: elsőbbség) volt: a közösség feletti hatalom a pápáé, és egyedül a pápáé. Hatalma törvényhozó hatalom, s itt a biblia latin fordítása is szerepet játszott, mert az eredeti görög szöveg „kötni” szavát latinra a *ligare* igével fordították, ugyanebből az igéből származott a latin *lex,* ami már nemcsak kötést jelentett, hanem törvényt. Nem kellett sokat okoskodni ahhoz, hogy kialakuljon a teljes gondolatsor: a pápa az egyház felett áll, és - a hívek üdvözülése érdekében - az örök élet elérésére szolgáló törvény megalkotása az ő kizárólagos joga, hatalma tehát mindenre és mindenkire

kiterjed. Péter megbízatása *officium* (szolgálat, hivatal) volt, amelyet minden egyes pápa közvetlenül Pétertől örökölt, és nem elődjétől vagy elődeinek sorától. Az elődök döntése nem kötelezte a pápát.

A pápának (és nem az egyháznak) ezt a mindenre és mindenkire kiterjedő hatalmát már korán - de a XIII. századtól kezdve egyre határozottabban - két részre bontották az egyházjogászok: a joghatóságból (potestas iurisdictionis) és az egyházi rendből fakadó hatalomra (potestas ordinis). Az elsőt a pápa mint Péter utóda gyakorolta minden keresztény felett, a másodikat mint felszentelt püspök. Az első gyakorlásához elvileg még papnak sem kellett lennie, a másodikhoz felszentelt püspöknek. Gyakorlati példán talán úgy világíthatjuk meg ezt a legjobban, hogy a püspökök kinevezéséhez, a Szentszék nevében gyakorolt bírói megbízatás kiadásához a pápának nem kellett felvenni az egyházi rendeket, de ahhoz, hogy püspököt szentelhessen fel vagy bérmálhasson, már a pápának is felszentelt püspöknek kellett lennie.

A nagyobb egyházi rendnek mindössze három fokozata volt: a szerpap (diaconus), az áldozópap (presbiter) és a püspök (episcopus-felvigyázó). Az egyházi rendből származó hatalom a három fokozatnak felelt meg, mindegyik magasabb rend gyakorolhatta az alacsonyabb rend egyházi funkcióit. Azt a bonyolult láncolatot, amelyet az egyházi szervezet ismertetése során leírtunk, tulajdonképpen két renddel, az áldozópapival és a püspökivel kellett ellátni. A megoldást itt is a joghatóságból származó hatalom tette lehetővé. Az egyházmegyék és a pápa közötti kapcsolat túlságosan bonyolult lett volna, hiszen rengeteg egyházmegye volt, ezért volt szükség az érsekekre. A pápa körüli tanácsadó kollégium tagjait is ki kellett emelni, ezek voltak a bíborosok. De sem az érsek, sem a bíboros nem volt magasabb egyházi rend birtokában, mint a püspök. Nem volt olyan szentség, amelyet csak érsek vagy bíboros szolgáltathatott volna ki. A különbség az érsek és a püspök, illetve a bíboros és a püspök között nem egyházi rendben (és a vele járó hatalomban), hanem a joghatóságban, az egyház kormányzásában betöltött szerepében (és az abból következő hatalomban) nyilvánult meg. Hasonlatként azt a példát hozhatjuk fel, hogy bármelyik újkori hadseregben egy alezredes lehetett zászlóalj-, ezred- vagy hadosztályparancsnok, de ez csupán beosztása volt, a rangja mindhárom esetben változatlanul alezredes.

Isten és az apostoli Szentszék kegyelméből

1474-ben Vetési Albert veszprémi püspök egyházi alapítványt tett, és az alapítványról ünnepélyes oklevelet állíttatott ki, amelyet saját családi címere díszített. Az oklevél ezekkel a szavakkal kezdődik: „Mi Albert, Isten és az apostoli Szentszék kegyelméből Veszprém püspöke...”. Tegyük hozzá, hogy valamennyi püspök így címezte magát a középkorban. Most, amikor a XV. századi Magyarország hatalmasságai közül a főpapokat vesszük szemügyre, válasszuk kiindulópontul ezt a címzést. Nem nehéz azt két részre bontani, és felismerni az első részében (Isten kegyelméből) az egyházi rendből fakadó hatalom formuláját, a másodikban a joghatóságból fakadó hatalom megjelölését. Az elsőt a püspökszentelés során nyerte el a jelölt, a második tulajdonképpen a pápa hatalmának egy része volt.

Ha a püspök joghatóságát a püspökség területén a pápa hatalmából vezették le, akkor elképzelhetetlen volt, hogy azt a püspök a pápa hozzájárulása nélkül gyakorolja. A püspököt eleinte az egyházmegye hívei, később a káptalan választotta meg, ekkor lett - mint már mondottuk - „választott püspök”. Ha a pápa a választás eredményét megerősítette, egy bullának nevezett ólompecsétes oklevéllel kinevezte a jelöltet, akkor lett belőle püspök, és mindaddig, amíg fel nem szentelték, a „választott és megerősített püspök” címet viselte. A püspökszentelésre csak ezután került sor, végső fokon az egyházi rendből fakadó hatalomnak is csak akkor juthatott a birtokába, ha a joghatóságból fakadót a pápai megerősítés biztosította. A két kifejezés (Isten és az apostoli Szentszék kegyelméből) azonban csak együttesen volt érvényes.

Az isteni kegyelem a felszentelés utáni, egyházi rendből való hatalmat jelentette. Ebből a hatalomból kifolyólag a püspök saját egyházmegyéje területén templomok alapkövét tehette le, templomot, oltárt, papot szentelhetett fel, bérmálhatott. Természetesen ugyanakkor kiszolgáltathatta mindazokat a szentségeket, amelyeket nála alacsonyabb rendű pap is kiszolgáltathatott, tehát misét mondhatott, keresztelhetett, eskethetett, temethetett stb.

A két hatalom elnyerésének végső és ünnepélyes formája a püspökké szentelés volt. Ehhez az aktushoz három püspökre volt szükség, egy felszentelőre és két másikra, akik a felszentelésnél segédkeztek. A püspökké szentelés szertartása sokban hasonlí-

tott a királykoronázáshoz, de tegyük hozzá, hogy a püspökszentelés a régebbi, a királyszentelés abból mentette motívumainak egy részét. Ez is mise keretében történt, ennek is az alkalmasság megállapítása volt az első' mozzanata, de nem közfelkiáltás formájában, hanem vizsga keretében. A jelöltnek a legfontosabb dogmatikai tételekre vonatkozó kérdésekre kellett felelnie, pl. megkérdezték, hogy hiszi-e, hogy a Szentháromság egy, oszthatatlan, Örök Isten, mire a jelölt azt válaszolta: Hiszem. A szentelésen kívül itt is szerepelt a felkenés, de a leendő püspököt nem a karján és hátán kenték fel, hanem a kezén (a tenyerét és ujjait) és a fején, utóbbit pontosan úgy, ahogyan a királyi koronázásnál idézett ótestamentumi példában Dávid esetében láttuk.

Ennél a szertartásnál is volt szerepe a jelvények átadásának. Az új püspök elsőnek a pásztorbotot kapta meg. Ezt a jelvényt az egyház szintén a zsidó vallásból kölcsönözte. A zsidóság történetének egy szakaszában nomadizáló pásztomép volt, így a nyájat terelő felül görbe bot gyakorlati célt szolgált. Az ótestamentum szerint a zsidóságot megmentő vezérnek, Mózesnek is ilyen görbe botja volt, ezzel kormányozta népét. Miután az újtestamentumban Krisztus magát pásztorhoz hasonlította, és a püspökök magukat a lelkek pásztorának tekintették, a pásztorbot a lelkipásztori feladatokat jelképezte. Tegyük hozzá: a bot görbületét mindig a nép felé kellett fordítani. A másik jelvény az evangélium volt, amelynek átadásával az egyház azt akarta kifejezni, hogy a püspöknek, mint az apostolok utódjának, kötelessége az evangélium hirdetése, de egyben őrködnie kell afelett is, hogy a hívek az evangéliumot helyesen értelmezzék, és soraikban eretnekség ne üsse fel a fejét. A harmadik jelvény a püspöki gyűrű volt. Ez a gyűrű ugyanabból a szimbólumbólfakadt, mint amit már a királynál említettük: a király és az ország között ugyanúgy vőlegény és menyasszony viszonya állt fenn, mint a püspök és egyháza között. Az új püspöknek fejére helyezték a püspöksüveget, amelynek két „szarva” (elől és hátul) az ó- és újtestamentumot jelképezte. A kormányzó kéz megerősítését itt a kesztyűk átadása szimbolizálta. A felkenésen kívül még egy, a pogány világból vett szertartás szerepelt a püspökszentelésen: az intronizáció. A püspöknek ugyan nem volt trónja, mint a királynak, de kiemelt helyen álló „széke” (cathedra) volt a templomban. Ez a püspöki szék a római kor szenátori székére vezethető vissza, és a latin kifejezés után, magyarul „püspöki szék”-nek nevezzük a püspökséget, mint egyházkormányzati posztot.

A szertartás összefonódva tükrözte az egyházi rendből és a joghatóságból folyó kétféle hatalmat. A szentelés, felkenés, a pásztorbot és az evangélium az előbbihez, a gyűrű és intronizáció az utóbbihoz tartozott. A felkenés ugyanolyan átalakulást jelentett, mint a király esetében, sőt annál erősebb, „eltörölhetetlen” volt. A felszentelt püspöktől ezt soha senki sem vehette le. A joghatóságból folyó hatalom változhatott, a püspököt áthelyezhették egy másik püspöki székre, érsek lehetett belőle vagy bíboros, lemondhatott püspökségéről, el is veszthette azt, de püspök maradt haláláig.

A püspökszentelés szertartásában is szerepelt az eskü, és ez valóságos hűségeskü volt, amely megnevezett szenthez és egyházához kötötte az új főpapot. Hogy Vetési eseténél maradjunk, esküjében Szent Mihály arkangyalnak (a veszprémi egyház védő-

12. Szécsi Dénes bíboros, esztergomi érsek sírköve

A sírkő Szécsit teljes díszben, méltóságának jelvényeivel ábrázolja. Fején drágakövekkel díszített püspöksüveget, gyöngyökkel díszített egybeszabott, kar nélküli, ún. palliumot, (keskeny, fekete keresztekkel hímzett vállon átvetett, elöl és hátul lecsüngő szalag) stólát és enkolpiont (= ereklyetartó) visel. Jobb kezében körmeneti keresztet, baljában díszes pásztorbotot tart. A mögötte levő nyitott evangélium úgy helyezkedik el, mint a püspökszentelésnél. A körmeneti kereszt előtt családi címere (kiterjesztett szárnyú, koronás kétfejű sas), ez alatt a bíborosi kalap bojtjai láthatók.

13. Vitéz János esztergomi érsek sírköve

A sírkőn ugyanúgy megtalálhatók a főpapi jelvények (püspöksüveg, pásztorbot), mint Szécsién, azzal a különbséggel, hogy jobbjában Vitéz az evangéliumot tartja, a családi címer pedig a kő aljára került. A címer feletti kereszt püspök voltát hangsúlyozza.

14. Koronázási püspöksüveg

Ezt a gyöngyökből készített és drágakövekkel díszített, a XV. századból való püspöksüveget használta az esztergomi érsek a magyar király koronázásakor. Jellemző keletkezési korára széles és alacsony formája.

15. Pásztorbot

A ma Oláh Miklós neve alatt ismert pásztorbot felső része valószínűleg Szécsi Dénes részére készült. Nyele (itt csak kis darab látható belőle) Oláh Miklós idejére vall.

Madonna a gyermekkel

DIOI.S.CIRIACI.PBRI.CARD.AREPI.STRIGONIKN.

(Dionisii Sancti Ciriacipresbiteri cardinalis, arcbiepiscopi Strigonknsis)

16. Szécsi Dénes főpapi pecsétje.

a megfeszített Kriszus

Mária

János evangélista

Hédervàry László

Hédervárv család címere

S.LADISLAI.DE.HEDREWARA.EPISCOPI.AGRIENSIS.

17. Hédervàry László egri püspök főpapi pecsétje

18. Ereklyetárt/}

Enkolpion, a/az olyan creklyetartő, amelyet láncon nyakban lehetett viselni, mint az Szécsi Dénes sírkövén is látható.

Ereklyetanó

20. Bakáé: Tamás mell-kereszt ja

A püspökök méltóságuk jelvényeként mellkeresztct (pectoralc) viseltek.

21. Pluviálé-csat

A papok és püspökök bizonyos szertartások alkalmával pluviálénak nevezett köpenyt viseltek, amelyet mellükön ilyen csattal kapcsoltak össze. A bonyolult fülkerendszer belső részén középen a holdsarlón álló Mária, tőle jobbra és balra két-két szent látható.

22. Pluviálé-csat

Márián, két kísérőszenten és más alakos ábrázoláson kívül a csatot B R monogram díszíti.

25. Szent Márton miséje

A táblakép a püspököt mise mondása közben ábrázolja. Az oltáron látható a püspöksüveg, a püspök mögött térdelő alak a pásztorbotot tartja.

23. Szécsi Dénes kelyhe

A remekbe készült gótikus kehely talpát a Szécsi család címere és a föléje helyezett bíborosi kalap díszíti.

24. Vetési Albert veszprémi püspök miseruhája

A püspök származását a miseruha (casula) alsó harmadában látható püspöksüveges címer jelzi, amely balra fordult, kiterjesztett szárnyú sast ábrázol.

szentjének) és a veszprémi egyháznak esküdött hűséget. Mert - ezzel még meg kell toldanunk azt, amit fentebb a püspöki hatalomról mondottunk - nem lehetett püspököt egyházmegye vagy - ha úgy tetszik - püspöki szék nélkül kinevezni és felszentelni. A pápa kinevezhetett valakit veszprémi, csanádi vagy nyitrai püspökké, de egyszerűen püspökké nem. És amint a püspöki rendből fakadó hatalmától soha többé nem foszthatta meg senki sem, úgy nem lehetett - igen nyomós ok nélkül - egyházmegyéjének kormányzása alól sem felmenteni. Sem betegség, sem testi gyengeség, sem tehetetlen aggkor nem volt elegendő indok arra, hogy valakit egyházfői tisztségétől megfosszanak. így aztán gyakorlatilag nemegyszer fordult elő, hogy a püspök élete végén már nem tudta kormányozni a rábízott híveket. A kétféle hatalom közül ilyenkor a püspöki rendből származó feladatok maradtak ellátatlanul, mert joghatóságát rábízhatta helyettesére, de a helyettes nem volt püspök, így aztán nem volt senki, aki a püspöknek fenntartott szentségeket kiszolgáltathatta volna. A megoldást egy fikció jelentette. A korai püspökségek egy tekintélyes része elpusztult az arabok támadása következtében, nyomuk azonban fennmaradt a régi püspök-jegyzékekben. Ki lehetett tehát nevezni egy püspököt olyan egyházmegye élére, amely valahol Afrika északi partjain vagy Kisázsiában feküdt, tehát a „hitetlenek földjén” (in partibus infidelium). Ezzel a formulával sikerült megkerülni az akadályt, és a püspöki kart ilyen, egyházmegyével csak címzetesen, de valóságban nem rendelkező főpapokkal kiegészíteni. Sajnos, nem is kell nagyon messzire menni konkrét példáért, a XVI. század elején már nándorfehérvári püspöki méltóság is ilyen puszta cím volt.

A hatalommal együtt a püspököket bizonyos előjogok illették meg. Ilyen előjog volt jelvényeik viselése (püspöksüveg, pásztorbot, gyűrű), a templomban számukra kijelölt, megkülönböztetett szék (az oltár bal oldalán), a magánkápolna és a hordozható oltár. A püspök nemcsak saját otthonában mondhatott vagy mondathatott misét, hanem bárhol, útközben, táborban is.

A püspöki jelvények közé sorolhatjuk a pecsétet is, ebből főpapjaink a XV. században kétfélét használtak: a nagy, vagy főpapi (pontifikális), és a gyűrűs pecsétet. A nagypecsét különös, a két végén hegyes csúcsban végződő ovális alakkal rendelkezett, és bizony elég nagy volt, mert magassága általában 8-9, legnagyobb szélessége 4-5 cm körül mozgott. A pecsét rajza a XV. századra már igen bonyolulttá vált, az egész pecsétet gótikus stílusú fülkerendszer fogta össze, két vagy három egymás feletti emeletet alkotva. Az emeleteken levő fülkékben teljes vagy fél alakban a Madonnát és különböző szenteket ábrázoltak. Ez alól csak a legalsó szint fülkéje volt kivétel, mert abban maga a pecséttulajdonos volt látható teljes főpapi díszben, fején püspöksüveggel, néha kezében pásztorbottal, térdelő helyzetben, imádkozva. A legalsó fülke két oldalán címerpajzsot helyeztek el, rajzuk azonos volt, és a családi címert mutatta. Az elrendezésben nemcsak művészi érzék, hanem bizonyos szimbólika is megnyilvánult. A második szint középső (és általában dupla szélességű), tehát mindenképpen központi fülkéjében az egyházmegye védőszentje volt látható. A bíborosok nem az általuk kormányzott egyházmegyének, hanem annak a római templomnak a védőszentjét vésették pecsétjükre, amelynek címét viselték. Szécsi Dénes pl. a római szent Ciriacus-

templom bíborosa volt, ezért a pecsét közepén is Szent Ciriacust láthatjuk. Nem volt ritka az sem, hogy a kísérőszentek közül az egyik vagy a másik a püspök névadó védőszentjét ábrázolta, pl. Péter nevű püspök esetében Szent Pétert. Az egész képsort felirat vette körül, amely a pecséttulajdonos nevét és címét tartalmazta. Mindehhez még csak annyit kell hozzáfűznünk, hogy főpapjaink már a XIV. századtól kezdve vörös viaszt használtak, ami a pecsét rajzát még érzékelhetőbbé tette.

A XV. században a pontifikális pecsétet egyházi ügyekben már ritkán használták püspökeink, világi természetűekben pedig soha. Ha egy oklevelet pecsétjükkel kellett megerősíteni, akkor egy sárga viaszból készült kis cipó közepére mélyedést készítettek, abba egy kis vörös viaszt öntöttek, és belenyomták a püspök gyűrűjét. A pecsétgyűrűkön ismét csak a családi címer ékeskedett, felirata ritkán volt, mint ahogyan ritkán találunk a tulajdonos egyházi mivoltának kifejezésére a címerpajzs felett püspöksüveget vagy keresztet.

Az előjogokkal meglehetősen súlyos kötelezettségek jártak együtt. A kinevezést jelentő pápai bulláért minden olyan esetben, amikor a kinevezett átlagos évi jövedelme meghaladta a száz pápai aranyforintot, úgynevezett „szolgálatot” (servitium) kellett fizetni. A befizetett összeg két részből állt. Az évi jövedelem harmadrészét kitevő első rész a pápát és a bíborosokat közösen (fele-fele arányban) illette, a második rész az első résznek öt tizennegyed része volt, a különböző szentszéki tisztviselőknek járt. Szándékosan adtuk meg az összeget ilyen bonyolultan, mert az eredeti előírás is ilyen bonyolult volt, és szemléletesen mutatja, hogy milyen nehézkesen számolt akkoriban a középkori Európa legelső és legjobb pénzügyi szerve, az apostoli kamara is. Mai fogalmazásunk szerint ez a teljes összeg a feltételezett évi átlagjövedelemnek 40 százaléka volt. A servitium átutalása legtöbbször valamelyik olasz bank útján történt, de még az sem volt kivétel, hogy a pápai kamara a kinevező bullát és a hozzá tartozó kísérőiratokat nem is a jelöltnek, hanem a banknak adta át. A bank ilyenkor előlegezte az összeget, és maga gondoskodott annak behajtásáról, természetesen a megfelelő kamatok és beváltási jutalék felszámítása mellett. így fizette ki a Medici-bankház Beckensíoer János esztergomi érsekké történt kinevezésének költségét, potom 4000 magyar aranyforintot.

A servitium nem volt kis összeg, de talán még terhesebb kötelezettséggel járt az újonnan kinevezett püspök Rómába látogatása és bemutatkozása. Ezt „az apostolok küszöbéhez” (ad limina apostolorum) való látogatásnak nevezték, amin képletesen Szent Péter sírját, illetve a Szent Péter-templomot és vele együtt Péter utódját, a pápát értették.

Ha most mindazt összefoglaljuk, amit eddig finom egyházjogi megkülönböztetésből, püspökszentelési szertartásból, jelvényekből és jelképekből meg előjogokból megismertünk, akkor a püspököket egy szóval úgy jellemezhetjük, hogy egyházfejedelmek. A püspök nemcsak a pápa által kinevezett, Isten kegyelméből rendkívüli képességekkel felruházott vezetője volt egyházmegyéjének, hanem ura és parancsolója a hit dolgában minden keresztény hívőnek, aki egyházmegyéje területén élt.

A bevezetőben már elmondottuk, hogy a püspököt illette meg a plébános kinevezési

joga. A templom kegyura, akár nagybirtokos volt, akár kisnemes vagy valamilyen testület, mint egy szabad királyi város elöljárósága, javaslatot tehetett, vagy ahogy a korabeli latin nyelv kifejezte: „bemutathatta” (praesentatio) a jelöltet a püspöknek, de a döntés egyedül a püspököt illette. Ő nevezte ki és iktatta be az eljövendő plébánost. Az egyházmegye fejének arról is gondokodnia kellett, hogy a kinevezett plébános az egyházi törvényeknek megfelelően működjék. Ezt a terhes feladatot a püspökök már korán áthárították a főesperesekre. A főesperesek közbeiktatásával erősen meglazult a püspök és az alsópapság, (plébánosok, káplánok) között a kapcsolat, de egy ponton nem lehetett a kapcsolatot lazítani, s ez a püspöki rendhez kötött szentségek kiszolgáltatása volt. Ha egy új oltárt alapítottak valahol, új templomot építettek fel, akkor azt a püspöknek kellett felszentelnie. Ilyen alkalom viszonylag már kevés volt a XV. századi Magyarországon, a plébániahálózat már jóval korábban kialakult, az új templomok száma sem volt túlságosan nagy a már meglévőkhöz képest. De csak a püspök bérmálhatott, tehát minden évben bérmáló útján újra érintkezésbe került a neki alárendelt papokkal. A középkori alsópapság mai fogalmaink szerint nagyon képzetlen és műveletlen volt, a hit dolgában és lelkipásztori teendőinek ellátásában is támogatásra szorult. Irányelveket kellett adni a gazdasági és társadalmi életben fellépő új jelenségek megítéléséhez és az új eszmékkel szemben, amelyek a hivők között terjedtek. Ebből a célból hívták össze az egyházmegyei zsinatokat is, amelyeken az egyházmegye minden plébánosa részt vett, s ahol a püspök elnökletével tárgyaltak meg bizonyos kérdéseket, hoztak határozatokat.

A plébánosok egy része már pályája kezdetén kapcsolatba került a püspökkel, mert egyedül a püspöknek volt joga pappá szentelni valakit. Ez a feladat annál is fontosabb volt, mert a papi utánpótlást biztosította.

A püspök egyházmegyéjének nemcsak hivatott kormányzója, hanem bírája is volt. Már a bevezetőben elmondtuk, hogy Magyarországon az egyházi bíráskodásnak nem volt olyan tág tere, mint Nyugat-Európában, csak a hit kérdése, az egyházi tizeddel kapcsolatos ügyek és a házassági perek tartoztak a püspöki (szentszéki) bíráskodás hatáskörébe. De - a világi bíróságokkal ellentétben - az egyházi igazságszolgáltatás nem korlátozódott a nemesekre, hanem minden hívőre kiterjedt, s így a szentszéki bíróságok előtt folyó perek száma elég nagy lehetett, teljesen igénybe vehette egy ember idejét. Ráadásul az egyházi törvénykönyv, amelynek alapján ítéletet kellett hozni, a *Corpus Iuris Canonici* (a kánonjog gyűjteménye) olyan bonyolult gyűjtemény volt, hogy megfelelő iskolázottság nélkül nem nagyon lehetett eligazodni benne. A bíráskodás tehát egy szakértelemmel rendelkező ember teljes idejét kötötte le. A püspökök egyéb teendőik mellett ezt a feladatot nem nagyon tudták ellátni, ezért az igazságszolgáltatást is helyettesre, az úgynevezett helynökre bízták. Saját egyházmegyéjük bírói feladatainak ellátása alól ilyen módon felmenthették magukat, de a Rómától kapott megbízások elől már nehezebben térhettek ki. S ilyen megbízás bizony akadt elég bőven. Vetési Albert 1470-1472 között öt bírói megbízást kapott a pápától. 1470. április 7-én a pápa arra utasította, hogy egy zágrábi egyházmegyében élő egyik világi hivő és felesége örökösödési perében (amelyben több egyházi ember is érdekelt

volt) hozzon ítéletet. Az augusztus 22-én kelt pápai bullában a római kúria Vetésire bízta, hogy a Szilágyi Erzsébet által Újvárosban felépített új plébánia (az egri egyházmegye) tizedszedési ügyét bírói úton döntse el. Egy nappal késó'bb, augusztus 23-án kelt az a pápai utasítás, amely a veszprémi és Csanádi püspököt bízta meg, hogy döntsön Szécsi Miklósnak a szentgotthárdi cisztercita apát elleni panaszáról, amely szerint az apát nem is a monostor apátja, holott címe alapján fosztogatja a monostor vagyonát. 1472. május 3-án Vetési és a fehérvári prépost feladatává tették, hogy vizsgálja ki és hozzon ítéletet a győri püspök és káptalan panasza tárgyában, amely szerint Szécsi Miklós megakadályozza belmurai jobbágyait a szabályos tizedfizetésben. Ezzel a megbízatásoknak még nem volt vége, mert 1470. június 30-án Rómából olyan parancs érkezett Vetésihez, hogy az esztergomi érsekkel együtt vizsgálja ki a győri püspök és káptalan panaszát Ellerbach Bertold ellen, aki állítólag egy csodatevő ostyát tulajdonított el az egyik plébániatemplomból. Az első négy esetben dönteni kellett, s ha megfigyeltük, idegen egyházmegye területén, talán nem egy esetben az ottani megyéspüspökkel és a világi földesúrral szemben, aki az adott területen élet és halál ura volt. De még ha el is tekintünk a kényesszemélyikörülményektől,az ügyek tárgyi szempontból is nehezek voltak. Az egyház saját kebelén belül a szerzett jogokat mindig tiszteletben tartotta. Az előzmények tisztázása önmagában véve sem lehetett könnyű feladat.

Róma más téren is igénybe vette a püspököket. Ugyanez alatt az idő alatt Vetésihez egy ma már rejtélyes parancsot küldött, amelyben felhívta, járjon közben az esztergomi érseknél a nyitrai püspök érdekében, és szorgalmazza az érsekhez intézett pápai utasítás végrehajtását. Ma már nem tudjuk, hogy mi volt a szóban forgó ügy, de hogy nem lehetett könnyű az alárendelt veszprémi püspöknek a felette álló érseknél a legfőbb egyházi szerv követelésének támogatása, az minden magyarázat nélkül világos.

Az egyházkormányzat egy részét a püspök a főesperesnek engedte át, bírói hatalmának gyakorlásátahelynökre bízta. A főesperes mindig,ahelynök legtöbbször a káptalan tagjai közül került ki. A káptalan tulajdonképpen a püspök hajdani kíséretéből, tanácsadóiból és segítőtársaiból alakult át a püspöki székesegyházhoz kötött, de szinte teljesen önálló intézménnyé. A prépost, mellette az őr-, olvasó- és éneklőkanonok viselt káptalani méltóságot, a többi kanonokot mester-kanonoknak nevezték, egy közülük - a dékán - a közös káptalani gazdálkodás vezetője volt. Míg az őr- és éneklőkanonok a püspöki székesegyházzal maradt kapcsolatban, mert az előbbi a kincstár őre, az utóbbi a liturgikus rend felügyelője volt, az olvasókanonokot tiszte az egyházmegyével kötötte össze, mert a káptalani iskola legfőbb irányítója. A kanonokok közül kerültek ki a szentszéki bíróság ülnökei is. Az egész káptalan a püspök hivatott tanácsadóinak testületé volt, az ő feladatuk volt az új püspök megválasztása is, bár a XV. századi Magyarországon ezt a feladatukat egyre ritkábban tölthették be, választásuk inkább a formák megőrzését szolgálta, és lényegét tekintve Róma vagy a magyar király akaratába való belenyugvás volt. De ha tanácsadó és főpapválasztó szerepük hanyatlóban volt is, mégis a káptalan tagjai jelentették a főpapi utánpótlást. A XV. században szinte sohasem fordult elő, hogy egyszerű vidéki plébánost ne-

veztek ki püspökké. A jelölt legtöbbször kanonok vagy még inkább prépost volt, s ebben a stallumban várta, hogy valahol egy püspökség megüresedjék, és azt elfoglalhassa. A káptalan tagjai között igen sok volt a művelt ember, akik a hazai iskolákon kívül valahol külföldön egyetemet is végeztek.

A püspökszentelés és a királykoronázás között sok hasonló vonást fedeztünk fel, életük és működésük is sok hasonlóságot mutatott. Kormányzói voltak a rájuk bízottaknak, kinevezői a méltóságviselőknek, bírái alárendeltjeiknek. Méltóságukat, Isten kegyelméből gyakorolt hatalmukat senki sem vehette el. A nagy különbség az volt, hogy a király az ország, a püspök pedig csak; áz egyházmegye ura volt, s hogy a király egész tartományok élére állíthatta híveit, a püspök pedig csak a plébániákéra. A döntő különbség abban rejlett, hogy a király a szuverenitás megtestesítője volt, a püspök csak egyházi rendből fakadó hatalmában volt szuverén. A templom, amelyet felszentelt, templom maradt, a keresztény felfogás szerint az, akit megbérmált, megerősödött hitében. De mindaz, amit joghatóságából fakadó hatalomból tett, teljesen nélkülözte a szuverenitás ismérveit. Bármit is cselekedett az apostoli Szentszék kegyelméből, az ugyanennek a Szentszéknek megítélése szerint felülvizsgálható, változtatható vagy visszavonható és esetleg Róma döntésének megfelelően megváltoztatandó vagy visszavonandó volt. Nem királya volt egyházmegyéjének, hanem csak fejedelme, aki hűséggel és engedelmességgel tartozott szuverén urának, a római pápának, akitől joghatóságát és a belőle fakadó hatalmat kapta.

Fejedelemnek számított a XV. századi magyar püspök vagyona alapján is. A magyar egyház szervezetének megalapításakor a „szent királyok" bőkezűen gondoskodtak a püspökökről. Nagy kiterjedésű birtokokat ajándékoztak nekik székhelyükön és környékén. Néha az egész székhely területét a püspöknek adományozták, például Eger és Vác esetében. Ez csak egy kis része volt vagyonuknak, mert a püspöknek járt az egész egyházmegye minden mezőgazdasági termékének egytizede. A fekvő birtokok terjedelmét a XV. századig újabb királyi adományok és magánosok ajándékozása bővítette, a tizedjövedelem viszont csökkent. Amikor ugyanis a XI. században a püspökök a tizedet megkapták, még káptalanukkal kolostorszerű együttesben, közös háztartásban éltek. A XII. század folyamán azonban a káptalanok önállósultak, a közösségi élet felbomlott, s a püspököknek ki kellett adni a kanonokokat illető részt, elvben a tizedjövedelem egynegyed részét, az úgynevezett kanonoki negyedet.

A magyar egyház feje az esztergomi érsek volt, egyházmegyéje - Trencsén megye és Nyitra megye egy részének kivételével - az ország egész északnyugati negyedére kiterjedt. Birtokai 14 mezővárost és 98 falut öleltek fel, s ha ugyanazt a nagyon megközelítő számítást alkalmazzuk, mint amit a bevezetésben a Kanizsai birtokokkal kapcsolatban alkalmaztunk, akkor azt kell mondanunk, hogy kb. 18 000 jobbágy felett rendelkezett. A birtokok szétszórtan feküdtek az egész egyházmegye területén, és kisebb csoportokra, úgynevezett tiszttartóságokra (officiolatus) oszlottak. Ezeket a birtokokat az érsek ugyanúgy sajátjának tekinthette, mint az ország bármely nemese. Földesura volt a birtokokon élő jobbágyoknak, azok földesúri járadékot fizettek neki, övé volt a faluban vagy mezővárosban levő haszonvétel (pl. vám- vagy révjövedelem,

erdőhasználat stb.), és földesúrként bíráskodhatott felettük. A nagybirtokostól csak két jellegzetesség különböztette meg, egy elvi és egy gyakorlati. Elvileg a birtok nem az érseké volt személyesen, hanem az esztergomi érsekek egymásra következő soráé, amit azzal a jogi formával fejeztek ki, hogy a birtok nem az érseké, hanem az érsekség védszentjéé, illetve a székesegyházé volt. Lényegében ugyanazzal a gondolkodásmóddal állunk szemben, mint amit a királyok esetében már láttunk. Az egymásra következő királyok sorát a Szent Korona jelképezte, az egyházban ezt a szerepet a védőszent játszotta. A másik eltérés gyakorlati volt. Míg a világi nagybirtokosoknak általában sikerült birtokaikat területileg is összefüggő egységekbe kovácsolni, és az egységeket egy-egy vár köré csoportosítani (vagy az egységek központjában várat emelni), addig a védőszent birtokai mindig szétszórt birtokok maradtak, ami védelmüket megnehezítette, igazgatási költségeiket emelte. Végül tegyünk ehhez még annyit, hogy a XV. század végén ezekből a birtokokból az érsek évi jövedelmének kereken egyharmada, 4-5000 aranyforint került ki.

A jövedelem nagyobbik része (kereken kétharmada) tizedjövedelem volt. A mezőgazdasági termények közül Magyarországon a XV. században csak a gabona, a bor és a bárányok, illetve méhek tizedét szedték. Legjelentősebb közülük a bortized volt, mert - amint arra már a bevezetőben utaltunk - a bornak mindig jó ára volt a XV. században. Az érsekség területén főképpen a Kis-Kárpátok borvidékének (Pozsony, a szentgyörgyi és vöröskői uradalom, Nagyszombat) tizede hozott jövedelmet. Akár gabona-, akár bortizedről volt is szó, az érsekség legtöbbször mindkettőt bérbe adta, mert így gyorsabban jutott készpénzhez, nem kellett az aratást, illetve a szüretet és az értékesítést megvárnia. Az esztergomi érseket azonban nemcsak a mezőgazdasági termékek tizedrésze illette meg, hanem egy egészen különleges tized, amit maga a király fizetett saját jövedelme után, s ez a pénzverés tizede, az úgynevezett *pisetum* volt. Évi 2500-3000 aranyforintnyi jövedelmet biztosított ez a bevételi forrás. Mindent egybevéve, az érseknek évente 20 000 aranyforint körüli jövedelme volt, és a birtokigazgatáson kívül semmiféle terhet és kockázatot nem kellett érte vállalnia.

Az esztergomi érsek a magyar egyház feje volt, a királyi ház plébánosa, és így nem csodálatos, hogy jövedelme igen magas volt, ha nem is a legmagasabb az ország püspökei között. Voltak azonban sokkal kisebb jövedelmű püspökök is, a legkisebb vagyonú és jövedelmű a szerémi volt, aki a prímás jövedelmének mindössze 15%-át élvezte. Sajnos, a 12 püspökség közül mindössze kettőnek maradt fenn XV. század végi számadáskönyve, s így a részleteket nem mindig ismerjük. A mindenről tájékozódó és főképpen anyagi kérdésekre igen érzékeny velencei követek azonban a magyar püspökségek jövedelméről sem feledkeztek meg, s jelentésük alapján ismerjük a XVI. század első két évtizedének átlagjövedelmét püspökségenként. Tudjuk azt is, hogy a fentebb említett *servitiumdk* jegyzékét a XIV. század elején állították össze, így a két adat alapján a püspökségek jövedelméről az alábbi kimutatást állíthatjuk össze.

Egyházmegye	XIV. sz. eleje	1525
	m. aranyforint	
1. Esztergom	12 000	25 000
2. Pécs	10000	10 000
3. Erdély	5000	24 000
4. Eger	2 500	22 000
5. Kalocsa	6 000	20 000
6. Várad	6 000	26 000
7. Zágráb	6000	18 000
8. Veszprém	3 000	12 000
9. Csanád	3 000	3 000
10. Győr	2 500	13 000
11. Vác	1 500	4000
12. Szerem	300	5 000

Az esztergomi érsekség megtartotta vezető szerepét, egyes püspökségeknél, főképpen az erdélyinél, váradinál és egrinél a változás igen nagy. Az esetek egy részében biztosan nagyarányú növekedés áll a különbség mögött. Gondoljunk csak arra, hogy a tokaji borvidék a XV. században jött létre, a bortized lényegesen magasabb bevételt biztosított az egri püspököknek, mint a korábban ott folyó gabonatermelés.

De talán még az emelkedésnél is meglepőbbek az egyes püspökségek közötti különbségek. A (kétségtelenül leggazdagabb) váradi, az egri, az erdélyi, az esztergomi és a kalocsai egyházmegye hatalmas jövedelmet biztosított, a Csanádi, váci, nyitrai és szerémi hozzájuk képest nagyon szerény lehetőségeket nyújtott.

Néhány prépost jövedelme

Egyházmegye	Évi jövedelem (aranyforintban)	
	püspök	prépost
1. Esztergom	25 000	400
2. Várad	26000	800
3. Erdély	24 000	800
4. Eger	22000	480
5. Kalocsa	20000	200
6. Veszprém	12000	240
7. Győr	13 000	160
8. Vác	4 000	160

O káplán
1 szolga
O orvos
2 szolga
O tanító
2 szolga
O 4 hordszék vivő
|személyes kísérét\

1 Bandérium \
OOOOOOO
7 NEMES TISZT
LOVAS
O TŰZMESTER
O 6 KÜRTÖS
(HÁBORÚ ESETÉN:
i ISTÁLLÓMESTER
- 3 LOVAS
n OFFICIÁLIS
- 77 LOVAS)
2 szolga

O provisor
1 írnok
8 jegy™
O ügyész
8
O számvivő

J Budai h*íz* \ *zi* officiális
O háznagy 1i kerületben
O káplán
mosónő

Bécsi ház \
O pincemester
mosónő

|Verpéci kastély \
O háznagy

Qvárnagy
[-LTLTLn-ri
Oalvárnagy
22 katona
i hajósmester
15 mesterember
6 főnyi konyha
14 kocsis
5 istállófiú
14 őr
3 kertész
1 majoros
1 gulyás

[Udvar \
udvarmester
3 szolga
0 kamarás
2 szolga
0 alkamarás
O pohárnok
O étekfogó
O istállómester
3 levas
1 ruhatáros
1 szappanfőző
i fűszerraktáros
4 szakács
3 kukta
5 lovász
z istállófiú

10. Az esztergomi érsek igazgatási szervezete és kísérete

A jövedelem azonban minden társadalomban viszonylagos, és ez a középkori egyházban sem volt másképpen. A püspökségek jövedelmét talán úgy világíthatjuk meg jobban, hogy a kapott számokat a préposti jövedelem táblájával egészítjük ki. A több 10 000 forintos püspöki jövedelmekkel szemben egyetlen prépost évi jövedelme sem érte el az évi 1000 aranyforintot. Ehhez már csak annyit kell hozzátennünk, hogy az egyszerű vidéki plébános évi bevétele ritkán haladta meg az 50 aranyforintot. Ilyen arányokat látva, a püspököket valóban fejedelmeknek kell tekintenünk az egyháziak között.

A fejedelemnek udvartartás jár és fényes palota, ezzel is rendelkeztek püspökeink. Az egyház előírta, hogy a püspökségek székhelye városban legyen, s a magyar egyház megalapításakor az egyházmegyék központjai valóban a nagy, városi funkciókat teljesítő települések voltak. A püspök eleinte a többi lakóval együtt élt e telepeken, de már a XII. században elkülönült tőlük, s ahol csak tehette, külön fellegvárrá alakította át a székesegyház és saját palotája körüli területet, néha a kanonok lakóházait is bekapcsolva az erődítménybe. Pécsett és Győrben ennek nyomait még ma is megfigyelhetjük. Pécsett a püspök teljesen elzárkózott, falakkal, árokkal vette körül a székesegyházat és palotáját, ugyanígy történt Váradon, sőt a kis Nyitrán is. Győrben a kanonoki házak a váron belül maradtak, hasonló esetet láthatunk Veszprémben.

A legfényesebb székhely természetesen az esztergomi érseknek jutott, aki a Duna feletti dombon még a székesegyház melletti királyi palotát is megkapta.

Az esztergomi érseknek volt a legfényesebb kísérete is. A XV. század végén, amikor Beatrix rokona, a 9 éves Hipolit modenai herceg lett Magyarország legelső egyházi méltóságának birtokosa, kísérete és személyzete meghaladta a 300 főt. Igaz, ebben már az olasz reneszánsz divatja és a herceg életkora is beleszólt, mert ritkán volt az érseki udvarban tanítóra szükség. De az istállómester (aki a király lovászmesteréhez hasonló feladatokat látott el), a pohárnok és az étekfogó ugyanúgy tagja lehetett a korábbi érseki személyzetnek, mint ahogyan a káplán, a jegyző és a sekrestyés. A birtokszervezet nagyságából és szétszórtságából, valamint a földesúri járadék bonyolult voltából következett, hogy a tiszttartókon kívül jószágkormányzót kellett tartani, aki mellett ugyancsak írnok és számvető dolgozott. Esztergomban mindez még egy sereg szolga (istállófiú, kertész, éjjeliőr stb.), kocsis és napszámos meg mesterember (fegyvertisztító, szíjgyártó, patkolókovács, ács stb.) egészítette ki. Az esztergomi udvar személyzete olyan hatalmasra dagadt, hogy külön udvarbíró vagy várnagy irányította őket. A legtöbb főpapnak, így az érseknek is volt Budán háza, ahol a királyi tanács ülései alkalmával megszállhatott, ennek is volt gondnoka, az itteni kápláni teendőket a budai plébános látta el. Mindez külföldön sem volt másképpen. Magyarországon azonban még egy csoport tűnik fel az érsek - és a legtöbb püspök - kíséretében, s ez a bandérium, a főpapot kísérő fiatal nemesek, katonák és kürtösök fényes lovascsapata. A káplán, a jegyző, a sekrestyés, mint a legmagasabb egyházi rendet, a külföldön élő főpapot is megillette, a nemesi bandérium ebben a formában a magyar prelátus különleges helyzetének velejárója volt.

A magyar prelátus

„Szentséges atyáin, félve tisztelendő uram!
Gyakorta fordultam szentségedhez a zágrábi püspökség érdekében, amelyet a hosszan tartó szakadás egyre mélyebbre taszít. Kérelmeztem, hogy ha megkésve is, de tisztázódjék a zűrzavar, és a püspökség visszanyerje jogait és szabadságát... Engem, illetve hivatalomat nem csekély támasztól foszt meg, szentatyám, az a körülmény, hogy a püspökség erőit felemésztette a pártviszály, s emiatt képtelen betölteni feladatát. Országunk ősi alkotmánya szerint ugyanis ennek a püspökségnek feje tanáccsal is, cselekvőleg is köteles engem támogatni az országos, főleg a honvédelmi ügyekben. Jog szerint is gondot kell fordítanom körülményeinek megjavítására, nehogy abban mutatkozzam nemtörődömnek, amiben országunkat segíthetném megóvni a bajoktól. A püspökség szabad betöltését azonban megakadályozza az a viszály, amely a püspökséghez való jog kérdésében mindmáig dúl a két püspök között. Ezért, ha szentséged ez ügyben meghallgatásra méltatja nézetemet, a magam részéről mindenképpen tisztelendő Demeter püspök atya javára döntök kettejük közül. Ő ugyanis, mind előkelő és rangos származása, mind állásának tekintélye következtében, alkalmasabbnak látszik a főpapságra!”

Ezeket a sorokat Hunyadi János kormányzó 1451. január 4-én a pápához írt leveléből vettük. A zágrábi püspökség, amelyről itt szó van, a levél keltekor már kereken húsz éven át betöltetlen volt. Medvei János püspök halála (1433) után Zsigmond király egy Ábel nevű ismeretlen, de a javaslat megtételekor még kiskorú páduai egyetemi hallgatót javasolt a pápának kinevezésre, aki - úgy látszik - Ábelt valóban ki is nevezte. Nem tudunk arról, hogy a püspöki széket valaha is elfoglalta volna, s biztos, hogy 1440 dereka előtt elhunyt, mert a pápa ekkor Zólyomi Benedek zágrábi kanonokot és főesperest bízta meg a püspökség kormányzásával. Az ország ekkoriban két király között oszlott meg. Zágráb V. László, illetve a CiUeiek tényleges uralma alá tartozott, akik keresztülvitték, hogy Zólyomit megválasszák, sőt püspöknek nevezze ki a pápa. A *harcok során* a *másik párt híve, TaUóci Máté szlavón bán azon* a címen foglalta el a püspökség várait, hogy Szlavóniát „máskülönben nem lehet megvédeni a török ellen”. A bonyodalom akkor vált teljessé, amikor a pápa 1447-ben Csupor

Demeter tinnini (Dalmácia) püspököt áthelyezte a zágrábi püspöki székre, aki, mivel Hunyadi pártjához tartozott, nem juthatott a püspökség tényleges birtokába. A lehetetlen helyzetet Zólyomi 1454-ben bekövetkezett halála oldotta meg, amikor is a pápa Döbrentei Himfi Tamást nevezte ki zágrábi püspökké. A huzavona nem használt az egyházmegyének, Hunyadi erről néhány héttel előbb a pápához írt jelentésében sötét képet festett: a püspökség csakugyan világiak, előbb Tallóci, aztán a Cilleiek kezén volt, utóbbiak 20 000 forinttal terhelték meg, azon a címen, hogy a Tallóci által elfoglalva tartott várak visszafoglalása ennyibe került. „A lelki viszonyok - írta Hunyadi - a lehető legelhanyagoltabbak.” A rideg tényéknél azonban számunkra most fontosabb Hunyadi levelének néhány, látszólag elvi megállapítása, amely a magyar püspökök világi szereplésének lényegére tapint rá.

Hunyadi János ebben az időpontban V. László választott király kormányzója volt Magyarországon, s ilyen minőségben tehetett javaslatot a pápának püspökök kinevezésére, mert a király helyett ő gyakorolta a főkegyúri jogot. A bevezetésben már elmondottuk, hogy a század elején a magyar király és a pápa között ebben a kérdésben súlyos feszültség keletkezett, és hogy Zsigmond 1404-ben a király hozzájárulásához kötötte a magyar püspökök kinevezését. A feszültség ekkoriban olyan nagy volt, hogy a király maga nevezte ki Medvei Jánost veszprémi püspökké (akit a pápa nem ismert el), és megakadályozta, hogy a pápa által kinevezett püspök Veszprémben ténylegesen elfoglalhassa hivatalát. Amikor 1417-ben újra aktuálissá vált a veszprémi püspökség betöltése, Zsigmond egy oklevélben „kegyúri jogának hatalmánál fogva” egyszerűen Rozgonyi Péter dömösi prépostnak adta a veszprémi püspökséget. Zsigmond eljárása teljesen jogtalan volt, hiszen a kegy úr csak javaslatot tehetett, a kinevezés a pápa jogköre volt. A veszprémi káptalan sem fogadta el a „kinevezést”, ragaszkodott püspökválasztó jogának gyakorlásához, s ezzel a király ellen fordult. A konstanzi zsinaton ugyanebben az esztendőben sikerült hosszú tárgyalásokkal véget vetni a nagy nyugati egyházszakadásnak, és V. Márton személyében egy egész Európa által elismert pápát választani. A diplomáciai siker oroszlánrésze Zsigmondot illette, s ettől kezdve - ha volt az országnak királya - a főkegyúri jog gyakorlása nem ütközött nagyobb nehézségekbe. A király előterjesztést tett a pápának a kinevezendő püspök személyére, és a pápa a legtöbb esetben elfogadta a jelöltet. A játékszabályok megtartása mindkét fél érdeke volt, mert így a magyar király olyan főpapot üdvözölhetett, akit maga választott (esetleg emelt fel), a pápa pedig biztos lehetett benne, hogy a király nem fogja a saját maga által javasolt jelöltet a püspöki szék tényleges elfoglalásában megakadályozni.

A király ugyanúgy leírhatta volna, ahogyan Hunyadi János tette a fejezet elején idézett levelében, hogy a püspökben támaszát látja, aki „tanácsával is, cselekvőleg is köteles” az uralkodót támogatni. A tanács szót hallva, legelőször az juthat eszünkbe, hogy a püspökök már évszázadok óta a királyi tanács tagjai voltak. De nem csupán erről, lényegesen többről volt szó. A legfontosabb kormányzati szervnek, a kancelláriának vezetője minden esetben főpap volt, a XV. század második felében már legtöbbször az esztergomi, vagy kalocsai érsek. Az érsek főkancellársága ebben a korban

már alig volt több puszta címnél, de a kancellária igazi vezetői, az alkancellárok is főpapok voltak, vagy ha nem voltak azok, akkor éppen hivatali pályájuk emelte őket a püspöki székre. Mátyás alkancellárjai közül hivatali idejében ugyan csak Vetési Albert volt veszprémi püspök (1458-ban volt alkancellár), de elődje, Váradi István egri és utódai közül Handó György pécsi prépost is püspök, sőt Váradi bíboros lett. Azt sem tekinthetjük véletlennek, hogy amikor Mátyás pénzügyi reformokat vezetett be, az új kincstartó szintén főpap volt, János pécsi püspök, vagy ismertebb nevén: Janus Pannonius. A kincstartóságot utána átmenetileg egy polgár, Emuszt János viselte, de őt megint csak egyházi kincstartók követték, a már ismert Handó György, Nagylucsei Orbán, azután Laki Tűz Osvát; az előbbi egri, az utóbbi zágrábi püspök lett. A központi bíróságoknál sem változott a kép. A „királyi különös jelenlét" bíróságának elnöke a főkancellár, tehát főpap, s amikor Mátyás reformjai életre hívták a személynöki méltóságot, akkor a „királyi személyes jelenlét" bíróságának feje ismét főpap (négy év kivételével). A király kormányzatának adminisztratív és diplomáciai része teljesen, a bírói tekintélyes részben egyháznagyok kezében volt, s a legmeglepőbb ebben, hogy még a pénzügyigazgatás élén is püspökök álltak. Végigtekintve a felsorolt neveken, az egyházi álláson kívül a szereplők legtöbbikének még egy közös jellemzője van: kettőt kivéve valamennyien egyetemet végzett emberek. Vetési, Váradi és Jannus Pannonius a kánonjog doktora volt, Handó is külföldi egyetemet látogatott. Az itt szereplők közül Vetési és Nagylucsei pályafutását külön is érdemes szemügyre venni.

A középbirtokos nemesi családból származó Vetési Albert a bécsi egyetemen folytatott tanulmányai után egy ideig az egyetemen adott elő, majd Páduában fejezte be tanulmányait. 1446-ban lett erdélyi kanonok, 1456-ban erdélyi prépost, 1457-ben nyitrai, majd egy év múlva, 1458-ban veszprémi püspök, és az is maradt, kereken harminc évvel később, 1486-ban bekövetkezett haláláig. Először 1433-ban Zsigmond kíséretében járt Rómában, valószínűleg nem is közvetlenül a király, hanem a királlyal együtt az örök városban időző Csapi László titkos kancellár kíséretében, egyelőre szerény nemesként és klerikusként. 1451-ben úgy látszott, hogy sohasem fog világi pályán szerepelni, mert az erdélyi püspök helynöke lett, tehát tisztán egyházkormányzati feladatot látott el. De éppen ez a poszt hozta össze Hunyadi Jánossal, s a fiatal pap megnyerte a kormányzó rokonszenvét. így érte első megbízatása: 1452-ben tagja lett annak a követségnek, amely a győri püspök és Töttös László vezetésével az osztrák rendekkel tárgyalt V. László kiadatásáról. A magyar követség feladata az volt, hogy az osztrák követséggel együtt a pápánál igyekezzék támogatást szerezni Frigyes császárral szemben. A megbízatás kudarccal végződött. Frigyes császár, akivel Firenzében találkoztak, még fogadni sem volt hajlandó, a pápa kifejezetten ellenségesen utasította el őket. A hazatérő Vetési Hunyadi szolgálatába lépett, annak titkára lett. így került követként (most már önállóan) Milánóba, ahol hosszú időt töltött. 1455-ben hazatértekor már V. László kormányzott, az erdélyi kanonok most a király diplomatájaként folytatta működését. Még ebben az esztendőben útnak indult, hogy megnyerje a nyugati hatalmakat a török elleni harcra. Velencén

át Rómába ment, ahol most sikert könyvelhetett el: megnyerte magának az újonnan választott pápát, aki az „apostoli protonotarius” (főjegyző') címmel tüntette ki, és más kiváltságokat engedélyezett részére. Sikerét a király itthon azzal honorálta, hogy a nyitrai püspökségre terjesztette fel. Mátyás trónra lépte után előbb alkancellár, majd titkos kancellár, a diplomácia vezetője lett. Újra Itáliában járt, aztán egy ideig (1464-1470) nem hallani róla. 1471-ben lép újra színre, ekkor Rozgonyi Jánossal Regensburgban járt, két évvel később a magyar-cseh-osztrák béketárgyalásokat vezette. Utolsó küldetése ismét Rómába szólította (1475), a pápa előtt elmondott

1455. 1463
1452.
1471
1475

beszéde olyan nagy sikert aratott, hogy kinyomatták. Innen Nápolyba ment, ő volt a Beatrixszal házasságot kötő magyar követség vezetője. 1476-ban még ő koronázta meg Fehérvárott a nápolyi királylányt, aztán a hátralevő tíz év alatt nem szerepelt többé a politikai életben. E tíz év rejtélyét sírjának 1957-ben történt felfedezése, illetve csontjainak vizsgálata oldotta meg: az idős főpap csonttuberkulózisban szenvedett, az utolsó években valószínűleg már mozogni sem tudott.

Nagylucsei Orbán egy csallóközi jobbágy, Bodóbári Fülöp fiaként látta meg a napvilágot, s a kancelláriában egyszerű íródeákként kezdte, ahol 1468-ban lett jegyző. 1470-ben otthagyva a kancelláriát, Emuszt János kincstartó szolgálatába szegődött; ekkor kapta első egyházi állását is, 1472-ben budai kanonokká nevezték ki. Hatalmas munkabírásával és szorgalmával még abban az évben ura helyettesévé, alkincstartóvá verekedte fel magát. Úgy látszik, akkor már felszenteltette magát, mert 1473-ban az esztergomi Szent Tamás-káptalan prépostjaként emelkedett tovább egyházi pályáján, két év múlva már a fehérvári Miklós-káptalanban töltötte be ugyanezt a tisztséget. 1478-ban só- és bányakamara-ispánként működött, és egy

év múlva Mátyás király mindenható kincstartója lett, ezt a hivatalát egészen haláláig megtartotta. 1481-1486 között győri, 1486-tól 1491-ben bekövetkezett haláláig egri püspök volt. A királytól nemességet, címert és hatalmas birtokokat kapott, családját sikerült az ország arisztokratái közé emelnie.

A két pálya ellentétes előjellel kezdődött. Úgy látszott, hogy Vetési sohasem fog a politikai életben részt venni, Orbán kancelláriai deákról pedig nem lehetett nagy valószínűséggel állítani, hogy valaha is főpap lesz belőle. Mindkét pálya a királynak nyújtott „tanács” egyik formája.

Ha Vetési pályáját abból a szempontból nézzük, hogy előbb a nyitrai, majd a veszprémi egyházmegye hivatott feje volt, rögtön feltűnik, hogy az 1464-1470 közötti hat esztendő és élete utolsó évtizedét leszámítva, nem sokat törődhetett Magyarországon élő híveivel. Csak megjelenése, címe volt egyházi, valójában - amint maga írta 1455-ben a pápához intézett kérvényében - „az ország ügyeiben állandóan utazik, és a jövőben is állandóan úton lesz”. Ha összeállítanánk a középkori magyar „hivatásos” diplomaták listáját, akkor alig találnánk közöttük mást, mint egyházit, főképpen püspököket és néhány prépostot. Ha Vetési 29 évi püspökségéből csak 16 esztendőt tölthetett itthon, akkor elmondhatjuk, hogy Nagylucsei nem járt külföldön, de kincstartóként szinte szakadatlanul a király mellett tartózkodott, az egyházi hivatali működésben töltött idő aránya az ő esetében sem volt jobb.

A Vetési pályafutásában megnyilvánuló jelenség két okra vezethető vissza. Az egyik ok az egyházi pályát választók magasabb képzettsége és látóköre. Valószínűleg már az alsóbb iskolákban is többet és jobban tanultak meg latinul, mint világi pályára készülő társaik. Sokan folytattak közülük egyetemi tanulmányokat, a XV. századi püspököknek majdnem a fele. S ha a megoszlást nemzedékenként vizsgáljuk, akkor azt kell mondanunk, hogy a század folyamán a főpapok közül egyre többen végezték el az egyetemet, ami azt is jelentheti, hogy a püspöki kinevezéseknél egyre inkább megkövetelték az egyetemi fokozatot. Az egyetemek látogatása nemcsak latin tudásukat és a kor színvonalán álló tudományos ismereteiket növelte. Magyarországon - két sikertelen és rövid életű kísérlettől eltekintve - a XV. században nem volt egyetem; a tanulmányokat Bécsben vagy valamelyik olasz városban kellett végezni. A kérdéses egyetemet csak 29 esetben tudjuk meghatározni, ebből a számból kereken a fele (14 eset) az északolasz (Padua, Bologna, Firenze, Ferrara), a másik fele (13 eset) a bécsi, egy kis része (3 eset) a krakkói egyetemre esik, egyetlen esetben szerepel Párizs. A felsorolt esetekből öt olyan volt, amelyben a leendő főpap az egyetemet Bécsben kezdte és Paduában, Bolognában, vagy Firenzében fejezte be. Ezekhez tartozott Vetési is, aki Bécsből Paduába ment át. De bárhol is végzett a leendő főpap, meg kellett tanulnia az illető városban beszélt nyelvet is (az egyetem a latint használta). A magas képzettséghez és nyelvtudáshoz még az idegen világ, a látókör bővülése is járt. Nem csoda, hogy Magyarországon a humanizmus - e tipikusan városi kultúra - első művelőit a főpapok sorában találjuk, de az sem csoda, hogy az ilyen fiatal klerikusokat a király alkalmasnak tartotta saját kormányzatában a „cselekvő” részvételre.

Nagylucsei pályáját nem klerikusként kezdte, hanem világiként, de az írásbeli munka, úgy látszik, még a XV. században is klerikus jelleget kölcsönzött művelőjének. Sajnos, nem tudjuk pontosan, hogy mikor szenteltette magát pappá, de első egyházi javadalmai, a különböző prépostságok inkább kiegészítő jövedelmek. Ez annál is könnyebb volt, mert az esztergomi Szent Tamás káptalan prépostjának semmiféle lelkipásztori teendőt nem kellett ellátnia.

A francia és angol udvarban ebben az időben a polgárság köréből származó világi jogászok kezdték kiszorítani a királyok „hagyományos” tanácsadóit és munkatársait, az egyháziakat. Magyarországon ez nem következett be, mert egyrészt a polgárság nem rendelkezett megfelelő súllyal, másrészt egyetemre általában egyházi pályára készülőket küldtek. A kialakulóban levő világi értelmiség nem a polgárságból, hanem a nemességből került ki, de ekkoriban még csak a bíróságok jogászaiként érvényesültek. A nyugati példának még egy megvalósíthatatlan követelménye volt: a polgári tanácsadókat meg kellett fizetni. A magyar főpapnak, akit diplomáciai misszóra küldtek, csak a különkiadásait kellett fedezni, a kincstartónak jutalmul egy prépostság vagy püspökség jövedelmét lehetett adni. Erről az oldalról tekintve Vetési, Nagylucsei és társaik úgy tűnnek fel, mint egyháziak, akiket a király kisajátít, saját szolgálatába állít. Hunyadi levele a bizonyíték rá, hogy ezt a király méltányosnak találta, mert a püspökökben támaszt látott, mégpedig kiművelt, magasabb feladatok megoldására képesített támogatót.

A fentiekben már megismertük a klerikus kifejezés értelmét. Mégis furcsa, hogy amikor 1435-ben Vetési Rómában a pápához kérvényt nyújt be, egyszerűen klerikusnak nevezi magát, és sem egyházi rendjét, sem az általa betöltött javadalmakat nem jelöli meg, holott a kérvényekben legalább az egyik megjelölése szokásos volt. A kérdés megfejtéséhez tudnunk kell, hogy nemcsak nagyobb papi rendek voltak (szerpap, áldozópap, püspök), hanem kisebbek is (ajtónálló, felolvasó, ördögűző, oltárszolga, alszerpap), és mindenki, aki ezeket a kisebb rendeket felvette, már egyházinak számított, tehát klerikus volt, ami hajviseletében (tonsura) külsőleg is megnyilvánult. A nagyobb rendekkel együttjáró kötelezettség, a nőtlenség, a kisebb rend viselői közül csak az alszerpapra vonatkozott. Felszenteltethette magát valaki például ördögűzőnek, amiatt még nem volt köteles nőtlen maradni. Egy Bisth János nevű, Mátyás budai kápolnájában működő énekes is csak a kisebb rendeket vette fel, de a király szerint „jobban szeretné a házasság igáját, mint az egyházét”, s ezért kérte a pápától felmentését. Ha Bisth még elhagyhatta a klerikusi pályát, akkor az- sem kétséges, hogy Vetési 1433-ban még nem volt felszentelt pap, hanem csak a kisebb rendek valamelyikét vette fel, ezért nevezte magát egyszerűen klerikusnak. Bisth példája még más tanulsággal is szolgál. A zene központja ebben az időben az egyház, a királynak nem volt külön fizetett énekkara, de sok a kápláni javadalma, kápolnájának énekesét is úgy tudta a legegyszerűbben honorálni, hogy káplánjává nevezte ki, s a kinevezett a kisebb rendeket felvéve klerikussá, egyházi emberré lett. Ezzel még nem vágta el a világi pálya felé vezető utat, mert még könnyen kapott felmentést, és megnősülhetett.

Bisth egyszerű énekes vagy talán zeneszerző volt, de a XV. században az ilyen esetek száma a főpapok között is egyre nőtt, a XVI. század elejére pedig világosan körvonalazható típus lép elénk: a királyi igazgatásban, a politikai életben működő „főpap”, aki még csak nem is áldozópap. Szatmári György, a kassai gazdag polgár fia 1494-ben királyi titkárként kezdte meg pályafutását, egy év múlva már a fehérvári Miklós káptalan prépostja volt, aztán még több prépostságot töltött be, mígnem 1499-ben veszprémi, 1501-ben váradi és 1505-ben pécsi püspök nem lett. De csak 49 éves korában, hét évi „püspöki” működése után szenteltette magát pappá és mondta el első miséjét szülővárosában, Kassán. Ebben a korban nem ő az egyetlen, aki mindaddig nem tudta magát rászánni a visszavonhatatlan lépésre (a pappá szentelésre), amíg püspöki székre nem jutott. így tett előtte Bakócz Tamás, Handó György, Szokoli János és Tűz Osvát; utána még sokan mások. Még csak azt sem állíthatjuk, hogy emögött a társadalmi származás szerepe húzódik meg, mert Bakócz, a jobbágyfiú, Szatmári, a kassai polgár és Szokoli, a Szörényi bán fia jól megférnek egymással ebben a csoportban. Ha ez a magatartás egyáltalán közös nevezőre hozható, akkor a magyar társadalom szerkezetét kell ilyen közös nevezőként megjelölnünk, amely a király kormányzásának támaszául tekintette a főpapokat, királyi tisztviselőként alkalmazta őket, vagy a király bevált tisztviselőit jutalmazta főpapi székkel.

A középkorban az egyházi javadalmak alapítása mindig kegyes célokkal történt, de felhasználásuk nem mindig szolgálta az alapító által megjelölt célokat. A legközismertebb Janus Pannonius esete. Itáliai tanulmányai idején nem egy vidám, csípős, a papi talárhoz aligha méltó verset írt, pedig - így tartja a közfelfogás - ekkor már váradi kanonok volt. A fogalmazás éppen a döntő ponton téves. Ahhoz, hogy valaki váradi kanonok lehessen, áldozópapnak kellett lennie. Janus azonban nem volt az, de még a kisebb rendeket sem vette fel, még klerikus sem volt, csupán egy váradi kanonoki stallum jövedelmét élvezte, ebből fedezte itáliai tartózkodásának költségeit. Nem Janus volt az egyetlen eset, a magyar humanizmus másik nagy alakja, Váradi Péter, a késõbbi kalocsai érsek is így végezte egyetemi tanulmányait.

Akár Szatmári pályáját tekintjük, aki későn szenteltette fel magát, akár Janusét, aki kanonoki jövedelmet élvezett világiként, mindkét esetben kézenfekvőnek látszik az a következtetés, hogy a középkor világa erősen változott, a vallás mindinkább háttérbe szorult, az elvilágiasodási folyamat feltartóztathatatlan volt. Ez a következtetés túlságosan leegyszerűsíti a kérdéseket. Mert - bármilyen furcsának hangzik - a politikus vagy diplomata, aki egyben püspök is volt, igyekezett vallásos és egyházi kötelezettségének is eleget tenni, az alapítványok egész sora tanúskodik erről. Szatmári Kassán és Esztergomban tett nagy alapítványt, Vetési Veszprémben. De még ha eltekintünk is az .alapítványoktól, Szatmári lelkiismereti kérdést csinált felszenteléséből, bár püspöki joghatóságát már korábban gátlás nélkül gyakorolta.

Hunyadi Jánosnak fentebb idézett levele szerint a püspökök kötelesek őt cselekvőleg „támogatni az országos, főleg honvédelmi ügyekben”. Már az esztergomi érsek udvartartásának ismertetésénél megemlítettük az érsek nemesi bandériumát.

Me» -

' '"Si* . r»itno

me tote .% ..*.

? ;xS„s*

ggct *amanto*

•*M»* .ı :.»

III. Templomszentelés.

A bandérium szó alatt nem a mai értelemben vett díszes és ünnepi alkalmakkor kiállított lovascsapatot kell értenünk, hanem valóságos katonai alakulatot, amely a király által vezetett hadjáratokban vett részt. Esztergomban ezt úgy szervezték meg, hogy az érsek mellett hét fiatal nemes szolgált, és ezek együttesen 26 lovast voltak kötelesek kiállítani háború esetén. Ezeken kívül az ugyancsak nemes származású tiszttartókat is kötelezték, hogy szükség esetén a 26 tiszttartó 77 lovassal vonuljon be. Az esztergomi istállómestemek is 3 lovast kellett felfogadnia hadba vonulás esetén. Ezenkívül hat trombitás tartozott a bandériumhoz, egy tűzmester és egy salétrommester, aki a puskaport készítette. így aztán az érsek bandériumának hadilétszáma 165 lándzsa (lovas) volt, amit további zsoldosokkal kellett kiegészíteni. A „békelétszám" ehhez képest igen alacsony volt, mindössze 48 lovas, és ezeknek egy tekintélyes része is a birtokigazgatásban működött béke idején.

A bandériumot a főpapoknak saját költségükön kellett kiállítaniok, mint a többi nagybirtokosnak, az esztergomi érsek jövedelmének nagysága miatt két, a többi főpap (a kis jövedelmű nyitrai és váci püspököt kivéve) egy-egy bandériumot állított ki. Egy bandérium hadilétszáma elvileg 200 harcos volt, amihez az ilyen alakulatoknál valóban szükséges, illetve a nemesi származású harcosok társadalmi állása folytán őket megillető szolgák és csatlósok járultak.

Számtalan törvény és királyi rendelet tette kötelezővé a magyar főpapok számára a bandérium kiállítását, hiszen a magyar sereg - kivéve Mátyás uralkodásának második felét - nem lehetett meg a főpapi és főúri bandériumok nélkül. A magyar sereg ugyanis - mint mondottuk - egyrészt a király csapataiból, másrészt bandériumokból állt. Ha a főpapok bandériumállítási kötelezettségét világosan meg is tudjuk állapítani, nem ismerjük azokat az indokokat, amelyek a magyar prelátusokat a harcban való személyes részvételre indították. A nagy jövedelem, a társadalmi helyzet a XV. században Nyugat-Európában is arra kényszerítette a püspököket hogy kisebb-nagyobb sereget tartsanak fegyverben, de személyesen már nem vettek részt a harcban. Magyarországon ez nem volt így. Háború esetén minden püspök (kivéve a betegeket és öregeket) saját bandériumának élén ugyanúgy csatlakozott uralkodójához, és ugyanúgy részt vett a harcban, mint bármelyik világi nagyúr. Elég itt a várnai csatát megemlítenünk, amelyben három főpap (a kalocsai érsek, az egri és a pécsi püspök) vesztette életét. A mohácsi csatában az esztergomi és kalocsai érsekkel az élen, még két püspök esett el, s ezzel majdnem az egész magyar püspöki kar kihalt. Ha Tömöri Pál parancsnoki tisztét nem is tekinthetjük mérvadónak, hiszen eredetileg katonai pályát futott be, de az már mindenképpen jellemző, hogy a balszámy parancsnoka Perényi Ferenc váradi püspök volt. S hogy itt nem kivételes jelenséggel állunk szemben, arra két másik XV. századi főpap sorsa a bizonyíték. Lépes György erdélyi püspök egy török betörést akart elhárítani 1442-ben, amikor csapatával a török tőrbe csalta, és megölte. Hédervári László az 1430-as években még a bécsi egyetemen adott elő. Az ember azt hinné, hogy visszahúzódó tudóssal áll szemben, s ezt a hitet látszólag megerősíti, hogy 1439-1447 között pannonhalmi bencés apát volt. De amikor 1447-ben egri püspökké nevezte ki a pápa, ban-

dériuma élén lelkesen vett részt Hunyadi mellett, a Felvidéken garázdálkodó husziták elleni harcban, s a losonci csatában Giskra fogságába esett. A fogság sem vette el kedvét a harctól; kiszabadulása után Rozgonyi Sebestyénnel együtt ő verte szét Axamit huszita csapatait 1458-ban. Pedig - és talán ez a legmeglepó'bb - Héderváry püspök egyik lába rövidebb volt, sántított.

A harcos püspökkel kapcsolatban lehetetlen nem utalni a magyar költőre, aki maga is püspök volt, és királyával vonult háborúba (bár nem tudunk róla, hogy személyesen részt vett volna a harcban), Janus Pannoniusra. A *Táborban* című költeményében nincs nyoma vitézi lelkesedésnek, annál több benne a panasz. De a panasz a költőhöz méltatlan tábori élet megpróbáltatásaira vonatkozik, egyetlen olyan kitételt sem találunk benne, amely azzal az elvvel szállna szembe, hogy a püspöknek a harcban is uralkodója mellett a helye.

A magyar prelátusokat eddig főképpen államférfiúi minőségükben ismertük meg, most katonai szerepükről szereztünk tudomást. Ha pedig mindez így volt - és nincs okunk forrásaink hitelességében kételkedni -, akkor logikus volt a következő lépés is: a főpap világi méltóságot is betölthetett, mégpedig olyan méltóságot, amelyben a politikus, a bíró és a hadvezér szerepét egyszerre kellett eljátszania. Valóban így is volt. Eberhard zágrábi püspök unokaöccse, Medvei János, ugyancsak zágrábi püspök, a század elején volt horvát-dalmát bán, Janus Pannonius az 1470-es évek elején Szlavónia bánja, igaz, csak két esztendeig. E típus említésre méltó képviselője Beriszló Péter veszprémi püspök volt, aki egy ideig a kincstartói tisztet is betöltötte, aztán bán lett, és 1520-ban egy török betörés elhárításában vesztette életét. Hunyadi alkotmányos követelményt írt le, amikor a zágrábi püspök cselekvő támogatását említette országos és főképpen honvédelmi ügyekben.

A rendi társadalom általános jellemzésénél hangsúlyoztuk azt a tényt, hogy az „ország” a három rendből (a főpapi, főúri és nemesi) állt, a jobbágy nem tartozott bele az „ország” fogalmába. Most, a magyar prelátusok tárgyalásánál mégis többször találkoztunk polgári, sőt jobbágy származású püspökkel, s ez a két megállapítás látszólag ellentétben áll egymással. Az ellentét feloldásánál tekintetbe kell vennünk, hogy a főpapi státus eléréséhez két dologra volt szükség: a magyar király javaslatára és a pápa kinevezésére. A pápa helyzete könnyebb volt. Már a bevezetőben mondottuk, hogy az egyház - elvileg - nem tett különbséget a rábízott hívek között azok társadalmi státusa szerint, nagyúr és koldus egyaránt lehetett tagja a keresztény közösségnek, az egyháznak. Származás terén csupán egyetlen megkülönböztetés volt érvényes, mégpedig az, hogy valaki törvényes vagy törvénytelen gyermeke volt-e szüleinek. A törvényes házasságból való származás minden papi rendnek előfeltétele volt, a természetes fiú nem lehetett tagja a klérusnak. Persze ez az előírás sem volt megváltoztathatatlan, hiszen láttuk, hogy I. Károly magyar király természetes fiából győri püspök lett. De - és számunkra ez a fontos - a jelölt nemes vagy nem nemes származása nem játszott szerepet. A püspököket - hacsak lehetett - a római kúria előzetes vizsgálatnak vetette alá, de a vizsgálat célja az volt, hogy megállapítsa, alkalmas-e a jelölt testileg és szellemileg állásának betöltésére. Nem

nyomorék-e, jellemében alkalmas-e vezető állás betöltésére, ismeri-e a római egyház dogmáit, tud-e latinul, tisztában van-e a szertartások bonyolult rendjével, van-e fogalma az egyházjogról. Ha a jelölt a vizsgát kiállta, akkor teljesen mindegy volt, hogy apja paraszt volt-e, polgár vagy esetleg valamelyik ország uralkodója.

Az egyház felfogásának megvoltak a maga következményei a király szempontjából. Ha egy világi méltóságot nevezett ki, akkor természetesnek tűnt, hogy jelöltjét az országból, tehát nemes alattvalói közül kell választania, jobbágy sohasem jöhetett szóba. A püspökjelöltek köre nem volt ilyen zárt, a király mindig sokkal szélesebb csoportból, a különböző társadalmi osztályokból kikerülő klerikusok nagy tömegével számolhatott. De - és erre éppen Nagylucsei fentebb ismertetett pályafutása a példa - akkor sem ütközött akadályba, ha jobbágy származású munkatársát akarta felemelni. Igaz, ezt világi vonalon is megtehette, mint ahogyan Nagylucseinak nemességet és címert adományozott, de az ilyen friss nemesség, és az új volta miatt túlságosan fényes címer ellenállást válthatott ki a régi előkelő családok tagjai között. A klerikust az ilyen ellenállással szemben megvédte egyházi mivolta, a püspököket pedig még külön is az „Isten és az apostoli Szentszék kegyelméből” gyakorolt hatalma.

A magyar királynak mégsem volt egészen szabad választása, ne képzeljük azt, hogy az uralkodó az egész klérusból, annak bármelyik tagját kiemelhette. A káptalan ismertetésénél már rámutattunk arra, hogy a káptalani méltóságviselők (a prépost, a főesperesek, az őr-, olvasó- és éneklőkanonokok) csoportja volt a püspökjelöltek gyűjtőhelye. A király tehát elsősorban ezt a csoportot vette szemügyre, s ezek közül választhatta ki leginkább jelöltjét.

Még egyre kell itt felhívnunk a figyelmet, s ez az, hogy a kezdeményezés a püspökkinevezésnél mindig a magyar király kezében volt. Volt ugyan rá eset, hogy a pápa valamelyik püspökséget „fenntartotta” magának, s ilyen esetben legtöbbször a római kúria egyik tisztviselője kapta meg a püspöki széket (ugyancsak jövedelem-kiegészítés céljából) anélkül, hogy ténylegesen székhelyén tartózkodott volna, az egyházmegyét ilyenkor helynöke kormányozta. Az ilyen esetek száma azonban a XV. században már kevés volt, a pápa inkább a magyar király jelöltjét részesítette előnyben. Ebből az is következik, hogy a jelöléssel a püspöki szék betöltésének kérdése gyakorlatilag el is dőlt. 1439-ben meghalt Pálóci György esztergomi érsek, ki kellett jelölni utódját. Két főpap jött tekintetbe: Szécsi Dénes akkori egri és Rozgonyi Simon akkori veszprémi püspök. A döntést Erzsébet királyné hozta meg, aki - nem tudjuk miért - nem állhatta Rozgonyit (aki királynévá koronázta), és kijelentette, hogy amíg ő uralkodik, Rozgonyiból nem lesz érsek. Ezzel a kérdés eldőlt, mert a magyar király Szécsit terjesztette fel kinevezésre a pápához, Rozgonyi neve Rómában már csak úgy került szóba, mint akit Szécsi helyére, az egri püspöki székre helyeznek át.

Amikor 1439-ben Szécsi és Rozgonyi között dönteni kellett, mindkét jelölt főúri származású volt. Bár az egyház elvileg nem követelte meg, hogy a püspökjelölt főúri családból származzék, Hunyadi levelének fentebb idézett része mégis azt

mutatja, hogy Csupor Demeter „előkelő és rangos származása” nagy súllyal esett a latba. A kijelentés annál feltűnőbb, mert a levelet Vitéz János fogalmazta, aki származását tekintve csak köznemes volt (annak sem vagyonos). A magyar gyakorlat azonban két ponton is eltért az egyházi elvektől: egyrészt igyekezett a rendi társadalom követelményeinek megfelelően nemesi származású klerikusoknak fenntartani a főpapi helyeket, másrészt a király a főpapi stallumokat a kormányzatában működőknek tartotta fenn. Nem meglepő tehát, hogy a XV. században 22 arisztokrata származású püspököt tart nyilván a magyar történettudomány.

A 22 arisztokrata főpapon kívül mindössze négy olyan főúri származású férfi volt, aki egyházi pályára ment, és nem lett belőle püspök. Kettő közülük egri, illetve kalocsai prépost lett, elérte tehát a püspöki székhez vezető út legfelső fokát, de püspökséghez nem jutott. Ezt úgy is felfoghatjuk, hogy meghaltak, mielőtt püspökké lehettek volna. A legrejtélyesebb eset Pálóci Péteré, Pálóci György esztergomi érsek unokaöccséé, aki a bécsi egyetemen is járt, az ország legfőbb egyházi méltóságának közeli rokona volt, mégis megmaradt egyszerű vidéki plébánosnak. Nem tudjuk, miért és hogyan rekedt meg Pálóci Péter az alsópapság soraiban, tehetsége vagy ambíciója hiányzott-e a felemelkedéshez. De ha most az összes papi pályára lépett arisztokrata csemetét együttesen vesszük szemügyre, akkor azt kell mondanunk, hogy néhány kivétellel mind püspök lett, más szóval, ha egy arisztokrata a papi pályát választotta, akkor főpap lett belőle. Ez azonban azt is jelenti, hogy a rendi társadalmon belül ugyanazt a szintet érte el, amit világiként is elért volna: tagja volt a királyi tanácsnak, s így érvényesíthette befolyását az országos kérdésekben, és kormányzója az ország egy részének, egyházmegyéjének lelkiekben, főpapi nagybirtokán élőknek pedig minden kérdésben. A szabályos karrier Szécsi Dénesé volt, aki „Lendva hercegeként” iratkozott be a bécsi egyetemre, minden előzetes egyházi állás nélkül előbb nyitrai, majd egri püspök, és végül esztergomi érsek, sőt bíboros lett. Bíborosi mivoltát úgy is kifejezhetjük, hogy a kor első udvarának, a pápainak hercegi rangját érte el. A magyar főúri családok azzal dicsekedhettek, hogy a XV. század folyamán 22 püspököt, köztük három bíborost adtak az egyháznak. Ha a 26 esetből 22 kapta meg a pásztorbotot, akkor ez a szabály, a négy eset pedig kivétel.

A bemutatott szám kicsit elgondolkoztató. Ha ugyanis kiszámítjuk, hogy a 22 püspök összesen hány évet működött főpapként, akkor azt találjuk, hogy az arisztokrata főpapok átlagosan 24 évet töltöttek főpapi székben, összesen 521 évet kormányoztak, holott a század folyamán ennek az időtartamnak több mint a kétszeresére, durván 1200 esztendőre volt lehetőség, hiszen az országnak 12 püspöksége volt. Ha most úgy okoskodunk, hogy mindössze négy arisztokrata papból nem lett püspök, és feltesszük, hogy ezekből is az lett és ők is az átlagos ideig, azaz 24 évig kormányoztak, akkor is csak kereken 620 évig kormányoztak volna ilyen származású püspökök, tehát a püspöki stallumoknak a fele akkor is mások számára maradt volna nyitva. A XV. századi magyar püspöki kar összetételénél két tényező találkozott egymással: 1. az arisztokrata családokból nem mentek annyian papi pályára, hogy valamennyi püspöki széket elfoglalhatták volna, ami a királynak alkalmat

adott más származású egyháziak kineveztetésére; 2. a magyar püspökségek fele mindig rendelkezésre állt ahhoz, hogy ott más társadalmi réteg érvényesüljön.

A XV. század elején, Zsigmond király uralkodása alatt a püspöki kar pontosan e két tényező hatását tükrözi vissza. 1410-ben két püspökség (a kalocsai és pécsi) volt betöltetlen, a többi tíz a következő megoszlást mutatta: három magyar arisztokrata (Kanizsai János esztergomi érsek, Medvei János veszprémi és Héderváry János győri püspök), egy köznemes (Upori István erdélyi püspök), két ismeretlen származású (mindkettő előzőleg ferences barát volt, így származása meghatározhatatlan). Ezzel a magyar származásúakat ki is merítettük, mert négy püspöki széken a királynak idegenből hozott kegyencei ültek (Eberhard zágrábi, Hinkó nyitrai, Scolari András váradi, Stibor egri püspök). A köznemesi származású klerikusoknak nem sok esélyük volt a hazai arisztokratákkal és idegen kegyencekkel szemben.

A döntő változás Hunyadi kormányzósága idején következett be. 1456-ban a zágrábi püspökség betöltetlen volt, így 11 főpapja volt az országnak. Megoszlásuk: 3 arisztokrata, 6 köznemesi és 2 ismeretlen származású. Az arisztokraták száma 1410-hez képest változatlan, a köznemességből jött klerikusok törtek előre. Az élen Vitéz János (akkor váradi) püspök állt, aki váradi kanonokjai közül még két köznemest juttatott be a püspöki karba. A pécsi püspök Barius Miklós a kancelláriában dolgozott. A nemesség előtt ebben a korban a felemelkedés két lehetősége nyílt meg: a katonai és az egyházi pálya. Látni fogjuk még, hogy a katonai pályán nehéz volt előbbre jutni, s így Vitéz Jánosnak és társainak megjelenése tulajdonképpen azt jelentette, hogy a nemességhez, sőt annak is vagyonilag alsóbb rétegéhez tartozó értelmiségiek törtek fel a főpapok közé.

A következő nagy változás - a rendi társadalom szempontjából tekintve megrendítő változás - Mátyás uralma alatt következett be. 1479-ben Handó Györgyöt a pápa Mátyás előteijesztése alapján pécsi prépostból kalocsai érsekké nevezte ki. Handó Bécsben, Firenzében és Ferrarában tanult, de bármilyen művelt volt is, egy Kálmáncsebibe való (Somogy megye) jobbágy fia volt. Ő az első jobbágyszármazású főpap, előtte ilyent kimutatni nem tudunk. Mátyás sem hozott addig jobbágyszármazású klerikust javaslatba, korábbi jelöltjei részben arisztokraták, részben a Hunyadiakhoz hű köznemesek voltak. De a Vitéz-féle összeesküvés után a magyar származásúak helyét idegen kegyencek foglalták el, Beckensloer esztergomi érsek lett, Rangoni Gábor (egy olasz gróf természetes fia) egri, a morva Filipec János váradi püspök. Amikor 1479-ben Beckensloer megszökött, és Mátyás halálos ellenségéhez, Frigyes császárhoz csatlakozva salzburgi érsek lett, Mátyás újra a magyar jobbágyok fiait vette számításba. Nagylucseit Bakócz Tamás követte. A magyar püspöki kar összetétele teljesen megváltozott. 1490-ben, a király halálakor elvileg 11, gyakorlatilag 10 püspöke volt az országnak, mert az esztergomi szék birtokosa, még gyerek. A 10 püspök közül 5 arisztokrata, 1 köznemesi, 2 polgári és 2 jobbágyszármazású, tegyük hozzá, hogy a két polgári közül az egyik a morva Filipec.

Mátyás halála után már csak három jobbágysorból származó személynek sikerült főpapi székre jutnia. Bakócz Ferencet bátyja, Tamás segítette a győri püspökséghez,

Kálmáncsehi Domokos hosszú királyi szolgálat jutalmaként lett püspök. Kereken két évtizeddel később még egy Bakócz Tamáshoz hasonló, nagy tehetségű és erkölcsi gátlásoktól mentes férfinak sikerült a nagy ugrás: Szálkái László, a foltozó varga fia 1513-ban elfoglalta a váci püspöki széket. Ő volt az utolsó jobbágyszármazású főpap, a Jagelló-korban ismét a nemesség tagjaié a vezető szerep. Egészében véve a jobbágyoknak 1526 előtt csak rövid ideig, Mátyás uralma alatt volt alkalmuk arra, hogy megkapják a pásztorbotot, s így - egyházi vonalon - az ország vezető rétegeinek tagjaivá lehessenek.

Megint nem szóltunk a polgári származású főpapokról, illetve csak annyit jeleztünk, hogy ilyenek is voltak. Az egész századot egybevéve, és a Mohácsig eltelt két évtizeddel megtoldva, mindössze 11 személyről van szó, ez már önmagában véve is igazolja azt, amit a bevezetésben városi polgárságunk súlytalanságáról mondottunk. De még ennél is jobban megerősíti a mondottakat az a tény, hogy all személy között csak négy volt hazai, a többi az uralkodó szolgálatában álló cseh, német, olasz vagy dalmát polgári család szülötte volt. Filipec személyében nemcsak külföldi származású püspököt, hanem királyi kegyencet ismertünk meg, s ez a megállapítás a többiekre is áll. Királyi szolgálatban szereztek érdemeket maguknak, ennek jutalma volt a pásztorbot, s ha talán nagyobb megértést tanúsítottak városaink iránt, mint az arisztokrata vagy köznemes magyarok, egy-egy város iránt nem tanúsíthattak olyan ragaszkodást, mint amilyet Szatmári György Kassa, vagy Váradi Péter Várad iránt. Más szóval: városainknak semmi haszna nem volt abból, hogy az érdekelt egyházmegye élén polgári származású főpap állt.

A főpapok kinevezésének rendje azzal az előnnyel jár a mai történész szemszögéből, hogy sokkal több pontos életkori adat birtokában van, mint az uralkodó osztály tagjainál, tehát sokkal többször meg tudjuk állapítani, hogy ki mikor született, hány évig élt, hány évig működött egyházi pályán, és ebből hányat töltött püspöki széken. Az adatok összeállítása érdekes, általános jellemző vonásokra világítanak rá. Ott kell kezdenünk, hogy az ismert életkorú püspökök átlagos élettartama 54 év volt, pályájukat általában 26 éves korukban kezdték, a legtöbben 34 éves korukban lettek püspökök, összes működési idejük átlagosan 19 esztendő volt. Ha ugyanezeket az adatokat származás szerint csoportosítjuk, akkor a kép nagymértékben megváltozik. A legrövidebb élettartam az arisztokratáké volt, a leghosszabbal a jobbágyszármazásúak dicsekedhettek. A pályakezdés és átlagos működési idő fordított arányban állt a származással. A jobbágyokból 47 éves korban lett püspök, a főurak gyermekei ezt már 25 éves korukban elérték. Ezt a hatalmas különbséget az élettartamban megnyilvánuló különbséggel sem lehetett ellensúlyozni: az arisztokraták átlagos működési ideje 24 esztendő volt, a jobbágyoké csak 20 év. A kép a számok tükrében is világos. Aki a nemtelenek soraiból tört be, és küzdötte fel magát a legmagasabb polcra, szívós szervezettel kellett hogy rendelkezzék, s meg kellett ragadnia minden eszközt előrejutásának biztosítására. így történt, hogy - Nagylucsei és Szálkái kivételével - minden jobbágyfiú egyetemi végzettséggel jutott a pásztorbot birtokába.

A főurak

A nagybirtokos

Urak ti bíztok az peniszes pénzben,
Erős váratokban, gyűjtött kénesetekben,
Kolcsos várostokban, aranyban, ezüstben,
De nagy hitetlenség, ki hisz ezekben.
(Szkhárosi Horvát András: *Az fejedelemségről)*

Szkhárosi Horvát Andrásnak itt idézett költeménye a fejedelemségről ugyan az általunk tárgyalt korszaknak egy évszázaddal később keletkezett, mégis a XV. századra érvényesen foglalja össze a főurak első és legfontosabb jellemzőjének ismérveit: a földbirtokon nyugvó s a kor magyar viszonyai között utolérhetetlen gazdagságot. Ha a XV. század magyar hatalmasait akarjuk jellemezni, akkor mindenekelőtt azt kell róluk mondani, hogy nagybirtokosok voltak.

A nagybirtok kifejezés mai fogalmaink szerint elsősorban mennyiségi jellemző; azt jelenti, hogy a hektárban vagy holdban mért földtulajdon ilyen vagy olyan mennyiségnél, pl. 1000 katasztrális holdnál nagyobb. A középkori Magyarországról beszélve ezt a jellemzőt nem alkalmazhatjuk. Főképpen azért nem, mert nem tudjuk megmondani, hogy a birtokok mekkora kiterjedésűek voltak. De azzal sem mennénk sokra, ha megállapíthatnánk, hogy egyik vagy másik főúrnak 50 000 hold volt a birtoka, mert a foldesúr a birtoknak csupán egy részét, az ún. majorságokat tartotta saját kezelésében, ezek terjedelme pedig a birtok összterjedelméhez képest igen csekély volt. A földesúr jövedelmének túlnyomó többsége abból a földből származott, amelyet nem maga művelt meg, még csak nem is maga műveltetett meg, hanem amelyen a jobbágyok termeltekr-A parasztságnak átengedett föld ún. jobbágytelkekre volt osztva, ami alatt nem szabad valamilyen országosan egységes nagyságú szántót, rétet stb. értenünk, hanem faluról falura változó nagyságú és változó művelési ágakból összetevődő, mezőgazdaságilag művelt ingatlant. A jobbágytelek csak egy-egy falun belül volt teljesen azonos nagyságú, ami logikus, mert a foldesúrnak beszolgáltatott járadék (a pénzben fizetett földbér, a természetben adott ajándék és a munka formájában teljesített robot) nagyságát a telkek után szabták meg, azonos telek után azonos nagyságú járadékot kötöttek ki.

Közelebb jutnánk a középkori nemesi birtok megítéléséhez, ha ismernénk a jobbágytelkek számát, igazán közel azonban ezzel sem, mert a jobbágytelek nagysága - és ezzel együtt a belőle származó jövedelem - is falvanként változó volt. A birtok tényleges jövedelmét kellene ismernünk, ehhez azonban megint csak egészen kivételes esetben állnak rendelkezésre források, s azok is többnyire egyházi kézen levő birtokokról. Tekintettel arra, hogy sem a birtok nagyságát, sem jövedel-

VÁRNAGY

® SÁFÁR
® SZÁMVEVŐ
DEÁK
® KULCSÁR

Földesúri jövedelemforrások

@ majoros
@ gulyás
® csikós
© erdőőrök
© molnárok
© kocsmáros

→ vám
→ közvetlen
→ termelés
→ fokitermelés, vad
→ malom
→ borkimérés

falvak

11. A világi nagybirtok szervezete

mét nem lehet kiszámítani, egyetlen út marad nyitva a magyar gazdaságtörténet művelői előtt, úgy mérni a birtokot, hogy az hány települési egységet ölelt fel, azaz hány vár, város és falu tartozott hozzá. Aligha kell mondanunk, hogy ez a módszer nagyon durva megközelítése a valóságnak, hiszen a falvak nagysága és jövedelme igen eltérő lehetett, még inkább áll ez a megállapítás a mezővárosokra. Jobb híján a magyar történettudomány ezt a számítási módot használja, és számításai alapján arra a meglepő megállapításra jutott, hogy a középkorban a nagybirtokot Magyarországon a közép- és kisbirtoktól nem annyira mennyiségi, mint inkább minőségi ismérvek választották el.

A középkori magyar nagybirtok kis tartomány - Szkhárosi Horvát András szavával élve: fejedelemség - volt, akár területi elhelyezkedését, akár a határain belül

fekvő települési egységeket, akár igazgatási vagy igazságszolgáltatási rendszerét vesszük szemügyre. A latin szóhasználat bizonyítja, hogy a nagybirtoknak fejedelemség voltával a XV. században is tisztában voltak, mert azt domíniumnak nevezték, s ez a szó elsősorban uralmat jelentett, ebből származott a megfelelő magyar kifejezés: uradalom. Ha az ország szó első szótagában ma már nem is érezzük az „úr” szót, az uradalomban még világosan visszacseng, s vele együtt az is, hogy az ország felett a királyé, az uradalom felett a főúré a hatalom.

A legtöbb nagybirtok földrajzilag zárt egységet alkotott, központja egy-egy vár, ahol a birtok ura lakott, ahonnan alkalmazottai a birtokot vezették, ahol az úriszéket tartották. A gazdasági, igazgatási és igazságszolgáltatási szervezet élén az úr teljhatalmú megbízottja, a vámagy állt, a falvakban a falusi bírók voltak az úr akaratának végrehajtói. Az esedékes foldbért a bírók hajtották be, a földesúr borát ők mérették ki a falvakban, mindkét jövedelemről ők számoltak el a várnagynak vagy alkalmazottjának, a könyvelést vezető számadó deáknak, neki is adták át a befolyt készpénzt. A falusi bírókon kívül a különféle egyéb jövedelmek kezelői (pl. a vámosok) is a várnagynak, illetve végső fokon az úrnak tartoztak felelősséggel. A várnagynak katonák is rendelkezésére álltak, akikkel az esetleg renitenskedő jobbágyoktól a jövedelmet behajtatta. Ezt a gazdasági szervezetet látva, már az sem csodálatos, hogy a nagybirtokon az úr tudta és hozzájárulása nélkül sem királyi adót, de még az egyházi tizedet sem lehetett behajtani.

A bevezetőben elmondottuk már, hogy a jobbágyok nem tartoztak bele az „ország” fogalmába, felettük nem a király, hanem a földesúr ítélkezett. Már a XIV. század folyamán sokszor adta írásba a király azt, ami a XV. században általánosan elismert elv volt, hogy „országunk régi szokása és elfogadott törvénye szerint minden nemesnek és birtokos embernek joga jobbágyai és a jobbágyok módjára élő birtoktalan szolgái felett bármilyen ügyben ítélkezni, kivéve a gyújtogatás, lopás, latorság és más közvádas ügyet.” Az utóbbiak a megyei bírósághoz tartoztak, mert ezek halálbüntetéssel sújtható ügyek voltak. A nagybirtok ezen a téren is minőségileg különbözött a többi nemesi birtoktól, mert a XV. században a legtöbb nagybirtokos már ún. pallosjoggal rendelkezett, azaz azzal a „kiváltsággal”, hogy birtokán „akasztófát állíthasson és tarthasson, és minden tolvajt, latort és más gonosztevőt a birtok valóságos határán belül elfoghasson, s joga legyen felettük ítéletet hozni, felakasztatni, lefejeztetni, elégettetni és más, bűnük minőségének megfelelő büntetéssel sújtani”. A pallosjog kiemelte a nagybirtokot a megye keretéből - ezért is hívták magyarul „szabad ispánságnak” mert a királyi kegy megszüntette a megyei bíróság illetékességét a nagybirtokon a halálbüntetés alá tartozó ügyekben.

A pallosjoggal rendelkező nagybirtokok általános szokása szerint a kisebb ügyekben a falusi bíró ítélkezett, a nagyobbakban (amelyek halálbüntetést vonhattak maguk után) az úr vagy a vámagy elnöklete alatt ülésező úriszék. A nagybirtok a jobbágyok feletti bíráskodás szempontjából is zárt egység volt, a főúr pedig saját birtokán élet és halál ura.

A nagybirtok egységes szervezete alól még az egyház sem tudta kivonni magát.

A falusi plébániák kegyura ugyanis szinte minden esetben a birtokos nemes volt, aminek következtében megillette az előjog, hogy egy papot „mutasson be” a püspöknek kinevezésre. így aztán a nagybirtokon fekvő templomokban az lett a plébános, akit a nagybirtokos megfelelőnek tartott, „bemutatott” a püspöknek, és - aligha kell hozzátenni - aki hozzá hűséges volt.

Hogy minderre konkrét példát is mondjunk, a Kanizsaiak dunántúli birtokai eredetileg 8 várra, 8 mezővárosra és 187 falura terjedtek ki. Az 1450-es évekre az osztrák háború, illetve az osztrák hódítás következtében birtokuk 10 mezővárosra és 78 falura „zsugorodott össze”. Ha segítségül hívjuk a magyar történettudomány által - jobb híján - kidolgozott átlagszámokat, amely szerint egy mezővárosban átlagosan 500, egy faluban 115 ember élt, akkor azt kell mondanunk, hogy a Kanizsaiak valamikor 25 000, az ötvenes években azonban már csak 13 000 ember felett rendelkezhettek szinte korlátlan hatalommal. Tegyük hozzá, hogy a Kanizsaiak nem voltak az ország legnagyobb birtokosai.

A nagybirtok egységes és jól kiépített szervezetével minőségileg különbözött a közép- és még inkább a kisbirtoktól, amelynek ilyen szervezete nem volt, és nem is lehetett. A várépítés költségeit és munkaerejét már a középbirtok sem tudta előteremteni, a középbirtokosnak legfeljebb megerősített kőháza, kastélya lehetett. Állandó fegyveres erő sem állt rendelkezésére ahhoz, hogy a birtokot bármikor megvédje, a megyei hatóság beavatkozását sem küszöbölhette ki. Ha tehát 12-15 nemesnek együtt ugyanúgy 78 faluja és 10 mezővárosa volt, mint a Kanizsaiaknak, akkor ez még nem ért fel a Kanizsai birtokok ugyanannyi faluból és mezővárosból álló egységével.

A gazdasági erőn és igazgatási önállóságon kívül a birtok nagyságával együtt nőtt a hadba vonulási kötelezettség. A nagybirtokos nem fegyveres szolgáival vonult be, hanem szabályosan felállított és felszerelt csapattal, amely a király zsoldosaival és a kiváltságolt népek (székelyek, kunok) könnyű lovasságával együtt alkotta a magyar sereget. Ez a kötelezettség egyben kiváltság is volt, mert a csapatot saját címere és lobogója alatt maga vezette, s ezzel nemcsak a király iránti hűségét és szolgálatkészségét fejezte ki, hanem saját családjának is dicsőséget szerezhetett. A címeres zászlóról nevezték az ilyen csapatokat olaszos latinsággal bandériumnak.

A magyar nemes és ura, a király között nem volt hűbéri kapcsolat, de nemes és nemes között mégis létrejött egy lényegében hűbéri jellegű alá- és fölérendeltségi viszony, az úgynevezett familiaritás keretében. A nagybirtok igazgatásához sok tisztviselőre volt szükség. Az úr helyettese általában a birtoktest központjában fekvő vár várnagya volt, a birtokközpont gazdasági ügyeit az udvarbíró vezette, mellettük számvevő működött, külön tisztviselő szedte a vámot. A nagybirtokosnak ezeken kívül is szüksége volt egyes feladatok ellátásában képzett emberekre, főképpen, ha országos méltóságot töltött be, mert - ahogy már mondottuk - a méltóságviselő hivatali személyzete is aját alkalmazottaiból került ki. Az erdélyi vajdát helyettesítő alvajda, az országbíró ítélőmestere, bírságbehajtója, írnoka stb. mind az úr alkalmazottja volt. A XV. századtól kezdve a nagybirtokosnak a királyéhoz hasonló

udvartartása volt, udvarmesterrel, néha tanácsosokkal stb., így személyzete meglehetősen nagyszámú volt. A nagybirtokon szolgálatot teljesítő tisztviselők elvileg lehettek jobbágyok is, gyakorlatilag mégis legtöbbször nemesek voltak, még inkább azok voltak a nagyúr udvartartásának emberei, országos méltóságában alkalmazott tisztviselői, bandériumának tisztjei.

Az úrhoz fűződő viszony alapján familiárisnak nevezett alkalmazottak általában olyan nemesi családokból kerültek ki, akiknek birtoka a nagybirtok közelében (esetleg a nagybirtok egyes részei közé ékelten) feküdt, és akiknek megélhetését a birtok nem vagy csak szűkösen biztosította. Nem kell feltétlenül kisbirtokos nemesekre gondolnunk. Két okból a középbirtokos nemesség sem vonhatta ki magát a főurak szolgálatából. Egyrészt a magasabb tisztséget a vezetésben, a politikai életben és harcban gyakorlottabbakra kellett bízni. Elsősorban a várnagyokról, alispánokról, alvajdákról stb. van itt szó. A veszprémi püspök például Veszprém megye örökös ispánja volt (az örökös szó itt nem végtelent, hanem egyik püspökről a másikra öröklődőt jelent). Helyettese, alispánja a veszprémi vagy a sümegi várnagy volt, aki ilyen módon a vár védelmét, a hozzá tartozó uradalom vezetését és a megyei ügyeket is ellátta. Nem csoda, hogy ebben a tisztségben nem kisbirtokos nemest találunk, hanem az ugyancsak Veszprém megyében középbirtokos Fajszi Ányos család tagjait. A középbirtokos nemességet nemcsak a nagybirtok érdekei vonták bele a familiaritás keretébe, hanem saját érdekei is, hiszen a nagyúr szolgálata magasabb pozíciók felé nyitotta meg előttük az utat.

A felfogadott nemes a nagyúmak szabályos hűségesküt tett, ünnepélyes formában. Amikor 1470-ben két nemes testvér Leveldi Rauscher János és Pál - Szentgyörgyi gróf Zsigmond szolgálatába lépett, az óvári vár kápolnájában leendő ura alkalmazottainak és a pozsonyi káptalan két kiküldöttének jelenlétében „igaz eskü letételével” ígérte meg, hogy „Zsigmond gróf és testvérei ellen a jövőben soha sem szóval, sem tanáccsal, sem tettel nem lesznek, és nem lehetnek, hanem Zsigmond úr és testvérei hasznának és javának gondját viselik, és a károsodástól őket megvédik”. Az eskü letételének pillanatától kezdve már nem két nemes állt egymással szemben, hanem az úr (dominus) és familiárisa. Az úr gondoskodott familiárisának megfelelő ellátásáról, amennyiben pénzbeli járandóságot biztosított, vagy valamelyik jövedelmét engedte át, ugyanakkor az úr bíráskodhatott a familiáris felett. Az úr bíráskodása azonban csak a „hivatalból” keletkezett ügyekre terjedt ki, egyébként a familiáris más, pl. magánbirtokával kapcsolatban keletkezett ügyből kifolyólag változatlanul a királyi kúria bírái előtt pereskedhetett. Nem szenvedett csorbát nemes volta, „tisztessége és becsülete” sem, változatlanul nemes maradt.

Zárt terület, központjában erős várral, a hozzá tartozó mezővárosokban és falvakban dolgozó parasztok által termelt „penészes pénz” és „gyűjtött kincsek” valóban önbizalmat önthettek a nagybirtokosokba. Az uralkodó osztály rétegződésében a nagybirtoknak „madalom” volta volt a döntő, ez emelte magasan az osztály másik két rétege fölé a főurakat, ez segítette elő rendjük kialakulását és megerősödését. A vagyoni és ezzel együtt politikai és társadalmi téren egyformán

jelentkező rétegződés tényével a XV. század hivatalos és nem hivatalos embere is tisztában volt, nyomát megtalálhatjuk a királyi parancsokban csakúgy, mint címzések korabeli protokolljában, sőt bizonyos jogi megkülönböztetésben is.

A királyi parancsokat, mint az ország kormányzásának mindenre kiterjedő motorját, már a bevezetőben megismertük, most az ott elmondottakból azt szeretnénk felidézni, hogy az általános parancsok „valamennyi prelátushoz, báróhoz, előkelőhöz, (megyés-)ispánhoz, várnagyhoz és nemeshez” szóltak. Ha ebben a felsorolásban rétegződést keresünk, akkor elsősorban azt kell megállapítanunk, hogy - a főpapokat elhagyva - az első három fogalom (báró, előkelő és ispán) mögött egyetlen réteg húzódik meg, s ez ismét a főuraké, vagy - ahogy ezentúl nevezni fogjuk - az arisztokratáké. A bárók azokat az arisztokratákat jelentik, akik országos méltóságot viseltek, az előkelők pedig azokat, akik a királyi tanács tagjai voltak, de nem viseltek országos méltóságot. A megyés ispánok szintén az arisztokrácia soraiból kerültek ki, a parancsokban azonban nem ez az ismérvük játszotta a fontosabb szerepet, hanem kormányzati funkciójuk.

A második réteget, a középbirtokos nemeseket a felsorolásban a várnagy kifejezés jelöli, s ez kissé rejtélyesnek tűnhet. A magyarázatot mégsem nehéz megtalálni, ha visszaidézzük azt, amit fentebb a nagybirtok szervezetéről mondottunk, hogy ti. tényleges vezetőik a várnagyok, mégpedig annál inkább ők voltak, minél nagyobb volt a birtok. Hogy erre is példát mondjuk: az Újlaki családé volt a galgóci, temetvényi uradalom Nyitra megyében, a várpalotai Veszprém, a németújvári Vas és végül az újlaki Szerém megyében. Újlaki Miklós - akivel már a koronázáskor és követként meg a császár komájaként találkoztunk - az újlaki uradalmat tekintette legfontosabb birtokának (ott is temették el), a többi igazgatását várnagyaira kellett bízza. A galgóci, temetvényi, németújvári és palotai várnagy ennélfogva az uradalom tényleges vezetője volt, az uradalomban élő jobbágyok sorsa felett ő döntött „ura képében”. De Újlaki várnagyai csak magánalkalmazottak voltak. A veszprémi és nyitrai püspök egyben a megye örökös ispánja volt, és veszprémi, illetve nyitrai várnagya nemcsak a vámagyi teendőket látta el, hanem a megye alispáni tisztét is. A „várnagyok” kifejezésen tehát olyanokat kell értenünk, akik ugyan nem játszottak országos szerepet, de kisebb területen, egy-egy megyén belül voltak fontos pozícióban. Feladatuk és a vele együtt járó megbecsülés emelte ki őket a megyei nemesség soraiból.

A parancsok felsorolásának utolsó helyén a többi közép- és kisbirtokos nemest találjuk, akiket egyszerűen nemesnek titulált a királyi parancs formulája.

Az ismertetett rétegződés a címzésben is megnyilvánult. Ha a király megnevezett személyhez intézett parancsot, akkor a megszólításban ritkán szerepelt az „úr” szó; ezt inkább csak főpapoknak adták meg. A világiak közül a király volt az „ország természetes ura”, ezért leveleit általában „kedvelt hívének” vagy legfeljebb „kedves atyafiának” küldte. De a parancs külsején szereplő címzésben megadta azt, ami a címzettet a magyar jogszokás szerint megillette. Az országos méltóságot viselőknek (a bároknak) a „nagyságos” (magnificus), az előkelőknek a „vitézlő” (egregius), a töb-

bieknek mindössze a „nemes” (nobilis) cím járt. Amikor pl. Zsigmond király 1421-ben Rozgonyi Istvánt pozsonyi ispánná nevezte ki, az okmány címzése így szólt: „kedvelt hívünknek, a nemes és vitézló' Rozgonyi Istvánnak, néhai nagyságos Rozgonyi Simon országbíró fiának”. Az elhunyt apa úgy került bele a parancsba, hogy ebben az időben két Rozgonyi István volt, s megkülönböztetésként tüntették fel az apa nevét. És mert Rozgonyi Simon országbíró volt (országbíróként is halt meg), tehát országos méltóságot viselt, ezért a nagyságos címzés illette meg. Fia, a kinevezendő pozsonyi ispán nem viselt országos méltóságot, így neki csak a „nemes és vitézlő” címzés járt. A példaként idézett címzésben a mai ember számára legfeljebb az a különös, hogy nagyságos címét az országbíró holtában is megtartotta. Vegyük egyelőre tudomásul ezt a tényt, még lesz alkalmunk rá visszatérni.

A címzésben, megszólításban, politikai funkcióban és anyagi alapban megnyilvánuló rétegződést így szemléltethetjük:

Középkori megjelölés	Vagyoni csoport	Kormányzati funkció	Politikai funkció	Címzés
1. báró 1 2. előkelő J	nagybirtokos	méltóságviselő 1 kir. tanácstag J	főúr	nagyságos vitézlő
3. várnagy	közép- birtokos	megyei vezető	köznemes	nemes
4. nemes	kisbirtokos	—	köznemes	nemes

Amint látjuk, a középkori megjelölés négy sorra való bontást tett szükségessé, de a mai fogalmaink szerinti rétegződés mindössze hármas bontást igényel: 1. a nagybirtokos arisztokraták; 2. a megyék önkormányzatát és uradalmakat vezető középbirtokos nemesekét, és végül 3. a kisbirtokos nemesekét. Érdeklődésünk a továbbiakban a legfelső rétegnek, az arisztokráciának szól majd, előbb azonban egy látszólagos félreértést kell tisztáznunk.

A bevezetésben azt az állítást kockáztattuk meg, hogy magyar nemes és nemes között nem volt különbség, elvi egyenlőség uralkodott, a Werbőczi által megfogalmazott „egy és ugyanazon nemesség” elve - most viszont vagyoni, társadalmi, politikai és kormányzati szempontból egyaránt megnyilvánuló különbségekről beszélünk. Könnyű megoldás lenne az ellentmondást úgy feloldani, hogy az elvet csak Werbőczi találta ki, s az ő esetében is vágy szülte a gondolatot, az egyenlőség elve csupán kegyes csalás volt. Amilyen könnyű kiút lenne ez a feloldás, ugyanolyan félrevezető is. Az elv valóban érvényes volt, nem egy megnyilvánulásával fogunk az elkövetkezendő lapokon találkozni. Érvényessége azonban jól megfért a nemességen belüli rétegződéssel, főképp azért, mert a rendiség a XV. században még nem volt kiforrott, még kevésbé megmerevedett, hanem kialakulóban levő rendszer, amelyen belül minden réteg érdekeinek érvényesítéséért küzdött.

A főurak rendjének kialakulása és a rend érvényesüléséért folytatott harc már a XIII. században megkezdődött, természetesnek tűnik ezért, hogy a főurakat a XV. században már bizonyos előjogok illették meg, bár ezeknek nem sok nyoma maradt. Úgy tűnik, hogy leginkább a peres eljárás során tettek különbséget a bárók és a többi nemes között.

A középkorban, még a XV. században is, a per során az egyik bizonyító eljárás az eskü volt. A beperelt személynek meg kellett esküdnie arra, hogy az ellene emelt vádban foglalt cselekményt nem követte el, néha a felperes esküdött meg arra, hogy az alperes az általa felrótt cselekményt valóban elkövette, ilyenkor azt mondották, hogy az alperes „fejére esküszik”. Végül bizonyos esetekben - így birtokperekben vagy egy-egy birtok kiteijedése körül keletkezett perben - „a földre esküdtek”, ami mindig igen ünnepélyes formák között ment végbe. Az esküt tevőnek meg kellett oldania övét, le kellett vennie cipőjét, kalapját, és mezítláb a kérdéses földön állva, abból egy marékkai feje fölé emelve esküdött meg arra, hogy ez a föld kinek a birtoka volt. Az eskünek ez volt a legünnepélyesebb fajtája, a legsúlyosabb is - szó szerint fordítva a latin kifejezést -, „iszonyatos eskünek” (juramentum horribile) nevezték. A magyar olvasó ezt az eljárást Arany János gyönyörű balladájából *(A hamis tanú)* ismeri.

Az esküt - akármilyen esetről is volt szó - a fél nem egyedül tette le, hanem eskütársaival együtt, ami azt jelentette, hogy a vele együtt esküvők kezességet vállaltak az eskü helyességéért. Kártétel vagy kisebb vagyonjog kérdésében az esküt az értéknek megfelelően ítélték meg, és itt már a rendi társadalom szabályai érvényesültek. A főpap vagy a báró tíz márka (1 márka = 4 aranyforint) erejéig egyedül esküdhetett, nemes ugyanezt már csak egy márka erejéig tehette, a jobbágy pedig csak egy forintéig. A per tárgyának nagysága szerint kellett megfelelő számú eskütársról gondoskodni. Például 1432-ben Bodrog megye olyan ítéletet hozott, hogy Lévai Cseh Péter huszonötöd magával köteles esküt tenni úgy, hogy „ő maga tíz személy helyett tehet esküt”. Az indoklást egy 1360-i oklevélben találjuk meg, amikor az országbíró az akkori udvarmester esküjével kapcsolatban megjegyezte, hogy az „az ország szokása szerint tíz márkára terjedhet, bárói mivoltának méltósága miatt, amelyre ő királyi felsége emelte”. A bonyolult nyelvezet mögött a társadalmi ranglétra lényege az, hogy egy báró esküje tíz nemesével ért fel.

Más perbeli kérdésekben is különleges elbírálás alá estek a méltóságviselők. 1487-ben a nádori bíróság vezetője mondotta ki, hogy ha egy bárói családnak életkorra vagy rangra nézve idősebb tagja hal meg bármilyen birtokjogi per folyamán, akkor a fiatalabb testvéreknek egy évi perhalasztást kell engedélyezni. Az indoklás ugyan itt is hiányzik, de könnyen kitalálható: a nagy vagyon átadása, a hátramaradt iratok rendezése, az ügyek lebonyolítása sokkal hosszabb időt vett igénybe egy bárói család esetében, mint más nemesnél.

A kiemelkedő személynek járó megbecsülés kiterjedt a bárók családjára is. Feleségüknek magasabb hitbér járt. Ha valamilyen ügyben hiteleshelyet óhajtottak igénybe venni, akkor nem kellett személyesen elmenniök a káptalanhoz, hanem a káptalan

IV. A Sárkány-rend jelvénye.

A rend tagjai a köpenyükön viselték ezt a hímzett jelvényt, amely a sárkányt ábrázolja.
A hátán látható vörös kereszt a sárkány legyőzését jelképezi.

V. A Sárkány-rend ornátusának töredéke.

A Velencében készült kék bársonyon szabályosan elhelyezett arany láng-keresztek láthatók. A keresztek száraiban a rend jelmondata „o quqm misericors est deus, iustus et paciens” (milyen irgalmas az Isten, igazságos és türelmes). Nincs kizárva, hogy az omatus eredetileg Zsigmond király tulajdona volt. A középen elhelyezett „a.e.i.o.u.” és alatta az 1444 évszám későbbi hímzés.

küldött ki hozzájuk két kanonokot, ezeknek jelenlétében tette meg a „nagyságos báró” a maga bevallását.

A XV. század folyamán a fó'urak hatalma tovább nőtt, s ennek során újabb kiváltságokat szereztek. Az 1435. évi 5. törvénycikk kimondotta, hogy hadba vonulás esetén a bárók és a „nagyobb világi személyek” feleségük és családjuk mellett hadköteles nemest hagyhatnak hátra udvarbírónak „kúriájuk becsületének megőrzésére”. Negyed századdal később az 1459. évi 39. törvénycikkben az udvarbírón kívül már hátrahagyható várnagyról, étekfogóról, pohárnokról és sáfárról hallunk. A század folyamán a főurak különállása egyre jobban eltávolította az arisztokratákat a másik két rétegtől, a közép- és kisbirtokos nemességtől.

Talán feltűnt az olvasónak, hogy az egy és ugyanazon nemességről szólva és a kiváltságokból adódó végkövetkeztetésnél főurakat említettünk, a konkrét előjogok ismertetése során azonban következetesen bárókról beszéltünk, márpedig a korábbiakból világos, hogy a báró fogalma szűkebb, mint a főúré vagy arisztokratáé, mert a báró olyan arisztokrata volt, aki országos méltóságot viselt. Ha tehát valamilyen előjog megillette a bárót, akkor az még nem illette meg a főurat, aki nem töltött be országos méltóságot. Az ellentmondás azonban ezúttal is látszólagos. A középkori magyar alkotmány szerint a felsorolt előjogok valóban csak a bárókat illették meg, ilyen értelemben csak „bárói státusról” beszéltünk, és nem főúri státusról. De éppen Lévai Cseh Péter fentebb elmondott esete adja kezünkbe a kulcsot.

Amikor 1432-ben a Bodrog megyei bíróság kimondotta ítéletét, és részére azt a kedvezményt biztosította, amely - ahogyan 1360-ban az országbíró kifejtette - „bárói méltóságánál fogva” illette meg, ebben az időpontban Cseh Péter nem töltött be semmiféle országos méltóságot. Igaz, korábban lovászmester volt és macsói bán, de a báni megbízatása alól a király 1431-ben ismeretlen okból felmentette. Később erdélyi vajda lett belőle, de az adott időpontban nem számíthatott az ország „igazi bárói” közé, az eskü alkalmával adott kedvezmény tehát nem járt neki. Ha mégis megkapta - és nem ő volt az egyetlen, aki ilyenkor is megkapta -, akkor a bárói státussal járó kedvezményekre, sőt a bárói státusra is azt kell mondanunk, hogy életfogytiglani volt, és nem szorítkozott a hivatalviselés szorosan vett időtartamára.

A bárókat megillető „nagyságos” címről is azt kell mondanunk, amit a bárói státusról. Nemcsak Rozgonyi Simon tartotta meg halálában is a nagyságos címet (mert ezt még indokolná, hogy országbíróként halt meg), hanem minden méltóságviselő, akkor is, ha méltóságát túlélte. Ezt látva, el kell fogadnunk a tételt, hogy „az országos méltóság egyszer és mindenkorra, élethossziglan emelte ki” a bárót a nemességből.

Összefoglalva: aki egyszer valamilyen méltóságra kinevezést kapott, az életfogytiglan kapta meg a bárói „címet és státust”, függetlenül attól, hogy a kérdéses országos méltóságot mennyi ideig viselte. Azt sajnos nem tudjuk megmondani, hogy ez csak gyakorlatilag volt-e így vagy elvileg is, mert Werbőczit megelőzőleg senki sem próbálta meg a magyar alkotmányt írásba foglalni, így híjával vagyunk a megfelelő forrásnak.

A státus és cím élethossziglani megtartása megoldja a nemesi egyenlőség elve és az uralkodó osztály társadalmi rétegződése közötti ellentmondást is. A magyar alkotmány - úgy tűnik - elvileg a bárókat csak méltóságviselésük tartamára emelte ki a nemesek közül, gyakorlatilag azonban egész életükre. S mivel a bárók általában az arisztokráciából kerültek ki, gyakorlatilag az arisztokraták a bárókat megillető előjogok birtokába jutottak, és azzal éltek. Ha pedig ezt nem lehetett elismertetni, akkor olyan fordulatot alkalmaztak, mint az 1435. évi 5. törvénycikk, amelyben a bárókon kívül „más nagyobb világi személyeket” is részesítettek az előjogok élvezetében.

Fejedelemséget kitevő birtokok, társadalmi megbecsülés és különös előjogok az arisztokratákat a társadalmi ranglétra élére helyezték.

Helyzetüknek szükségképpen kifejezésre kellett jutnia nemcsak politikai magatartásukban, hanem társadalmi tudatukban és életformájukban is. Az utóbbi téren a magyar kutató meglehetősen nehéz helyzetben van, mert töredékes anyagunkban viszonylag kevés levél maradt fenn; a főúri családok nem vezettek olyan krónikákat, mint a nyugat-európaiak, ezért források után kutatva, bizony elég messze kell elmennie, egészen Rómáig, a vatikáni levéltárig, és Bécsig, az egyetem anyakönyvéig. Már többször elmondottuk, hogy a Szentszék különböző ügyekben egyedül volt illetékes, így a főpapi kinevezésekben és különféle kiváltságok engedélyezésében. Az ilyen ügyekben a pápai udvarhoz írásbeli kérvényt, úgynevezett *supplicatiót* kellett benyújtani. „Minden kérésnek - íija ennek az anyagnak legkiválóbb magyar ismerője - megvolt a maga szigorú formulája. A beérkezett kéréseket, akár szóbeliek, akár írásbeliek [voltak], a pápai szék mellett működő procuratorok (ügyvivők) a formuláskönyvek alapján átformálták”. A kérvények nyers adatait a kérvényezőnek kellett szolgáltatnia, s bármilyen szigorú volt is a szentszéki írásbeliség rendje, néha „találunk olyan magyar vonatkozású supplicatiót, melyekről kimutatható, hogy az illető kérvényezők saját fogalmazványai”. Akár beletörték a kérvényező által adott adatokat a pápai udvar formuláiba, akár megtartották a kérvényező saját fogalmazványát, a kérvényező megnevezése mindenképpen szükséges volt. Iktassunk ide egy ilyen kérést:

„A nemes Pálóci Máté, Diósgyőr grófja és a magyar és római király tanácsosa [kéri], hogy az egri egyházmegyében fekvő, ősei által Szent Péter tiszteletére alapított pálóci plébániát látogatók búcsúban részesüljenek.”

A bemutatott kérvényben Pálóci Máté egyszerűen csak nemesnek nevezte magát, és csak tisztségét tüntette fel, illetve azt mondta el, hogy Zsigmond király tanácsosai közül való. Pálóci ebben az időben még nem volt báró, csak az előkelők csoportjának tagja. De a tényleges bárók, sőt leszármazottaik büszkén hivatkoztak társadalmi státusukra. Mi sem természetesebb tehát, mint hogy „nemes Rozgonyi István báró az egri egyházmegyéből, és felesége, a nemes bárónő”, vagy a „bárók nemzetségéből eredő nemes” Kusalyi Jakcs fiai nyújtanak be kérvényt a pápának. Pálóci önmagát még nem nevezte bárónak, de amikor az egri káptalan egy kérvényében panaszt

emelt ellene, akkor őt is, testvérével, Pálóci György (akkor még) erdélyi püspökkel és Imrével együtt egri egyházmegyei bároknak titulálta. Felsőlendvai Szécsi Miklósnak János nevű klerikus fia büszkén állította magáról, hogy mindkét ágon bárói nemzetségből származik. Rajta már csak Szekcsői Herceg Rafael tett túl, aki, családja magyar ragadványnevét lefordítva, „hercegi nemzetségből" származó papként kérte kalocsai érseki kinevezését. Hozzá képest Garai László, a harminc éven át ténylegesen uralkodó Garai Miklós nádor fia kifejezetten szerény volt, mert egyszerűen csak Magyarországon élő bárónak és macsói bánnak címezte önmagát.

Amint mondottuk, a személyi adatokat a kérvényezőknek maguknak kellett szolgáltatniok, így kétség nem férhet ahhoz, hogy a szóban forgó személyek maguk nevezték magukat bárói nemzetségből származóknak vagy nemes bároknak, azaz főnemeseknek. S ha Szekcsői Herceg Rafaelnek az a bemondása vagy kérvényében foglalt adata, hogy ő „hercegi nemzetségből" ered, túlzott szerénytelenséggel helyezte is magát a nagy nyugati hercegi családokkal egy színvonalra, a lényeg az volt, hogy családját az ország társadalmi hierarchiájának csúcsára helyezte. Ez a hely Szekcsői Herceg Rafaelt nem érdemei, nem tanulmányai alapján illette meg, hanem származása alapján, ennek alapján illette meg őt a kalocsai érseki szék is, mégpedig úgy, hogy előtte boszniai püspök volt, és semmiféle püspöknél alacsonyabb javadalmat nem töltött be.

Ezen a ponton Szekcsői Rafael a magyar jogrendszerrel is ellentétbe jutott, mert a magyar jog bárói státust ismert ugyan, de bárói származást nem, hiszen az egyrészt ellentétben állt volna az „egy és ugyanazon nemesség" elvével; másrészt a bárók fiait - amint azt Rozgonyi István kinevezési okmánya bizonyította - elvileg nem tekintették bároknak.

Az előkelő származás tudata nemcsak a pápai kérvényekben nyilvánult meg, hanem a bécsi egyetem anyakönyveiben is. 1424-ben Szécsi Dénes (a későbbi esztergomi érsek), öccsével, Tamással együtt „Lendva hercege"-ként iratkozott be az egyetemre. Ennek a címnek használata az ő esetében és Herceg Rafael esetében is azért feltűnő, mert a „herceg" cím, mint a feudális ranglétra legfelsőbb foka, Magyarországon ismeretlen volt a hivatalos iratokban. Ezt a címet csak királyi vérből származó hercegek használták a XV. század vége előtt. Még ismeretlenebb volt olyan formában, hogy „Lendva hercege". A felsőlendvai uradalom ugyan óriási kiterjedésű volt, de azért elfért Zala megye határain belül; nem volt tartomány, csak uradalom. Magyarul azonban a hercegi dm - amint Szekcsői Rafael családi ragadványneve bizonyítja - ismert volt, és a Szécsiek közül is kettő élt vele, az egyik Szécsi Dénes nagybátyja volt. Szécsit nyilván az vezette, hogy - saját felfogása szerint - ha az ő családja német területen élt volna, így nevezték volna. Ez az „értelemszerű fordítás" nem volt veszélytelen. Olyan benyomást kelt, mintha mindenki valamivel magasabb címet akart volna külföldön használni, mint ami itthon járt neki. Berzeviczy György apjának bárói voltát hangsúlyozta, és a magyar tárnokmester fiaként jelent meg Bécsben az egyetemen. Hozzá kell tennünk, hogy a dm használata nem volt üres formaság, mert az ilyen előkelő hallgatók a szokásos 4 garasos beiratkozási díj helyett 1-2 aranyforintot,

tehát majdnem húszszorosát fizették. Ennek ellenére még a feltörekvő családok sem akartak lemaradni. Dengelegi Pongrác László a beiratkozáskor elhalt apját erdélyi vajdának tette meg, holott csak alvajda volt.

A bécsi egyetem anyakönyveiben megnyilatkozik a kíséret nagyságának, mint a feudális társadalmi státus fokmérőjének fontossága is. Ernuszt Zsigmond (a későbbi kincstartó és pécsi püspök) 1469-ben ugyan szerény nemesként jelent meg Bécsben, de egy másik nemessel és két polgári egyénnel együtt; nyilván ő fizette ki mind a négyük beiratkozási díját, a 3 aranyforintot. Még élesebben világítja meg ezt a jelenséget Zámbó Miklós esete, aki 1454-ben famulusával együtt iratkozott be.

A család tekintélye és a származás rejtetten a magyar forrásokban is fellelhető, mégpedig a címerhasználatban. A magyar heraldika a XV. század elején a nyugat-európaihoz képest nagyon fejletlen volt. Egy sor olyan kétségtelenül nemes családot ismerünk, amelynek tagjai gyűrűs pecsétjükön nem a családi címert viselték, hanem valamilyen növényi vagy állati motívumot, esetleg egy antik gemmát használtak. Amikor 1415-ben Zsigmond király nagy magyar kísérettel vonult fel Konstanzban, a kíséretben levő nemesek, látva a fejlett nyugati címerhasználatot, egyre-másra kértek és kaptak a királytól címert. A sürgősség meg is látszik, a címerek egy része gyenge minőségű vidéki címerfestők műhelyéből került ki, és nem sokat törődött a nyugati heraldika kínos pontosságra törekvő szabályaival. De ez csak az érem egyik oldala. A másik oldalon ugyanis azt látjuk, hogy a nagy nemzetségeknek már a XIII. században megvolt a maguk címere, amelyet használtak is. Ezek a nemzetségek részben a honfoglaló magyar nemzetségekből származtak, címerükön éppen ezért a régi totem valamilyen keresztény formába öntött változata szerepelt. A nemzetségek másik része bevándorolt lovagok utóda volt, ezek magukkal hozták címerüket is. A XIII. században és a XIV. század elején a nagy nemzetségek országos méltóságot viselő tagjai a királyi címerből kölcsönöztek egy motívumot, vagy valamilyen más szimbolikus jelet használtak. Az Ákos nemzetség ősi jelvénye a hal volt. A nemzetség korai tisztségviselői azonban nem ezt a jelvényt vésették pecsétjükre, hanem egy hatalmi jelvényt, éspedig a pátriárka (kettős) keresztet. A kettős kereszt egyébként nemcsak a Bebek ág jelvénye volt, amelynek tagjai többször töltöttek be országos méltóságot, hanem az ugyancsak Ákos nemzetségből származó, de a felvidéki Bebekektől meglehetősen messze, a Tiszaháton élő Álmosdi Csire családé is. A XIV. század derekán, a francia származású Anjouk hatására aztán újra a nemzetség jelvényének növekedett meg a szerepe. A Bebekek címerén is újra megjelent a hal, sőt Bebek János tárnokmester 1411. évi pecsétjén már csak ez az ősi jelvény szerepelt. A nemzetségi jelvény és a királytól kölcsönzött hatalmi jel összekapcsolásának groteszk példája Kanizsai István zágrábi püspök pecsétje 1363-ból. A püspök egyben Szlavónia kormányzója volt, és az Osl nemzetségből származott. Pecsétjén - a XIV. század derekán kibontakozott hatás jeleként - az Osl nemzetség sisakdísze szerepel. A királytól kapott hatalmának szemléltetésére efölé helyezte az Anjouk strucctollas sisakdíszét, aminek eredményeként a pecséten most már két sisakdísz volt egymás felett, saját nemzetségéé és a királyé.

Az oklevelekre függesztett vagy az oklevelekre nyomott pecsétek különösen alkalmasak voltak a család tekintélyének kifejezésére azzal, hogy a családi címer volt rajtuk látható. A méltóságviselők - akár a nádor, valamelyik bíró vagy az udvarmester - nem rendelkeztek „hivatali” pecséttel. Nem beszélhetünk a magyar nádor vagy udvarmester pecsétjéről, mert ilyen nem volt, hanem csak Hédervári Lőrinc nádor vagy Tamási László udvarmester pecsétjéről. Az egymást követő tisztviselőknek külön pecsétjük volt, így például Garai Miklós nádor a saját családi címerét, tehát a szájában aranyalmát tartó kígyót, Hédervári Lőrinc ugyancsak a saját családi címerét, a háromszor függőlegesen vágott pajzsot tüntette fel pecsétjén. Ennek az volt a következménye, hogy Garai Miklós nádor és fia, Garai László macsói bán pecsétje, vagy Hédervári Lőrinc nádor és fia, Imre macsói bán pecsétje közelebb álltak egymáshoz, mint a két egymásra következő nádornak (Garai Miklósnak és Hédervári Lőrincnek) a pecsétje, holott mindketten ugyanazt a tisztséget töltötték be. Azt, amit a pecséttulajdonosok ki akartak fejezni, így fogalmazhatjuk meg: nem az volt a fontos, hogy Magyarország nádora ki volt, hanem az, hogy a Garai, Hédervári stb. család tagja volt Magyarország nádora. Azt, hogy itt megint nem a XX. századi történészek valamiféle kiagyalt elméletével van dolgunk, Bebek Imre országbíró egyik oklevele bizonyítja. Az újonnan kinevezett országbíró egy pert halasztott el 1386-ban, de az oklevelet nem saját pecsétjével látta el, hanem „mivel a tisztségünknek megfelelő pecsét még nem készült el - mondja a szöveg -, szeretett apánk, Bebek György királynéi tárnokmester pecsétjével” zárta le. Az eljárás a képtelenség határát súrolja, mert az apa, Bebek György királynéi tárnokmester volt, tehát egy az országbíróénál sokkal alacsonyabb méltóság viselője. Egyetlen bíróság nem fogadta volna el ezt az oklevelet, ha a szövegben nem állt volna benne az idegen pecsét indoklása. Egy másik példa még azt is bizonyítja, hogy más megoldás is lehetséges volt. Amikor Rozgonyi Simon országbíró meghalt, akkor utódának kinevezéséig a Zsigmond király nevében eljáró szervek (az országbíró kancelláriája, kápolnaispán stb.) Rozgonyi pecsétjét használták, de abba megkülönböztetés végett valamiféle jeleket vésettek bele. Ha tehát Bebek Imre nem ezt a megoldást választotta, hanem apjának egy, az országbírói méltósággal semmiféle összefüggésben nem levő pecsétjét használta, akkor ennek az volt az indoka, hogy apja pecsétjén is a Bebek család címere volt látható.

A címer nemcsak az okleveleken függő vagy azokra nyomott pecséteket díszítette. Címer ékesítette a főúr által emelt épületet vagy épületrészt, bandériumának zászlaját, az általa rendelt ékszereket és drágaságokat. Szinte felesleges mondani, hogy megtaláljuk a címert a sírkövön is. Ha a királynak halálában is járt a korona, akkor a nagyúmak halálában is járt a családi címer.

A pápai kérvényeket ismertetve, említettük Szécsi Jánost, aki azt állította magáról, hogy mindkét ágon bárói nemzetségből származik. Ezt ki lehetett fejezni címerrel is. A Tomaj nemzetségből eredő Losonci Albert és a Kacsics nembeli Szécsényi Hedvig fia, Losonci László megosztotta címerpajzsát, és az egyik oldalon a Tomaj nemzetség griffjét, a másikon a Kacsics nemzetség pólyáját tüntette fel.

Az apa és anya címerének egyesítése már nemcsak előkelőséget, bárói nemzetségből

való származást fejezett ki, hanem összetartozást is. A címer erre is jó volt. Csapi András, a Sárkány-rend tagja 1418-ban Zsigmond királytól Konstanzban címert kapott. A címeradomány kiemeli Csapi egyéni érdemeit, melyeket királyi szolgálatban szerzett, de kiterjeszti a címeradományt „atyafiaira és vér szerinti rokonaira”. A rokonság meglepően nagy; nemcsak a Csapi család más ágai szerepelnek közte, mint amelyikből András származott, hanem a Gálszécsiek, Sztriceiek, Szerdahelyiek, Ágócsiak és Sóvári Sóosok. Az adomány csak úgy érthető meg, ha tudjuk, hogy mindegyik itt felsorolt család a Baksa nemzetségből származott, tehát valóban vérségi kötelék fűzte őket egybe. A nemzetségi összetartozás 1418-ban már névben (Baksa nemzetség) nem jutott kifejezésre, mindegyik család más és más nevet viselt, de a címeradomány kibővítésével mégis kifejezésre jutott, hogy egy törzsből származtak.

A címer használatával főuraink ugyanazt fejezték ki, mint amikor a pápai udvarhoz intézett kérvényekben bárói nemzetségből származóknak jelentették ki magukat. És mégis, itt is érvényesült az „egy és ugyanazon” nemesség elve a magyar gyakorlatban. Külföldön, a fejlett heraldikával rendelkező országokban a címerek nemcsak viselőjük pontos származását, sőt a család ősi vagy kevésbé ősi voltát fejezték ki, hanem arany koronával vagy sisakkal a főnemességhez való tartozásukat is. Magyarországon ilyennel nem találkozunk. Szekcsői Herceg Rafael címerét ugyanúgy nem díszítette a hercegnek járó korona, mint Szécsiekét vagy bármely köznemesét.

A címeres lobogó igazította el a harcost a csatában is, és itt ismét visszaérkeztünk a tényleges hatalmat és gazdagságot kifejező kísérethez, és annak intézményesített formájához, a bandériumhoz. Amint már mondtuk, a főuraknak az a kötelezettsége, hogy a királlyal együtt vonuljanak hadba, igen régi volt. Az érintett nagyurak mindig is igyekeztek minél nagyobb létszámú és minél jobban felfegyverzett kísérettel megjelenni. Már a XIII. században sokszor hallunk arról, hogy ez vagy az a főúr valamelyik csatában csapatának jelentős részét elvesztette, és a feudális gondolkodáshoz az is hozzá tartozik, hogy ezt a főúr javára könyvelte el a király. Az Anjouk alatt azután a főúri kíséret a bandérium intézményesített formáját nyerte el, így találkozunk vele a XV. században is. 1432-1433 fordulóján, majd Zsigmond király halála után állítottak össze egy lajstromot, amely néhány báró esetében meghatározta a kiállítandó lovascsapat nagyságát. A dalmát-horvát bánnak ugyanúgy bandériummal kellett felvonulnia, mint személy szerint Lévai Cseh Péternek, a Garaiaknak vagy a püspököknek. A világi méltóságviselők közül az erdélyi vajda ugyanúgy két bandériumot állított ki, mint az esztergomi érsek. S ezeknek a bandériumoknak a létszáma nem volt kicsi. Maróti János bán ezer, a macsói bán négyszáz lovast vezetett, még Cseh Péternek is száz lovast kellett kiállítania birtokai után. Az olvasóban joggal támadhat fel a kétely: vajon valóban kiállították-e ezt a fegyveres erőt, s kételye annál jogosultabb, mert az 1432-1433. évi jegyzék egy törvény melléklete, a törvények pedig általában követelményeket fejeznek ki és nem tényeket. Még alátámasztja a kételyt, hogy például Zsigmond király 1399-ben egy Pásztói János volt országbíróhoz intézett levelében arról panaszkodik, hogy korábbi hadba hívó parancsának a főurak nem, illetve csak késve tettek eleget. A felsorolt adatok ellenére úgy tűnik, hogy ez

kivételes eset lehetett. Két számszerű adatunk azt bizonyítja, hogy a követelményeket valóban teljesítették. Marcali Imre 140 lándzsást állított ki, s ezek kiállításának költsége 2800 aranyforint volt. Fennmaradt egy másik jegyzék is, amely egy várható lengyel támadás elleni tényleges hadba vonulás *költségeit sorolja fel. A kiállított* fegyveresek száma azonban olyan alacsony, hogy fel kell tételeznünk: itt csak azokról van szó, akiket a főurak a bandériumon kívül és a király költségére állítottak ki, tehát - mai szóval élve - tartalékokról. A főurak közül a jegyzékben a Felvidéken birtokos pohárnok- és tárnokmester *és egy* sor kisebb *birtokos*, *például* a már *említett Berzeviczy Péter* (későbbi tárnokmester) is szerepel. Az *esztergomi érsekség és* az egri *püspökség XV.* század végi számadáskönyvei is azt bizonyítják, hogy a bandériumokat ténylegesen kiállították. Hogy a nagyuraknak milyen nagy fegyveres csapatok álltak mindenkor rendelkezésre, azt a legszebben az példázza, hogy a békés konstanzi zsinaton Ozorai Pipó százhatvan, Garai Miklós nádor, „Magyarország nagy grófja” pedig háromszáz lovassal jelent meg. A számok mindig csak a tényleges „lándzsák”, tehát a harcosok számát jelentik, s meg kell ismételnünk azt, amit már a főpapokkal kapcsolatban elmondottunk, hogy tudniillik a tényleges létszám mindig sokkal magasabb volt, mert a bandérium tisztjei nemesek voltak, akik szintén nem indultak el szolgák nélkül; a csatlósok, kürtösök és más „nem kombattáns” személyek nagymértékben növelték a csapatok létszámát.

A bandérium élén a báró maga állt, s itt ugyanúgy nem térhetett ki kötelezettsége elől, mint a király. Zsigmond említett levelében azt írta Pásztói Jánosnak, hogy csapatát és az élelmiszert szállító kocsikat hátrahagyva, jöjjön Váradra, csapatának hagyja meg, hogy kövesse őt, „mert az emberek sohasem fognak megmozdulni, ha nem látják előbb a bárókat előremenni”. A személyes példamutatás elengedhetetlen volt, és itt is elmondhatjuk, hogy a bárók nem „csukaszürkében” vonultak hadba, hanem olyan díszesen, hogy messziről megismerhetők voltak. A magyar történelemnek egy eléggé ismert részlete is bizonyítja ezt. Amikor Hunyadi János 1442-ben Mezid bég török seregétől Erdélyben Marosszentimrénél vereséget szenvedeti, újra összeszedte csapatát, és új csatát kezdeményezett. Hunyadi ekkor már híres hadvezér volt, s az újabb csatánál a török elsősorban őt szerette volna elfogni vagy megölni. Ezt a szándékát a magyar seregben is ismerték, és Hunyadi egyik familiárisa, Kamonyai Simon öltötte magára Hunyadi páncélját. A harcban Mezid bég emberei mindent megtettek, hogy Hunyadit elfogják, de helyette Kamonyai Simon esett el. Ez az eset világosan mutatja, hogy a hadvezért, sőt bizonyos, már ismertebb vezért mindig messziről meg lehetett ismerni címeréről, páncéljáról és lószerszámáról. A többi báró nem volt ilyen híres hadvezér, de a seregnek ugyanolyan kiemelkedő ruházatú és felszerelésű tagja volt, mint Hunyadi.

A bandériumnak harcra késznek, a kíséretnek pompásnak kellett lennie, s az utóbbiban - legalábbis nálunk Magyarországon - a fennmaradt levelek tanulsága szerint a ló játszotta a legfontosabb szerepet. Az ok érthető, és nem függ össze sem az arisztokráciával, sem a fényűzéssel. A ló kényes jószág, és nem kis teljesítményt vártak tőle, amikor például - harc nélkül - Zsigmond királyt kellett fél Itálián végigkísérni

a római császárkoronázásra. Ezen az úton Várdai Miklós és Bethlen Gergely egyformán arra panaszkodtak, hogy lovaik elpusztultak. Bethlen egyenesen azt panaszolta, hogy „immár majdhogy gyalog maradtam”, ami bizonyára szégyen lehetett egy olyan úr számára, aki ezen az úton, Rómában a pápához mint „erdélyi egyházmegyei nemes báró és lovag” nyújtott be kérvényt. A ló - gondoljunk csak népmeséink táltos paripáira - óriási fényűzésre adott alkalmat. A század második felében mintha ez a fényűzés még növekedett volna. Emlékezzünk csak Eschenloer leírására, amiben a lovak újra meg újra a király gazdagságának, hatalmának - és nem utolsósorban - jóízlésének „hordozói”. Ne higgyük, hogy ez csak Beatrix esküvőjén volt így. Az 1487-ben útnak indított követség kísérete háromszáz lovasból állt, s ahogy Bonfini írja: „háromszáz szép, egyszínű és egyforma nagyságú” lóból. Janus Pannonius 1464. évi római követségén még az olasz polgár is észrevette, hogy „rég járt ennél érdemesebb küldöttség Olaszországban. Több lóval és nagyobb pompával pedig éppen nem. A lovasok kitűnően megülték lovaikat, a szolgák jó rendben haladtak.” Nemcsak Mátyás igyekezett kocsijába egyforma lovakat fogatni, nemesfémmel kivert díszes szerszámokat rájuk adni. 1489-ben a néni túlságosan gazdag Várdai testvérek is azt kérték: küldjék utánuk ezüstözött lószerszámukat. Mátyásnak a francia királyhoz küldött követsége is ajándékba különlegesen szép lószerszámot vitt (egyebek között).

A kíséret és az úr, a nemes és a báró közötti különbség - alig is képzelhető el másként - az öltözködésben is megnyilvánult. A későbbi királyi számadáskönyvek tanúsága szerint a bárókat arany- és ezüstszállal átszőtt olasz selyembe és brokátba öltöztették, a nemeseknek csak veronai posztó járt. De ha anyagban élesen meg is nyilvánult a különbség, a színeknek megint nem volt Magyarországon olyan határozott jelentősége, mint a kidolgozott etikettel rendelkező nyugati udvarokban, elsősorban a burgundiban.

Ha a címerhasználatban, a kíséret nagyságában és fényében meg az öltözködésben éles különbség nyilvánult meg az arisztokrácia és nemesség között, akkor ez a különbség még élesebbé vált - mai kifejezéssel élve - a lakásviszonyokban. A báró lakása a vár, amelyről már a bevezetésben elmondottuk, hogy a feudális társadalmi rend egyik települési formája volt, akár nehezen megközelíthető hegyen, akár mocsárban állt. Külső megjelenési formája szerint a várak között két típus volt a legelterjedtebb a XV. században. Az egyikben (példánk Kisnána) az „öregtorony” volt az uralkodó motívum. Kerek vagy szögletes alaprajza volt az ilyen toronynak, több emelete, a bejárata legtöbbször az első emeletről nyílt, egy gyorsan elrontható falépcsőre, mert hadászatilag ez volt az utolsó menedék és a legjobban védhető pont, mint ilyen a vár urának és családjának lakóhelye, felhalmozott kincsnek őrzőhelye. Az öregtomyot az épületek sora, néha az épületek zárt koszorúja vette körül. A lakóhelyiségeken kívül ez az épületkomplexum három, minden szempontból fontos egységet tartalmazott : a kápolnát, a „palotát” és a börtönt. Az épületsort fal vette körül, a bejáró kaput külön torony védte. A másik típus (példánk Várpalota) zárt négyszöget alkotó épületsorból állt, mind a négy sarkán egy-egy toronnyal, de funkcionálisan ugyanazokat a helyiségeket találjuk meg benne is. Építészetileg a vár folytonosan átalakuló-

13. Várpalota rekonstruált képe
(Kadnai Lóránd építész rajza)

bán volt a XV. század folyamán. A várak ebben a korban még főként erődítmények, a velük szemben támasztott legfőbb követelmény nem a fényűzés - bár nem egyszer igen szép építészeti megoldásokat találunk bennük, mint amilyen a siklósi vár kápolnája -, hanem a biztonság. Igaz, a XV. században a biztonság volt a legnagyobb luxus.

A főúr társadalmi helyzete, sőt társadalmi tudata sem a külső pompában, hanem az épületek és helyiségek funkciójában nyilvánult meg. A toronyból írja a nagyúr a leveleit és utasításait, háború esetén megbízható embereinek őrizete alatt itt helyezi el családját, itt folytatja bizalmas tárgyalásait, itt biztosít helyet leendő özvegyének is. A hasonló állású főúr vagy a király fogadása, a tiszteletére adott lakoma, a nagy családi ünnepségek (pl. esküvő) színhelye a palotának nevezett nagy helyiség (tőlünk nyugatra ezt lovagteremnek hívták).

A vár kápolnájának ugyanolyan funkciója van, mint a királyénak. Magánkápolnát csak megfelelő püspöki engedéllyel lehetett építtetni, felszerelése pedig meg kellett hogy feleljen az egyházi követelményeknek, és nem kis anyagi áldozattal járt. A kápolnához káplán is tartozott, aki többnyire a főúmak és családjának külön gyóntatója volt. Ezzel a báró tulajdonképpen ugyanúgy kivonta magát a plébániához való kötelezettsége alól, mint a király. Mindeddig azonban a kápolna még főképpen anyagi kérdés, gazdag polgárok is megengedhették maguknak - és meg is engedték maguknak -, hogy valamelyik plébániatemplomban alapítsanak magánkápolnát. A különbség a főúri vár kápolnája és egy polgár kápolnája között abban az egyházi kiváltságban található, hogy a kápolnában egyházi átok idején is szabad misét hallgatni. Ha a győri püspök Győr megyét egyházi tilalom alá vetette, akkor a Héderváryak saját, Hédervár várában levő kápolnájukban továbbra is hallgathattak misét, míg a falu temploma zárva maradt. Amikor Zsigmond király 1433-ban kíséretével Rómában járt, a környezetében levő 11 báróból 8 kért ilyen egyházi kiváltságot. Mellékesen a kápolnában ugyanúgy igyekeztek szent ereklyéket felhalmozni, mint a király. A Döbrentei Himfi család tagjai a XIV. században a bolgár bánok voltak. Valahonnan onnan hozhatták azt a Szent Vazul ereklyét, amelyet a XV. században kénytelenek voltak a veszprémi püspöknek elzálogosítani, s ez az ereklye vezethette be a családba a Magyarországon egyébként ismeretlen Vazul keresztnevet (magyar formájában Básius).

A föld alatti helyiségek funkciója kettős: itt halmozzák fel mindazt, amit a jobbágyok természetbeni járadékként kénytelenek hozni, bort, gabonát, sózott és füstölt húst, sajtot és a középkor egyetlen édesítőszerét, a mézet. És ha fentebb azt mondottuk, hogy a főúr az uradalom határán belül az élet és halál ura, akkor ez a jellemző kegyetlen következetességgel igaz a várban és a vár előtt, a föld alatt és a föld fölött. Bent a várban, a föld alatt nyirkos, ablaktalan, ormótlan ráccsal elzárható börtön vár mindenkit, aki a fennálló társadalmi rend ellen súlyosan vétett, de azt a másik főurat is, aki a várúr hatalmát megpróbálta kikezdeni. A váron kívül, valahol a bevezető út mentén állt a pallosjog jelvénye, az akasztófa vagy a kőoszlopon elhelyezett kerék, esetleg még a kerékagyba bedugott bárddal megtoldva, hatásos figyelmezte-

tésül, hogy a vár urának „kiváltsága” a bűnösöket lefejeztetni, kerékbe töretni vagy felakasztatni. S ha valaki mindezek mellett vakon menne el, akkor az 1435. évi törvényből kell rájönnie, hogy az ilyen vár egyben a fó'úr udvara, amelyet latinul *curiá*nak neveztek, mint néhány századdal korábban a király udvarát, amelynek gondnokát magyarul udvarbírónak nevezték, s ez a kifejezés igazán nem áll távol a királyi udvarmester elnevezéstől. Mindezeken túl azt is elmondta a törvény, hogy az udvarbírót nem annyira a családtagok megvédésére kell hátrahagyni háború esetén, hanem „udvaruk tisztességének megőrzésére”. A tisztességhez kápolna és börtön, palota és kaputorony egyformán hozzá tartozott.

A kápolna jellemzésénél már az arisztokrácia és az egyház, pontosabban az arisztokrácia és a vallás kérdését érintjük, s a pápai udvarhoz benyújtott kérvények és más források fényt vetnek erre az ellentmondással terhes viszonyra. A politikai élet forgatagában, a háborúban aligha lehetett eleget tenni azoknak az erkölcsi követelményeknek, amelyeket az egyház hirdetett. Az arisztokraták nem is tartották be azokat. Ha királyi parancsra el kellett fogni egy püspököt, vagy e> kellett foglalni az egyház birtokait (mint ahogyan Tallóci Máté tette a zágrábi püspökségével), akkor megtették. Ha hirtelen felindulásukban igazságtalanul ítéltek halálra valakit, ha megöltek valakit, ezen már nem segíthettek. Ha veszedelemben vagy pillanatnyi elkeseredésükben Istennek tetsző cselekedetre tettek fogadalmat, nem tartották be - vagy nem is tarthatták be azt sokszor. De - és ez talán meglepően hangzik - mindig igyekeztek cselekedeteiket formálisan jóvátenni, az egyháztól bűneikre felmentést kérni, így kértek felmentést a Cilleiek János érsek elfogásáért és fogva tartásáért. Még Hunyadi János is felmentést kért a Brankovics Györgynek tett esküje alól a pápától, holott nyilvánvaló, hogy a szerb fejedelem a rigómezei vereség okozta kényszerhelyzetet aknázta ki feltételeinek megfogalmazásakor. A török elleni harc különben is sok ilyen felmentés indítóoka volt. A török ellen induló két Rozgonyi testvér ezen a címen kapott felhatalmazást „teljes bűnbocsánatra”, de még Tallóci Frank is felmentést kapott a kiközösítés alól. Talán mindennél meglepőbb Kompolti János udvarmester eljárása. Az egri püspökkel keveredett perbe bizonyos tizedek miatt, amelyeket nem volt hajlandó megadni. De - írta később a Várdaiaknak egy levelében - „belátva, hogy az egri *egyház* jogait *lelki üdvünk veszedelme nélkül nem kerülhetjük meg*”, mégis a tizedfizetés mellett döntött.

A bűnbocsánat elnyerésének egyik formája a zarándoklat volt. Stibor vajda emberölés bűnét akarta levezekelni azzal, hogy a messzi spanyol földön fekvő Compostellába zarándokolt Szent Jakab apostol sírjához. Még bonyolultabb ügy volt Tari Lőrincnek - a királyi menlevél szerint -, „királyságunk régi báróinak nemes véréből származott, gyermekkorától kezdve a királyi udvarban nevelt és ismert asztalnokmestemek” zarándoklata Szent Patrik purgatóriumába, Írországba. Legfontosabb indoka az volt, hogy a purgatórium meglátogatása eloszlatja azokat a kételyeket, amelyeket a katolikus hittel és a lélek létezésével kapcsolatban táplált. A purgatóriumhoz érkezve a szomszédos monostorban öt napig böjtölt és imádkozott, aztán az apát beszentelte, ami alatt a szó mai értelmében vett szertartást kell értenünk, a véniába

fekvő asztalnokmester felett elimádkozták a halottakért mondott imákat. A „Ments meg Uram engem az örök haláltól” éneklése közben vezették a barlang bejáratához, s ott beengedték, és rázárták az ajtót. Az ördög többször kísértette meg, de a lovag, győzedelmeskedve ezeken a kísértéseken, végül mégis lejutott a purgatóriumba, ahol ősei, szülei és gyermekei lelkét látta. De látta Zsigmond királyt is egy tüzes kádban fürödni „sok paráználkodása és erkölcstelensége miatt”, amiről - a király kévéit híveként - be is számolt az uralkodónak. Megnyugvást, úgy látszik, ez a zarándoklat mégsem hozott Tari Lőrincnek, mert két év múlva egy velencei feljegyzés említi a bárót, aki a városon át újabb szent helyek felé utazott. Tari Lőrinc „pokoljárását” kétségbe vonták, pedig biztos, hogy járt Szent Patrik purgatóriumában. Vízióit lehet mai pszichológiai eljárással magyarázni, de alig lehet tagadni, hogy a hit keresése vezette a mátraalji nagybirtokost az akkori világ legtávolabb eső pontjaira.

A hatalom részese

„Másnap összehivatta a király a hercegeket, bárókat, grófokat a világ minden részéről, hogy adjanak tanácsot: mit érdemel, aki a világszép asszonyt képes volt elveszejteni.”

(Árgyilus királyfi)

A mesebeli király akkor hívatja össze nagyjait, ha valamilyen ügyben nem tud dönteni, amikor tanácstalan, mint az idézett mesében Árgyilus királyfi apja, aki nem tudta, hogyan büntesse meg méltóképpen fia menyasszonyának elpusztítóját. A XV. századi magyar király helyzete egészen más volt. A királyi tanácsban ülő főurak ősidőktől kezdve nagy befolyást gyakoroltak a politikai döntésekre, a XII. században II. Istvánt hadjárat beszüntetésére kényszerítették. A XV. században az uralkodó szinte már semmit sem tehetett nélkülük. Ha a XV. század magyar királyait Árgyilus apjával hasonlítjuk össze, akkor azt kell megállapítanunk, hogy a magyar uralkodónak a főpapokat és főurakat akkor is meg kellett kérdeznie, ha pontosan tudta mit akar, tulajdonképpen nem tanácsukat kérte, hanem hozzájárulásukat.

A XV. századi királyi tanács összetételének ismertetésekor már elmondottuk, hogy a tanács létszáma és a jelenlevők összetétele állandóan hullámzott, a pillanatnyi politikai helyzetnek, a főpapok és főurak elfoglaltságának megfelelően. Most a főurak gazdasági hatalmának szemrevételezése útján újra visszatérünk a királyi tanácshoz, de nem a király, hanem a főurak szempontjából fogunk vele foglalkozni.

A bevezetőben már utaltunk rá, hogy a főurak rendjét két szóval jelölték (bárók és előkelők), az első az országos méltóságok betöltőit, a második a királyi tanácsban helyet foglaló többi arisztokratát jelölte. Ebből az is következik, hogy a politikai életben arisztokratának kell minősítenünk azt a nagybirtokost, aki a hatalom részese volt, s ezt a részesedést országos méltóságában vagy a királyi tanácsban kifejtett tevékenysége révén valósította meg. A megkülönböztetés méltóságviselő és a puszta tanácstag között megint csak elméleti, mert a méltóságviselő „hivatalból” volt tagja a tanácsnak, őt a közügyek intézéséből semmiképpen sem lehetett kirekeszteni; az egyszerű tanácstagot ilyen vagy olyan manőverrel ki lehetett hagyni, ha a királynak elég ereje volt hozzá.

Történeti forrásaink is többet mondanak a méltóságviselőkről, mint a puszta tanácstagokról. A koronázással kapcsolatban mutattuk be az ünnepélyes királyi oklevelek keltezési formáját, és ehhez most azt kell hozzátennünk, hogy az idézett forma folytatása az egyházi és világi méltóságviselők felsorolása volt. Az ilyenfajta oklevél teljes szövege így hangzik:

„Kelt, kedvelt hívünk, Krisztusban főtisztelendő atyánk, Eberhard úr, zágrábi püspök és udvarunk főkancellárja kezéből, az Úr 1405. esztendejében, december 29-én, uralkodásunk 17. évében, amikor Krisztusban tisztelendő Bálint, a római anyaszentegyház Szent Szabinához címzett bíborosa a pécsi egyház kormányzói, János esztergomi, András spalatói, a másik András a raguzai egyház érsekségét, a kalocsai és zárai érsekség üresedésben lévén, Lukács a váradi, István az erdélyi, a nevezett Eberhard a zágrábi [az egri üresedésben], János a boszniai [a veszprémi üresedésben], János a győri [a váci üresedésben], Dózsa fráter a Csanádi, Hinkó fráter a nyitrai, Tamás választott püspök a zengi egyházat kormányozta, a szerémi, traui, farai és korbáviai püspöki székek üresedésben voltak; továbbá, amikor nagyságos Garai Miklós magyar királyságunk nádori, János és Jakab az erdélyi vajdai, néhai Kónya bán fia Frank gróf az országbírói, Bessenyő Pál és Pécsi Pál a dalmát-horvát és szlavóniai, Maróti János a macsói báni [a Szörényi bánság üresedésben lévén], Nevnai Treutel Miklós a támokmesteri és pozsegai ispáni [az ajtónállómesteri üresedésben], Ders Márton az asztalnokmesteri, Tari Lőrinc a pohámokmesteri, Cseh Péter a lovászmesteri, Silstrang a pozsonyi ispáni és többen mások más ispáni méltóságot töltötték be.”

A felsorolás két részre oszlik, a második, bennünket közelebbről érdeklő rész az országos méltóságok listája, úgy, ahogyan azt 1405. december 29-én a különböző főurak betöltötték. A lista élén a nádor áll, aki Magyarország legfőbb méltósága a király után, a király helyettese a hadsereg vezetésében, külön bírói széke volt, amelyen csak nemesek felett ítélkezett, s így a királynak mindhárom (politikai, hadúri és bírói) téren helyettese. Ezt az erdélyi vajda, majd - az országbíró után - a bánok, nevezetesen a dalmát-horvát, a szlavóniai, a macsói és Szörényi bán követi. Már a bevezetésben elmondottuk róluk, hogy azokban a tartományokban, amelyek élén álltak, ugyanúgy a király helyettesei voltak, mint a nádor. Vajdai vagy báni tisztségük hatalma folytán ítélkeztek, vezérei voltak a tartományuk seregének. Az országbíró és a tárnokmester bírói tisztet töltöttek be, az előbbi joghatósága alá a nemesek, az utóbbiakéhoz a szabad királyi városok és polgárok perei tartoztak a legfelsőbb fokon. A tárnokmester ennek ellenére sem a városi polgárságnak volt a képviselője, hanem ugyanolyan arisztokrata volt, mint a nádor vagy valamelyik bán. Tájékozottságát a polgári ügyekben és a polgári jogrendszerben az biztosította, hogy bírói székének ülnökei a hét tárnoki város tagjai közül kerültek ki. Ez persze nem ment minden súrlódás nélkül, Bebek tárnokmesterrel fordult elő, hogy hirtelen haragjában polgári bírótársait mindennek lehordta, még szakállukat is megtépte.

A világi méltóságok felsorolásának második részében az általunk már ismertetett udvari méltóságokat sorolják fel. Újra találkozunk itt az udvamokmesterrel és társai-

val, az asztalnok-, pohárnok- és lovászmesterrel. A sort a pozsonyi ispán zárja le, aki ősidők óta országos méltóságnak számított. Ezt a helyzetét még azoknak az időknek köszönhette, amikor az ország a német császárral állt harcban, és Pozsony a határ védőjének szerepét töltötte be.

A lista már a XIV. században ezeket a tisztségviselőket tartalmazta, a XV. század folyamán csak annyit változott, hogy a török veszedelem növekedésével együtt a temesi ispán jelentősége is megnőtt, őt is bevették a jegyzékbe, és ezzel együtt a bárók sorába. Amikor a század végén Mátyás felállította a jajcai bánságot, néha a jajcai bánt is megemlítették.

A felsorolt országos méltóságok nem voltak azonosak sem a velük szemben támasztott követelmények, sem a méltóságukkal járó tekintélyt illetően. Az ország nádorától állása a legnagyobb politikai tudást, hadvezéri ismereteket, diplomáciai érzéket és az ország első törvényszékének vezetésében nagyfokú igazságérzetet követelt meg. Biztos, hogy ez a legmagasabb tisztség a legnagyobb hatalommal és tekintéllyel járt, egyetlen méltóság - talán az ország prímását kivéve - sem vetekedhetett vele. Az országbíró és tárnokmester bíróként működött, tehát elsősorban igazságérzetre volt szükségük. Szándékosan nem említettük a jogi ismereteket, mert ezeket személyzetük, főképpen az ítélőmesterek bocsájtották a méltóságviselő rendelkezésére. Dönteni azonban az országbírónak vagy a tárnokmesternek kellett, a tárgyi és formai érvek és ellenérvek mérlegelésében neki volt döntő szerepe. Mindkét méltóság ilyenformán a nádorinak csak egyik részét tette ki, tekintélyben is annak csak egy részét élvezhette.

Az erdélyi vajda és a bánok - a nádorhoz hasonlóan - a király képviselői, hatalmának az ország egy részén szinte korlátlan birtokosai voltak. Jelentőségük különösen az interregnum alatt nőtt meg, amikor király hiányában valóban korlátlan uralkodói hatalmat gyakoroltak területükön. Politikai, hadvezéri és bírói képességekre volt szükségük tisztségük ellátásához. A növekvő török veszély miatt századunkban a vajda és a bánok feladata egyre nagyobb súlyt kapott, betöltőik már a korszak elején is elsősorban katonák vagy katonai pályát befutott férfiak voltak. A vajda és a bánok jogkörének különleges jellemzője volt, hogy hatalmuk fordított arányban állt a királyi hatalommal. Gyenge uralkodó mellett valóságos „kis” királyai lehettek tartományuknak, erős uralkodó mellett csak vele egyetértésben kormányozhattak.

Egészen más elbírálás alá estek az udvari méltóságok képviselői. Közülük csak az udvarmestert terhelte meglehetősen korlátozott és jelentéktelen bírói felelősség. A többieknek - a lovászmestert kivéve - tulajdonképpen nem is volt más feladatuk, mint emelni a királyi udvar fényét, s megoldani a rájuk bízott alkalmi politikai vagy diplomáciai feladatokat.

A különböző feladatokkal együtt járó tekintély a bárók látszólag egységes csoportját kisebb alcsoportokra bontotta. A nádor különálló maradt, hatalma túlságosan nagy volt ahhoz, hogy bármelyik alcsoportba beosszuk. De az országbíró és a tárnokmester már bírói alcsoportot alkotott, a vajda és a bánok kormányzatit, s az udvari méltóságok megint különváltak a többiektől. Az egyes alcsoportok tekintélye sem volt egyenlő, ezért az egész méltóságviselői rendszert így ábrázolhatjuk:

VI. Corvin János arcképe

nádor

kormányzati csoport

bírói csoport udvari méltóságok

Mindehhez még azt kell hozzáfűznünk, hogy voltak olyan bárók is, akiket nem soroltak fel a királyi oklevelek végén, mégis járt nekik a „nagyságos” cím és a bárói státus. Ilyen volt például a kincstartó, aki azonban csak Mátyás uralkodásáig szerepelt mint báró, aztán - amint a főpapok királyi szolgálatánál láttuk - királyi tisztviselővé vált, és elveszítette bárói méltóságát. Néha bárónak tekintették a királyné udvari méltóságviselőit is, sajnos rájuk vonatkozólag olyan kevés adat maradt fenn, hogy sem azt nem tudjuk megmondani pontosan, mikor tekintették őket bárónak, sem azt, hogy mindegyiket vagy csak egyeseket, pl. a királyné lovászmesterét. A méltóságsorban nem szereplő bárók fenti ábránkat nem változtatják meg, legfeljebb a század derekáig a kincstartót is a kormányzati csoporthoz, a királynéi udvari tisztségviselőket pedig a királyi udvari méltóságokhoz kell számítanunk.

Az országos méltóságok viselőit Magyarországon az egész középkoron át a király nevezte ki, a bárók és főpapok hozzájárulásával. Ha nem volt király - legalábbis a nádori méltóságot - választás útján töltötték be. Mindössze egy nádori, egy országbírói, egy támokmesteri, egy kincstartói, egy pozsonyi ispáni és két erdélyi vajdai kinevezési okmány maradt fenn levéltárainkban. Ezek és más velük egybehangzó források királyi kinevezésről és a kinevezés kihirdetéséről szólnak. A kinevezés meghatározatlan időre szólt, gyakorlatilag a király bizalmának megszűnéséig vagy a kinevezett haláláig. Jogilag a kinevezés nem bárói kinevezés volt, mert az nem volt független aktus, hanem meghatározott országos méltóságra szólt, és ezzel együtt - automatikusan - bárói státust biztosított a kinevezett személynek. Az egyik ilyen fennmaradt kinevezésben azt olvashatjuk, hogy a király Rozgonyi Istvánt elődei és saját érdemeire való tekintettel „Magyarország többi bárói közé sorolva” állította Pozsony megye és a pozsonyi vár élére. Egy támokmesteri kinevezés úgy szól, hogy a kinevezett érdemei és képességei miatt „méltó vagy arra, hogy többi hűséges bárónk közé soroljunk... neked adjuk tehát... a királyi tárnokok mesterének méltóságát és tisztségét”. Még egy kinevezési okmányt érdemes idézni. Amikor Zsigmond király a fiatal Ország Mihályt kincstartóvá nevezte ki, azt írta az oklevélbe, hogy „a bárói státusra és címre emelve, s Magyarország báróinak sorába és csoportjába sorolva, felségünk főkincstartójává teszünk és nevezünk ki”. A következtetést nem nehéz levonni: egyrészt, a bárókhoz tartozás nem különálló aktus, hanem az országos méltóság elnyerésével járt együtt, másrészt, valakinek bárói mivolta egyszerre cím és státus.

A kinevezések tehát azonos bárói címet és státust emlegetnek, a méltóságviselők nem ebben, hanem a rájuk bízott poszt funkciójában különböztek egymástól. Ne zavarjon meg minket, hogy a kormányzati, bírói stb. alcsoport a kor embere előtt ismeretlen volt, a XV. századi magyar alattvaló ezt a mesterséges felosztást nem ismerte, a méltóságviselőket és velük együtt a többi arisztokratát is egyszerűen bárónak

nevezte. Az igazsághoz még az is hozzá tartozik, hogy mi magunk sem alkottuk volna meg ezt a csoportosítást, ha nem lett volna segítségünkre bizonyos jelenségek felismerésében.

A XV. századra vonatkozólag a méltóságviselőknek szinte zárt sorát ismerjük, azaz kisebb-nagyobb hiányokkal meg tudjuk mondani, hogy kik voltak országbírók, lovászmesterek vagy más méltóság betöltői. A méltóságviselők jegyzékének két előnye van. Segítségével egyrészt nyomon követhetjük a bárói kinevezések terén követett királyi politikát, másrészt megismerhetjük azokat, akik mindenképpen - vagy ahogyan korábban mondottuk: hivatalból - voltak tagjai a királyi tanácsnak. A bárókra vonatkozó adatok összegyűjtésének még egy előnye van, hogy ti. belőlük nemcsak a szó szoros értelmében vett méltóságviselőkre vonhatók le következtetések, hanem rajtuk keresztül az egész arisztokráciára, a királyi tanácsnak szinte minden tagjára, mert a XV. században nagyjából ugyanazokat a családneveket találjuk meg újra és újra a jegyzékben. De csak nagyjából, mert az általunk tárgyalt században is sok új családnév jelent meg, és több régi tűnt el.

A családnevekben tapasztalható változás nyilván azt jelenti, hogy új családoknak sikerült bejutni az arisztokrácia körébe, mások viszont valamilyen okból kiestek onnan. Ez az összefoglalóan társadalmi mobilitásnak nevezett jelenség két tényezőre vezethető vissza. A király, illetve a különböző királyok más és más családokat részesítettek előnyben, hiszen a bárói posztra történő kinevezés az uralkodó joga volt. De az arisztokraták maguk is befogadtak a feltörekvő köznemesekből egyeseket, s ezzel maguk is megújították rétegük összetételét.

Ha az előszóban leírt gondolatot akarjuk most folytatni, hogy ti. az uralkodó osztály, s annak is legfelsőbb rétege döntött az egész középkori Magyarország sorsáról, akkor meg kell kísérelnünk választ adni arra a kérdésre, milyen volt az arisztokrácia mobilitása, azaz: kik jutottak be soraikba, és miért, kik estek ki belőle, és miért. Az előzményekre itt sem hiábavaló röviden visszapillantani. Piccolomini 1445-ben írt - és általunk már többször idézett - levelében azt állította, hogy a magyar főurak „már Zsigmond és Lajos királyt is alig szenvedhették”, s ebből a kijelentésből úgy tűnik, hogy I. Lajosig (1342-1382) kell visszanyúlnunk.

Amikor az Anjouk az Árpádok kihalása után, a XTV. század elején elfoglalták a magyar trónt, hosszú és szívós harcokban kiirtották a valóságos kiskirályként uralkodó oligarchákat, és új arisztokráciát hívtak életre, amelyet ugyanúgy hatalmas birtokokkal adományoztak meg, mint ahogyan azt az Árpádok tették. Az új arisztokrácia hűségesen szolgálta a királyi házat, s érdemeiért újabb adományokban részesült. Lajos király gondosan ügyelt arra, hogy egyik főúr hatalma se nőjön túlságosan nagyra, az *országos* méltóságokban sűrűn váltogatta *őket,* s ez alól csak egyetlen családdal tett *kivételt,* a Lackfiakkai.

A Kerekegyházi Lackfiak szereplése különös keveréke volt annak, hogy a méltóságok egy családon belül örökletessé váltak, de ugyanakkor az uralkodó kegyét élvezve, a családtagok minden más tisztéséget betölthettek. Tulajdonképpen két tisztséget töltöttek be örökletesen, néhány más tisztséget is viseltek ezen a kettőn kívül. A család

hatalmának alapja a királyi lovászmester méltóság volt. Láttuk, hogy az udvari tisztségek közül ez volt a legfontosabb, jellegében teljesen katonai méltóság. I. Lajos király idejében különösen fontossá vált, mert a király állandóan háborút viselt, hol öccsének, András herceg halálának megbosszulására Itáliában, hol a szakadárok ellen a Balkánon, hol a pogány litvánok ellen. A lovászmesteri méltóságot már I. Károly alatt Lackfi I. István töltötte be, őt még három családtag követte ezen a poszton, s így 1326 és 1384 között, kereken hatvan esztendőn át mindig Lackfi volt a lovászmester. A másik örökletes tisztség az erdélyi vajdai volt. Lackfi I. István viselte először a családban, s aztán 1356-1376 között egymást követően öt Lackfi. Közben azonban - ezen a két tisztségen kívül - időről időre Lackfi volt a tárnokmester, a Szörényi, a horvát-dalmát vagy bolgár bán is. A család csak négy nemzedéket ért meg, de abból a nagy szerepet játszó két nemzedék közül az egyikben 8, a másodikban 9 férfi érte meg a felnőtt kort. Ez is feltétele volt a két méltóság örökletességének és a család nagyarányú szereplésének.

Lajos uralma alatt olyan családok is viseltek országos méltóságot, akik nem tartoztak a nagybirtokosok közé, egyszerű középbirtokos nemesek voltak, és sajátos módon emelkedtek a ranglétrán. Ezek a családok többnyire egy-egy klerikusnak köszönhették pályájuk megindítását. Erre a legjellemzőbb példát egy nagybirtokos család, a Keled nemzetségből származó Kórógyiak szolgáltatják. A XIII. század végén Kórógyi Lőrinc királynéi asztalnokmester volt, III. András hűséges híve. Az Árpád-ház kihalását követő trónviszályokban a család elvesztette ősi birtokait, és az új uralkodóház, az Anjouk előtt kegyvesztett lett. Lőrinc elsőfokú unokatestvére, László 1296-ban klerikusként tűnt fel, és 1300-ban pécsi prépost lett. Ha nem is tudjuk, hogy pontosan milyen módon, de László prépost volt az, aki pályáján I. Károly alatt is tovább emelkedett. 1315-ben pécsi püspök lett, és az is maradt 1345-ben bekövetkezett haláláig. Befolyása I. Károly halála (1342) után megnőtt, 1343-ban visszaszerezte az ősi birtokot. Valószínűnek kell tartanunk, hogy a két unokatestvér kölcsönösen támogatta egymást, hogy László fényes egyházi pályáját annak idején Lőrinc támogatása tette lehetővé, most aztán László támogatta Lőrinc fiát, Kórógyi Fülöpöt. Fülöp első felesége Atyinai Egyednek, IV. Béla tárnokmesterének leánya volt, az új asszony vagyont és előnyös rokoni kapcsolatokat hozott a házhoz. Atyinai Egyednek ugyanis nem volt fia, vagyonát ennélfogva leányaira hagyta. Az előnyös összeköttetés elsősorban Egyed testvérétől, Péter erdélyi püspöktől származott és az sincs kizárva, hogy a házasságot a két főpap (László pécsi és Péter erdélyi püspök) kovácsolta össze. Több egyelőre nem történt, de a vagyonában és összeköttetései révén megerősödött Kórógyi Fülöp fia, László bolgár bán lett, testvére, István pedig Lajos király uralma végén ajtónállómester. A nagyon hézagos adatokból is világos, hogy a család újrafelemelkedésében a pécsi püspöknek jelentős szerepe volt.

A Kórógyiak példája olyan sokszor ismétlődött meg a XTV. század folyamán, hogy az emelkedésnek ezt az útját teljesen szabályosnak kell tartanunk, és főbb vonásaiban meg is tudjuk határozni. A klerikusnak nem kell kezdetben feltétlenül magas egyházi posztot betöltenie ahhoz, hogy családja karrierjét megindíthassa, lehetett egyszerű

káplán is. A fontos az volt, hogy a király vagy - a XIV. század második felében még inkább - a királyné káplánja legyen, ezáltal érintkezésbe kerülhetett az uralkodóval, másrészt az uralkodó körül élő bárókkal, s mindkettő jóindulatát megnyerhette. A bárókkal való érintkezés alkalmat teremtett arra, hogy unokaöccse vagy unokaöcesei számára megfelelő feleséget keressen, lehetőleg olyant, akinek nincsenek fiútestvérei, aki ennek következtében az apai vagyont részben vagy teljes egészében örökölni fogja. Az így megerősített - és most már anyagiakban sem szűkölködő - unokaöccsöt alkalmas pillanatban be kellett hozni a királyi udvarba. Ezzel a család papi tagjának szerepe be is fejeződött. Megteremtette az unokaöccse számára az érvényesülés lehetőségét, az unokaöccsön múlt, hogy tudott-e élni vele.

A felemelkedésnek a XIV. században e szokásos útja a XV. században megszűnt. A jelenségnek egyik okát kétségtelenül az Anjouk, illetve a két királyné nagyfokú vallásosságában kereshetjük, mivel az egyháziak befolyása mindig nagyobb volt, mint a világiaké. Zsigmond uralomra kerülésével ez az út lezárult, helyette más jelenségeknek lehetünk tanúi, elsősorban az arisztokrácia nagyarányú átrendeződésének.

Az Anjouk „új” arisztokráciájáról beszéltünk. Lajos király uralmának mérlege mégis azt a feltűnő jelenséget mutatja, hogy az ország méltóságviselőinek túlnyomó többsége 17 régi nemzetséghez tartozott. Még az újonnan felemelkedők, pl. a Losonciak is ilyenből, a Tomaj nemzetségből származtak, egyenes ági ősük (pontosan: szépapjuk) 1222-1241 között lovász-, tárnokmester és nádor volt.

Az Alsólendvai Bánfi család leszármazása mutatja legszebben azt, ami az Anjouk alatt végbement. A család a Hahót nemzetséghez tartozott. A névadó I. Hahót idősebbik fiának, Búzádnak utódai jelentős szerepet játszottak a XIII. században, közülük megyésispánok, bánok, sőt egy nádor is került ki, nem beszélve a kalocsai érsekről. Az Anjouk alatt aztán Búzád ágának befellegzett, 1302 után semmiféle tisztséget nem töltöttek be, a belőlük származó Szabari és Csányi családok megmaradtak köznemesi sorban, nem lettek tagjai az arisztokráciának. A másik ágon II. Hahót utódai között sem találunk 1296 után fontosabb tisztséget betöltő férfit. A trónharcokban az egyik oligarcha család elfoglalta tőlük legfontosabb birtokukat, Alsó-Lendva várát, mire az ág akkori feje, Miklós kénytelen volt I. Károly királyhoz csatlakozni. 1319-ben udvari apródként kezdte pályafutását, és Lendva várát (meg a hozzá tartozó uraldalmat) visszaszerezve, fokozatosan emelkedett 1343-1346-ig, majd 1353-1356 között szlavón bán lett. Utódai az ő tekintélyét őrizték meg családnevükben (Bán-fi), és az egész XV. században nagy szerepet játszottak, természetesen az arisztokrácia soraiban.

Alsólendvai Miklós bán pályája rávilágít a XIV. századi fejlődésre. Igaz, hogy az Anjouk kiirtották az oligarchákat, és háttérbe szorították híveiket, de ezt úgy tették, hogy a régi nemzetségek félretett ágait emelték fel, belőlük alakították ki az új arisztokráciát. Nem csoda, hogy az Anjouk alatt bárói tisztséget betöltő 17 nemzetségből hét olyan, amelynek tagjait már IV. Béla (1235-1270) tisztségviselői között is megtaláljuk, és nagyon valószínű, hogy az „újonnan” felemelkedő ágak önmagukat már korábban az ország urainak és hivatott vezetőinek tekintették. Talán ebből szi-

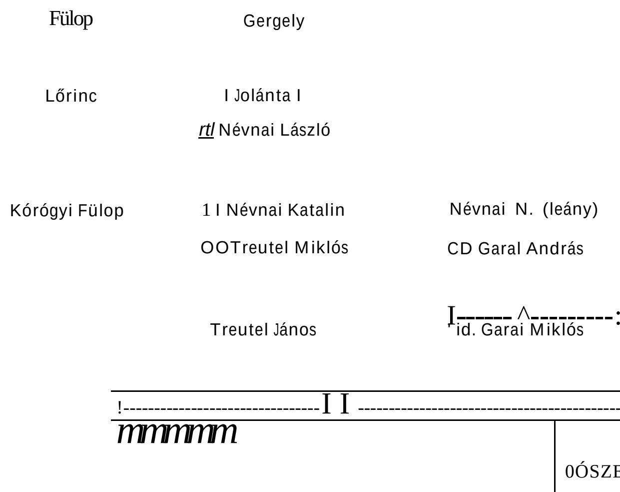
várgott ki az a hír, amire Piccolomini célzott, hogy már Lajos királyt sem szenvedhették az urak.

A hatalomért vívott harcban, Lajos uralmának végén, de még inkább halála után, új fázist jelentett feleségének, illetve özvegyének, Erzsébet kiálynénak egyre nagyobb mértékben megnyilvánuló befolyása. A királyné hirtelen, megfontolás nélkül, pillanatnyi impulzus hatása alatt döntött, következetlensége lassan mindenkit elidegenített a királyi udvartól, a Garai Miklós vezetése alatt álló pártot kivéve. A várható „eredmény" nem maradt el, a főurak pártokra bomolva küzdöttek egymás és a királyné ellen.

A Lackfiak voltak a vezetői az egyik főúri pártnak, a közül a három közül, amely Lajos uralmának második felében kialakult. A király halálát követő trónharcokban a Lackfiak elbuktak, az utolsó nagy szerepet játszó két családtagot a körösudvarhelyi országgyűlésen gyilkolta meg Ciliéi Hermann és Garai Miklós, a másik párt feje, miután sértetlenséget biztosított nekik Zsigmond király, és a két Lackfi fegyvertelenül jelent meg. A trónharcokban azonban a Garai Miklós vezette párt sem tudott a hatalom teljes birtokába jutni, ehhez Zsigmond király már sokszor idézett elfogására volt szükség. 1401-ben a Garaiak várában, Siklóson született meg az az egyezmény, amely az új politikai konszolidációt létrehozta. Az egyezmény értelmében a király átengedte az ország feletti uralmat a Ciliéi Hermann és Garai Miklós vezette pártnak, az ő embereiket nevezte ki méltóságviselőknek, ő maga sietve külföldre távozott, hogy - a kor méretei szerinti - „világpolitikai" céljait elérhesse. Két év múlva a főurak egy része, közte a Zsigmond által felemeltek egy csoportja is, Nápolyi Lászlót választotta királlyá. A felkelés leveréséhez a Garai-ligának nem volt elég katonai ereje, ezért kompromisszumot kötöttek, így sikerült a felkelést megfékezni. Az 1401. évi méltóságviselők egy része eltűnt a harcokban, a Garai-liga teljesen átvette az uralmat. Az új méltóságviselők egy része egymással rokonságban állt, de a siklósi liga urait ekkor még nem a rokoni szeretet, hanem a hideg politikai érdek kötötte egymáshoz.

A magyar történettudománynak régi megállapítása, hogy a siklósi egyezmény tulajdonképpen a királyi hatalmat egy főúri ligára ruházta át. A liga „elnöke" ugyan a király maradt, de nem volt vezetője, még kevésbé szuverén ura az országnak. A bárók a királyi politika végrehajtóiból annak meghatározóivá lettek. Ügy tűnik, hogy ebben a helyzetben még fontosabb feltenni a kérdést: ki és hogyan lett vagy maradt tagja az országot ténylegesen kormányzó kis csoportnak?

A magyar arisztokrácia számára uralmának megszilárdításához kitűnő alkalmat nyújtott a Sárkány-rend megalapítása 1408 végén. Fentebb már elmondottuk, hogy Zsigmond a rendet azért alapította meg, hogy trónját gyermeke számára akkor is biztosítsa, ha az nem fiú lesz. Azt is kiemeltük, hogy ezzel az uralkodó osztályt rávette az örökösödés elvének elismerésére, holott az a királyválasztás híve volt. Mint minden ilyen megegyezés, a Sárkány-rend megalapítása is kettőn múlott: az uralkodón és az arisztokratákon. A Sárkány-rend megalapítása érdekében a siklósi liga tagjai még szorosabbra fonták egymás között a kapcsolatukat, és kihagyták azokat, akikről úgy érezték, hogy nem közéjük valók. Az akció már évekkel korábban megindult,

14. A siklósi liga rokoni kapcsolatai

1406. után maradt ki a bárók közül Szerdahelyi Ders Márton, aki - a nemességből kiemelkedve - asztalnokmester lett, ekkor veszítette el pohámokmesteri posztj'át a „pokoljáró” Tari Lőrinc is. 1409-ben - Rozgonyi Simon országbíró kivételével - valamennyi méltóságviselő a Sárkány-rend tagja volt. Kialakult a liga törvényes, sőt vallásos formája: a hitetlenek ellen küzdő lovagi társaság.

A Zsigmond erélytelensége és erőtlensége következtében kialakult politikai konszolidációt két tényező ingathatta volna meg, olyan demográfiai vagy jogi változás, amely a Sárkány-rendben egyesült arisztokraták alól kirántja a talajt.

A demográfiai tényező döntő közrejátszásán azt értjük, hogy volt-e az 1403-ban, illetve 1409-ben méltóságot viselő családokban a század folyamán elegendő férfi, aki a tisztségeket ténylegesen betölthette. Más szóval, nem következett-e be a kihalás olyan mértékben, hogy ezek a családok már együttesen sem tudtak elegendő méltóságviselőt adni. 1409-ben az országos méltóságok viselői 11 családból kerültek ki, ha az 1403-1420 között tisztséget viselő családok listáját összeállítjuk, akkor már 27 családdal kell számolnunk. Látni fogjuk még, hogy a magyar arisztokraták gondja nem a sok gyermek elhelyezése, nem a vagyon összetartása volt, hanem a kihalás elkerülése. Ez a szó: kihalás, ma egy kicsit furcsán hangzik, annál is inkább, mert tulajdonképpen nem jelent kihalást. A nemesnek lehetett hat lánya is (tehát igazán nem mondhatjuk, hogy „kihalt”), de ha emellett a hat lány mellett egyetlen fia sem volt, akkor a család „kihalt”. Az eredeti latin szóhasználatban ezt nem is kihalásnak nevezték, hanem „magszakadásnak”, amivel azt akarták kifejezni, hogy az illetőnek nincs fiú örököse. Miután egyedül a fiúk számítottak, „magja szakadt”, más szóval: kihalt. A sok fiú sem volt biztosíték a család fiágon való folytatására. A Medveiek egyetlen nemzedékében hat felnőtt kort elért férfit találunk. Közülük kettő pap lett,

a maradék négynek együtt is csak egy szem fia volt. Az 1409-ben méltóságot viselő családok közül mindössze négy élte túl a harmadik nemzedéket. A nemzedékek között is elég éles különbségek voltak. A második nemzedékben valamivel több férfit találunk, a harmadikban azonban a férfiak száma rohamosan csökken. De még ebben a harmadik nemzedékben is elegendő férfi volt ahhoz, hogy valamennyi országos tisztséget ez a 11 család tölthesse be. Még inkább ezt kell mondanunk, ha az 1403-1420 között tisztséget viselő 27 családot vesszük tekintetbe, mert igaz, hogy ezek közül is csak 12 élte túl a harmadik nemzedéket, a felnőttkorú férfiak száma mégis mindenképpen elegendő lett volna ahhoz, hogy sokszorosan ellássák a különböző méltóságokat. A demográfiai tényező tehát úgy értékelhető, hogy bár sok család halt ki a harmadik nemzedékben fiágon, a továbbélőkben azonban mindig volt elegendő férfi valamennyi méltóság betöltéséhez. A mobilitásnak tehát a demográfiai tényező lehetett, de nem volt szükségszerűen oka.

Kizárhatjuk a másik tisztán logikai alapon felvetődő kérdést is: az alkotmányjogi változásokét. Az országos méltóságok száma a század folyamán nem változott. Igaz, a század végén a boszniai és jajcai bánság új méltóságot jelentett, ugyanakkor azonban kivált a kincstartó a bárók közül. Ez a változás olyan kicsi, hogy alapjában véve az egész korszakban ugyanannyi báróval számolhatunk, a mobilitást tehát sem a tisztségek számának növekedése, sem csökkenése nem befolyásolhatta döntő módon.

Összefoglalva: nem ismerünk olyan demográfiai vagy alkotmányjogi változást, amely a méltóságviselőket vagy közvetlen utódaikat megfosztotta volna a hatalomban való részesedés lehetőségétől. Nem vonhatunk le ilyen következtetést abból a jelenségből sem, hogy ez vagy az az arisztokrata átmenetileg eltűnt az országos méltóságot viselők köréből. A legszebb példát Stibor vajda szolgáltatja. Stibor lengyel nemesi családból származott, és még Lajos király uralkodása idején került Magyarországra, amikor Lajos mindkét ország koronáját viselte. Az uralkodó halála után a királynék híve volt, s ő az, aki a legkorábban és fenntartás nélkül csatlakozott Zsigmondhoz. Hatalmas birtokokat kapott, és 1395-ben erdélyi vajda lett. Amikor a főurak fogságra vetették Zsigmondot, Stibor lemondott vajdai méltóságáról. Újra csak kilenc év múlva, 1410-ben nevezte ki a király erdélyi vajdává, s ezt a tisztét egészen 1414-ben bekövetkezett haláláig megtartotta. A nyolc év (1402-1409) alatt - ha csak a méltóságviselők jegyzékét nézzük - látszólag nem szerepel, a valóságban azonban nem vonult vissza a politikai élettől. Az 1403-i lázadásnál ő verte szét a Kanizsaiak seregét a Dunántúlon, a felkelést követő konszolidációban a hűtlen Kanizsai János és Ludányi Tamás által betöltött esztergomi érsekség és egri püspökség világi birtokainak és javainak kormányzója volt, az is maradt egészen 1409-ig. 1409-ben Lengyelországban járt követségben. Részt vett az 1404. évi morvaországi és az 1407. évi boszniai hadjáratban. A királyi oklevelek feljegyzései szerint 1406-1409 között a királyi udvarban tartózkodott, többször emlegetik az oklevelek feljegyzéseiben „előadóként”. Befolyását az bizonyítja a legjobban, hogy Raguza (ma Dubrovnik) városa magyarországi követének külön megbízólevelet küldött Stibor részére.

Stibor 1402-1409 közötti „kiesése” tehát nem kegyvesztés vagy visszavonulás volt, hanem a királyi szolgálatnak más, kötetlenebb formája. Más esetekben is megállapíthatjuk, hogy a jegyzékből ideiglenesen eltűnő személy továbbra is a királyi tanács tagja, kisebb-nagyobb politikai, diplomáciai vagy katonai feladatok végrehajtója volt.

Stibor méltóságviselése az első alkalommal lemondással, a második alkalommal halálával szűnt meg: ezenkívül már csak egy eset volt lehetséges, ti. a király kegyének és bizalmának elvesztése, mégpedig egyszer és mindenkorra vagy átmenetileg. Csáky Miklós erdélyi vajda, 1403-ban a Zsigmond ellen lázadó párt egyik vezetője, ezért vesztette el méltóságát, és csak 1415-ben került vissza a vajdai székbe. Akár halál, akár lemondás vagy kegyvesztés szakította meg a méltóság viselését, a kiesőt mindhárom esetben pótolni kellett, valaki mást kellett helyére állítani; a király számára mindegyik eset alkalmat adott arra, hogy új embert hozzon be azok közé, akik a hatalomban vele osztoztak. A XV. században - erre már utaltunk - a király ritkán volt abban a helyzetben, hogy ebbe a körbe tetszése szerint bárkit behozzon, hiszen az ú] méltóságviselőt a ■pTelátus.ok és báxók hozzájárulásával kellett kineveznie. Az új ember sorsa távolról sem dőlt el azzal, hogy a főpapok és a főurak hozzájárultak kinevezéséhez, ettől még nem volt biztos, hogy az arisztokraták társadalmilag be is fogadják őt maguk közé, azaz, hogy vér szerinti utódai is arisztokratáknak számítanak-e majd.

Zsigmond 1401-ben egy főúri liga élére állt, tehát az arisztokrácia egy szűkebb körének kezébe adta a tényleges hatalmat. Ebből a megalázó helyzetből úgy szabadulhatott volna ki, hogy következetesen új embereket hoz be meggyőződéses hívei közül, ahogyan azt az Anjouk egy századdal korábban tették. 1408-ig biztosan nem ez történt, mert a Sárkány-rend megalapításával Zsigmond a siklósi egyezményt erősítette meg. De Zsigmond ezután még kereken harminc évig - ez több mint egy akkori emberöltő - uralkodott, ami mindenképpen nagy lehetőségeket biztosított számára. Ha most a bárói kinevezések során folytatott eljárása felé fordítjuk figyelmünket, akkor ezt nemcsak azért tesszük, hogy a királyi politikát jobban megismerhessük, hanem azért is, mert ezen keresztül a magyar főúri rend (mint politikai tényező) és az arisztokrácia (mint a társadalom legfelső rétege) fejlődésére vonatkozólag is következtetéseket vonhatunk le.

1433 végén meghalt Garai Miklós nádor, aki immár harmadik évtizede volt az ország tényleges ura és kormányzója. Két évvel később Zsigmond az ő helyére Pálóci Mátyus országbírót nevezte ki. Jóval korábban, 1414-ben meghalt Rozgonyi Simon országbíró, az ő helyére Zsigmond Perényi Pétert tette meg országbíróvá. 1419-ben Medvei János dalmát-horvát bán helyére Zsigmond Nagymihályi Albert johannita lovagot nevezte ki. Három példát soroltunk fel, mert ez a három eset rávilágít arra a módszerre, amelyet Zsigmond az új méltóságviselők kinevezése során követett. Garai Miklós helyére Pálóci Mátyus személyében olyan ember került, aki már addig is bárói méltóságot viselt. Ha visszagondolunk arra, hogy a méltóságviselőket alcsoportokra osztottuk, akkor az ő esetében azt kell mondanunk, hogy Pálóci

a bírói csoportból áthelyezéssel lett nádorrá. A második példában Rozgonyi Simon helyére Zsigmond olyan embert állított, aki addig nem viselt országos méltóságot, a Rozgonyi halálával keletkezett hiányt tehát nem áthelyezéssel, hanem kívülró'l hozott emberrel pótolta. Látszólag Nagymihályi Albert esete is ugyanaz, ismét olyan ember került be a bárók sorába, aki addig nem volt országos méltóság birtokában.

Az egyik bárói csoportból a másikba váló áthelyezést Zsigmond öt esetben gyakorolta, és leginkább az udvari méltóságok sorából nevezett ki valakit a bírói csoportba, bánnak, sőt egy alkalommal nádornak. Az udvari méltóságok mintegy tartalékot alkottak, a kieső magasabb méltóságokat a király ezekből pótolta. A pótlás, illetve az előléptetés arányai is világosak. Nem a kormányzati tisztségekbe történt a legtöbb kinevezés, hanem a bíróiakba.

Az áthelyezéssel a hiány természetesen nem szűnt meg, azt máshonnan pótolni kellett. Erre a pótlásra, a kívülről hozott emberek kinevezésére két lehetőség nyílt: kinevezhetett valakit az előkelők, vagy a köznemesek közül. Perényi Péter esetében előkelőt nevezett ki a király, mert a Perényiek már régóta viseltek bárói méltóságot, a család maga báróinak számított, itt tehát a kör nem bővült, csupán egy eladdig tisztséget nem viselt személy lépett elő méltóságviselővé. Az előkelőkhöz tartozó személyt mindenféle tisztségre ki lehetett nevezni. Zsigmond uralma alatt az előkelőkhöz tartozó 15 férfiból lett a kormányzati csoport tagja (vajda, bán), 16-ból udvari méltóság és hatból bíró. Az előkelők számára tehát minden út nyitva állt. Már megállapítottuk, hogy az előkelők ugyanúgy az ország legfelsőbb társadalmi rétegének voltak tagjai, mint a méltóságviselők. Közülük Zsigmond uralma alatt kinevezett 37 személy 19 arisztokrata család tagja volt, s ehhez még azt is hozzá kell tenni, hogy a 19 családból 5 már 1403 előtt is adott bárót az országnak.

A kieső bárók pótlásánál követett eljárást, a főurak szempontjából tekintve, azt kell mondanunk, hogy az arisztokráciát, illetve hatalmát semmiféle veszély nem fenyegette mindaddig, amíg a király az ő körükből pótolta a kiesetteket, akár áthelyezéssel, akár új kinevezéssel. Ha egy háttérben levő udvari méltóságból vajda, országbíró vagy tárnokmester lett, akkor ez az első két esetben nagyobb tekintélyt és hatalmat, a harmadikban nagyobb megbecsülést jelentett a korábbinál. De mindhárom esetben azt jelentette, hogy a hatalomból való részesedés nem változik, az továbbra is az arisztokrácia és a király kezében marad, s ennek Zsigmond uralma alatt azért volt különösen nagy jelentősége, mert az uralkodó sokszor évekig volt külföldön, az ország tényleges kormányzása tehát a méltóságviselő főurak kezében összpontosult, a rendiség másik elemének kevés jutott belőle. Ha most még a fentebb idézett számok tanulságát is le akarjuk vonni, akkor azt kell mondanunk, hogy a kör, amelyből Zsigmond a kieső bárókat pótolta, igen szűk volt, nem is egészen 20 család. A hatalom a főurak rendjén belül is nagymértékben koncentrálódott. Ezt a tényt alátámasztja az is, hogy a köznemességből hozottak száma igen alacsony.

A köznemességet esetünkben Nagymihályi Albert képviseli. Családja a köznemességhez, éspedig annak vagyonosabb részéhez tartozott. Albert 1397-ben kezdte meg pályáját johannita lovagként, ekkor Temes megyében harcolt a török ellen. 1419

előtt az egri püspök familiárisa volt, és onnan emelkedett fel a megyésispánok közé. Bárói kinevezését tehát hosszú familiárisi pálya előzte meg. Nem ő volt az egyetlen köznemes, akit Zsigmond bárói posztra nevezett ki, még négy társát ismerjük, akik mind hasonló hosszú ideig szolgálták uraikat és a királyt, amíg végre méltóságviselők lettek. Perényi Péter és Nagymihályi pályáját összehasonlítva, lehetetlen észre nem venni, hogy az előkelők - tehát az arisztokraták - előtt minden csoport felé nyitva áll az út, a köznemesek előtt azonban csak a kormányzati tisztségek, főképpen a katonai tudást kívánó báni méltóság felé. Pályafutásuk végén nyerték el általában a bárói kinevezést, ez az aktus mintegy megkoronázása volt hosszú és keserves katonai szolgálatuknak. Az arányok is megdöbbentők: a 37 „előkelővel” szemben mindössze 5 köznemes áll.

Zsigmond korában emelkedett a bárók közé két olyan ember is, akit nem minősíthetünk sem arisztokratának, sem köznemesnek, de még csak magyarnak sem, s ez a két Tallóci testvér. Egy Lukács nevű raguzai polgár négy fia (Máté, Frank, Péter és János) közül Máté jelent meg először, 1430-ban szrebemiki várnagy lett. Szrebemik a magyar király fennhatósága alatt álló Szerbiában az ezüstbányászat központja volt; Zsigmond halála után a bandériumállítási kötelezettségről készült jegyzék szerint Máténak „Szrebemik okáért” kellett 1000 lovast kiállítania. A raguzai polgárság nem annyira az Adrián, mint inkább a Balkán-félszigeten folytatott kereskedelmet, és mindig nagy érdeklődést mutatott a szerbiai ezüsttermelés iránt. Ennek a polgárságnak egyik tagja lépett a színre Tallóci Máté személyében; pályafutása kezdetén nem is lépte túl azt a keretet, melyet a hazánkban működő olasz pénzügyi szakemberek játszottak. Hirtelen emelkedését tulajdonképpen egy 1432-ben megkötött diplomáciai egyezménynek köszönhette, amely lehetővé tette Zsigmond császárrá koronázását. Az alkalmi diplomáciai tevékenység is jól beleillett a középkori *olasz* kereskedők *tevékenységébe. Tallóci Máté 1433-ban kévéi ispán volt és* nándorfehérvári kapitány, tehát annak a két várnak a parancsnoka, amelyen át a raguzai kereskedők Bizáncból Váradra vitték áruikat. Csak 1435-ben lett szlavón, egy év múlva horvát bán. A raguzai érdekeket mégis sikerült megvédeni, ugyanakkor öccse Frank Szörényi bán lett.

Tallóci Máté polgári származású volt és pénzügyi szakértő, amit az is bizonyít, hogy 1433-ban ő kormányozta az üresedésben levő zágrábi püspökség birtokait. Ennek ellenére valóban elérte a bárói státust, Albert király halála után nagy szerepe volt Ulászló megválasztásában, tehát elismert tagja volt a királyi tanácsnak. Mondottuk már, hogy a királyi tanácsban helyet kaptak azok is, akik az uralkodót szakmai kérdések (várospolitikai, pénzügyi és bányászati ügyek) megoldásában támogatták. Ez a személyi kör nem volt teljesen polgári, nemeseket is találunk közöttük. Nem egy közülük itt polgárból lett nemessé, sőt nagybirtokossá. Ilyen volt Noffry Lénárt, akit eredeti olasz nevén Onofrio Zanobbi di Florentiának hívtak, és a nagy olasz bankház, a Bárdi cég tulajdonosának családjából származott. Pénzügyi szakemberként kezdte munkáját Zsigmond mellett, később megszerezte a Nyitra megyei Bajmóc várát és uradalmát, s ettől kezdve mint nagybirtokos az „előkelőkhöz” tartozott.

A végső mérleg az ilyen esetek ellenére is az, hogy a polgári származású szakértő tanácsosok közül csak egynek sikerült magát a bárók (Tallóci) és egynek az előkelők (Noffry) csoportjába felverekednie.

Zsigmond politikája a bárók túlnyomó többségét az arisztokraták közül választotta ki, egy töredékét a köznemesekből, akik hosszú familiárisi szolgálat után jutottak a bárói méltóság birtokába, egészen kivételesen pedig szűkebb szakértői tanácsadói közül. Más szóval: semmi olyan jelet nem találunk a bárói kinevezések terén követett politikájában, ami arra mutatna, hogy a siklósi egyezményt, illetve a Sárkány-rend megalapításakor kötött és esküvel megerősített szerződést fel akarta volna bontani. Az érem másik oldalát, az arisztokráciát tekintve pedig azt kell mondanunk, hogy semmiféle aggodalomra nem volt okuk, mert az uralkodó új méltóságviselőit túlnyomó többségben az ő körükből, sőt még azon belül is egy szűkebb körből, a megkötött egyezmények aláírói, azok utódai és rokonai közül választotta ki. Az arisztokraták részéről a következő logikus lépés az lett volna, hogy az egyes tisztségeket családjukon belül örökletessé teszik. A fejlődés kétségtelenül ezen az úton indult meg, legalábbis ezt kell mondanunk, ha az egyes családok méltóságviselési idejét vesszük szemügyre. A leghosszabb ideig a Tamási család töltötte be az udvarmesteri tisztet, kereken 25 esztendeig, a két Csáky egyhuzamban 22 évig volt erdélyi vajda, a Kompoltiak 17 évig pohárnokmesterek. Ha ehhez még hozzászámítjuk Garai Miklós 30 éves nádorságát, akkor a Sárkány-rend megalapításában ünnepélyesen kifejezésre jutó politikai konszolidáció kereken egy nemzedékre terjedt ki.

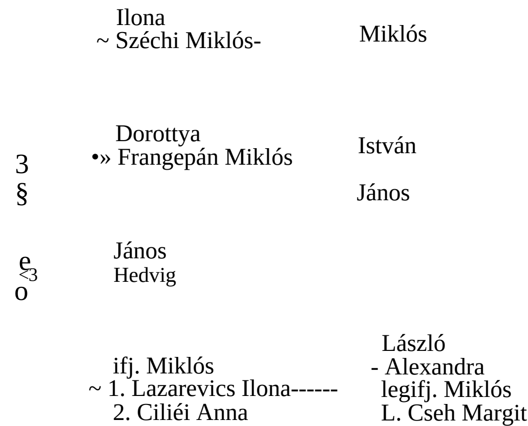
A számokat látva, önkéntelenül is felmerült a kérdés: mi szakította meg az ilyen hosszú ideig tisztséget viselő család további szereplését? Erre a kérdésre nem mindig egyszerű választ adni. Egyes esetekben a demográfiai tényező szólt közbe. Medvei Péter és János (testvérek) kilenc évig viselték egymást követve a szlavón báni tisztet, de János halála után már nem volt több férfi tagja a családnak, így megszűnt a lehetősége annak, hogy újabb Medvei lépjen az elhaltak helyébe. Az egyszerű esetek mellett akadnak bonyolultak is. A Kompoltiak közül Péter lett elsőnek pohárnokmester 1419-ben. Négy év múlva a család hatalma tovább gyarapszik, mert Péter apja István, országbíró lett, de Péter ugyanakkor Morvaországban elesett. Az új pohárnokmester Péter öccse, László, aki 1428-ban bekövetkezett haláláig viselte ezt a tisztséget. Ekkor testvérei közül már csak ketten voltak életben: Miklós, aki egri kanonok volt, és így nem jöhetett számításba, és János, aki azonban ekkor még nagyon fiatal volt, számításunk szerint körülbelül 18 éves. Ezért az új pohámokmester unokatesvérük, Pál, aki hét évig egyedül viseli méltóságát, majd megosztja a most már 25-27 éves Jánossal. Utoljára 1438-ban szerepelnek, és csak sejtjük, hogy eltűnésük Albert király trónra léptével függhet össze, mert 1441-ben (amikor Kompolti Pál és János még életben volt) már Cudar Simont említik pohárnokmesterként, A méltóság tulajdonképpen mégis a „családban maradt”, mert Cudar Simon Kompolti Péter sógora volt.

Merészség lenne ebből a két példából arra következtetnünk, hogy egy-egy hosszú ideig viselt tisztséget betöltő család eltűnése egyetlen okra - lett légyen az kegy vesztés vagy a család fiágon történt kihalása - vezethető vissza. De annyit talán mégis meg-

kockáztathatunk, hogyha ezekben a családokban volt tehetséges férfi, akkor a tisztség - ha jogilag nem is, de gyakorlatilag mindenképpen - örökletessé vált. Ezt bizonyítják az ünnepélyes oklevelek végén levő méltóságsorok is. A kancelláriában néha nem is tudták, hogy melyik Kompolti a pohárnokmester, melyik Perényi az asztalnokmester, sokszor tévesztették el a keresztnevet, de a vezetéknevet soha. Egy család végleges eltűnését az ilyen lassan örökletessé váló tisztségből Zsigmond és Albert uralma alatt főképpen a család kihalása okozta.

Zsigmond politikájának következményeként az arisztokrata családok között szoros rokoni szálak jöttek létre. 1405-ben Garai Miklós volt a nádor, Szécsényi Frank az országbíró, Treutel Miklós a tárnokmester, Tamási János és Lackfi Jakab erdélyi vajda, Bessenyő Pál és Pécsi Pál a szlavón és egyben horvát-dalmát bán, Maróli János macsói bán, az udvari tisztségeket Szécsényi Simon, Ders Márton, Tari Lőrinc és Cseh Péter töltötték be. Ebben a méltóságsorban csak három rokoni kapcsolatról van tudomásunk. Treutel Miklós tárnokmester és Garai a nádor elsőfokú unokatestvérek voltak, és ugyanígy elsőfokú unokatestvérek voltak Treutel és Bessenyő Pál feleségei, s végül Szécsényi Frank, az országbíró, és Simon, az ajtónállómester, *testvérek.* Zsigmond uradalmának *utolsó éveiben, 1435-ben már egészen más* volt a kép. Most Pálóci Máté volt a nádor, Báthori István az országbíró, Rozgonyi János a tárnokmester, Csáky *László az erdélyi* vajda, Ta*Hód Máté* a szlavón, Frangepán István és János a dalmát-horvát, Garai Dezső és László a macsói bán. Az udvari tisztségeket Marcali Imre, Perényi István és János, Kompolti Pál és Hédervári Lőrinc viselte. A névsor már utal arra, hogy az egyik udvari tisztséget (az asztalnokmesterséget) és a dalmát-horvát báni posztot két-két testvér (Perényiek és Frangepánok) töltötte be. Báthori István országbíró elsőfokú unokatestvére volt Kompolti pohárnokmesternek. Báthoriné Rozgonyi János feleségének unokahúga. Hédervári Lőrinc Marcali Imre ajtónállómester unokahúgának férje. A rokonságból már ennyi is bőven elég lenne, de az egész bárói kört a két évvel korábban elhalt Garai Miklós rokoni köteléke fűzte össze. A két Frangepán Garai Miklós unokaöccse, a két macsói bán közül az egyik Garai Miklós másodfokú unokatestvérének fia, a másik saját fia, Garai László volt. A Szörényi bánság üresedésben volt, így - a szlavón bánságot kivéve - minden bánság élén Garai rokon állt. Nem maradt ki a rokonságból Lévai Cseh Péter sem; lányát adta feleségül Garai Miklós legidősebb fiához, Miklóshoz. Ez a fiú apja ellen lázadt, Zsigmond 1431-ben dörgedelmes levélben beszélte le Cseh Pétert „esztelen szándékáról". A fiú 1432-re mégis keresztülvitte a Garai birtokok felosztását, s miután apja meghalt, létrejött a házasság. A királyi dörgedelem mögött nyilván a felbosszantott nádor állt, mert a nádor halála és a házasság megkötése után Cseh Péter 1437-ben egyedül vette át az erdélyi vajda tisztét. Közvetve Tallóci Máté is ebbe a rokonságba kapcsolódott bele, mert a fiatal Garai Miklós halála után ennek özvegyét, Cseh Margitot vette el feleségül. 1435-ben tehát a kormányzati tisztségekben mindenütt a Garai család tagjai vagy azok közeli rokonai ültek, és az együttest az tette teljessé, hogy Garai Miklós nádor a királynak sógora volt. Ilyen fokú rokoni kapcsolat megteremtéséhez nemcsak

a siklósi egyezményre és a Sárkány-rendre volt szükség, hanem Garai Miklós tervszerű házassági politikájára is. Tegyük hozzá, hogy a későbbiek során az atyafiságnak ezt a teljességét főuraink sohasem érték el, még a Garaiak sem.

A rokonságból nem maradtak ki a főpapok sem. 1405-ben a magyar püspöki karban egyetlen, a bárói családokkal rokon püspököt találunk, s ez Alsáni Bálint bíboros, a pécsi püspök. 1435-re a kép itt is erősen megváltozik. Az esztergomi érsek ekkor Pálóci György volt, a nádor testvére, két püspök (Rozgonyi Péter egri és Simon veszprémi) nemcsak egymással volt közeli rokonságban (Simon Péternek nagybátyja), hanem Rozgonyi János tárnokmesterrel is. Berzeviczy György nyitrai püspök a nem sokkal korábban elhalt Berzeviczy tárnokmester fia volt. S hogy a kör mennyire zárt, azt talán az mutatja a legjobban, hogy 1405-ben még élő Hédervány János győri püspök rokona, Héderváry László ugyanebben az esztendőben a bécsi egyetemen adott elő, hogy azután visszatérve hazájába, ő is belépjen a nádorral rokon főpapok sorába. A köznemesek előtt az egyházi karrier felé vezető út az Anjouk alatt - mint láttuk - nyitva állt, nem egy család világi tagjainak emelkedését ez készítette elő. Most mintha ez a lehetőség is szűkebbre zárult volna, a katonaélet keserves útja még mindig több reménnyel kecsegtette a köznemest, mint a korábban szokványos egyházi.

A bevezetésben a Héder nemzetséget ismertetve mondottuk el, hogy a nagy nemzetségek a XIII. században élték virágkorukat, a XIV. században családokra bomlottak fel. Példaként most a 15. ábrán bemutatott Gutkeled nemzetséggel folytatjuk. Ennek ősei is bevándorolt lovagok voltak, a közös ős, úgy látszik, két helyen kapott birtokot, a Fehérvár melletti Gut faluban és a Tiszán túli Nyíradonyban, utóbbi helyen állt a nemzetség korai közös temetkezési helye, egy premontrei monostor. A későbbi századokban a nemzetség birtokai mindenfelé új központokat hoztak létre, a XV. században Pozsony megyétől Erdélyig mindenütt megtaláljuk

£

í

° <n

1

}

55jja

OutiOrszág

a Gutkeledek kisebb elszórt birtokait vagy nagy uradalmait. A nemzetség korán önálló, egymástól látszólag teljesen független családokra szakadt. A szétágazást bemutató ábrán a családokat aszerint rangsoroltuk, hogy azok között voltak-e bárók vagy sem. Mert bármekkora birtokot is kaptak a nemzetség különböző ágai a XIII. század folyamán, bármennyire növelték is azt a XIV. században újabb királyi adományokkal, nem mindegyik ág tudta megtartani a maga vagyonát. Egy sor köznemesi sorba süllyedt családdal találkozunk az ábrán, amelyek sohasem játszottak országos szerepet (például a Rozsályi Kun). A bárókat adó ágak, illetve családok megfigyelése során először az tűnik fel, hogy a nemzetségnek nem ugyanazok az ágai játszottak mindig nagy szerepet, sőt mintha valamiféle időbeli tagolódás lenne a szerepekben. A XIII. században a Felsőlendvai és a Majádi ág tagjai viseltek országos méltóságot. A XTV. században mintha az egész nemzetség visszavonult volna, csupán egy váradi püspök (a Somlyai Báthory családban) töri meg a visszavonultság csendjét. De a XV. században a nemzetségből származott családok újra erőre kapnak. Az Ecsedi Báthoryak kezdik a sort, közülük kerül ki Báthory István, aki 1435-ben országbíró volt; utána a család egészen a kihalásig megtartja vezető szerepét, a méltóságok egész sorát adva. A XV. század közepén kapcsolódnak be a Guti Országok és a Várdaiak, a század végén a Szokoliak viselnek báni tisztséget.

Az egész folyamatot áttekintve, önkéntelenül is arra a jelenségre kell gondolnunk, amelyről már az Anjouk politikájának ismertetése során beszéltünk. Ott azt mondottuk, hogy az Anjouk „új” arisztokráciája nagyobb részt a régi nemzetségek, sőt már a XIII. században a kormányzatban részt vevő nemzetségek addig háttérben *levő* ágaiból került ki. A Gutkeledekben olyan nemzetséget ismertünk meg, amely a XIII. században *szerepelt, aztán* az *Anjouk alatt* visszavonult - úgy látszik, sohasem békült meg ezzel az új uralkodó dinasztiával -, hogy a XV. században megint részesedjen a hatalomból. Ennek a folyamatnak során egyes ágak anyagilag lesüllyedhettek ugyan, de mindig fennállt annak a lehetősége, hogy az ilyen nagy nemzetségből származó, köznemessé lett családok kilépjenek ebből a keretből, és újra országos szerepet játsszanak, mint őseik vagy felmenő ági rokonaik a XIII. században. Ennek a jelenségnek az arisztokrácia szempontjából óriási jelentősége volt.

Elmondhatjuk, hogy ezek a rosszabb anyagi helyzetben levő és a megyei nemesi sorban élő családok alkották a magyar arisztokrácia egyik tartalékát. Az ábra egyetlen szempillantás alatt meggyőzhet arról, hogy ez a tartalék elég nagy volt és minden szükségletet kielégíthetett. A kérdést másképpen is megfogalmazhatjuk, éspedig így: ha a Majádi ágból származó István 1242-1248 között egymás után (és megszakítás nélkül) volt lovászmester, országbíró és bán, az Ecsedi Báthory családból származó István pedig 1419-1430 között asztalnokmester, 1435-1439 között pedig országbíró, akkor a magyar arisztokrácia egy része a XIII. és XV. század között nem változott, hanem ugyanabból a körből került ki.

Zsigmond uralkodásának 1403-1437 közötti szakaszára visszatérve, a Gutkeled nemzetség példáján bemutatott fejlődést számokkal is alátámaszthatjuk. A bárói

26. Főúri vár egykorú ábrázolása
A jánosréti (Gömör megye) oltár egyik táblájának részlete. Jól kivehető a csapóhíddal összekötött elővár és a fellegvár öregtomya.

27—28. Köpenycsat

29—30—31. Ivópohár

32. Gyűrűk (4 db)

A középkorban még a férfiak is sok gyűrűt hordtak. Pecsétgyűrűiket haláluk után rend-
szerint megsemmisítették. Itt két antikizáló gemmagyürü látható.

33. Sárkányos címer

Szokás volt, hogy a lovagrendek tagjai a rend jelvényét címerükbe vagy amellé felvették. A XV. század húszas éveiben a budai várban olyan kályhát készítettek, amelyen a csempéken a rend tagjainak címere volt látható, körülötte a sárkánnyal. Hasonló kályhaszemek máshonnan is előkerültek (pl. Vértesszentkeresztről). Ez Zsimond király címere. A négyeit pajzsban váltakozva a brandenburgi sas (Zsigmond brandenburgi őrgrőf is volt) és a magyar sávos címer látható.

34. Súrkúnyos címer
Ez a kályhaszem a Cillei-címert mutalja

35. Sárkányos címer
Azonosíthatatlan címer, amely kelyhet és koronából kinövő szárnyas griffet ábrázol.

36. Sárkányos címer
Azonosíthatatlan címer, talán az Aba nembeli Kompolti családé.

37. Kolozsvári Tamás: Zsigmond és a Sárkány-rend tagjai
A művész a keresztrefeszítés római századosát rajzolta meg Zsigmond király arcképeként. A kíséretében levő zsoldosok itt lovagi csapatként jelennek meg, a király melletti alak alighanem Garai Miklós nádor. A csapat zászlóján jól látható a rend jelvénye, a sárkány.

38. Címer a nógrádi várból
A várban építkező Báthory Miklós váci püspök címere. Itt is szerepel a Sárkány-rend jelvénye, holott egyházi nem lehetett tagja a rendnek, de a sárkányos jelvény ekkorra már a magyar arisztokrácia jelvényévé vált.

39. Kályhaszem

Az ország hatalmasai közül egyedül Rozgonyi Simon országbíró nem volt tagja a Sárkány-rendnek. A budai várból előkerült kályhaszemen családi jelvényét (fiókáit önnön vérével etető pelikán) nem övezi sárkány.

40—41—42—43. Elefántcsont nyereg részlete

Zsigmond és közvetlen kísérete (vagy a sárkányosok?) részére készült elefántcsont nyergek nem valóságos nyergek voltak, hanem ünnepélyes alkalmakkor posztódrapériával letakart lóra tették őket és lovas nélkül vezették a lovat. Ezeken a nyergeken is visszatérő motívum a sárkány.

44. Az ifjabb Stibor sírköve

A sírkő Stibort (•(• 1434) teljes lovagi díszben ábrázolja. Felsőtestét és derekát páncél fedi, amely alól kilóg a vért alatti páncéling. Övén balról kardja, jobbról tőre, mellette lándzsája látható. Fejének bal oldalán és bal kezében családi címere (a lengyel ún. Ostoja címer, két holdsarló közötti kereszt), jobb oldalán sisak látható, amelyen a címer motívuma ismétlődik meg. Bal vállvértjén a Sárkány-rend jelvényét viseli.

45. Zápolyai Imre sírköve

A sírkő Zápolyait is teljes lovagi díszben, fején sisakkal mutatja be. Jobb kezében lándzsáját tartja, amelyet bandériumának zászlaja (a családi címerrel) díszít.

46—47. Nádori pecsétek

méltóságokat ez alatt a szakasz alatt 33 család töltötte be, s ezek közül 17 család a régi nagy nemzetségekből került ki. Az Aba (Kompoltiak), a Dorozsma (Garaiak), a Rátót (Tari) és a Kacsics (Szécsényi) nemzetséghez tartozó családok változatlanul tagjai maradtak az uralkodó osztály legfelsőbb rétegének, a Héder (Hédervány és Tamási) és a Gutkeled (Báthory, Guti Ország) nemzetség pedig két családdal is szerepelt a tisztségviselők között.

A magyar történettudományban mindeddig nem volt szokás nemzetségekről beszélni a XV. században, s így ez a kérdés fel sem merült. A felsorolt tényekkel ellentétben, ugyanis történettudományunk azt vallja, hogy a nemzetségek a XIV. században felbomlottak, azáltal, hogy közös birtokaikat felosztották az egyes családok között. Az adatokat látva, azt kell mondanunk, hogy az azonos nemzetséghez tartozás tudata ezzel még nem szűnt meg. Fentebb idéztük Csapi András címereslevelét, ahol a címeradományba mindazokat a családokat belevétette, akik vele egy nemzetségből, a Baksa nemből származtak. Pedig a forrásokban „a Baksa nemzetség” kifejezés hatvan évvel (tehát két és fél nemzedékkel) korábban, 1355-ben szerepelt utoljára! Az olvasó itt azt a hatásos ellenvetést teheti, hogy a közös nemzetséghez tartozás tudata nyilván erősebben élt a köznemesi sorban élő családok között, mint a báróiakban. Más szóval: a Baksa nemzetség, amelynek egyetlen tagja sem volt báró a XV. században, szerényebb anyagi körülményei és társadalmi állása folytán jobban megőrizte a közös nemzetséghez tartozás tudatát, vagy hogy az ugyancsak köznemesi Guti Ország család tagjai büszkébbek voltak arra, hogy a Gutkeled nemzetségből származtak, mintazugyanonnan kiszakadó Ecsedi Báthoryak. Ez az ellenvetés nem állja meg a helyét. Amikor 1443-ban a Héderváryak és Tamásiak kölcsönös örökösödési szerződést kötöttek, akkor nem kisebb ember, mint az ország nádora, Hédervány Lőrinc és Tamási Henrik volt udvarmester vallották, hogy „elődeik ősidőktől, Géza fejedelem, azaz Szent István király atyja óta egy őstől, ősapától erednek”. Igaz, a Héder nemzetség neve nem fordul elő ezekben a sorokban, s ebben az értelemben a kifejezett gondolat nem határozott „nemzetségi” tudat, hanem a közös leszármazás tudata. Ez a tudat késztette Felsőlendvai Szécsi Dénes érseket, hogy a vele egy nemzetségből származó Rimaszécsi Szécsi Miklós árváit magához vegye és neveltesse, pedig az érseket és Miklóst három nemzedék választotta el a közös őstől. Ezt a tudatot tartotta ébren a közös nemzetségi címer, amelyet - hogy megint a Gutkeled nemhez térjünk vissza - a köznemességből felemelkedő Guti Ország Mihály ugyanolyan tudatosan használt, mint a vele egy nemzetséghez tartozó Báthory István vagy Miklós püspök. A Zsigmond-kori arisztokrácia vizsgálatánál nemcsak azt kell tudomásul vennünk, hogy ez a tudat létezett, hanem azt is, hogy az Árpád-ház kihalta óta másodszor kicserélődő magyar arisztokrácia fele még mindig azokból a nemzetségekből került ki, amelyek már IV. Béla alatt (1235-1270) országos méltóságokat töltöttek be. Úgy tűnik, hogy csak a latin szóhasználat változott. A „nemzetségből való” (de genere) kifejezést felváltotta a „bárói nemzetségből való” (de generatione baronum) vagy az „osztályos atyafi” (fráter condivisionalis) kifejezés.

Végigkísérve Zsigmondnak a bárói tisztségek betöltése terén folytatott politikáját és annak következményeit, azt kell mondanunk, hogy a tisztség megszűnése a Sárkány-rend megalapítása után az arisztokrata családoknál általában a méltóságviselő halálával következett be. Az eltűnő családok szempontjából igen nagy különbséget tapasztalhatunk arisztokraták és felemelkedett köznemesek között, mert az előbbi esetben az elhunyt báró családja továbbra is tagja maradt az arisztokráciának, a köznemesek családja - két kivétellel - visszasüllyedt a megyei nemesek közé. A kieső tisztségviselő pótlása kis részben áthelyezéssel - vagy talán úgy is mondhatjuk : előléptetéssel -, nagyobb részben új emberek kinevezésével történt. Az utánpótlás túlnyomó többségét az „előkelők” csoportjaként megismert arisztokraták biztosították, egy töredékét a köznemesek; a királyi tanácsban szereplő világi hivatalnokok közül pedig csak két személy lett bárói méltóság viselője. Mindez azt az ellentmondást hangsúlyozza, hogy a bárói tiszt elvileg minden nemes, gyakorlatilag azonban csak minden a siklósi ligához, illetve a Sárkány-rendhez tartozó arisztokrata család előtt állt nyitva. Ezek személy szerint is hosszabb időt töltöttek tisztségükben, sőt a tisztségek egy részét örökletessé tették családjukban. Az arisztokraták, egymással rokoni kapcsolatokat kiépítve, zárt kasztot alkottak. Zsigmond nemtörődömsége, hosszú külföldi utazásai, és nem utolsósorban a Garaiak tehetséges családi politikája következtében, a király uralmának végén a tényleges kormányzati hatalmat gyakorló tisztségekben Garait vagy Garai rokont találunk. Az országot végső fokon 17 család kormányozta, a közülük kikerülő 46 személlyel, akik összesen 308 évet töltöttek országos méltóságokban. Az arisztokraták esetében a tisztség legalább annyira szólt a család dicsőségének és tekintélyének, mint az egyénnek, így nemegyszer a család kihalásáig viseltek egy-egy tisztséget. Az arisztokraták számára ennyire nyílt méltóságviselési lehetőség ugyanilyen zárt volt a köznemesség részére. Kívülről felemelkedőket csak a bánok között találunk, ezeknek hosszú pályafutását koronázta meg a bánság élén töltött, bizony elég rövid idő, amely nem volt alkalmas arra, hogy az arisztokráciával rokoni kapcsolatokat építsenek ki. A kiemelkedés itt nem a családnak, hanem a személynek szólt. Ugyanolyan természetesnek tűnt, hogy utódaik nem lesznek méltóságviselők, mint amilyen természetes volt, hogy a báró csemete örökli apja tisztségét. Zártság jellemzi az arisztokráciát, személyre szóló rövid felemelkedés a katonailag tehetséges köznemeseket.

Mintha élete utolsó éveiben Zsigmond is felismerte volna ezt a helyzetet. A kormányzati tisztségek csoportjában Pálóci Mátyus, majd Hédervári Lőrinc nádori kinevezésével és a Tallóciak felemelésével szüntette meg a Garai rokonság egyeduralmát. Csak a Tallóciak és Pálódak esetében hozott kívülállót, Hédervári Lőrinc nádori kinevezése előtt már hétévi lovászmesterségre tekinthetett vissza. Ezzel csak a Garaiaknak a körön belüli fölényét törte meg, a lényegen nem változtatott. A lényeg - elődeinek uralmához képest - az arisztokrácia hatalmának mérhetetlen megnövekedése és zárt kaszttá való átalakulása volt; mindkettő súlyos következményekkel járt az országra.

Mátyás és a főurak

„Egyszer Mátyás király vándorlása közben egy juhásszal találkozott. Ezek éppen ebédeltek, aztán odahívták őt is, de nem tudták, hogy ki. Ahogy a bogrács körül ültek, Mátyás a kanalával a másik elejibe nyúlt. Fogta magát a juhász, a fakanáljával nagyot ütött Mátyás kezére, aztán megmagyarázta, hogy mindenki maga elől egyen. Mátyás király megértette, aztán mikor megebédeltek, kijelentette, hogy ő a király, aztán a juhász menjen fel hozzá Budára, a várba. A juhász fel is ment. De ahogy Mátyással találkozott, az azt mondta neki, hogy ő is ott fog ebédelni. De olyan nagy urak lesznek ott, akik mindig a mások elejibe nyúlnak, aztán, aki úgy tesz, üssön a kanállal a kezire."

Mátyásról, az „igazságosáról szóló bármelyik magyar népmesét is vesszük elő, mindenütt ugyanez a kép fogad bennünket: az uralkodó a nagyurakkal szemben a szegény ember pártjára áll, sőt az urakat a szegény ember bölcsessége vagy bátorsága segítségével bírja jobb belátásra. Ha nem is vennénk tekintetbe, hogy Zsigmond után Mátyás az, aki ismét egy egész középkori emberöltőn - kereken 32 esztendőn - át uralkodott, s akinek nemcsak módja nyílt a következetes politika megvalósítására, hanem megvolt a tehetsége és elszántsága hozzá, akkor már csak amiatt is külön fejezetet kellene neki szentelnünk, mert az 1848 előtt a magyar trónt betöltő 52 uralkodó közül ő az egyetlen, akinek emléke a népmesékben fennmaradt. Megválasztásának és trónra lépésének körülményeire utaltunk már, de most sem árt áttekinteni azt a húsz esztendőt, amely Zsigmond halála és Mátyás trónra lépése között eltelt.

1437. december 8-án „ünnepélyes körülmények között" meghalt Zsigmond király. Útban volt Magyarországra, hetvenedik évében járt - ez matuzsálemi kor volt a XV. században -, amikor a morvaországi Znaimban szembe kellett néznie a halállal. Színpadias jeleneteket kedvelő egyéniségét az utolsó pillanatig megőrizte, teljes császári díszt öltött magára, koronával a fején fejezte be hosszú pályafutását. Fény és pompa vette körül utolsó pillanataiban, de politikájának csődjét ez aligha leplezhette. A legsúlyosabb két tünet közül az egyik az erdélyi parasztfelkelés volt;

a döntő ütközetre Kolozsvár körül éppen a Zsigmond halála utáni napokban (december 10-14) került sor; a másik a cseh huszitizmussal szemben vívott harc eredménytelensége. Ekkorra a siklósi egyezménnyel megkezdett politika is összeomlott. Az egyezményt Zsigmond Ciliéi Borbálával kötött házasságával pecsételte meg, s éppen itt érte a legnagyobb csalódás. Az még csak hagyján, hogy a házasság hatodik évében Borbála egy a német lovagrendhez tartozó „lézengő ritterrel” megcsalta. Sokkal súlyosabb volt, hogy az asszony a kijelölt örökössel szemben a lengyel királyt igyekezett Zsigmond trónjára juttatni, s ebben unokaöccse, az 1431-ben birodalmi hercegi rangra emelt Ciliéi Ulrik is melléje állt. Nem sokkal halála előtt Zsigmond kénytelen volt feleségét elfogatni; Borbála fogolyként kísérte férje holttestét Váradra, ahol első felesége mellé temették a német-római birodalom császárát. Ha a főurak 1433-ig a Garai Miklós által létrehozott és fenntartott politikai konszolidációban éltek, akkor 1437-re már ez az egység is bomladozott. Zsigmond élete utolsó éveiben a Pálóciakat favorizálta, György esztergomi érsek volt, és mint ilyen, a főkancellár és a királyi személyes jelenlét bírója, Pálóci Máté nádor halála után néhány hónapig a nádor helyettese, és így a két legfőbb törvényszék tényleges vezetője. Héderváry Lőrinc nádori kinevezése (1437. március) ismét új elemet hozott az eddigi összeállításba; minden adottság megvolt ahhoz, hogy a főurak ismét pártokat alakítsanak, mint ötven évvel korábban, Lajos uralma végén.

Látszólag az egyetlen „befejezett tény” a királyi trón öröklése volt, mert Zsigmond 1421-ben leányát, Erzsébetet férjhez adta Albert osztrák herceghez, s őt jelölte ki utódául is. De ez sem volt több puszta látszatnál. Nyílt titok volt, hogy Erzsébet maga szeretne királynő lenni és uralkodni, a Cilleiek még nyiltabban támogatták a lengyel királyt. A főpapok és főurak is ragaszkodtak a Zsigmond uralma alatt megszerzett és immár második nemzedékben gyakorolt hatalomhoz, s ha egymás között nem is tudtak megegyezni, azért abban közös nevezőre jutottak, hogy - örökösödési szerződés ide, örökösödési szerződés oda - a királyt ők választják. Meg is választották Albertét, de választásukat feltételekhez kötötték, s azokat el is fogadtatták, sőt törvénybe iktatták. E törvény mindössze két rendelkezést tartalmazott a bárókra vonatkozólag: egyrészt arra kötelezte a királyt, hogy csak magyarokat (azaz belföldieket) nevezhessen ki báróvá, másrészt, hogy a főpapok és bárók egyszerre két tisztséget - ti. világit és egyházit - ne tölthessenek be. Nem tudjuk pontosan, hogy a követelések kik ellen irányultak. Idegeneken valószínűleg a Cilleieket kell érteni, de lehet, hogy a rendelkezés csupán óvatosságból született, s Albert magyar méltóságra pályázó osztrák híveit értették „idegenek” alatt. A több méltóság egyesítésére vonatkozó rendelkezés célpontja valószínűleg Pálóci György érsek volt, aki a felsorolt tisztségeken kívül még koronaőrként is működött.

A két rendelkezés mindenesetre arra vall, hogy a főurak még azzal a hatalommal sem voltak megelégedve, amit Zsigmond alatt élveztek. Nem kellett sokáig vámiok, hogy újabb lépést tehessenek hatalmuk kiépítése terén. Alig két évvel később meghalt Albert király (1439. október 27). Halálakor csak egy lánya volt, felesége ugyan gyermeket várt, de a főurak felismerték, hogy most minden örökösödési szerződés-

tői mentesen, szabadon intézkedhetnek. Teljesen egységes álláspontot nem tudtak kialakítani, de többségük a lengyel király, I. Ulászló meghívása mellett döntött, és ráfüggesztette pecsétjét a király ún. hit-levelére és a koronázással kapcsolatban 1440. június 17-én kiadott, fentebb már sokszor idézett okmányra. Az elsőn 58, a másodikon 26 világi nagyúr pecsétje függ, ha ehhez hozzászámítjuk Erzsébet királyné rendíthetetlen híveit, a Garaiakat, a távol maradó Ciliéi, Szécsi, Frangepán és Szentgyörgyi Gróf családokat, akkor 45 család döntött az ország és népe sorsa felett.

Érdemes ennél a pontnál megállni, és az erőviszonyokat közelebbről szemügyre venni. Az Erzsébet mellett kitartó családok kezén hozzávetőlegesen 49 vár, 65 mezőváros és 1500 falu volt, a főurak által birtokolt települési egységek mintegy egynegyede. Mennyiségileg ez nem látszik soknak, de nem szabad elfelejtenünk, hogy ezek az uradalmak szinte zárt tömböt alkottak az ország nyugati részén, s mögöttük még ott volt az esztergomi érsekség erkölcsi tekintélye, a Cilleiek ausztriai birtoktömbje és gazdasági ereje, s a Cilleiekkel rokon, ekkor már a török és a keresztény világ között elszánt hintapolitikát folytató szerb despota (egyben magyar nagybirtokos), Brankovics György. A csoport 1439-ben csak egy világi méltóságot töltött be, a macsói bánságot, de gazdasági és katonai súlya mégis akkora volt, hogy vele szemben lehetett többségi határozatot hozni, de nélkülük az országot kormányozni nem.

A méltóságviselők között Albert uralma alatt tűnt fel az a férfi, aki puszta megjelenésével szétrobbantotta a Zsigmond alatt kialakult főúri kasztot, s ez a Szörényi bán volt, Hunyadi János. Életének elég itt néhány jellegzetességét kiemelni. A hunyadi uradalom birtokosának fiaként, Ozorai Pipo temesi ispánnál kezdte meg katonai pályafutását. Ezután Csáky György székely ispán familiárisa volt, majd Lazarevics István szerb despota apródja lett. 1427-ben Újlaki László macsói bán bandériumának tisztje, Csupor Demeter püspököt is még csak „tizenkét lóval” (12 páncélos lovassal) szolgálta. 1430-ban a király szolgálatába lépett, Zsigmonddal Itáliában járt, hogy két évre ott is maradjon zsoldosvezérként a milánói hercegnél. 1434-ben ismét Zsigmond kíséretében találjuk Baselben; egy év múlva hazajött, ettől kezdve neve a török elleni harccal szétválaszthatatlanul összeforrt.

Nagymihályi Albert pályáján mutattuk be azt a köznemesi típust, aki hosszú katonai szolgálat után emelkedett a bárók közé. Itt most részleteiben is láthatjuk, hogyan járja ki egy nagybirtokos fia a vitézi iskolát, melynek végén Szörényi bánná nevezi ki a király. Nagymihályival összehasonlítva, mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül - már csak az erőviszonyok megismerése miatt sem - a királyi kegy anyagi megnyilvánulásait. Első birtokadományát még Zsigmondtól kapta 1434-ben, 1439-ben öröklött és szerzett birtokai együttesen 2 vár, 14 mezőváros és 140 falu birtokosává tették. Aprócska vagyon ez, ha a Garai család 15 várát, vagy az Újlakiak 16 várát vesszük tekintetbe, de a birtok Hunyadi esetében csak anyagi eszköz, mellyel sokkal nagyobb tőkéjét, a legjobb iskolában szerzett katonai tudását és tehetségét kamatoztatja, elsősorban a török ellen, szükség esetén belföldön is, mert a Garaiaknak Ulászló ellen vonuló seregét ő verte szét 1440-ben Szekszárdnál.

Az Albert halála utáni és Mátyás megválasztása előtti húsz esztendő alatt az említett szekszárdi csata nem az egyetlen fegyveres összeütközés volt két főúri párt közölt. A főurak nem tudták megoldani a királykérdést, és miután az országnak két királya volt, maguk választhatták meg, hogy kit tekintenek legitim uralkodónak. Ha László párthívei közé tartoztak, akkor Ulászló és hívei, ha Ulászló mellé álltak, akkor László és hívei ellen szabályos hadjáratot vezettek, várakat és városokat vettek ostrom alá, falvakat perzseltek fel. Magyarországon - idézzük ismét Piccolominit - „sok kiváló és fényes család” volt, és egyetlenegy hatalma sem volt elég nagy ahhoz, hogy a többieket alávethesse. A kialakult főúri szövetségek, az ún. ligák, igyekeztek növelni hatalmukat, s most már liga harcolt liga ellen, nemegyszer elfogva és bebörtönözve saját társadalmi rétegük másik tagját, az ellenséges főurat. Ugyanilyen természetes volt, hogy a főurak a hatalmi körzetükbe eső királyi vagyonra és királyi bevételekre rátették a kezüket. Az első esetre maga Erzsébet királyné szolgáltatta az alkalmat, amikor egy cseh zsoldosvezért, Giskra (ejtsd: Jiszkra) Jánost „felvidéki főkapitánnyá” nevezte ki. Giskra ugyan maga katolikus volt, de alvezérei és zsoldosai husziták. Hamarosan elfoglalták a Felvidék északi részét - „a király nevében”. A cél ugyan elsősorban I. Ulászló lengyel utánpótlásának elvágása volt, de Giskrának eszébe sem jutott, hogy a behajtott királyi jövedelmeket (köztük a bányavárosokét és a pénzverését) átadja V. Lászlónak.

A várnai vereség és I. Ulászló halála után (1444) a bajok még csak fokozódtak, az országon úrrá lett a káosz és a főúri anarchia. A rendiség kettősrendszerének egyik tagja, a király meghalt, a másik, az „országot” képviselő főurak szabadon garázdálkodhattak, megvalósíthatták Zsigmond alatti álmaikat. Mindez nem valami elszigetelt királyságban ment végbe, hanem Magyarországon, amelyre az előnyomuló török hatalom egyre inkább rávetette fenyegető árnyékát. Hunyadin kívül egyedül a függetlenségét megtartani igyekvő Újlaki Miklós tartotta kötelességének, hogy az ország védelmében valamit tegyen.

1446-ban a főurak is kénytelenek voltak belátni, hogy ez így nem mehet tovább, a távol levő király helyett Hunyadi Jánost az ország kormányzójává választották. A választás körülményei bizonyítják, hogy a főurak mentalitása nem változott. A választást szentesítő törvényben úgy kértek részt a királyi hatalomból, hogy azt elvileg a kormányzóra ruházták, de gyakorlását a főpapok és főurak hozzájárulásától tették függővé. A király birtokadományozási joga ugyan a kormányzóra szállt, de egy embernek csak egyszer adományozhatott kisebb birtokot, tehát sem a Szent Koronára háramló főúri uradalmakat nem, és híveit több egymás utáni kis adománnyal sem tehette vagyonossá. A főkegyúri jogot is szabadon gyakorolhatta - tanácsosai előzetes hozzájárulásával. A tanács 2 főpapból, 4 főúrból és 6 köznemesből állt, s miután a főpapok általában arisztokraták voltak születésüknél fogva, a formális arány csakugyan egyforma volt, s a köznemeseket könnyű volt távol tartani a tanács ülésétől, már csak azért is, mert a költségeket nem bírták. S hogy a kompromisszum teljes legyen, néhány hónap múlva nádorrá választották az ellenpárt fejét, Garai Lászlót.

Igazán nem a főurakon múlt, hogy Hunyadi megválasztásának sok szempontból előnyös hatása volt. Vagyona és hatalma szépen gyarapodott. I. Ulászló alatt királyi adományokban részesült, és az uralkodó azt is megengedte, hogy az erdélyi vajda tisztéhez tartozó uradalmak jövedelmét élvezze. 1449-ben már 11 vár, 39 mezőváros és 750 falu ura volt, kezében voltak az erdélyi királyi jövedelmek. A birtokok túlnyomórészt Erdélyben és a Tiszántúlon feküdtek, legalább az országnak ebben a harmadában rend volt, mert a Felvidék továbbra is Giskra, a Dunántúl déli része és a horvát területek továbbra is a Cillei-Garai-liga kezén maradtak.

Az interregnum alatt a bárók vezették az országot. Nem csoda, hogy társadalmi téren tulajdonképpen semmiféle számottevő változást nem tapasztalunk a korábbi állapotokhoz képest, sőt a legfelsőbb réteg még zártabbá vált. Az újonnan felemelkedő egyének sorsa nem változott; semmi valószínűsége nem volt, hogy fiaik bárói tisztet fognak betölteni. Az országos méltóságok viselői változatlanul zárt kört alkottak, nem volt király, aki a kört bővítette vagy szétzúzta volna. Az egyetlen lényeges változást Hunyadi János kormányzósága jelentette. Nemcsak új ember volt az arisztokraták között, de hatalmat is szerzett. Rokoni kapcsolat nem alakult ki közte és a bárók között, bár László fia már eljegyezte Ciliéi Ulrik lányát, s az is biztos volt, hogy Hunyadi pályája nem szakadhat meg, már csak az egyre növekvő török veszély miatt sem.

V. László tényleges uralma alatt a Ciliéi Ulrik vezette liga mindent megtett Hunyadi megbuktatására, de nyíltan csak a nándorfehérvári hős halála után (1456) léphetett fel. A Ciliéi és Hunyadi párt összecsapása közismert, s itt csak arra kell felhívni a figyelmet, hogy a vesztes mégis a Ciliéi párt volt, mert Ulrik halálával egyetlen tehetséges politikusát vesztette el.

A fenti, bizony fárasztó részleteket Mátyás uralmának előzményeként mondtuk el, s összefoglalásként azt kell hangsúlyoznunk, hogy Mátyás öröksége igen súlyos volt. Tagadhatatlan, hogy hatalmas vagyont örökölt, családjának 22 vára az ország birtokosainak élére helyezte, az ő magánhadserege volt a legnagyobb és legharcedzettebb, de ez nem biztosított döntő fölényt a főurakkal szemben. Újlaki Miklós - Mátyás megválasztásának hatására - Garaiékhoz csatlakozott, ez a két család 31 várat mondhatott magáénak, nem is szólva a Szécsiek, Szentgyörgyi Grófok, Frangepánok birtokairól, jövedelméről és erejéről. A látványos megválasztás után ugyan az ország legnagyobb birtokosa a király lett, de a helyzet most megfordult, várai a főúri kézen levő váraknak kereken egytizede volt. Még jóval később, 1464-ben is ez az arány: a főpapok és főurak serege 12 000, a királyé csak 2500 zsoldosból áll, s ezekhez a számokhoz még azt is hozzá kell tenni, hogy Újlaki Miklós egymaga 3000 főnyi sereggel rendelkezett.

Az objektív erőviszonyok sem mutatnak rózsás képet, a főurak magatartása még kevésbé, s ezen a téren nem volt különbség az ellentábor nagyurai és Mátyás nagybátyja, Hunyadi László kivégzése óta a Hunyadi ház tényleges feje, Szilágyi Mihály között. Szilágyi pályáját a várnai csatában kezdte, élete javát az interregnum tette ki, nem csoda, hogy Mátyás számára a trónt szabályos főúri ligával, a

Garaiakkal Szegeden kötött egyezménnyel kívánta biztosítani. Az „adok, hogy adj” elv alapján a királyválasztó gyűlés azután Szilágyit választotta meg kormányzóvá öt évre, az akkor 13 éves Mátyás mellé. A főúri politika lépései világosak: Hunyadi János azért lett kormányzó, mert az országnak nem volt királya; a kormányzói intémény arra is jó lehet az adott körülmények között, hogy a szegedi egyezményt (értsd: a főurak tényleges hatalmát) garantálja. Ezt a politikai helyzetet látva, önkéntelenül is az juthat eszünkbe, hogy Zsigmond óta semmi sem változott, a Garaiak most is a siklósi egyezmény receptjét szerették volna alkalmazni.

Mátyás esetében a recept nem vált be. Hat esztendő alatt - amire mindig keserűen gondolt vissza - érvényt szerzett saját akaratának. A főurak már egy év múlva látták, hogy a királlyá választott fiatalember veszedelmet jelent uralmukra, Garai László, a nádor és Újlaki Miklós, az erdélyi vajda ismét régi receptet vett elő: felajánlotta a magyar koronát Frigyes császárnak, akiről már évtizedek óta köztudomású volt, hogy vágyik rá. Szabályos csatában kellett Őket leverni és méltóságuktól megfosztani. Aztán Frigyes utolsó magyarországi támaszát, Giskrát kellett szívós harcban kifüstölni, és végül - a győzelmek ellenére - megegyezni vele, nagybirtokossá tenni a Felvidéktől távoli Arad megyében. Mindez a török elleni harc közben történt, s a fiatal király hihetetlen energiáról tett tanúságot.

A legnehezebb éveknek 1464-ben, a fehérvári ünnepélyes koronázással mégis vége szakadt, ettől kezdve Mátyás központosított monarchiát akart létrehozni. Ilyen törekvésekkel a nyugat-európai királyságokban már korábban is találkozunk, s az eljárás lényegében mindig egy és ugyanaz volt: az uralkodó alkotmányos változtatásokkal háttérbe szorította a régi arisztokráciát; tanácsosait, államférfiait és diplomatáit a polgárság köréből válogatta ki, és - erős hadsereget szervezve - valóban maga gyakorolta a hatalmat. Az arisztokrácia tagjai általában alkalmatlanok voltak a központosított állam kialakítására, s ezt még inkább elmondhatjuk az immár ötven esztendeje a hatalom tényleges birtokában levő magyar főurakról, akik - ismét Piccolominit kell idézni - „már Lajos és Zsigmond királyt is nehezen szenvedhették”.

Áttekintve a Mátyás uralma (1458-1490) alatt országos méltóságot viselők névsorát, azt látjuk, hogy rengeteg új család tűnik fel, a 20 régi mellett 39 új nevet találunk, s ez annyit tesz, hogy a szereplő családok kétharmada még nem viselt bárói tisztséget a század folyamán. A személyeket figyelembe véve, az arány már kissé megváltozik, mert az újak közül csak öt család ad két-két bárót, a régiek közül viszont csak öt olyan van, amelyből egy ember visel méltóságot. Még inkább megváltozik a kép, ha a méltóságviselők alcsoportjait is tekintetbe vesszük, mert azt kell látnunk, hogy az új családok tagjai elsősorban a kormányzati alcsoportban voltak döntő többségben, velük szemben a bíróiban változatlanul a régi családok voltak fölényben, az udvari méltóságokban pedig egyforma arányban osztoztak a régiek és újak.

Az elmondottakból az már világos, hogy nem tervszerűen átgondolt és végrehajtott centralizációról van szó, hanem a mindenkori politikai erőviszonyoknak meg-

felelő, de a régi rendszert alapjában véve fenntartó centralizációs kísérletről. Még inkább ez a benyomásunk, ha arra gondolunk, hogy a bárók alkotmányos helyzete Mátyás alatt nem változott, számuk és jogkörük lényegében véve azonos maradt. Formailag azonos maradt a bárói posztok betöltésének módja is. Áthelyezésekkel és új emberek kinevezésével találkozunk, akárcsak Zsigmond idejében, s a változás nem is az áthelyezések, hanem az új kinevezések terén nyilvánul meg. Zsigmond rendszere csak formailag maradt életben, a tartalom Mátyás alatt egészen megváltozott.

A kinevezetteket Mátyás is két csoportból vette: az előkelőkből és a köznemesekből. Egyetlen kivétellel találkozunk - akire még vissza kell térnünk Emuszt Jánossal. A két csoport (előkelők és köznemesek) aránya azonban megváltozott (27 előkelővel szemben 31 köznemes áll), s ami még fontosabb, Mátyás politikájában határozott irányzat nyilvánul meg. Ez főleg akkor nyilvánvaló, ha az arisztokraták csoportját is felbontjuk két összetevőjére: a bárói és az előkelő családokra.

A hozzá hűséges nagybirtokos családokat Mátyás igyekezett megtartani, éspedig két bárói csoportban: a bírók és az udvari méltóságok között. A Héderváryakkal Hunyadi János kormányzósága óta baráti kapcsolat állt fenn, a családnak két tagja is kinevezést kapott, de mindkettő az udvari méltóságok sorába került. Még Hédervári Imre is, aki - talán inkább névleg - macsói bán volt apja, Héderváry Lőrinc nádor árnyékában, kénytelen volt most megelégedni az ajtónállómesteri tisztséggel. Amikor Héderváry Miklóst Mátyás előléptette, akkor nem a kormányzói, hanem a bírói csoportba helyezte át. A még 25 évvel korábban olyan nagy hatalmú Pálóciak közül is az udvari tisztségviselők között találjuk meg Imrét. Itt voltak a Percnyiek, Losonciak, az utolsó Marcali meg Cudar is. Mindnyájan tényleges hatalmat gyakorló nádorok és bánok leszármazottai voltak, most be kellett érniök az udvari méltóságok valamelyikével.

Az sem kétséges, hogy Mátyás igyekezett az előkelők csoportjához tartozó családokat is magához kapcsolni. Részben a Hunyadi-ház híveiről volt szó itt is, amikor például a Kanizsaiakat - Zsigmond óta először - kormányzati tisztséghez juttatta. A királynak ezt a törekvését nem koronázta mindig siker. A birtokaiktól (ezek Pozsony és Moson megyében feküdtek) távol, erdélyi vajdává kinevezett két Szentgyörgyi Gróf az erdélyi lázadás értelmi szerzője lett 1467-ben. A megnyerés politikájának jegyében Mátyás az előkelő családok tagjai közül olyanokat is kinevezett az udvari méltóságokba, akik nagybirtokosok voltak, és mint ilyenek, a királyi tanács tagjai, de méltósághoz nem jutottak. így lett Gersei Pető Miklós, Várdai Aladár és Szekcsői Herceg Miklós udvari méltóságviselő. Végül az udvari méltóság kitüntetés és megbecsülés jele olyan személyek részére, akik az ellentáborból tértek át Mátyás hűségére, így lett Alsólendvai Bánfi Miklósból pohámokmester.

Az előkelőkhöz tartozó gazdag családok fiainak udvari méltóságviselése más célokat is szolgált, főként Mátyás uralmának második felében, tudniillik a fényűzését. Nem volt véletlen, hogy Beatrixért Bánfi Miklóst küldte Nápolyba, hogy a koronázásán és esküvőjén felsorolt nagyurak olyan mérhetetlen pompát fejtettek ki. De - és

ezt újra hangsúlyoznunk kell - az udvari csoporton ezek a régi arisztokrata családból valók nem jutnak túl - a két Szentgyörgyi és Báthory István a kenyérmezei hős kivételével egy sem lett se vajda, se bán.

Az újonnan kinevezett köznemesek többnyire a kormányzati tisztségeket kapták meg, de megnyílt eló'ttük az udvari méltóságok alcsoportja, sőt egy kisnemes, Zápolyai Imre személyében eljutott a legmagasabb politikai posztra, a nádorira is, a Sárkány-rend megalapítása óta mindkettő teljesen zárva volt előttük.

A 39 újonnan megjelenő köznemes, származását és előéletét tekintve, nem egységes ^söpört, hanem különböző kisebb csoportokból tevődött össze. Első kisebb csoportként a Hunyadi rokonság ismerhető fel. Sem Hunyadi János, sem Mátyás nem épített ki rokoni kapcsolatokat a magyar arisztokráciával, rokonságuk az erdélyi köznemesek közül került ki. A Vingárti Gerébek Mátyás anyjának, Szilágyi Erzsébetnek voltak a rokonai, a Dengelegi Pongrácok annak a Csolnokosi Klárának fiai, akiről Hunyadi János azt mondotta, hogy édestestvére, s ha a kifejezést genealógiailag nem is tudjuk megmagyarázni, nincs okunk okosabbnak lenni, mint Hunyadi volt. Nem véletlen, hogy mindkét családban két-két tisztségviselőt találunk (Geréb Mátyás bán és Péter vajda, illetve Pongrác András pohámokmester és János vajda), nem beszélve Geréb László püspökről.

A Hunyadi rokonságot a Hunyadi familiárisok és a Hunyadi János alatt szolgáló katonák követik. Laki Tűz János, Zápolyai Imre, Magyar Balázs még Hunyadi alatt kezdte szolgálatát. Bodó Gergely ugyan Újlaki familiáris volt, és mint ilyen, erdélyi alvajda, de - úgy látszik - átlépett Hunyadi János szolgálatába, mert 1451-ben már a kormányzó budai várnagyaként említik. Ugyancsak budai várnagyként indítja el családja későbbi fényes pályáját Szobi Péter. Ezeknek az embereknek a kinevezése és hivataloskodása tulajdonképpen a familiárisi intézmény diadala volt. Ezek a familiárisok vezették maik birtokát, ezek voltak bandériumaik tisztjei, ezek bíráskodtak helyettük, sőt az úr minden családi és politikai ügyének lebonyolításában is részt vettek, mint udvarának felelős tisztviselői, vagy még inkább, mint tanácsosai. Éppen ezért teljes mértékben alkalmasak voltak arra is, hogy országos tisztségeket töltsenek be. Szolgálatuk alatt megtanulták a területi igazgatást, a bárói politika minden eszközét, a házasságkötéstől a fegyveresen elkövetett hatalmaskodásig. Szolgálatuk révén jól ismerték az ország nagyjait, legtöbbjét személyesen is. Tegyük talán még hozzá, hogy nem egyszer urukénál magasabb műveltséggel rendelkeztek, Báthori István, a kenyérmezei hős nem tudott írni, de Bodó Gergely budai várnagy fia a bécsi egyetemre járt. Ennek ellenére Mátyás előtt mindössze néhány familiárisnak sikerült a század elején, illetve derekán országos méltóságot elnyernie. Mátyás viszont éppen a Hunyadi familiárisok előtt nyitotta meg az utat nemcsak az udvari méltóságok, hanem a bírói csoport, sőt egy esetben a nádori méltóság felé is. Még a Hunyadi rokonság egy része is a familiaritás útján lépett felfelé, mert Pongrác János vajda pályájának kezdetén lett tiszttartó (officialis). A Hunyadi família emelkedését és a külföldi centralizációt összehasonlítva, nem lehet megszabadulni attól a benyomástól, hogy Mátyás személyében nagybirtokos

arisztokrata került az ország trónjára, s famíliája is elfoglalta az ország kormányzásában - ura emelkedésének megfelelően - a maga helyét.

A familiaritás nem a XV. század találmánya volt, eredete még a XIII. században gyökerezett, de a köznemesek - néhány kivételtől eltekintve - a XV. század derekáig csupán az előző fejezetben bemutatott „várnagyok” elnevezésű szintet érték el, azaz a nagy uradalmak vezetésében, legfeljebb a megyék igazgatásában töltöttek be szerepet. Zsigmond kaszttá merevedő arisztokráciájába nem juthattak be, most azonban emelkedésük általános jelenséggé vált. Nem lehet véletlen, hogy a bárói méltóságot elérő köznemesek közül négy megelőzőleg éppen várnagy volt.

Igazságtalanok lennénk Mátyással szemben, ha nem vennénk észre, hogy a familiárisok mellett - vagy talán inkább a familiárisok között - nagy szerep jutott a hivatalnokoknak is. Láttuk, hogy már Zsigmond alatt volt szerepük az állam kormányzásában, de akkoriban egyedül Tallóci Máténak sikerült a bárók, Noffryéknak az előkelők közé bejutnia. Most szélesre nyílt az út előttük. Mátyás uralma alatt két kincstartóból (Paksi László és Turóci Benedek) és egy pénzügyi tisztviselőből (Patócsi Bertalan) lett országos méltóságviselő, de még a legnagyobb karriert megfutott Zápolyai Imre is tulajdonképpen számadó deákként, tehát pénzügyi kérdésekkel foglalkozó familiárisként kezdte pályáját.

A hivatalnokokkal kapcsolatban kell megemlékeznünk Ernuszt Jánosról is. Származása és pályája mindenképpen kivételes. Tulajdonképpen bécsi zsidó kereskedő volt, aki Mátyás mellett olyan sikerrel intézte a király magánkereskedelmét, majd pénzügyeit, hogy bárói méltóságot kapott. Megint nem lehet véletlen, hogy az egyik legfontosabb kereskedelmi útvonal tartományának, Szlavóniának lett a bánja. A török elleni védelem vonala ekkor már Boszniára helyeződött át, így a szlavón bánnak nem kellett feltétlenül katonának lennie.

Zsigmond politikáját ismertetve rámutattunk azokra a polgári származású családokra, akik közül a Tallóciaknak sikerült a bárók, a Noffryaknak az előkelők közé jutnia, most Mátyás politikájának ismertetése során egyetlen polgári származásúként Ernuszt Jánost mutathattuk be. Mert akár Hunyadi familiáris, akár a Hunyadiak bandériumának tisztje, akár a Hunyadi-ház szolgálatában álló hivatalnok került be a méltóságviselők közé, minden esetben köznemesről van szó. Más szóval: Mátyás a régi családok visszaszorítását úgy oldotta meg, hogy köznemességhez tartozókat emelt fel a bárók közé. Uralkodása idején polgári származású egyént csak a főpapok között találunk, de ezek sem voltak magyarok, hanem külföldiek. Ez a jelenség nem Mátyás elhatározásának következménye, hanem az egész magyar társadalmi és gazdasági fejlődésé. Nem volt olyan polgári réteg, amelyre támaszkodhatott volna, a főurakkal szemben a támaszt éppen ezért csak a köznemesség jelenthette, akár középbirtokos volt, akár kisbirtokos. Mátyás törekvéseinek ez egyik objektív korlátja.

A köznemesek felemelése Mátyásnak arra a határozott törekvésére mutat, hogy a régi családokat minél nagyobb mértékben szorítsa ki a hatalomból. Amint láttuk, a főurak két intézményen keresztül biztosították a hatalomból való részesedésüket,

a királyi tanácson és az országos méltóságok betöltésén keresztül, s mindkettőben nagyarányú változásokat vezetett be a király. A tanács tagjai közül egy-egy régi arisztokrata család tagját ki lehetett zárni, de tömegesen ezt az eljárást nem lehetett alkalmazni, így maradt tagja a tanácsnak Mátyás haláláig Garai Jób, a hűtlen Garai László nádor fia és óriási birtokainak egyetlen örököse. S mert a királyi tanácsot nem lehetett sem feloszlatni, sem teljesen átalakítani, Mátyás más módot talált a tanácsnak, mint a királyi hatalmat korlátozó szervnek a megkerülésére. Átnézve Zsigmond és Mátyás okleveleit, azonnal feltűnik, hogy míg Zsigmond uralma alatt az ügyek jelentős részének a tanácsban ülő nagyurak az előadói, addig Mátyás idejében egyrészt egyre inkább a király hivatalnokai lépnek előtérbe, másrészt egyre több parancs kelt a „király úr saját megbízásából”. A pénzügyek az 1467. évi nagy reformtól kezdve a kincstartó kezében voltak, a külügyeket a király maga intézte titkárai segítségével, a nagyuraknak alig maradt egyéb dolguk, mint hogy megyés ispánként megyéik ügyében referáljanak. Nem alkotmányjogi változás volt ez, hanem egyszerűen megkerülése a királyi tanácsnak, és vele együtt a régi arisztokráciának.

A méllóságviselők kinevezését is ennek a célnak érdekében használta ki Mátyás. Ha az 1465-ben és 1485-ben tisztséget viselő csoportokat egymással szembeállítjuk, akkor azt látjuk, hogy míg 1465-ben még 7 régi család szerepel, övék a nádori és két bírói méltóság, addig 1485-ben már csak három régi arisztokrata van a méltóságviselők között, de azok közül is Újlaki Lőrinc macsói báni tiszte (hercegi címmel!) inkább hűbéri ékesség, mint tényleges hatalom. Kezdetben a sors is Mátyás mellé szegődött. Garai László nádor, a királlyal szembefordulva, elvesztette nádori méltóságát, de nem sokkal később életét is, fiával, Jobbal pedig 1481-ben a nagy múltú család kihalt. Ciliéi Ulrik halálával a XV. század első felében oly nagy szerepet játszó család tűnt le a színről. Kihaltak a Kórógyiak, Cudarok és a Marcaliak is. Nem csoda, hogy a régi családok számbelileg egyre fogytak, s hogy tulajdonképpen csak egy személy tudta mindvégig megtartani tényleges hatalmát, s ez Báthory István, a kenyérmezei hős volt. Éppen az ő pályafutása világít rá olyan élesen Mátyás bárókkal szemben folytatott politikájának néhány ellentmondására, amelyek végső sorban az egész mátyási koncepció összeomlásához vezettek.

Az újonnan felemelkedők kezében óriási hatalom összpontosult. Kivételesen Zsigmond is egy kézben egyesítette a horvát-dalmát és a szlavón bánságot, de csak 1408 előtt, amikor a tisztséget ketten viselték, és amikor Ciliéi Hermann, a király apósa állt a két tartomány élén. Zápolyai Imre ugyanígy egyesítette 1464-1465-ben a két bánságot, ezenfelül még boszniai kormányzó is volt. 1469-ben Laki Tűz János örökölte Zápolyai „kiskirályságát”, és még hozzá ajtónállómester is. Teljesen újszerű kombináció ez, gyakorlatilag korlátlan hatalom a déli határon, aminek a Vitéz-féle összeesküvés vetett véget 1470-ben. De mintha Mátyás nem akarta volna levonni a tanulságot, 1470-1471 között Magyar Balázs vette át Tűz János birodalmát, igaz, hogy csak a boszniai bánságot vezette egyedül, a másik két bánságban Litvai Horvát Demjén volt a társa. A szokatlan kombináció már korábban kísértett, de tom-

pított formában. Pongrác János egyszerre volt vajda és asztalnokmester, de mindkét tisztséget megosztva viselte. Az újszerű kombináció csúcspontja a bírói és a kormányzati csoport eladdig ismeretlen összekapcsolása volt: Báthory István egy személyben országbíró és erdélyi vajda. A hűséges alattvalókra bízott túlságosan nagy hatalom Mátyás egyik végzetes tévedése. Az ilyen nagy hatalomnak egy kézben való egyesítése, úgy látszik, lázadásra csábított, és a lázadókkal szembeni magatartásában Mátyás Zsigmond politikájának folytatója. Amint a századelején a hűtlen Újlakiak és Csákyak visszakerültek tisztségeikbe, úgy került vissza Tűz János nyolc évvel a Vitéz-féle összeesküvés után a tárnokmesteri székbe. Még feltűnőbb és még érthetetlenebb, hogy Zápolyai Imre, aki a Délvidéken elért eredményeiért Szepes örökös grófja lesz, az erdélyi lázadásban, majd a Vitéz-féle összeesküvésben való részvétel után 21 évvel az ország első méltóságát, a nádorit nyeri el. Viselte is élete fogytáig, akkor, amikor már biztos volt, hogy Mátyásnak nem lesz törvényes utóda...

Az ellentmondás megnyilvánul a birtokviszonyokban is. Mátyás birtokadományozásait elmezve, azt kell látnunk, hogy a koronára háramlóit birtokokból újonnan felemelt hívei közül csak 8 család kapott nagybirtokokat, az élen itt is a Zápolyaiak és a Hunyadi-rokonság (Geréb és Dengelegi Pongrác) járt. A többi adományos már korábban is nagybirtokos volt. 1481 után pedig szinte alig kap valaki háramlott birtokot, Corvin Jánost kivéve. Ennek a politikának következményeképpen - a Zápolyaiakat és Gerébeket kivéve - egyik felemelkedett köznemesi család sem lett nagybirtokos, legalábbis nem a szónak abban az értelmében, mint Zsigmond király korában. Ha azonban a méltóságviselők nem voltak nagybirtokosok, akkor Mátyásról azt kell mondanunk, hogy megszakította a nagybirtok és a politikai tisztségviselés között évszázadok óta fennálló kapcsolatot. Az igazság érdekében tegyük hozzá, hogy Mátyás ezt megtehette, mert nagy és erős zsoldosserege volt.

Bármennyire előmozdította is Mátyás az új családok emelkedését, bármekkora birtokokkal halmozott el közülük egyeseket, az új családok tagjai társadalmilag mégis rosszabb helyzetben voltak, mint a régiek. Valamennyien a köznemességből kerültek ki, így nem volt befolyásos és gazdag rokonságuk. Ha egy pillantást vetünk Báthory István és Szokoli András rokonságára, akkor a különbség azonnal szembetűnő. Ha eltekintünk attól, hogy Báthory rokonságát sokkal jobban meg tudjuk határozni, mert nemcsak anyja, hanem mindkét nagyanyja leánynevét ismerjük, míg Szokoli esetében csak anyja származását lehetett megállapítani, akkor is azt kell mondanunk, hogy Báthory rokonságában 12 országos méltóságot találunk (nem számítva egy püspököt), Szokoliéban mindössze 2 bárót (és 3 püspököt). Báthory rokoni köre nem korlátozódott az ország egy részére. Erdélyen kívül az országnak szinte minden tája képviselve volt. Északon a Pálódak (Sárospataki uradalom), az Alföld peremén a Kompoltiak (Nána Heves megyében), nyugaton az Alsólendvai Bánfiak (Beckó Nyitra megyében, Lendva Zala megyében) és Kanizsaiak (Kanizsa Zalában, Szarvkő, Kapu, Kismarton Sopron megyében) tartoztak a nagybirtokos rokonsághoz. Ezt a sort a köznemesi családok egészítik ki. Báthory Erdély-

bői kiindulva a Vág völgyéig, szinte megszakítás nélkül rokonai birtokán utazhatta végig az országot. Szokoli András rokonságában csak a Losonciak, Losonci Bánfiak meg a Somlyai Báthoryak voltak nagybirtokosok, a többi rokon tiszaháti nemes volt. A rokonság földrajzi kiteijedése csak a Semseiek és Tornaiak révén jutott el Gömör megyéig. Egy példát ragadtunk ki, de hozzá kell tennünk, hogy ami vonatkozik Báthory Istvánra, az áll az összes régi családra, és ami érvényes Szokoli Andrásra, az valamennyi új család jellegzetessége, a Zápolyaiakat sem véve ki közülük. Mátyás uralmának végén a méltóságviselők ugyan túlnyomórészt újonnan felkerült családok tagjai voltak, de mert ezeket nem a bárók rokonságából válogatta össze, nem voltak képviselői a nagybirtokos arisztokráciának. Csak az uralkodóval volt kapcsolatuk, de az ország arisztokráciájával nem, sőt még egymás közt sem.

Az új családok fokozott bekerülése a bárók közé megszüntette a régebben fennálló rokonságot az országos méltóságok között. Itt is nagyon jellemző Mátyás uralkodásának belső fejlődésére, hogy 1465-ben még egy rokoni szálat találunk, Újlaki Miklós és Ellerbach Bertold sógorok voltak. De 1485-ben már egyetlenegy rokoni kapcsolat sincs az ország bárói között.

Az újonnan felemeltek között két legendás, népmesékbe illő alak szerepel: Magyar Balázs és Kinizsi Pál, Mindkettőről azt tartja a közhiedelem, hogy paraszti, jobbágysorból lettek Mátyás hadvezérei. Magyar Balázs származásáról mindössze annyit tudunk, hogy testvérét Buzitai Kelemennek hívták, és Abaúj megyében élő kisnemes volt, így a jobbágyszármazást eleve el kell vetni. Kinizsi, az állítólagos molnárlegény, valószínűleg Bihar megyei nemesi családból származott. Az uralkodó osztály legfelsőbb körébe csak az uralkodó osztály alsóbb köreiből kerültek be új elemek, éspedig a XV. század első felében csak a köznemesség vagyonosabb rétegéből, a második felében a kisnemesek közül is. A parasztság - régebbi történeti irodalmunk kedvelt kifejezését használva - az alkotmány sáncain kívül rekedt.

Kinizsi Pál minden jel szerint ugyanúgy kisnemes volt, mint Magyar Balázs vagy Zápolyai Imre. Felemelkedésüket és vagyonukat Mátyásnak köszönhették, magatartásukból mégis arra kell következtetnünk, hogy erről nem voltak meggyőződve. És ez megint Mátyás politikájának egyik súlyos ellentmondása. A királyi hatalom megszilárdulása, a központosításra törekvés nem fért meg azzal a ténnyel, hogy az ország vezetőinek száma és jogköre változatlan maradt. Ha a kisnemesbói erdélyi vajda vagy szlavón bán lett, akkor magatartásának ideálja sem lehetett más, mint elődeié, tehát Újlaki Miklósé, Rozgonyié vagy - a legjobb esetben - Hunyadi Jánosé. Amíg azonban az ideáloknak a gyenge királyok alatt módjuk volt saját elképzelésüket követni, addig utódaik Mátyás uralma alatt csak a király politikájának végrehajtói lehettek. Úgy érezhették, hogy a címet megkapták, de szolgálataik alapján megérdemelték volna a címmel együtt járó hatalmat is, amit nem kaptak meg. Itt az olvasó azt az ellenérvet hozhatja fel, hogy ez a magatartás - Zápolyait kivéve - Mátyás haláláig nem nyilatkozott meg. De éppen Zápolyai magatartása az, amely jellegzetesen tükrözi vissza a „régi” arisztokrácia utánzását. Zápolyai Imre még csak magyar arisztokratákkal teremtett családi kapcsolatot, de öccse, István tesseni

hercegnőt vett el feleségül, amivel a Garaiakat utánozta, akik szintén sziléziai és lengyel hercegnőket vettek el.

A régi családok még sokkal jobban kiszorultak a hatalomból. És itt olyan emberekről volt szó, akiknek a nagyapja és apja is már beleszólhatott országos kérdésekbe, az unokától, illetve a fiútól ugyanezt a jogot Mátyás megvonta. Joggal érezhette, hogy mindössze báb a fényes udvari ünnepségeken - a király akarata szerint. Mert egyedül Mátyás akarata szabta meg, hogy mi történjék, még akkor is, ha forma szerint a főurak hozzájárulását kérte. Mindennek tetejébe a király ugyanúgy bánt velük, mint az újonnan felemeltekkel. Alsólendvai Bánfi Miklóst, a pozsonyi ispánt 1487-ben - ismeretlen okból - egyszerűen bebörtönöztette, és birtokainak egy részét elvette. Az eset - ezt Bonfinitól tudjuk - nagy megdöbbenést váltott ki a főurak között, mert egy Alsólendvai Bánfit nem lehetett egyszerűen becsukatni nyomós ok nélkül.

A régi nagy arisztokrata családokat Mátyás egyeduralma és önkénye bántotta, az újonnan felemeltek nem tudtak belenyugodni a bárói cím és a tényleges hatalom közötti éles ellentmondásba. így aztán Mátyás halálakor mindenki hatalomra vágyott, véget akartak vetni annak a politikának, amelynek az egyik fél háttérbe szorítását, a másik felemelkedését és vagyonát köszönhette. így állt Csontmezőn, a Mátyás politikáját eltemető döntő csatában, egymással szövetségben Báthory István, Ország László és Kinizsi Pál - Corvin Jánossal szemben.

A politikai hatalom és a nagybirtok közötti kapcsolat szétzúzása, az újonnan felemelteknek a közép- és kisnemességből történő kiválasztása s a kiválasztottaktól a régi bárói hatalom megtagadása, a régi családok háttérbe szorítása és üres címet jelentő tisztségekbe való kinevezése - ez mind megfelel az első centralizációs kísérletnek. Másutt is így indult el a központosított monarchiák kiépítése. Magyarországon mégis tragikus bukáshoz vezetett, ez a szomorú mérlege annak a politikának, amelyet Mátyás a bárókkal szemben követett. Hiba lenne ezért egyedül Mátyást ítélni el, a baj a korábbi fejlődésben volt, amely egy fél évszázadon át szinte korlátlan hatalomhoz juttatta az arisztokráciát, és nem tudott sem a polgárságban, sem a nemességben megfelelő ellensúlyt teremteni.

A fejezet elején olvasható népmesét idézve vissza, az ellentmondás a mesék Mátyása és a magyar fejlődés legkiemelkedőbb egyénisége között, bizony igen nagy. A mesében Mátyás mindig fölényes, mindig eléri célját. Életében a valóságban is elérte, s biztos, hogy jellemének egyik fő vonása gyors észjárása, elhatározóképessége és szellemi fölénye volt. De - és ezt nem szabad elhallgatni az ő uralmát tárgyaló fejezet végén - mindenért, amit elért, meg kellett fizessen. A még nem egészen 14 éves fiatalember egyedül nézett szembe súlyos örökségével, egyedül - sőt legközelebbi rokona, nagybátyja ellenében - verekedte ki és tartotta meg királyi szuverenitását. Az út elején még olyan művelt és tapasztalt emberek álltak mellé, mint Vitéz János és Janus Pannonius. A Hunyadi-házat szolgáló és általa felemelt kisnemesek is látszólag hűséggel szolgálták. De amint hatalma nőtt, ahogyan a nehézségeket legyőzte, s mindig újabbak kerültek eléje, olyan mértékben hagyták el azok, akik

apjának hűséges társai voltak a politikai életben és a harcban. A legkeserűbb csalódás az öreg Vitéz János érsek 1471. évi lázadása volt, ettől kezdve Mátyás teljes magánnyal fizetett a királyi hatalom évszázadok óta nem látott teljességéért. Egyre inkább az alacsony sorból felemelt és tőle függő egyháziakat látjuk környezetében, s ezek inkább szolgái voltak, mint munkatársai. Második házassága 1476-ban még egy pillanatra felcsillanthatta a reményt, hogy magányosságának mégis vége szakad, de Beatrix semmiképpen sem volt méltó partner. Egész Közép-Európát bevilágító reneszánsz pompa vette körül, titkárai készségesen teljesítették kívánságait, de a király úgy élt, mint a népmesében, aranyban és ezüstben - tökéletesen egyedül.

„A *bárók* nemzetségéből”

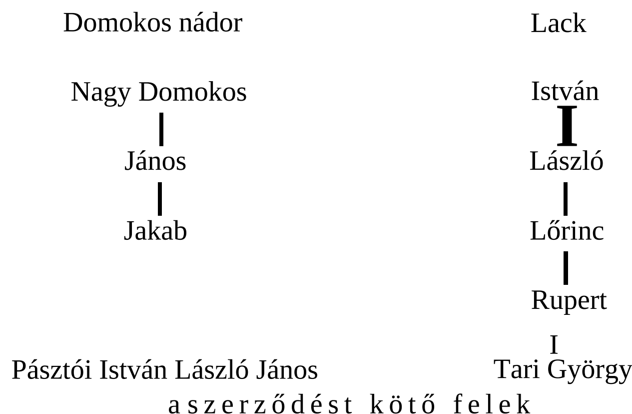
A magyar arisztokrácia fejlődésének egyik tényezője a királyok politikája volt, az előző fejezetben ezt kísértük végig Zsigmondtól Hunyadi Mátyásig. A másik tényezőt az arisztokraták tudatos magatartása jelentette, amely főképpen családi életükben - inkább azt mondhatnánk, családi politikájukban - nyilvánult meg. Ezt a magatartást kutatva, ismét vissza kell térnünk a nemzetségi összetartozáshoz.

A nemzetségi összetartozás a közös címer használatán kívül legvilágosabban a közös temetkezőhely fenntartásában nyilvánult meg. Az összetartozás tudata nem a XIII. században született meg, megvolt már a honfoglalás előtt, és éppen a vezéri nemzetségek totem-tisztelete volt egyik kifejezője. A kereszténység felvételével ehhez új elem járult; a túlvilági élet felfogása az egyház tanítása szerint. A halál a középkori ember számára az örök élet kezdete volt, ezért mondattak misét és énekeltettek zsoltárokat az elhunytak lelki üdvéért, ezért ment el Tari Lőrinc is a messze írországi pokoljárásra. Érthető, hogy a gazdagok igyekeztek halottaiknak fényes nyugvóhelyet biztosítani, ahol az utolsó ítélet napjának feltámadását megvárhatták. A Gutkeled nemzetség ismertetésénél szóltunk róla, hogy Nyiradonyban premontrei monostort alapítottak, itt temették el a nemzetség tagjait. Amikor a XIV. század folyamán a közös birtoklás megszűnt, a régi temetkezőhely sokszor közös birtoka maradt a nemzetségből kiszakadt családoknak, és biztos, hogy a nemzetségi monostor eszméje még a XV. században is élt a köztudatban. Előfordult, hogy a közös temetkezőhely valamelyik ág birtokába került, ilyenkor a többi ág igyekezett magának új temetkezőhelyet építeni. Bárhogy alakult, a bárói családnak mindenképpen külön temetkezőhely járt, éspedig egy templomban, mert a nemesek számára maga az egyház biztosította azt a kiváltságot, hogy a templomon belül temethessék el őket, míg a plébánia többi híve a templomot körítő „cinteremben” kapott nyugvóhelyet. A temetkezőhely lehetett egy régi monostor vagy a család kegyurasága alá tartozó plébániatemplom, sőt valamilyen kolostornak egy külön kápolnája, mint ahogyan a Héderváryak a győri domonkosok egyik kápolnájába temetkeztek. Jellemző, hogy az Újlakiak a XIV. században külön pálos kolostort alapítottak Csatkán, ahova a családtagokat eltemették. Újlaki Miklós új temetkezőhelyet választott, és a Szerém megyei Újlak (ma: Ilok, Jugoszlávia) mezőváros ferences kolostorában a mai napig látható a sírköve.

Azok, akik hirtelen felfelé ívelő pályájukon törtek be az arisztokrácia soraiba, általában azon voltak, hogy ezt a hiányt valamilyen formában pótolják. Ozorai Pipo ezért alapított a magyar lovagvilág szentje, Szent László tiszteletére temetkezőkápolnát a fehérvári bazilikában. így alapított Emuszt János - akinek karrierjéért a keresztény hitre téréssel kellett megfizetnie - a budai Boldogasszony-templom mellett temetkezőkápolnát önmagának és utódainak. A XV. századi pápai kérvényekben nemegyszer kértek a bárók búcsúengedélyt annak a templomnak vagy kápolnának, ahol „őseik régóta temetkezőhelyet választottak maguknak”. Akár nemzetségi monostor, akár egyszerű vidéki plébánia, az arisztokratának elkülönített temetkezőhelyre volt szüksége.

A nemzetségi tudat, az ősök temetkezőhelye, a rajta ékeskedő címer állandó használata a középkorban mindvégig fenntartotta a közös leszármazás ismeretét. A leszármazás ismeretére vonatkozó adatokat vizsgálva, különbséget kell tennünk az apai és anyai leszármazás között. Ugyanis azt kell mondanunk, hogy a fiági leszármazásnak - és mint még látni fogjuk, a fiági rokonságnak - az arisztokraták nagyon is tudatában voltak. A Héderváryak és Tamásiak közötti örökösödési szerződést már említettük. 1454-ben Pásztói István, János és László, illetve Tari György azt vallotta, hogy „ők és elődeik ősidőtől fogva egy őstől származnak”, s ezért kölcsönösen testvérül fogadták egymást. A közölt genealógiai leszármazás jól mutatja, hogy az utoljára 1301-ben szereplő Porcs István nádortól az 1454-ben szereplőket nem kevesebb,

Rátót nembeli Porcs István nádor

mint 150 esztendő és négy, illetve öt nemzedék választotta el. Más esetek is azt bizonyítják, hogy ez nem kivételes jelenség, hanem általános szabály. De amennyire meghökkentő a mai ember számára az apai ősöknek ez az ismerete, az apai ágon összefűző rokonság tudata, annyira érthetetlenül gyenge a nőági leszármazás emléke. 1477-ben arra még emlékeztek, hogy az idős Garai Miklós leánya, Ilona 1398-ban

ment férjhez, de már csak arra, hogy „egy Szécsihez”. Szentgyörgyi Péter végrendeletében a nőági rokonságról helytelen leszármazást közölt. A közös leszármazás tudata tehát az apai ág, a fiági leszármazás tudata, s csak a század derekán találunk példát arra, hogy valaki mindkét ágon való előkelő származására hivatkozik.

Az apai leszármazás pontos ismerete természetes következménye a magyar nemesi jogrendszernek, amely csak a fiút ismerte el teljes jogú örökösnek. Mi sem jellemzi jobban ezt a felfogást, mint a leánygyermeket teljes jogú örökössé tevő királyi rendelkezés magyar, illetve latin szakkifejezése: a fiúsítás, vagy szó szerinti fordításban: fiúörökössé tétel. Az arisztokrata tágabb értelemben vett családja elsősorban az apa családját és rokonságát jelentette visszafelé tekintve, ennek címerét viselte a családfő, azután utódai, ennek temetkezőhelyére került halála után.

Ha a múltra vonatkozóan az apa és az apai nagyapa a döntő, akkor a jövőt illetően az egyetlen parancs a fiú utód, „az oly fényes nemzetségnek” fiúk révén történő fenntartása, s a legszömyűbb rém: fiú utód nélkül meghalni. A fiú utód az egyetlen „vigasz” a halál kérlelhetetlen tényével szemben, a halál legrosszabb fajtája pedig „utódok vigasza nélkül” sírba szállni. Egy Berzeviczy is attól szenvedett, hogy „nincsenek fiai és utódai, akikre birtokai szokás szerint szállhatnának”, Batthyány Ferenc is attól félt, hogy „ő és felesége, Katalin, e világról utódok vigasza nélkül kell távozzék, vagyona és várai idegen kézre jutnak”. Egy köznemes is azért tett egyházi alapítványt, mert „az isteni felség kifürkészhetetlen titkos rendeléséből, megfosztatott az utódok vagy gyermekek vigaszától, akikben az emberi gyengeség gyönyörűségét leli”. A család kihalása, az ősi birtok idegen kézre jutása, ez a „lovas mögött ülő sötét gond”, amely a nemest - arisztokratát és köznemest egyaránt - várából Konstanzig és Rómáig kíséri.

A család kihalását, a legnagyobb katasztrófát, a kor viszonyai egyenesen elősegítették. Zsigmond báróival kapcsolatban tettük fel a kérdést: volt-e elegendő férfi tagja az 1409-ben, illetve az 1403-1420 között méltóságviselő családoknak ahhoz, hogy valamennyi bárói tisztet betöltsék? Már akkor azt kellett mondanunk, hogy az arisztokrata családoknak csak a fele tudott négy vagy annál több nemzedéket felmutatni. Ha néhány kihaló családban a fiú- és leánygyermekek számát nemzedékenként összeadjuk, akkor azt a tanulságot kell levonnunk, hogy 6-8 fiúgyermek biztosan, 4-5 valószínűleg tovább folytatta a családot, 2-3 fiúgyermek esetén a család fennmaradása már csak esetleges lehetőség, 1 fiú esetén pedig teljesen valószínűtlen volt. Ez pedig szöges ellentétben áll mindazzal, amit a XV. század demográfiai viszonyairól átalában, különösen pedig az arisztokrata családokéról tudunk. Az ilyen családokban, pontosabban egy-egy házasságban legfeljebb négy gyermek született. Tekintettel arra, hogy a férfiak többször nősültek, a családfenntartó apa szempontjából ez csak 4,8 gyermeket jelentett átlagosan. De ebből legfeljebb 2,8 lehetett fiú. Azaz egy-egy nemzedékben egy nemzetségnek két-három családja kellett éljen ahhoz, hogy a főúri nemzetséget valóban fenntartsa, meglegyen a biztonsághoz szükséges 6-8 fiúgyermek. Ez pedig általában csak két három nemzedéken át sikerült.

A kihalás és fennmaradás szót - mint azt már mondottuk - itt nem a szó eredeti,

hanem a középkori magyar nemesi jog szerinti értelmében használjuk, mert amilyen sok a jog szerint kihaló család, olyan kevés a teljesen megszakadó láncolatok sorozata. Szinte minden családban volt lány, akit a király fiusíthatott, s ezek a lányok a többi arisztokrata szemében igen vonzó teremtések voltak. Amikor Töttös Lászlónak meghalt a fia, s a már öreg apának a család kihalása rémével kellett szembenéznie, akkor kieszközölte megmaradt, még kiskorú leányának fiúsítását. Az erről kiállított királyi oklevél azonban Töttös halála után nem került elő, a király sem emlékezett az esetre, ezért tanúvallatást rendelt el. A legkülönbözőbb nemesek vallották, hogy innen vagy onnan, de megbízható forrásból tudták: a király fiúsította Töttös Orsolyát. De vallották ugyanakkor azt is, hogy Ország Mihály nádor, erről értesülve, tüstént el akarta jegyezni a lánnyal saját fiát. Ország elkésett, Várdai István kalocsai érsek előzte meg. A bíboros - ezt ugyancsak a kíséretében levő nemesektől tudjuk - nyíltan megmondotta rokonainak: „úrrá tettelek benneteket”, amiben teljesen igaza is volt, hiszen a lánnyal együtt hatalmas vagyonhoz juttatta a Várdaiakat. Nem csoda, hogy az ilyen lányok túlnyomórészt egyenrangú partnerhez mentek hozzá, csak egyötöde ment olyanhoz, aki a társadalmi ranglétrán alatta állt.

A család kihalását csak egy eszközzel lehetett meggátolni: korai nősüléssel és sok gyerekkel. Az egyházjog (kánonjog) szerint a férfiak betöltött 14 éves korban már elég érettek voltak ahhoz, hogy családot alapítsanak. Elméletileg tehát a férfiak 15 éves korukban megnősülhettek. Anyagi akadály az arisztokratáknál aligha merülhetett fel. Demográfiai adatainkból mégis úgy tűnik, hogy bár valóban előfordult a 15 éves korban való házasságkötés, a házasságok zömét mégis 20-29 éves korban kötötték meg, ettől a kortól kezdve a házasságkötések száma rohamosan csökken, aki 50 éves koráig nem nősült meg, az már később sem szánta rá magát. A XV. század folyamán egyébként ezen a téren is változásnak vagyunk tanúi. Az 1450 után született férfiak nagyobb százaléka nősült - a kor gyakorlatával és az arisztokrata családok érdekeivel ellentétben - igen későn, 30-39 éves korában. Talán Mátyás uralma végén és után, a Mohács előtt tapasztalható nagyarányú kihalásnak is ez volt egyik oka.

Az arisztokrata családoknál nem feltűnő az igen korán, 15-19 éves korban kötött házasság sem. Igaz, 15 éves korában csak Ország Mihály fia, János vette el Szécsényi László leányát. Minden oka megvolt a sietségre, mert Szécsényinek fia nem volt, leányait a király fiúsította, Ország János a lánnyal együtt megkapta a hatalmas Szécsényi birtok felét, vagy hogy a népmesék szóhasználatával éljünk: fele királyságát. De hogy az ilyen korai nősülés mögött valóban a család kihalása a mozgatóerő, azt szépen példázza Bebek Györgynek 18 éves korában kötött házassága, ha családja helyzetét a házasságkötés időpontjában (1466) áttekintjük. György apja 1451-ben esett el, nagybátyjai már korábban meghaltak. György egyetlen fiútestvére, István 1460-ban hunyt el. A család másik ágán az 1448-ban elesett Imrének már csak három lánya és egy fia volt, Pál, utóbbi talán már ekkor betegeskedett (+1469). Ha Györgynek nem lesznek gyermekei, akkor a család kihal, a vagyonon minden jel szerint unokatestvéreinek férjei osztoznak majd. A sietség mindenképpen indokolt volt, Bebek György 1466-ban elvette Hédervári Fruzsinát. A házasság 12 évig állt

fenn, akkor György meghalt. Három gyermeke (két fia egy lánya) maradt, akik közül János még egy nemzedékkel meghosszabbította a család életét. György és Fruzsina unokája, Bebek Ferenc 1558-ban esett el, s ezzel a Bebekek - János kétszeri házassága ellenére - kihaltak.

A középkori Magyarországon a házasságkötést a kánonjog és vele összhangban álló magyar joggyakorlat szabályozta. Azt kell mondanunk, hogy - bármilyen furcsán hangzik is - a középkorban az egyház hatalmának idején a házasságkötés nem egyházi, hanem világi aktus, lényege a felek beleegyezése, egymásnak tett ígérete volt. Az egyház ugyan arra törekedett, hogy a házasságot templomban tett esküvel erősítsék meg, és az egyház áldását kérjék rá, ez azonban nem volt elengedhetetlen feltétele az érvényes házasságkötésnek. A kánonjog itt is finom megkülönböztetéseket alkalmazott. A „jövő időben elmondott” ígéretet eljegyzésnek, a „jelen időben elmondottat” pedig házasságnak tekintette. Magyarországon ez a finom megkülönböztetés nem jutott érvényre. De nem is a házasságkötés egyházi része érdekel bennünket. Az arisztokraták mindig igyekeztek forma szerint az egyházi törvényeknek eleget tenni. Nem meglepő, hogy a különböző szerződésekben mindig a „római egyház szertartása” szerint kötendő házasságról beszélnek. Nincs okunk kételkedni ebben a kifejezésben, s így azt kell mondanunk, hogy az arisztokrata házasságokat valószínűleg mindig az egyházi törvényeknek megfelelően kötötték meg, pap előtt tett esküvel erősítették meg a beleegyezést, és az egyház áldását kérték a fiatal pár elhatározására. Az egyházi törvényeken mintegy kereten belül alakítottak ki a főurak olyan szokásokat, amelyek íratlan törvénynek számítottak, s ezek érdekelnek bennünket közelebbről.

A leszármazás-tudatról elmondottak alapján világos, hogy mekkora különbség van egy „gyerek” és egy lány között, amiből az is következik, hogy a fiúk házasságát sokkal nagyobb gonddal készítették elő, mint a lányokét. A lány házassága csak ott kapott nagy hangsúlyt, ahol nem volt fiú, mert ebben az esetben nem egyszerű rokonság jött létre, hanem - amint ezt Rozgonyi György kijelentette, amikor Ilona lányát Szentgyörgyi Imrével eljegyezte - „Isten akaratából közte és egész nemzetsége között a mondott Imre gróffal olyan rokoni kötelék jött létre, hogy hőn szeretett Ilona lányát Imre grófhoz adta törvényes házastársként”, s ezzel „Imrét mintegy hőn óhajtott saját fiának szerezte meg.”

A házasságnak jegyesség volt az előzménye, de ezen valami egészen mást kell érteni, mint a múlt században. Már a kánonjogi megkülönböztetés is jelezte, hogy a jegyesség és a házasságkötés között csupán az a különbség, hogy az egyik a meg nem határozott jövőre vonatkozó, a másik azonnali hatályú kötelezettség. A jegyesség tehát nemcsak gondosan előkészített, hanem, a házassághoz hasonlóan, szinte felbonthatatlan szerződés volt. A Rozgonyiak főbenjáró bűnnek tekintették azt, hogy Kórógyi Gáspár „néhai Rozgonyi János gróf leányát, a nagyságos Appollónia kisasszonyt, törvényes menyasszonyát visszautasította, és [helyette] más rokonát vette el feleségül”. Az eljegyzés általános szokás volt, Kórógyi idézett példája azt mutatja, hogy az arisztokraták az eljegyzést a házasságkötéssel egyformán erős szerződésnek, megszegését pedig törvénysértésnek tekintették.

A házasságot jó előre elő kellett készíteni, a gyermekeket a szülők boronálták össze, sokszor majdnem csecsemőkorban, s a vonzalom és érzelem helyét hidegen számított érdekek helyettesítették. Mai szemmel nézve, a korkülönbség sem játszott szerepet. Lévai Cseh László mindkét fiát kiskorúként jegyezte el, mindkettőt ugyancsak gyerekkorban levő lánnyal. Rozgonyi Druzsina hároméves korában eljegyzett „menyasszony” volt. Talán felesleges hozzáfűzni, hogy mindez a királyok dinasztikus politikájának utánzása volt, hiszen a 34 éves Zsigmond is a 9 éves Ciliéi Borbála eljegyzésével pecsételte meg a trónját biztosító siklósi egyezményt. A házasság célja tehát nemcsak a család fenntartása, hanem politikájának támogatása, következetes továbbvitele volt. így érthető meg, hogy amikor a Rozgonyiak a Kanizsaiak várát ostrom alá vették, és az Alsólendvai Bánfiak a Kanizsaiak segítségére siettek, akkor a Kanizsaiak várnagyai nemcsak azt ígérték meg, hogy a Bánfiak költségeit megtérítik, hanem azt is, hogy uruk közül az egyik, Bánfi István „Dorottya nevű lányával, amelyiknek kor szerint jobban megfelel, a római egyház szertartása szerint házasságra lép”. Kanizsai Imrének, aki ekkor a Rozgonyiak fogságában volt, aligha lehetett tudomása várnagyai nagylelkűségéről. Ez az eset egyébként azt is bizonyítja, amit fentebb a királyokkal kapcsolatban már elmondottunk: a politikai érdek az első, a házasság gáláns, de csak járulékos elem.

A kor szerinti eljegyzéssel még egy szokás járt együtt: a menyasszony vőlegénye családjához költözött, és ott nevelkedett tovább. Ez a szokás olyan erős volt, hogy még a Zápolyai György és Corvin Erzsébet közötti házasság tervezetében is megtaláljuk. A kor latin szóhasználatában ez az aktus igen szemléletesen jutott kifejezésre. A menyasszonyt apja „átadta” a vőlegénynek, illetve a vőlegény családjának, s a korabeli genealógiai táblák ezt úgy fejezték ki, hogy a lány ebbe meg ebbe a családba „ment el”. Ha a jegyesség felbomlott, akkor a lányt visszaküldték, amint az Újlaki Miklóssal történt, aki Hieronima nevű lányát Pogyebrád György fiával jegyezte el 1455-ben, de 1464-ben Pogyebrád György az eljegyzést felbontotta, és a lányt hazaküldte. Ha a jegyesség nem bomlott fel, akkor a lány az eljegyzéstől kezdve a vőlegény családjának tagja és tulajdona lett. Ez a felfogás annyira következetes volt, hogy ha az ifjú férj meghalt, akkor az „árván” maradt feleséget nem a saját, hanem elhunyt félje családja házasította ki újra. Egy végrendeletben olvashatjuk: „továbbá bízom Istenben, hogy hamarosan jó szerencsét ad néhai hőn szeretett, boldog emlékezetű fiam feleségének. Rendezzenek neki szép menyegzőt, és becsülettel adják férjhez mindazzal, amit apjától hozott, és azzal, amit nálunk kapott...”

A házasságkötés jelentőségének megfelelő fénnyel és pompával tartották meg az esküvőt. Minden rokont és barátot meghívtak, nemegyszer a király és a királyné is megjelent, de ha nem is ment el személyesen, maga is küldött valamilyen formában ajándékot. Várdai bíboros egyik leveléből kiderül, hogy a lakodalom a ház becsületének kényes pontja volt. Azt sajnos nem tudjuk határozottan megállapítani, hogy a lakodalmat a menyasszony vagy a vőlegény házánál tartották-e meg, mindkettőre van példa. Részletes leírás egyetlen lakodalomról sem maradt fenn a XV. századból, azt a következtetést mégis levonhatjuk, hogy a házasságkötés fontosságának az arisz-

tokraták mindenkor tudatában voltak, akkor is, ha a családot nem fenyegette a közvetlen kihalás veszélye, mint Bebek György esetében.

Az „egy és ugyanazon nemesség” elve a házasságkötésekben is megnyilvánult. A magyar jog nemcsak a király esetében, a nemesek esetében sem ismerte az egyenrangú házasság fogalmát. Pusztán jogilag semmit sem változtatott a házasságkötés törvényes voltán, de még az utódok szempontjából sem, ha a nemes vagy akár a báró jobbágylányt vett el, fiai ugyanolyan nemesek lettek, mint amilyen apjuk volt. Gyakorlatilag mégsem találunk ilyen esetet az arisztokraták főzött, bár a kisnemesek között ez gyakrabban előfordult, főképpen olyan formában, hogy nemeslányt jobbágy vett el. Többször előfordult viszont, hogy az arisztokrata családok fiai polgárlányt vettek el feleségül.

A tényleges gyakorlat bemutatása előtt még arra kell felhívnunk a figyelmet, hogy a házasságkötés ebben a korban sem a férfi, sem a nő esetében nem egyszeri esemény, a férfiak jelentős része többször nősül, s az özvegyasszonyok is gyakran mentek férjhez. Jellemzőnek kell tartanunk, hogy ebben a korban 329 házasságot 263 férfi kötötte, amit úgy is fogalmazhatunk, hogy az asszonyok rövidebb ideig éltek s az arisztokratáknak módjuk volt arra, hogy többszöri nősüléssel állandóan fejlesszék rokoni kapcsolataikat. Ennek a ténynek a feltörekvő nemes szempontjából is megvolt a maga jelentősége. A többszöri nősülés lehetővé tette, hogy az arisztokráciával is rokoni kapcsolatokat építsen ki, s ha még nem volt nős, akkor többszörös rokoni kapcsolatok jöjjenek létre. Ország Mihály egyszerű köznemes volt, felfelé ívelő pályája során kétszer nősült, először egy Rozgonyi, aztán egy Kusalyi Jakcs lányt vett el, s ezzel a két házasságával az ország báróinak felével sógorságba került.

Ha a század folyamán az arisztokrata családokban kötött és ismert házasságokat nézzük, akkor szépen igazolódik a tétel, hogy a fiúk házasságát mindig sokkal gondosabban készítették elő, mint a lányokét. 205 ilyen házasságból csak 30 esetben volt a lány köznemesi származású, 15 esetben pedig társadalmilag magasabb állású volt, mint leendő férje. Érdemes mindkét típust közelebbről szemügyre venni. A köznemes lányok szinte mindig olyanok voltak, akiknek nem volt fiútestvére, és így megvolt rá a remény, hogy apjuk vagyonát egészében vagy részben örökölni fogják. A vagyon általában elfeledtette a menyasszony származását, a nagy hatalmú és előkelő Rozgonyiak és Perényiek nem haboztak a gazdag polgár Modrár András lányait feleségül venni. Ebben az esetben már az az elv is érvényesült, hogy a nemesség (és vele együtt az arisztokráciához tartozás) apáról fiúra száll, és az anyától teljesen független.

Abban a korszakban, amikor az arisztokrácia uralma a legteljesebb, a legelőkelőbb családokban divat volt a külföldről hozott menyasszony, aki a feudális hierarchia szempontjából a vőlegény felett állt. A Garaiak két nemzedéke vett el sziléziai, illetve mazóviai hercegnőt. Zápolyai István folytatta a sort, aki újra csak Sziléziából hozott hercegnőt magának, amikor másodszor megnősült. Ezeket az eseteket látva, első pillanatban arra gondolhatnánk, hogy Zsigmond, illetve Mátyás külpolitikája adott alkalmat ezekre a házasságokra. Amikor azonban azt látjuk, hogy Báthory István nádor

1524-ben hosszú várakozás után mazóviai hercegnőt vett el, akkor világossá válik, hogy itt nem esetleges politikai tényezőkről van szó, hanem a királyokat utánzó magatartásról. A külföldi hercegnő címét Magyarországon is megtartotta, Zápolyai Istvánná sem férje életében, sem özvegységében nem címezte magát másnak, mint „Hedvig Tessen hercegnő”-jének. Az ilyen asszony hivatása az volt, hogy a család (természetesen férje családja) előkelőségét, egyben a többi magyar arisztokratától való távolságát, azok felettiségét hangsúlyozza.

A felfelé nősülés másképpen is bekövetkezhetett. A Rozgonyiak első feltörekvő nemzedékében minden férfi ezt tette, így kapcsolódott bele az arisztokráciába. Ehhez még azt kell hozzátennünk, hogy a régebbi arisztokrata családokkal való összeházasodás annyit is jelentett, hogy a feltörekvő nemest elismerték, és befogadták. És itt megint szembeszökő a különbség a század eleje és vége között. A Rozgonyiakkal és Ország Mihály fentebb idézett házasságaival szemben, Mátyás által felemelkedőknek már nem jutott arisztokrata lány, szinte mindnyájan hozzájuk hasonló köznemesi lányokat vettek feleségül.

A leányok férjhez adását nem kísérte annyi gondosság, lényegesen nagyobb százalékuk kapott alacsonyabb származású férjet, felfelé pedig egyik sem kötött házasságot. Ennek ismét megvolt a maga következménye a feltörekvő nemes szempontjából. Mindig volt alkalma arisztokrata családokkal kapcsolatot teremteni, feltéve, hogy az arisztokraták hajlandók voltak őt befogadni maguk közé.

Bármilyen szerepet is játszottak a társadalmilag magasabb vagy alacsonyabb féllel kötött házasságok, az esetek túlnyomó többségében azokat mégiscsak az arisztokrácián belül kötötték meg. Amit a magyar nemesi jog nem ismert, azt az íratlan szabályok teremtették meg: az egyenrangú házasság fogalmát. A jogrendszer csupán annyiban jelentett segítséget, hogy az íratlan szabály alól könnyebb volt kibújni. A házasság a családi politika eszköze volt, elsősorban arra való eszköz, hogy az arisztokrácia zártságát egymás közti házasságok révén még szorosabbá tegye.

Az arisztokrácián belül különleges házassági formák alakultak ki, amelyek az egymás közti, illetve az arisztokrata családok közötti házasságokat voltak hivatva előmozdítani. Az első ilyen formát ikerházasságnak nevezzük. Az elnevezésen azt értjük, hogy két-két testvér házasodik össze, tehát testvérek testvérekkel kelnek egybe. Szolgáljon példaként a következő eset: Báthory András Klára lányát Losonci Zsigmond fia, Antal vette el, ugyanakkor Losonci Zsigmond Fruzsina nevű lánya Báthori András Miklós nevű fiához ment férjhez. Genealógiai táblán ábrázolva, ez így fest:

Ecsedi Báthory András	Klára oo Miklós oo	Antal Fruzsina

Az ilyen ikerházasságnak természetesen az az előfeltétele, hogy mindkét családban legyen nagyjából megfelelő korú és nemű gyerek. Ezért ez a forma tisztán ritkán található meg, de lazábban újra meg újra megismétlődik. Hol úgy, hogy az egyik családból

való unokatestvérek vesznek el testvéreket vagy unokatestvéreket a másik családból, hol úgy, hogy a második házasság ad alkalmat rá. Van úgy, hogy nem is tudunk pontos rokoni fokozatot megállapítani, csak a névazonosság mutatja, hogy ikerházasságról van szó. Mondanunk sem kell, hogy az ilyen házasságok mögött a két család érdekazonossága rejlik, ezt kell nem is egy, hanem egyszerre két házassággal is megerősíteni.

A másik formát visszatérő házasságnak nevezzük, ez a kifejezés annyit jelent, hogy két család tagjai között minden nemzedékben vagy minden második nemzedékben létrejön egy házasság. Losonci Dezsőfi Miklósnak István nevű fia Pásztói Katalint vette el. Dezsőfi Miklós másik fiának, Jánosnak fia - ugyancsak János - ismét egy Pásztói lányt hozott a házhoz. Genealógiai ábrán bemutatva:

L. Dezsőfi Miklós

j István
co Pásztói Katalin

id. János |
«. N. N.

| ifj. János j
» Pásztói Hedvig

A demográfiai jellemzők (rövid élettartam, többszöri házasodás) természetesen itt is sokszor beleszóltak az eseményekbe. Perényi János második felesége Csáky Katalin volt, Jánosnak az első házasságából származó fia; ifj. János másodszor Csáky Magdolnát vette el. Néha a két formát, az iker- és a visszatérő házasságot kombinálták egymással, szép példája ennek a Somlyai Báthory család itt ábrázolt esete:

S. Báthory István
°=> 1. Turóci Orsolya
2. Várdai Dorottya

az első házasságból a második

j Potenciana
“ Kállai Lökös Lőrincz

István
°° N. N.

Miklós
°° 1. Kázméri Borbála
2. L. Bánfi Zsófia

János
oo Szokoli Borbála

elsőből

I Erzsébet
■» L. Bánfi György

Zsófia
«> L. Bánfi István

Az arisztokrácia köreiben nem volt ritka a rokonok között kötött házasság sem. Az egyháznak ezen a téren igen szigorúak voltak a törvényei. Nemcsak a másod- és harmadfokú rokonság alól kellett felmentést kérni, de a negyedfokú alól is. Házassági akadályt jelentett a vér szerinti rokonság, csakúgy mint a sógorság, sőt a

két feleség közötti rokonság is. Kanizsai György 1496-ban másodszor Rozgonyi Klárát, Egerváry László özvegyét vette feleségül. Kanizsai első' felesége, Alsólendvai Bánfi Erzsébet azonban Rozgonyi Klárának nagynénje volt, bár csak félig, mert Bánfi Pál második házasságából született. Ennek ellenére pápai felmentésre volt szükség a házasság megkötéséhez.

A. Bánfi Pál
« 1. Stibor Katalin
2. E. Báthory Margit

az első	házasságból a második
Dorottya oo Rozgonyi János	Erzsébet oo Kanizsai György
Klára oo 1. Egerváry László 2. Kanizsai György	

Az egyházi felmentések természetesen csak a rokonsági fokot közlik, a leszármazást nem, így sokszor genealógiai rejtvényeket kell megfejteni vagy megfejtetlenül hagyni. A lényeges azonban az, hogy a szükséges egyházi felmentés megakadályozhatott egy szegény jobbágyot vagy egy polgárt ilyen házasság megkötésében, de az arisztokratákat nem. Igaz, a felmentés sokba került. Kórógyi István még felnőtt korában is emlékezett rá, hogy amikor szülei összeházasodtak, a felmentésért sokat kellett fizetni.

Az ismertetett házassági formák meg a rokonházasságok következtében a rokoni kapcsolatok bonyolult és áttekinthetetlen szövevénye állt elő, amely úton-útfélen a pápai felmentés luxusát tette szükségessé. Ha fentebb azt mondottuk, hogy a kor nemesi társadalma csak az apai ágat tartotta számon, akkor most hozzátehetjük, hogy a rokonságot már néha nem is lehetett nyilvántartani, mert nemegyszer apai és anyai ágon ugyanaz a rokoni fok fűzte össze az arisztokratákat. Jellemző példát találunk Rozgonyiaknál, ahol Rozgonyi Osvát apai ágon másodfokú nagybátyja volt Rozgonyi Sebestyénnek, de ugyanez a Sebestyén anyai ágon másodfokú nagybátyja volt Osvátnak, így:

Rozgonyi Péter

| Lőrinc Miklós j

| János | | Simon |
°o Domoszlói °o Dobi Hedvig
Apollónia

| Osvát | | István j
°= N. N.

| Sebestyén |

Dobi István

| Margit Hedvig |
°° Debreceni oo Rozgonyi
István Simon

| Ilona 1 1 István 1
oo Domoszlói oo N. N.
Demeter

j Apollónia ; | j Sebestyén |
oo Rozgonyi
János

1 Osvát ¡

Nem csoda, hogy Csáky Miklós házasságkötése alkalmával a leleszi prépostot kérdezte meg: rokona-e feleségének, és ha igen, milyen fokú?

Rozgonyiék bemutatott rokoni kapcsolatában is szerepel a Debreceni család. Debreceni Dózsa, a város megalapítója I. Károly alatt nádor volt, nagy birtokokat szerzett. Családja a XV. század elején „kihalt”, de természetesen a Debreceni lányok tovább éltek, férjhez mentek, gyerekeik születtek. A kor szokása szerint nagybirtokosokat választottak ki számukra, így - amint a tábla mutatja - nem egy méltóságviselő ősanyjává, egyben rokoni kapcsolataik megalapozóivá lettek. A Debreceniek olyan család típusát képviselik, amelynek tagjai a XV. században nem voltak bárók, de nagybirtokosok és több leánygyermek esetén ők a tulajdonképpeni rokoni kapcsolatok megteremtői. Hogy ez a szerep nem volt lekicsinylendő, azt az mutatja a legjob-

Debreceni István

I Debreceni Ilona
CD Domoszlói Demeter

Domoszlói Appollónia

Domoszlói Zsófia
GDTarköi László

Tarkői Margit

16. A Debreceni rokonság

bán, hogy a Debreceni lányok leszármazói között öt nemzedékben húsz bárót találunk.

Ha a rokonságot nem lehetett nyilvántartani, de valószínű volt, hogy az egyik méltóságviselő a másiknak valamilyen módon rokona, akkor logikusnak tűnik a magyarországi latinságnak az a szokása, hogy egyik a másikat „frater”-nak, az asszonyokat „soror”-nak, az idősebbeket néha „mater”-nek szólította meg, amit magyarra talán úgy lehet a legjobban lefordítani, hogy atyámfia. Ez a megszólítás általános a kor leveleiben, ez alól legfeljebb a püspökök kivételek, akiknek egyházi voltuk miatt járt a „tisztelendő uram” vagy „tisztelendő atyám” megszólítás.

A főpapokról szóló fejezetben már láttuk, hogy a főúri családok fiai közül többen mentek el papnak, s most, amikor azt hangsúlyoztuk, hogy a nagyúr gondja nem a sok gyermek elhelyezése, hanem a család kihalásának megakadályozása, akkor bizony ez a korábbi megállapítás ellentétesnek látszik a későbbivel. A fiát egyházi pályára adó vagy engedő főúr szempontjából a fiú pályaválasztása két kérdést vetett fel: egyrészt elveszítette családja egyik potenciális fenntartóját és folytatóját, másrészt megerősítette a család politikai (és vagyoni) helyzetét azzal, hogy a királyi tanács egyik állandó, prelátusi helyét biztosította fia számára. Az adatok arra mutatnak, hogy a döntést gondos megfontolás előzte meg. A 26 papi pályát választó bárói csemete kétharmadának még három fiútestvére volt, így a szűkebb értelemben vett család fennmaradását nem fenyegette közvetlen veszély. Ha most még az apai unokatestvéreket is tekintetbe vesszük, akkor azt látjuk, hogy a papok majd háromnegyedének három vagy annál több, a felének pedig öt, vagy annál több férfirokona volt, akik a családot fenntarthatták. Azt is jellemzőnek kell tartanunk, hogy a háromnál kevesebb fiútestvérrel, illetve unokatestvérrel rendelkező papok túlnyomórészt a feltörekvő családokból kerültek ki, mint amilyen Ernuszt Zsigmond pécsi püspök (Emuszt János fia) vagy maga Pálóci György érsek volt. A hivatásérzet szempontját azonban nem hanyagolhatjuk el. Berzeviczy György, Péter tárnokmester fiának csak egy fiútestvére volt, mégis a papi pályát választotta, s a családnak ez az ága testvérével valóban kihalt.

A főpapok tárgyalásánál azt is elmondottuk, hogy az egyházi javadalom és felszentelés nem jártak együtt, itt most még két jellemző példát kell bemutatnunk. Rozgonyi János házasságából négy fiú született, közülük a legkisebb, Rozgonyi Osvát egyházi pályára lépett. 1437-ben egri prépostként iratkozott be a bécsi egyetemre, és még 1440-ben is klerikusként szerepel. A valóságban ő sem volt pap, hanem az egri prépostság jövedelméből fedezte bécsi tanulmányait, ezek pedig csak a pálya előkészítését szolgálták. Sajnos nem tudjuk pontosan, hogy mikor ment át világi pályára, még kevésbé azt, hogy miért. Talán rokonának, Rozgonyi Simon egri püspöknek eleste (Várna, 1444) volt az a pillanat, amikor Osvát meggondolta magát, és felhagyott az egyházi pályával. Hasonló eset játszódott le a XVI. század elején a Losonci családban. Losonci Zsigmond a budai Szent Zsigmond-káptalan prépostja volt, és akkor mondott le javadalmáról, amikor egyetlen fiútestvére utódok hátra-

hagyása nélkül meghalt. Zsigmond „prépost” hamarosan megnősült, és gyermekei révén még egy nemzedékkel meghosszabbította családja fennmaradását.

A főúri családok általában akkor adták fiaikat egyházi pályára, ha megfelelő számú fiú volt a családban, azaz, ha nem fenyegetett a kihalás réme. Ha pedig a fiúk létszámában olyan változás állt be, amely ezt a rémet felidézte, akkor még mindig volt mód arra, hogy a fel nem szentelt klerikus visszatérjen a világi pályára. Az egyházi pályára lépőknek szinte természetesen kijárt a prelátusi rang, azaz testvérükkel vagy unokatestvérükkel együtt foglaltak helyet a királyi tanácsban, vettek részt az ország kormányzásában, nemcsak egyházi, hanem világi kérdésekben is. Úgy tűnik, hogy az arisztokraták családi politikájától, illetve a fiúk számától függött elsősorban, hogy hány főúri származású püspöke lesz az országnak.

Vizsgálódásunk folyamán újra meg újra felmerült annak a köznemesi családból származó férfinak a képe, aki a familiaritás vagy hivataloskodás útján felfelé törekedve érte el a bárói tisztséget, sőt nemegyszer családját is fel tudta emelni, utódait is meg tudta tartani a saját maga által elért színvonalon, beolvadt az arisztokráciába. Befejezésül vegyük még egyszer szemügyre az ő pályájukat, próbáljuk meghatározni társadalmi szempontból döntő pillanatait, illetve eseményeit. Az első kritikus pont kétségtelenül a találkozás volt. Találkozás valamelyik nagyúrral, aki felfigyelt a tehetséges fiatalemberre, és szolgálatába fogadta. Ez volt minden köznemes életének döntő pillanata, amely őt a főúri família tagjává vagy valamelyik királyi hivatal beosztottjává tette. A bárói méltóság szempontjából a döntő pillanat természetesen a királlyal való találkozás pillanata volt. Ország Mihály karrierjéről fennmaradt monda is ezt a pillanatot Örökíti meg, amikor Zsigmond felfigyelt a fiatal nemesre, s megkérdezte, kit szolgál? A válasz - a monda szerint - így hangzott: az országot. A mondának ez az utóbbi része inkább a családnév magyarázata, mint lényege. A lényeg ugyanis az volt, hogy a fiatalember a királlyal személyesen találkozzék, az felfigyeljen rá, és szolgálatába fogadja. A középbirtokos nemességhez tartozó apának legnagyobb gondja, hogy fiát vagy fiait valamelyik nagyúrnak, vagy magának a királynak bemutathassa. Dombai György sógorához, Töttös Lászlóhoz írt levelében arra hivatkozik, hogy „fiaimról, a Te atyafiaidról azt mondottad, hogy ha ez megfelel a mi szándékunknak, saját költségeden mutatod be őket a királyi felségnek”. Arra kérte Töttöst, ne feledkezzék meg róluk, ha legközelebb a királyi udvarba megy, írja meg az időpontot, amikor fiait megfelelő lovakkal, szolgákkal és ruházatban (ebben a sorrendben!) elküldheti hozzá. Nem tudjuk, hogy Töttös mikor teljesítette a kérést, azt sem, hogy egyáltalán teljesítette-e. Tény azonban, hogy a fiúk közül az egyik, Dombai Miklós 1459-ben a macsói bán tisztét töltötte be. Az egyéni részleteket megint elhagyva, újra a nagy pillanat, a királynak történő bemutatás emelkedik ki, ez az apa szándéka, ez az a cél, amelyet mindenképpen el szeretne érni, s amelyet a népmesék nyelvén úgy fejezhetünk ki, hogy fiai szerencsét próbáltak. Megfelelő források hiányában a részleteket nem ismerjük, s ha ismernénk, akkor sem valószínű, hogy le tudnánk mérni a különböző tényezőket, amelyek a bemutatást a pálya szerencsés kezdetévé vagy kudarccá tették. Különben

is csak a szerencsés esetek érdekelnek, így tételezzük fel, hogy a királynak a fiatalember rokonszenves volt, szolgálatába fogadta.

A szerencsés fiatalember további pályáját legtöbbször nem tudjuk követni. Az oklevelekben ettől kezdve „udvari lovagként” vagy „udvari familiárisként” szerepel, itt is ott is feltűnik, részt vesz a királyi udvar életében, messzi vidékekre kíséri el az uralkodót, részese a hadviselés fáradalmainak, csakúgy, mint az udvari ünnepségeknek. Valamikor aztán bárói posztra nevezik ki, de a második döntő pillanat nem ez, hanem házassága. Mert a hosszú évek alatt, amikor alig-alig említik, a fiatalember nagyurakkal ismerkedik össze, néha királyi megbízásból azokkal vonul hadba, azokat kíséri diplomáciai küldetésbe. Látja őket, amint a királyhoz mennek, távoznak a kihallgatásról, s néha örömüket is a királynál elért eredmények felett. Olvasónk természetesnek fogja tartani, hogy a fiatalember ismeri az arisztokratákat, de kérdésesnek, hogy az arisztokraták ismerik-e őt, megjegyzik-e nevét, tehetségesnek tartják-e. Mert ha igen, akkor elkövetkezik a második döntő pillanat, amikor megkérheti valamelyik lányának a kezét. Ilyenkor nyilván az arisztokrata apa mérlegel, megpróbálja megállapítani, érdemes-e lányát ehhez az emberhez adni, akinek apja középbirtokos nemes, de nem játszik szerepet az ország kormányzásában. S ha az arisztokrata alkalmasnak tartja a fiatal „udvari lovagot” erre, ha úgy gondolja, hogy a lovag előtt jövő áll, akkor létrejöhet a hőn óhajtott házasság. Mint már mondottuk, az ilyen házasság mindig annak a jele, hogy az arisztokraták méltónak tartják a köznemest arra, hogy maguk közé befogadják. Ez nem az udvari szolgálat, nem a betöltött bárói méltóság természetes következménye volt, hanem a társadalmi elismerésé. A királlyal való sikeres találkozás, az eredményes szolgálat után a házasság a felemelkedés elismerése. A hosszú évekkel ezelőtt elindult fiatalember most már biztosra vehette, hogy gyermekei arisztokratákkal fognak összeházasodni, teljes jogú tagjai lesznek annak a kis körnek, amely az országot kormányozza.

A felfelé törekvő nemes pályafutását magunk előtt látva, önkénytelenül is feltűnik, hogy a született arisztokratáknak mennyivel könnyebb volt a sorsa. A döntő pillanat ugyan itt is a királynak történő bemutatás, de a pillanat nem mások kegyétől függ, mint Dombai esetében, nem a véletlentől, mint Országnál, hanem születésük természetes következménye, s a fiatalember (ma azt mondanánk: gyerek) bemutatkozásakor olyan név hangzik el, amit a király jól ismer, és legtöbbször kedvel is. Igaz, ő is csak apród lesz, vagy udvari lovag, de róla tudják, hogy a Nikápolynál elesett Perényi Miklós bán fia, a lovászmester Perényi Miklós öccse, így más elbírálás alá esik. Emelkedése részben a családnak, a házának szól, amint azt Erzsébet királyné a Rozgonyiakkal kapcsolatban megjegyezte. A házasságkötés sem döntő pillanat, mert nem jelent számára különös elismerést, hiszen egy Perényihez hozzámenni nem lehet más, mint megtiszteltetés. Az esélyek az indulásnál és a pálya későbbi folyamán a született arisztokratákat részesítették előnyben.

Mohács előtt

Burgio, a magyar királyhoz delegált pápai követ Sadoleto pápai titkárhoz Buda, 1525. április 23.

...„Kérem Őszentségét, méltóztassék meghallgatni, hogy milyen nehéz ezeken az állapotokon segíteni. Szálkái [László esztergomi érsek és kancellár] nem akar segíteni, akármennyire mondja is, hogy akar, mert mihelyt rendbe jönne az ország dolga, vége lenne az ő nyerészkedésének. Rábeszélni ó't nem lehet, még azokkal az okokkal sem, melyekkel a [pápai] legátus úr és én kénytelenek voltunk lelkére beszélni: hogy ha elvész az ország, elvész az ő hatalma és pozíciója is. Meg vagyok róla győzó'dve, hogy az ország veszedelmes helyzete - melyet ő éppen olyan jól ismer, mint mi - teszi ó't olyan cinikussá. Ő ugyanis arra számít, hogy ha elvész az ország, akkor az ő zsebe jól tele legyen arannyal, hogy mindenütt úr lehessen...

így tehát az ő segítségére nem számíthatunk, ha az országot talpra akarjuk állítani. Még kevesebbet lehet elérni a királlyal, mert az képtelen a bajokat orvosolni. De ha tudná is, és akarná is rendbeszedni az ország dolgait, akkor ez igen soká tartana. Ez azért van, mert Őfelsége, ha egy püspökséget eladományoz, akkor az új püspökre ráruházza a kegyúri jogot is a püspökséghez tartozó többi javadalommal együtt, ha pedig egy özvegy vagy árva kéri támogatását, akkor ó'felsége ezek védelmét, melyre pedig az ország törvényei szerint ó'neki van joga, szintén ráruházza valamelyik báróra. Pedig ez az a két jog, amellyel a király tekintélyt és híveket szerezhetne magának, mert ezektó'l függ mind az egyháziak, mint a világiak jutalmazása...

Marad tehát, hogy az ország többi bárójával és főpapjával, az ország zömével, a nemességgel próbálkozzunk meg. De ezekkel is nehéz lenne az ország ügyeit rendbe hozni, mert vannak ugyan közöttük olyanok, akik valóban szeretnék, hogy rend legyen - mint például azok, kiknek az országos zűrzavarból maguknak is káruk van -, azért a bárók között egy sincsen, akinek elég hatalma lenne itt rendet teremteni. S jobb is, hogy nincsen mert ez akkor egészen bizonyosan megpróbálkoznék vele, hogy királlyá tegye magát. A főpapok között sincsen erre alkalmas férfiú, mert ezek vagy az érseknek [Szálkáinak] köszönhetik méltóságukat, s nem mernek szólni, vagy pedig

maguk is olyan életmódot folytatnak, hogy amiatt kénytelenek szemet hunyni Szálkái viselkedése felett. De meg az emberek itt annyira gyűlölik egymást, hogy nyugodtan elmondhatom, azalatt a két év alatt, amióta itt vagyok Budán, igazi barátokat még nem láttam a magyar király udvarában. Ehhez járul még az egyházi és világi rend közötti nagy gyűlölködés, és veszedelmes dolog volna a világiakat támogatni az egyháziakkal szemben, mert ha az ország kormánya a világiak kezébe kerül, akkor az egyháziaknak végük, s nem lehetne elkerülni - mint már mondtam -, hogy a világiak közül egyik vagy másik a trónra ne törekedjék. De viszont abból sem származnék semmi jó, ha az egyháziakat favorizálnánk a világiakkal szemben azért, hogy a bárókat letörjék, amint Őszentsége ajánlja, mert ez csak megerősítené őket saját önző céljaikban.

Maradna tehát, hogy a köznemességgel próbáljunk rendet csinálni. Uraságod magyarázza meg Őszentségének,hogy a nemesség kezében van az egész ország sorsa, hogy a nemesség három részre oszlik. Az első részük katonáskodik, s az urak zsoldjában a végeken hadakozik, s ezek érnek valamennyi között a legtöbbet. De ezek teljesen az uraktól függnek, nem tesznek mást, mint amit patrónusaik parancsolnak nekik, s másra nem is kaphatók. A másik rész áll azokból a nemesekből, akik falusi birtokukon élnek, ott gazdálkodnak, kereskednek, sohasem jönnek be a városokba, nem járnak az országgyűlésre, csak leszavaznak azokra a követekre, akiket a vármegyéjük az országgyűlésre küld. A harmadik részt a köztiszteletben álló és gazdag nemesek alkotják, akik a közéletben szerepet visznek, s akik őszintén óhajtják hazájuk javát.”

Burgio Mohács előtt az orvos érdeklődésével, nyugalmával, tudásával és rokonszenvével, majdnem azt mondhatnánk, szeretetével igyekezett a haldokló magyar királyság bajait megállapítani, és azokra orvoslást keresni. Tulajdonképpen sem neki, sem mindeddig egyetlen történésznek sem sikerült olyan diagnózist felállítani, amely a mohácsi tragédiát teljesen megmagyarázná. Nekünk sem ez a célunk, de mielőtt az olvasótól búcsút veszünk, megpróbáljuk néhány vonással jellemezni azt a fejlődést, amely az ország arisztokráciájában Mátyás halála (1490) és Mohács között végbement.

Mátyásnak a főurakkal szembeni politikáját tárgyalva, már rámutattunk arra, hogy uralkodása alatt a főúri családok egy része kihalt, birtokaik - ősi magyar szokás szerint - a királyra, illetve a Szent Koronára szálltak vissza. Mátyás a vele szemben fellázadók és lázadásuk miatt elitéltek jószágait is elkobozta, ezek is a király kezében összpontosuló birtokállományt növelték. Az ilyen háramlóit és elkobzott birtok fegyver volt az uralkodó kezében, hiszen új híveinek adhatta azokat. Mátyás valóban élt is vele, s adományain végigtekintve, két korszakot különböztethetünk meg, amelyek között a határvonalat az 1482. esztendő vonja meg. 1482 előtt a birtokadományok terén pontosan ugyanazt a politikát követte, mint a bárói kinevezéseknél: igyekezett az újonnan felemelteket gazdaggá tenni, és a régi családokat megnyerni, de tegyük hozzá gyorsan, hogy mindkét esetben szélsőségesebben járt el, mint a tiszt-

ségek osztogatásánál. Az újonnan felemeltek között az első helyen a Zápolyaiak álltak, ők kapták a legnagyobb birtokokat. Mellettük a Hunyadi rokonság két családjának, a Gerébeknek és Pongrácoknak jutott a legtöbb. Kinizsi Pál, Magyar Balázs, de még a Szokoliak sem versenyezhettek a felsoroltakkal. A Zápolyaiak olyan kivételes elbánásban részesültek, hogy még a régi királyi birtokok egy részét (például a tokaji uradalmat), sőt szabad királyi városokat (például Kézsmárkot) is megszerezhettek. A régi családok képviselői sem részesedtek egyenlő arányban a birtokadományokból, itt Báthory István, Bánfi Miklós és a Guti Országok jártak az élen, bár a Bánfinak adományozott nagy uradalmakat Mátyás visszavette, amikor Bánfit lecsukatta.

1482 után minden téren új politikát vezetett be a király. Úgy látszik, ez volt az az időpont, amikor belátta: Beatrixtól nem lesz törvényes utóda. Ettől kezdve egy emberre összpontosította figyelmét, s ez természetes fia, Corvin János volt, akit Liptó hercege címmel ruházott fel. Amikor Perényi István fellázadt Mátyás ellen, akkor birtokait Corvin János kapta; amikor 1487-ben elvette a korábban (1470!) Bánfi Miklósnak adományozott, Maros mentén fekvő uradalmakat, akkor azokat Corvin János kapta, amikor a Parlagi család bárói ága kihalt, akkor annak birtokait ismét csak Corvin János kapta.

A birtokadományozások terén folytatott politika kettős következménnyel járt. Egyrészt a még Zsigmond alatt is tekintélyes királyi birtok teljesen jelentéktelenné zsugorodott, gyakorlatilag a király megszűnt Magyarországon nagybirtokos lenni. Mátyás alatt ez nem éreztette hatását, mert jövedelme más forrásokból táplálkozott, és még mindig magasabb volt, mint elődeié. De ha Mátyás halála után arról hallunk, hogy a királyi udvar krajcáros gondokkal küzd, akkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy ez részben a királyi uradalmak eladományozásának következménye volt.

Mátyás birtokpolitikájának másik jellemzője a nagybirtok megoszlásának hihetetlen mérvű eltolódása. A király halálakor Corvin János 30 vár, 49 mezőváros és 1000 falu ura volt, s őt a régi családok leggazdagabbika is nagy távközzel követte, mert Újlaki Lőrinc hercegnek „csak” 14 vára, 17 mezővárosa és 300 faluja volt. Ettől már a Zápolyaiak sem maradtak el, 18 vár, 17 mezőváros és 240 falu volt birtokukban. Zsigmond és Albert nagybirtokosai bizony nagyon a háttérbe szorultak. A Szentgyörgyiek 8 várral, 13 mezővárossal és 89 faluval, vagy a hajdan nagy hatalmú Szécsiek 2 várral, 4 mezővárossal és 165 faluval sokat veszítettek súlyukból. A számokhoz újra hozzá kell tenni, hogy teljesen tájékoztató jellegűek, hiszen a birtok értékét nem a rajta fekvő települések száma és jellege határozta meg, hanem jövedelme.

A királyi birtok felosztása a főurakat még gazdagabbá tette, mint amilyenek addig voltak, ugyanakkor a középbirtokos nemességet hátrányosan érintette. Láttuk, hogy a nagybirtok a közbeékelődött vagy a nagybirtok környékén élő nemeseket a familiaritás intézményének segítségével kapcsolta magához. Mindaddig, amíg a föld egy része a király kezén volt, a szomszédos kis- és középbirtokos nemesek a királyi birtokon próbálhattak szerencsét, s ha sikerült familiárisként oda szegődniük, a király alkalmazottai lehettek, a királyi hatalmat képviselték. Alkalmazásuk - mint láttuk -

nemegyszer megnyitotta előttük a felemelkedés útját, mert könnyebben jutottak érintkezésbe az uralkodóval, mint a főurak familiárisai. A királyi birtokok szétosztása után ugyanezek a nemesek a főurak alkalmazottai lettek, amint Burgio írta: teljesen uraiktól függtek. Az uralkodóhoz fűződő szálak elszakítása pedig azzal az eredménnyel járt, hogy - ismét Burgio szavaival élünk - „nem tesznek mást, mint amit patrónusaik parancsolnak, s másra nem is kaphatók”.

A Jagelló-korban Corvin vagyonának tekintélyes része elúszott, Újlaki Miklós II. Ulászló ellen fellázadva veszítette el birtokai nagy részét. Ezzel - a Zápolyaiakat kivéve - a korábban elképzelhetetlen mamutbirtokok aránytalan nagysága ugyan enyhült, de ettől a Jagellók még nem tudták a szétosztogatott birtokokat visszaszerezni. Ügyetlenségükben a Hunyadi birtokokat is hagyták kicsúszni a kezükből Corvin János gyermekeinek halála után. Pedig Mátyás trónra léptét ezek a birtokok, illetve a belőlük származó hatalom tette lehetővé. Mátyás pénzügyi rendszere csak az ő erélyével volt fenntartható, közepes tehetségű utód kezében teljesen használhatatlanná vált. A királyi birtokok viszont lehetővé tehették volna, hogy azok jövedelmére támaszkodva kezdjék meg a királyi hatalom visszaállítását. A királyi birtokok felosztásának azért volt olyan katasztrofális jelentősége, mert megfosztotta Mátyás utódait az újrakezdés lehetőségétől.

Többször elmondottuk, hogy a magyar jog szerint a bárói cím nem volt átörökíthető, még kevésbé a bárói státus, illetve a vele járó előnyök. Mátyás uralma végén ezen a téren is súlyos következményekkel járó változtatásokat eszközölt. Nem biztos, de nagyon valószínű, hogy apjának, Hunyadi Jánosnak példája lebegett szeme előtt, amikor ezeket a rendelkezéseket hozta. 1453-ban V. László elvben megkezdte tényleges uralmát, és Hunyadi lemondott kormányzói tisztéről, V. László ekkor Hunyadit Beszterce „örökös ispánjává” nevezte ki, megengedve, hogy leveleire és okmányaira pecsétjét vörös viaszba nyomja. Szándékosan emeltük ki ezt a látszólag jelentéktelen elemet, a vörös pecsétviaszt, nemcsak azért, mert Magyarországon csak a király használta ezt a színt, hanem azért is, mert két jogi tény fonódott egybe: az örökös főispánság és a vörös pecsétviasz használata. Egyik sem állt összhangban a magyar alkotmánnyal. Az örökös főispán intézményét ugyan a magyar jog is ismerte, de csak a főpapok esetében, így volt a veszprémi püspök Veszprém, a nyitrai Nyitra megye örökös ispánja. A püspököt azonban mindig hivatalból és nem személy szerint illette ez a tisztség, az öröklés pedig a következő püspöknek és nem vér szerinti utódának szólt. Az örökös főispánság egyébként nem jelentett bárói státust; egyrészt azért nem, mert a főpapok nem a bárók, hanem a prelátusok rendjéhez tartoztak, másrészt azért sem, mert a megyésispán nem a bárók, legfeljebb az előkelők csoportjába tartozott. Hunyadi János esetében először kapta meg Magyarországon világi nagybirtokos az örökös főispáni tisztséget, és ez végső fokon főúri dinasztia alapítását jelentette. Ehhez még olyan előjogot (a vörös pecsétviasz használatát) is elnyert, amelyet a király idegenből, német területről vett át, ahol ez a grófok előjoga volt. Amikor III. Frigyes császár a maga oldalán akarta megtartani a Szentgyörgyieket, akik életmódjukban (és valószínűleg nyelvükben is) németek voltak, és magukat a

magyar szokásokkal ellentétben Szentgyörgy és Bazin grófjainak (Gráf von Sankt Georgen und Bösing) nevezték, különös kegyének megnyilvánulásaként a vörös pecsétviasz használatát engedélyezte, kifejezetten azzal a megállapítással, hogy ezzel Magyarország nádoránál is magasabb rangba kerültek. Akár Hunyadinak kétségtelenül a magyar királytól, akár a Szentgyörgyieknek a császártól kapott kiváltságát vesszük tekintetbe, mindenképpen idegen szokással állunk szemben, amely a főúri státust nem országos méltóság viseléséhez, hanem uralkodói kegy megnyilvánulásához kötötte. Egyiknek sem lett volna folytatása, ha Mátyás nem újítja fel őket.

1463-ban a Cilleiek zsoldosvezérébó'l a magyar arisztokraták közé emelkedett Vitovec Jánost nevezte ki Mátyás Zagorje megye, 1465-ben Zápolyai Imrét Szepes megye örökös ispánjává. 1483-ban Bánfi Miklós, 1487-ben Geréb Péter és Mátyás kapta azt a kiváltságot, hogy - az „örökös ispánokhoz hasonlóan” - vörös viasszal pecsételhessen. Az utóbbi két esetben tehát nem örökös ispánságot, hanem annak csak egyik - meglehetó'sen feltűnő' - kiváltságát adományozta. Látszólag nem beszélhetünk rendszerről, hiszen mindössze öt személy, illetve négy család szerepel az érintettek között. A baj ott volt, hogy akár forma szerinti örökös ispáni címet, akár annak egy részét adományozta a király, olyan új bárói státust teremtett, amely egyedül a király személyes bíráskodása alá tartozott. Amikor 1486-ban az országgyűlésen arról panaszkodtak, hogy sokan szereznek maguknak felmentést a bánok, vajdák, és a megyék bíráskodása alól, és így követnek el „gonoszságokat”, és elrendelték az ilyen mentesítések visszavonását, akkor azt is megállapították, hogy „kivévén az örökös ispánokat, kikről tudva van, hogy a dicsőült királyok igen régi rendelkezéséből egyedül a királyi felség bírói hatósága alá tartoznak”. A törvény értelemszerűen a régi (főpapi) örökös ispánságokra utal, de forma szerint a Zápolyaiak ugyanúgy a kivételek közé tartoztak, mint a nyitrai püspök, bár nem lehetett róluk azt állítani, hogy „igen régi rendelésből” voltak azok. így aztán azon sem csodálkozhatunk, hogy 1487-ben egy békekötésben szereplő magyar főurak három csoportjában az utolsó a „született bárók” csoportja, soraikban a Zsigmond óta uralmon levő családok közül azokat találjuk, akik 1487-ben nem viseltek országos méltóságot. Az ilyen családok régebben is szerepeltek nemzetközi szerződésekben, ebben nem volt semmi új. Az új vonás a csoport gyűjtőfogalma: született báró. A középkori magyar alkotmány mindaddig csak született nemest ismert, született bárót nem.

Összefoglalva: Mátyás örökös főispáni kinevezésével, a vörös pecsétviasz használatának engedélyezésével megvetette alapját a született bárói státusnak, és azt uralma végén minden téren elismerte és elismertette. Ezen a ponton joggal merül fel a kérdés: miért nem mondottuk el mindezt Mátyás politikájának jellemzésekor, hiszen ez annyit jelent, hogy Mátyás nem törte meg az arisztokráciát, hanem még Zsigmondnál is hatalmasabbá tette, és jogilag is magasabbra emelte. A válasz roppant egyszerű. Mátyás hatalma olyan nagy volt, hogy a megkülönböztetéseknek és címeknek nem volt komoly tartalma. Bánfi Miklós ugyan megkapta a vörös viasz használatának jogát, de ez nem akadályozta meg Mátyást abban, hogy röviddel utána be ne csukássá, és adományozott birtokait el ne koboztassa. Ettől a - kortárs főurak szerint -

méltánytalan elbánástól a vörös viaszpecsét használata nem mentette meg Bánfit. A született bárói státus megalkotásának következményei csak Mátyás halála után nyilvánultak meg, amikor egész kormányzati rendszere összeomlott.

A született bárói státus kialakulásának első következménye az volt, hogy annak viselője „hivatalból” lett tagja a királyi tanácsnak. Amint láttuk, Zsigmond alatt a főpapokon kívül csak az országos méltóságok viselői rendelkeztek állandó hellyel a tanácsban, a többi tanácstag meghívása a királytól függött, és az uralkodót ezen a téren csak a politikai helyzet korlátozta. Most a hivatalból jelenlevők száma megnövekedett, és a király választási lehetősége csökkent. Láttuk, hogy amikor Frigyes császár a Szentgyörgyieknek a vörös pecsétviasz használatát engedélyezte, akkor azt is kifejtette, hogy ezáltal a Szentgyörgyiek a magyar nádornál is magasabb rang birtokába jutottak. Ez a megállapítás bizonyos szempontból helyes volt, mert az országos méltóságok viselői - a nádor kivételével - a Jagelló-korban is a király bizalmától függtek, s így a királyi tanácsban - ismételjük: elvileg - nem a családnak, hanem csak a méltóságviselőnek volt biztosított helye. A született bárói státus a családnak biztosított önműködően helyet, mert a bárói cím és vele együtt a tanácstagság apáról fiúra szállt. Zsigmond méltóságviselőinek még felelősség vállalásával kellett fizetni a tanácstagságért, a született bárónak ezért semmit sem kellett tennie a világra jövetelen kívül.

E helyütt sem szeretnénk elméleti megfontolásoknak, finom jogi megkülönböztetéseknek több jelentőséget tulajdonítani, mint ami jár nekik. Nem a született báró és a méltóságviselő közötti alkotmányjogi különbség volt a döntő változás, hanem a hatalom szerkezetének megváltozása.

„Hogy Magyarországot az alája vetett többi országgal, tartománnyal és a főpap urakat meg a bárókat az összes egyházakat és egyházi személyeket, valamint nemeseket és városokat, úgyszintén az ország többi alattvalóját és lakosát régi jogaikban, kiváltságaikban, mentességeikben, szabadságukban és jóváhagyott szokásaikban, amelyekben tudniillik a néhai megdicsőült királyok megtartották, és amelyeknek birtokában és élvezetében voltak, megtartjuk, úgyhogy [amint azt az említett néhai Mátyás király úr tette] az ő ártalmukra, és elnyomásukra, valamint régi szokásaik ellenére... újításokat sem fogunk behozni; azokat pedig, amelyeket a néhai felséges Mátyás király úr hozott be, el fogjuk törölni...”

Ezt a törvénybe iktatott ígéretet II. Ulászló király tette az őt magyar királlyá megválasztó főuraknak és főpapoknak. A szavak és kifejezések még a régiek, a három rend egyformán szerepel, sőt még a bizonytalan ország-lakosok alatt más, nem nemes népességre is gondolhatna az olvasó. Az egész szöveg alig különbözhet a koronázáskor letett királyi eskütől, alig lehet arra következtetni, hogy ez az a szelep, amelyen a bárói hatalom kiszabadulva a Mátyás alatti „elnyomásból”, szabadon tör ki és érvényesül. De alig öt évvel később, az 1495. évi 3. törvénycikk pontosan megmagyarázza az ígéret látszólag ártatlan szövegét, amikor kimondja: „ha a királyi felség valamely ország-lakosát hűtlenség vétkében akarja elmarasztalni, akkor az összes főpap urak-

nak, báróknak és a többi ország-lakosnak egy bizonyos határidőre országgyűlést rendeljen”. Most már világos, hogy az „ország-lakos” alatt nem jobbágyot, hanem nemest kell érteni, akiket azelőtt alattvalóknak hívtak. A szóhasználatban már kifejezésre jut a lényeg is: a király szuverenitása az ország kormányzásában lényegében megszűnt. Nem az uralkodó joga volt többé megállapítani, hogy ki hűtlen, hanem az országgyűlésnek. És mert az országgyűlésen mindig a bárók voltak túlsúlyban, ezt úgy is fogalmazhatjuk, hogy a bárók joga annak eldöntése, hűtlen volt-e valaki. Amikor Mohács előtt sorra vesztek el a Mátyás által kiépített védővonal várai, kiderült, hogy gyakorlatilag senkit sem lehet felelősségre vonni. 1507-ben pedig már azt sem volt nehéz törvénybe foglalni, hogy a király országos kérdésben csak a királyi tanácsban hozhat döntést.

A királyi tanács továbbra is a legfontosabb kormányzati szerv maradt, amelyben az „összes prelátusok és bárók” mellett az előkelők és nemesek is részt vettek. A tanács összetételében és tanácskozásának rendjében 1495 előtt semmiféle változás nem tapasztalható, ekkor próbálták meg az udvarmester (nem a király!) elnökletét biztosítani. 1514 katasztrófája után aztán az uralkodó osztály úgy érezte, hogy össze kell fognia, ennek eredményeként a tanács összetételét is szabályozták, megállapítva, hogy abban 6 főpapnak, 6 főúrnak és 16 nemesnek kell lennie, gyakorlatilag azonban a köznemesek mégsem fejtettek ki semmiféle komoly működést, mert egyszerűen kihagyták őket. Közreműködésük amúgy sem ért volna sokat, erről Burgio megfigyelései meggyőzhetnek. Az összetétel körül a vita akkor is tovább folyt, amikor 1514 után az ország ellenállóképessége már megtört. De bármit is írtak elő a törvények, a valóságos hatalom nem a tanács, hanem néhány főúr és főpap kezében összpontosult. Szavazási rend sem alakult ki Mohács előtt (Velencében már évszázadokkal korábban megtaláljuk!), 1507-ben mégis arról hallunk, hogy a főpapoknak és báróknak 700, a köznemeseknek 300 aranyforint tiszteletdíj jár a tanácsban kifejtett működésükért. A bárók és főpapok túlsúlya minden téren biztosítva volt.

A tanács határozatainak végrehajtását a központi hatalomnak kellett volna vállalnia, de amióta a Fekete Sereget szétverték (1492), a királynak nem volt megfelelő hadereje, a végrehajtást a bárókra kellett bízni, ez az, amire Burgio az özvegyekkel és árvákkal kapcsolatban utal. A Fekete Sereg pusztulása a török hatalom torkában élő Magyarország számára tragikus veszteség volt. A fejlődés egész Európában a királyi zsoldosseregek felállítását és állandó növelését hozta magával, a sokkal nagyobb mértékben veszélyeztetett magyar királyság ugyanakkor a hadszervezetben egy lépést tett visszafelé: a banderiális rendszerhez tért vissza. Felesleges mondani, hogy a sok különbözőképpen felfegyverzett, különböző módon kiképzett kis csapatból sohasem lehetett olyan ütőképes hadsereget összekovácsolni, mint amilyen Mátyás egységes zsoldosserege volt, nem is szólva a nagy királyi jövedelmet megkövetelő tüzérségről, amely egyre nagyobb jelentőségre tett szert.

A báróknak és főpapoknak még ez sem volt elég. Mátyás a jobbágyoktól rendkívüli hadiadót szedetett, ez ellen akkoriban a bárók tiltakoztak a legélénkebben, mert úgy látták (talán nem is alaptalanul), hogy a túlzott adóztatás kimeríti az adó-

alanyokat, gazdaságilag tönkreteszi őket. Azt hinné az ember, hogy ez is azok közé a káros „újítások” közé tartozik, amelyeket az 1490. évi szerződés idézett pontja értelmében „el fognak törölni”. De ami áll a királyra, az nem áll a bárókra, így eltörlésről szó sincs. A rendkívüli hadiadót továbbra is behajtották a jobbágyokon, ez egyike azoknak az okoknak, amik rövid idő alatt kirobbantották a parasztháborút. De a bárók még az adózás terén is rosszabbak voltak, mint Mátyás. A királytól olyan kiváltságokat szereztek, hogy a rendkívüli hadiadót maguk számára szedhetik, elvileg csapatok tartására. Az elvvel szemben egyetlen olyan adatunk sincs - Corvin Jánost kivéve -, amely szerint valamelyik báró nagyobb bandériumot tartott volna, mint amekkorára kötelezve volt. Ha a Mátyás uralma alatti állapotokkal akarjuk összehasonlítani a helyzetet, akkor a következő két tételt állíthatjuk fel:

Mátyás alatt a bárók hivatalból vagy birtokaikból származó jövedelmük alapján voltak kötelesek bandériumokat tartani, a hadiadó a király seregének és a végváraknak a fenntartását szolgálta; Mátyás után a báró hivatalból vagy birtokaiból származó jövedelme és a birtokán élő jobbágyságtól szedett rendkívüli hadiadó alapján köteles ugyanakkora bandériumot fenntartani, mint korábban; a király serege és a végváriak fenntartására nem volt fedezet.

Az Európa és Ázsia egy tekintélyes részét kezében tartó, folytonosan növekvő hadipotenciállal rendelkező török hatalommal szemben álló Magyarország leszerel. Ezt még a török szultán sem hitte el.

Ha a bárók ekkora hatalom birtokában voltak, ennyire urai voltak az országnak, és a királyok semmit sem tettek saját hatalmuk kiépítése érdekében, akkor pszichológiailag teljesen érthető volt, hogy felmerült bennük a gondolat: miért ne viselhetnék ők a királyi koronát? Pozitív adattal ezt ugyan csakZápolyai Jánosról tudjuk bizonyítani, de Burgio idézett jelentése mutatja, hogy a gondolat nagyon is kézenfekvő volt, és más hatalmasságok fejében is megfordult. Ha egy nagybirtokos család olyan hatalomra tehetett szert, mint annak idején a Hunyadiak, miért ne próbálhatta volna meg, hogy „királlyá tegye magát”.

A bárók törekvésének egyedül a főpapok állták útját, ez magyarázza meg az „egyházi és világi rend közötti nagy gyűlölködést”. Burgiónak abban is igaza volt, hogy a püspökök sem voltak jobbak a főuraknál. Bakócz Tamás óta hagyománnyá vált a harácsolás, a minden erkölcsi gátlástól mentes vagyonszerzés és korlátlan hatalomra törés. Hogy ezen a téren egy magyar főpap mennyire elveszíthette „józan paraszti eszét”, azt az mutatja legjobban, hogy Bakócz komolyan hitte, hogy pápa lehet belőle. Bakócz római szereplése Mátyás rendezői tehetségét és fényűzését idézte fel. A jövedelem elosztásában beállt változásra mi sem jellemzőbb, mint az, hogy amit korábban csak az ország királya engedhetett meg magának, most az esztergomi érsek is *megtehette* a *jobbágyokból kisajtolt adóból.*

És éppen *ezen* a ponton érte - Bakócz hathatós közreműködésével - a Mohács előtti magyar arisztokráciát a nagy megrázkódtatás 1514-ben. A jobbágyságnak elege volt a kizsákmányolásnak ebből a fokozott és teljesen korlátlan formájából, urai

ellen fordult. Szimbolikus volt, de éppen ezért nagyon jellemző, hogy a parasztháború legmagasabb rangú áldozata a kincstartó és az ősi arisztokrata családból származó Csanádi püspök volt. A parasztháború okozta sokkot nem feledtethette el a bosszú kegyetlensége sem. Ez a bosszú egyébként élesen világít rá arra, hogy az ország uralkodó osztálya mennyire elveszítette a realitások iránti érzékét, mennyire nem tudta felmérni, hogy tulajdonképpen mi történt. Csak egyet értett meg: hogy két tűz közé került.

A mérhetetlen vagyont gyűjtő, a hatalmat teljesen magukhoz ragadó főurak és főpapok teljesen elvesztették felelősségérzetüket is, és ezt az sem magyarázza meg, hogy Mohács előtt a régi nagy családok és a Mátyás által felemeltek jelentős része kihalt. A „kihalásra” jellemző, hogy a Mátyás által felemelt családok 40%-a nem érte meg a mohácsi vészt, a király hadvezérei közül 1495-ben - Haraszti Ferencet, a könnyű lovasság parancsnokát kivéve - már egy sem volt életben. A régi nagy családok közül olyanok tűntek el, mint az Újlakiak és a Rozgonyiak vagy a Kompoltiak. A régi és új családok között egyformán vágott rendet a halál, ez eleve szükségessé tette újabb családok felemelését és bekapcsolását az arisztokráciába. Egy 1505-ben a bárókról összeállított jegyzék azt bizonyítja, hogy a felemelkedésnek ismét két útja volt: a katonai és a házasságon keresztül vezető. A két új ember közül Somi Józsa és Beriszló Péter katonai karrier révén jutott be az arisztokraták közé. A többiek közül a Balassák időnként már régebben is az előkelők között szerepeltek, s ha most, amikor az arisztokrácia ismérvei még szigorúbbakká lettek, báró lett Balassa Ferencből, akkor ezt házasságának, pontosabban házasságainak köszönhette. Három házassága közül az első kettő „csak” vagyont és jó összeköttetéseket biztosított, a harmadikkal tette fel a koronát családi politikájára. Ekkor Perényi István és Újlaki Orsolya leányát vette el, aligha csodálkozhatunk azon, hogy az arisztokraták legszűkebb körén belül találjuk. Podmaniczky János csak kétszer nősült, de ő is ügyesen, így aztán 1506 előtt már született bárónak számított. Bajnai Both János családjáról csak egy ellenőrizhetetlen és kissé érthetetlen híradás maradt fenn, amely szerint családja emelkedését törvénytelen származásának köszönhette.

Mohácsnál egy, a régi arisztokráciával vérségileg rokon, társadalmi tudatában még zártabb és fennhéjázóbb, de magatartásában a korábbinál kevesebb felelősségérzettől áthatott új réteg állt szemben az ősi ellenséggel, a törökkel.

Utószó

„A győzelem után a török Mohácsra ment, hol azelőtt a magyar király tábora volt, elpusztította a falut, és kardélre hányta a lakosságot. Azután Pécsre mentek, ahol ugyanezt tették...” (Burgio, 1526. szeptember 20.)

1526-ban a magyar udvar, minden józan politikai megfontolást megcsúfolva, vállalta a török elleni háborút. A Mátyás által tartott védelmi vonal már régen elveszett volt, a csatát magyar földön kellett megvívni, Mohácsnál.

A csata előestéjén Perényi Ferenc váradi püspök javasolta a királynak: írjon a pápának, hogy a következő napon harmincezer keresztény vértanút avathat szentté. Másnap reggel Drágfi János országbíró, a király zászlótartója ünnepélyesen lecsatoltatta sarkantyúit a csata előtt, hogy ne tudjon elmenekülni. Drágfi magatartása nem a győzelembe vetett hit megnyilvánulása volt, szolgája már útban volt hazafelé ura magyar nyelven megírt végrendeletével.

Mindkét szereplőnk a magyar arisztokrácia régi, mondhatnánk ősi családjának volt sarja. A Perényiek Zsigmond alatt emelkedtek fel, bánokat, országbírót, tárnokmestert adtak az országnak, a püspök apja élete végén Magyarország nádora volt. A Drágfiak is Zsigmond alatt kerültek a magyar arisztokrácia soraiba, a király zászlótartójának apja erdélyi vajda volt. Mindkét család Mátyás politikájának ellenzékéhez tartozott, mindkettő hatalma megnövekedett Mátyás halála után.

Első pillanatra érthetetlen pesszimizmusuk indokolt volt. Már apáik tudták, hogy a török ellen európai összefogásra van szükség, de a keresztény közösség már rég nem volt élő erő, onnan nem várhattak segítséget. 1514 óta nem lehettek kétségeik afelől sem, hogy a Mátyás halála utáni arisztokrata politika teljes csődöt mondott. A csőd minden embertelen következményét a magyar népnek kellett viselni. Az arisztokrata számára nem volt más megoldás, mint ünnepélyesen levetetni a sarkantyút, lóra szállni, és nyitott szemmel belerohanni a halálba, abban a reményben, hogy a kereszténység egyre fényesebb és egyre gyengébb központjában, Rómában a pápa gondol majd rájuk.

Irodalom

Igen nehéz az olvasónak irodalmi tájékoztatást adni, mert az itt elmondottakban tulajdonképpen igen kevés új adat, annál több az eddigi irodalomban szokatlan összefüggés és magyarázat szerepel.

A harmadik részben (A főurak) nagyobbára saját korábbi munkámra (A XV. századi magyar arisztokrácia mobilitása [Történeti-statisztikai kötetek]. Bp. 1970) támaszkodtam, amelyben bibliográfia ad tájékoztatást a régebbi irodalomról. Ebből most az ott is használt jogtörténeti munkákat emelném ki, így *Bónis György* (Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban, Kolozsvár, én.); *Schiller Bódog* (Az örökös főrendiség eredete Magyarországon, Bp. 1900) könyvét és *Holub József* tanulmányait (A főispán és alispán viszonyának jogi természete, Fejérpataky emlékkönyv. Bp. 1917; Az életkor szerepe középkori jogunkban és az „időlátott levelek”. Századok, 55. 1921).

A feldolgozás során meglehetősen nagy hiányokkal kellett szembenéznem. Az országos méltóságok sorát és méltóságviselésük idejét, az ún. archontológiát már idézett könyvemben magam állítottam össze *Sebestyén Béla* kéziratban maradt és az Országos Levéltárban (Q 282 jelzet alatt) őrzött műve segítségével; mert amilyen gazdag az archontológiai irodalmunk a XIV. századra vonatkozólag, olyan szegény a XV. századra (*Lázár M.:* A székely ispánok és alispánok a mohácsi vészig. Bp. 1881.- *Pesty Frigyes* cikkei a Századok, 9.1875. évfolyamában - *Wertner Mór* németül megjelent cikkei az erdélyi vajdákról Archív für siebenbürgische Geschichte, 29. 1899.)

Nem volt sokkal jobb a helyzet genealógiai irodalmunk terén sem, amely olyan kitűnő kézikönyvek mellett, mint amilyen *Karácsonyi Jánosé* (Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig, I-IH. Bp. 1901), és olyan tanulmányok mellett, mint amilyen *Wertner Móré,* (A Garaiak. Századok, 31. 1897. - Családtörténeti jegyzetek. Az első Kórógyiak. Turul, 10. 1897.) *Reiszig Edéé* (A Kanizsaiak a XV. században. Turul, 55. 1941. - Az Újlaki család Uo. 57. 1943) csak néhány töredékes adatot szolgáltatott. Talán itt kell megemlíteni azt a néhány életrajzot, amely számomra használható volt *(Sörös Pongrác:* Lévai Cseh Péter, Századok, 37. 1903.; *Madzsar Imre:* Emuszt János háza Budán. Uo. 52.1918; *Wenzel Gusztáv:* Stibor vajda [Értekezések

a történettudomány köréből, IV.] Bp. 1874.; *Fraknói Vilmos:* Mátyás király magyar diplomatái. Századok, 33. 1898. és 34. 1899.)

A pecsétekről *Kumorovitz L. Bemát* nehezen hozzáférhető tanulmánya volt megbízható támaszom (A magyar pecséthasználat története a középkorban. A gödöllői Szt. Norbert gimnázium évkönyve, 1943. 44. Gödöllő, 1944.) A heraldikában ma is *Csorna József* munkájára (Magyar nemzetségi címerek *[=Karácsonyi J.:* Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig, III. 2. kötete]. Bp. 1904.; A magyar, heraldika korszakai. Bp. 1913) és cikkére (Zsigmönd király címereslevelei. Turul, 4. 1896.) hivatkozhatom.

Fontos forrást jelentett *Gerő László* munkája (Magyar várak. Bp. 1970) és *D. Menclovának* a szepesi, krasznahorkai, trencséni várakról írt monográfia-sorozata (összefoglaló magyar ismertetésem a Művészettörténeti Évkönyv 1959. évfolyamában olvasható). Ide tartozik *Vemei Kronberger Emil* (Magyar középkori síremlékek. Bp. 1939) és *Hlatki Mária* (A magyar gyűrű, Bp. 1938) disszertációja, mindkettő ma is még a legjobb összefoglaló listáját adja tárgyalt emlékeinknek. Ma már mindkettő kiegészítésre szorul, de más téren (főúri ékszerek, használati tárgyak) még ebből a korból sem áll rendelkezésünkre a „corpus”.

A koronázással *Bartoniek Emma* foglalkozott a legbehatóbban (A koronázási eskü fejlődése 1526-ig. Századok, 51. 1917. - A magyar királyavatáshoz. Uo. 57-1923. - A magyar királyválasztási jog a középkorban. Uo. 70.1936). Megállapításait teljesen figyelembe véve sem tehettem mást, minthogy a Filipec-pontifikále szövegét összehasonlítsam Bonfini, Callimachos és Dlugosz leírásaival. Ennél a munkánál nagy segítségemre volt egyrészt a Pontificale Romanum azóta megjelent kritikai kiadása (P. *Andrieu:* Le Pontifical Romain III.), másrészt a koronázási szertartásrendről és annak szimbolikájáról a második világháború után megjelent hatalmas irodalom (főképpen Z. *H. Kantorowicz:* The King’s two Bodies. Princetown, 1957. és *W. Ullmann:* Principles of Government and Politics in the Middle Ages. London), amely E. P. Schramm körül egész iskolát alkotott. - A korona legjobb leírása *Deér József* tollából jelent meg németül (Die heilige Krone Ungars. Wien).

A királyi udvarra vonatkozólag sajnos máig sem hoztak újabb anyagot a XV. századból, mint amit már *Csánki Dezső* tanulmányában (Mátyás udvara. Századok, 17. 1883) olvashatunk.

A társadalmi és gazdasági fejlődésről *Mályusz Elemér* tanulmányai nyújtanak alapvető ismereteket (A magyar társadalom a Hunyadiak korában. Mátyás emlékkönyv. Bp. é. n. 1940. - A magyar állam Hunyadi korában. Századok, 91. 1957. - Zsigmönd király központosító törekvései. Történelmi Szemle, 1960). A nagybirtokról két munkát kell kiemelni, *Sinkoviís Istvánét* (A magyar nagybirtok élete a XV. század elején [Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez]. Bp. 1933) és *Ila Bálintét* (A Szentgyörgyi és Bazini grófok birtokainak kialakulása. Turul, 42. 1927). Teljesen új megvilágításba helyezte a nagybirtok megoszlását *Engel Pál* (A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században. Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei, 6. 1968 és 7. 1969). Demográfia szempontjából *Szabó István* két tanul-

Hiányát (Magyarország népessége az 1330. és 1526. évek között. Magyarország történeti demográfiája. Bp. 1963. - La répartition de Ja population de Hongrie, *eatre les bourgades et les villages dans les années 1449-1526. Etudes bistoríques* I. Bp. 1960) és a magamét (A XV. századi magyar arisztokrácia demográfiai viszonyai. *Történeti-statisztikai évkönyv, 1963/64) használhattam.*

Történeti kutatásunk legelhanyagoltabb területe az egyháztörténet, pedig enélkül a középkori viszonyok nehezen vagy sehogy sem érthetők meg. A nagy külföldi kézikönyvek mellett ezért elsősorban *Mályusz Elemér* munkáját (Az egyházi társadalom a középkori Magyarországon Bp. 1971.) és részben saját régebbi munlcáimat használtam fel. (Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén. Századok, 94. 1960. - A XV. századi magyar püspökök. Történelmi Szemle, 1965).

Jegyzetek

9.1. Haury, E.-Th. : Le livre de la description des pays de Gilles le Bouvier, dit Berry (Receuil de voyages et de documents pour servir à l'histoire de la géographie XXII). Paris, 1908. 98-99.

22.1. Az oklevél eredeti latin szövegét közli Házi J.: Sopron sz. kir. város története I./5 141.

28.1. Georgius de Hungária: Tractatus de moribus Turcorum. Az 1480. évi római kiadást használtam az Akadémia Kézirattárában.

30.1. Magyar humanisták levelei, XV-XVI. század. Közreadja V. Kovács Sándor. Bp. 1971. 120.

35. 1. Illyés Gyula: Hetvenhét magyar népmese. Bp. 221-222.

36. 1. Wolkan R.: Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini (Fontes Rerum Austriacarum 61.). Wien, 1907-1918. 554.

36. 1. Magyar humanisták levelei, 172-173.

39.1. Scriptores Rerum Hungaricarum, ed. E. Szentpétery. Bp. 1938.1. 475.

39. 1. Uo. I. 437.

40.1. Uo. I. 345.

52.1. Mollay, K.: Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin Arrabona, 7. 1965. 272.

52-53. 1. A koronázási szertartásrendet a Filipec-kódex szövegébó'l, Bonfini leírásával, továbbá a bécsi levéltárban (Hofkanzleiakten, Fremde Gegenstände 1-45) másolatával vetettem össze. Utóbbit Benda Kálmán barátom volt szíves rendelkezésemre bocsátani, amiért itt is köszönetét mondok.

53.1. Mollay, K.: id. h. 272.

55. 1. Wolff-Windegg, Ph.: Die Gekrönten. Stuttgart, 1958. 145.

57. l.Uo.212.

57. 1.1. Sámel 16, 13.

58.1. Ullmann, W.: Der Souverenitätsgedanke in den mittelalterlichen Krönungsordines. Festschrift P. E. Schramm I. Wiesbaden, 1964. 77.

59.1. A két lengyel szemtanú Callimachos, a király nevelője, és Dlugosz

János kanonok volt. Az első idézet Callimachostól (Schwandtmer, Scriptores, I. 464). a második Dlugosztól (Uo. 743) származik.

60. 1. Hunyadi esküjét három forrásból kellett rekonstruálni: Kovachich G. M.: Supplementum ad Vestigia Comitiorum II. 44. és az ott idézett források, és végül egy XIX. századi másolatból (Országos Levéltár, Magyar Kancellária lt. eln. 964. 1834), amelyet ugyancsak Benda Kálmán szívességének köszönhetek.

72.1. Illyés: id. h.

75. 1. Baranyai B.: Zsigmond király ún. Sárkány-rendje. Századok, 59-60. 1925-1926. 575.

76. 1. Az oklevél latin szövegét a Zichy család okmánytára, V. 416. közli.

77-78.1. A királyné koronázásnál ugyancsak az esztergomi pontifikáiét vettem alapul.

79.1. Mollay K.: Das Ofner Stadtrecht. Bp. 1959. 61.

79.1. Az oklevelet közli: Zsigmond-kori oklevéltár (összeállította: Mályusz E.), II. 7519. sz.

81.1. Illyés: id. h. 51.

84.1. Diplomáciai emlékek Mátyás korából, IV. 316.

84-85.1. Az udvar mozgására a két példát Sebestyén Béla (A magyar királyok tartózkodási helyei. Bp. 1923) c. munkájának az Országos Levéltár könyvtárában található, Miklósy Zoltán által kiegészített példányából vettem.

88.1. Tömpékre 1. Zsigmond-kori oklevéltár, II. 1356. sz.

89. 1. A svájci forrás Csánki-féle (Századok, 17. 1883. 754) magyar fordítását használtam.

91-92.1. Eschenloer leírását magyar fordításban közli Szamota I.: Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. Bp. 1891.

93. 1. Mollay K.: Das Ofner Stadtrecht. 62.

109. 1. Máté 16, 18-19.

115-116.1. A pápai megbízásokra lásd: Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis, IV.

122.1. Magyar humanisták levelei. 187.

126.1. Idézi a római levéltárból Fraknói V. (Századok, 23. 1898. 389.)

139. 1. Uo. I. 163. olvasható oklevélben.

146.1. A regesztát Lukcsics munkájából vettem (A XV. századi pápák oklevelei, I. 50. sz.

154. 1. Bistucci szövegének Csánki-féle fordítását vettem át. (Századok, 17.) (1883. 621.)

156.1. Kropf L.: Pászthói Rátholdi Lőrinc zarándoklása. Századok, 30. 1896. 716-730.

159. 1. Az oklevelet közli Csáky oklevéltár I. 241.

179. 1. Ortutay Gy.—Dégh L.—Kovács A.: Magyar népmesék. Bp. 1960. 161. Megjegyzem, hogy a népmese eredeti tájszólását átírtam.

207-208. 1. Burgio jelentését Bartoniek Emma fordításában idézem. Mohács Magyarországa. Báró Burgio pápai követ jelentései. Bp. 1926. 13-16.

A képek forrásjegyzéke

I. Királykoronázás. A Filipec pontifikáié iniciáléja. Esztergom, Főegyházmegyei Könyvtár.
II. Utószülött László. Bécs, Kunsthistorisches Museum
III. Templomszentelés. A Filipec kódex miniatúrája. Esztergom, Főegyházmegyei Könyvtár.
IV. A Sárkány-rend jelvénye. München, Bayerisches Nationalmuseum.
V. A Sárkány-rend omátusának töredéke. Bécs, Kunsthistorisches Museum.
VI. Corvin János. München, Bayerische Staatsgemäldesammlungen.

1. Zsigmond és Ciliéi Borbála. Bécs, Nationalbibliothek Cod. Lat. 1767.
2. A Szent Korona.
3. Halotti korona a nagyváradi királysírból. Történeti Múzeum.
4. Mátyás, Bautzen, Városháza.
5—6. A koronázási eskükereszt. Esztergom, Székesegyház kincstára.
7. Mátyás által ajándékozott kalap. Wienemeustadt Stadtmuseum.
8. Mátyás által ajándékozott ruha galérdíszítése. Ugyanott.
9. A Corvin ivószaru, Esztergom, Székesegyház kincstára.
10. A Corvin ivószaru részlete.
11. B. Striegel: II. Ulászló. Szépművészeti Múzeum.
12. Szécsi Dénes érsek sírköve, Esztergom, Székesegyház.
13. Vitéz János esztergomi érsek sírköve. Esztergom, Székesegyház.
14. A koronázási infula. Esztergom, Székesegyház kincstára.
15. Szécsi Dénes pásztorbotja, ugyanott.
16. Szécsi Dénes főpapi pecsétje. Esztergomi káptalan magánlevéltára.
17. Hédervári László egri püspök főpapi pecsétje. Országos Levéltár, pecsétmásolatok gyűjteménye 311. sz.
18—19. Enkolpion, ugyanott.
20. Bakócz Tamás mellkeresztje, ugyanott.
21—22. Pluviálé-csat. Történeti Múzeum.

23. Szécsi Dénes bíboros kelyhe. Esztergom, Székesegyház kincstára.
24. Vetési Albert veszprémi püspök casulája. Bakonyi Múzeum, Veszprém.
25. Szent Márton miséje. Szépművészeti Múzeum.
26. A Jánosréti oltár részlete. Szépművészeti Múzeum.
27—28. Köpenycsat. Történeti Múzeum.
29—30—31. Ezüst ivópohár. Történeti Múzeum.
32. Gyűrűk. Történeti Múzeum.
33—34—35—36. A Sárkány-rend tagjának címere. Fővárosi Történeti Múzeum.
37. Kolozsvári Tamás oltárképének részlete. Esztergom, Keresztény Múzeum.
38. Címer a nógrádi várból. Balassagyarmat, Nagy Iván Múzeum.
39. A Rozgonyiak címere. Fővárosi Történeti Múzeum.
40—41—42—43. Sárkány-motívum elefántcsont nyergen. Történeti Múzeum.
44. Az ifj. Stibor sírköve, ugyanott.
45. Zápolyai Imre sírköve, Szepeshely.
46—47. Garai Miklós nádor és Héderváry Lőrinc nádor pecsétje. Országos Levéltár, pecsétmásolatok gyűjteménye.

Ábrák és térképek jegyzéke

Időrendi áttekintés

1382. szeptember 10.	I. Lajos király halála
1382. szeptember 17.	Mária királynő' koronázása
1385. november 1.	Mária királynő és Zsigmond házassága
1387. március 31.	Zsigmond király koronázása
1395. május 17.	Mária királynő halála
1396. szeptember 28.	Zsigmond nagy nyugati keresztes sereg élén Nikápolynál súlyos vereséget szenved a töröktől
1401. április 28.	Zsigmondot a főurak Budán elfogják és Visegrádon börtönbe vetik. Garai Miklós szlavón bán fiát kezesül adva Siklós várába viszi és ott tartja Őrizet alatt.
1401. augusztus 31.	Zsigmond szerződést köt a Garai Miklós és Ciliéi Hermán vezetése alatt álló főúri párttal. Ciliéi Anna nevű lányát Garai, Borbálát Zsigmond veszi feleségül.
1402-1433	Garai Miklós nádor
1402. július 20.	Timur mongol vezér fényes győzelmet arat a török szultánon.
1402. december 25.	A Garai párttal szemben álló főpapok és főurak Kanizsai János esztergomi érsek vezetésével Nápolyi Lászlót ismerik el királynak.
1403. augusztus 5.	Nápolyi Lászlót Zágrábban megkoronázzák
1403.	Stibor vajda szétveri a Kanizsaiak seregét Pápócnál
1403. október 8.	Zsigmond általános kegyelmet hirdet a felkelőknek
1404-1419	Eberhard zágrábi püspök főkancellár lesz a kegyvesztett Kanizsai János helyett.
1405. december 6.	Borbála királyné megkoronázása
1408. december 13.	A Sárkány-rend megalapítása
1410. szeptember 20.	Zsigmondot német-római krállyá választják
1411.	Zsigmond leányát, Erzsébetet eljegyzi Albert osztrák herceggel
1413.	Zsigmond Velencével 5 évre fegyverszünetet köt
1413-1419	Zsigmond hat évig távol marad, az országot Garai Miklós

	nádor és Kanizsai János esztergomi érsek kormányozza teljhatalommal.
1414-1417	Konstanzi zsinat
1416.	Két kisebb török betörés
1418.	Kanizsai János érsek halála
1419.	Velence elfoglalja Dalmáciát
1420.	Az Erdélybe betörő' török sereg Hátszegnél megveri Csáky Miklós vajda seregét
1421-1433	Albeni János zágrábi püspök főkancellár
1423-1439	Pálóczi György esztergomi érsek
1432.	Török betörés a Szászföldre
1433.	Zsigmondot a pápa Rómában német-római császárrá koronázza.
1435-1436	Pálóci Mátyus nádor
1437-1447	Héderváry Lőrinc nádor
1437. december 9.	Zsigmond király halála
1438. január 1.	Albert király koronázása
1439. október 27.	Albert király halála
1439- 45	Hunyadi János Szörényi bán
1440. január 18.	A magyar országgyűlés Ulászló lengyel királyhoz a magyar trónra meghívó küldöttséget indít Lengyelországba.
1440. február 2.	Habsburg (III.) Frigyes herceget német-római királlyá választják
1440- 1465	Szécsi Dénes esztergomi érsek
1440. február 22.	V. (utószülött) László megszületése
1440. május 15.	Erzsébet királyné hívei megkoronázzák V. Lászlót
1440. július 17.	I. Ulászló király megkoronázása
1441-1444	Rozgonyi Simon egri püspök főkancellár
1440.	Erzsébet királyné V. Lászlót III. Frigyes gyámsága alá helyezi, a koronát is átadja, Giskrát a bányavárosok kapitányává és seregének vezetőjévé nevezi ki.
1441-1448	Hunyadi János erdélyi vajda (Újlaki Miklóssal, 1446-tól Bebek Imrével együtt viseli a tisztséget)
1442.	Aeneas Silvius Piccolomini III. Frigyes szolgálatába lép
1443. február 23.	Hunyadi Mátyás születése Kolozsvárott
1444. november 10.	A várnai csata. Ulászló király halála
1445. április	Az országgyűlés hét főkapitányt választ és hajlandó V. Lászlót királynak elismerni, ha III. Frigyes a Szent Koronával együtt kiadja
1445-1465	Vitéz János váradi püspök
1446. június 5.	A pesti országgyűlés Hunyadi Jánost kormányzóvá választja
1448. október 18-19.	Hunyadi Rigómezőn a töröktől vereséget szenved

1450.	március 28.	Hunyadi Mezőkövesden Giskrával békét köt, a bányavárosok továbbra is Giskra kezén maradnak
1451.	március 19.	III. Frigyest a pápa német-római császárrá koronázza, kíséretében található V. László
1452.	szeptember 1.	A szövetséges magyar és osztrák rendek Ciliéi Ulrik vezetésével Bécsújhelyen ostrom alá vették III. Frigyest, aki kiadja V. Lászlót
1452.	szeptember 4.	V. László megkezdi tényleges uralmát, Hunyadi lemond és Beszterce grófja lesz
1452-1463		Szécsi Dénes esztergomi érsek főkancellár
1453.	május 29.	Konstantinápoly (Bizánc) eleste
1456.	július 21-22.	Hunyadi János nándorfehérvári győzelme
1456.	augusztus 11.	Hunyadi János halála
1456.	november 9.	Hunyadi László és hívei Nándorfehérvár várában megölik a király kíséretében ott tartózkodó Ciliéi Ulrikot
1456.	november 23.	V. László Temesvárott ünnepélyes ígéretben büntetlenséget biztosít Hunyadi Lászlónak és híveinek
1457.	március 14.	A Garai-Űjlaki-párt Budán elfogatja Hunyadi Lászlót és halálra ítélteti
1457.	március 16.	Hunyadi László lefejezése
1457.	november 23.	V. László - aki Hunyadi Mátyást magával vitte - Prágában meghal
1458.	január 24.	A köznemesség és Szilágyi Mihály seregének nyomására a bárók Hunyadi Mátyást királlyá választják, mellé öt évre Szilágyi Mihályt rendelik kormányzónak
1458-1484		Guti Ország Mihály nádor
1458.	augusztus	A pesti országgyűlésen Mátyás lemondatja Szilágyi Mihályt kormányzói tisztségéről
1458.	augusztus 19.	Aeneas Silvius Piccolomini, mint II. Pius, elfoglalja a pápai trónt.
1459.	február 17.	A Garai-Újlaki liga Németújvárott tartott gyűlésén az ország trónját III. Frigyes császárnak ajánlja fel, aki a meghívást március 4-én elfogadja
1459.	április 7.	III. Frigyes serege Körmendnél megveri Mátyás vezérét, Szentmártoni Nagy Simont
1459.	április 12.	Nagy Simon a második csatában győz, Garai László és Újlaki Miklós elhagyják a császárt, Garai László meghal
1460.	november 8.	A Mátyás megbízásából a déli végeket védő Szilágyi Mihályt a török elfogja és Konstantinápolyban kivégezteti
1462.		Giskra négyévi harc után behódol Mátyásnak, aki a lippai és solymosi uradalmakkal ajándékozza meg és 40 000 forintot fizet Giskrának

1463. május 1.	Mátyás esküvője Pogyebrád György lányával, Katalinnal
1463.	Mátyás III. Frigyessel szerződést köt, melynek értelmében 60000 forintért visszakapja a Szent Koronát és Sopront. A szerződés egyik pontja szerint (az akkor 21 éves) Mátyás utód nélküli halála esetén a magyar trónt (az akkor 48 éves) Frigyes örökli.
1463. december 25.	Mátyás többhónapos ostrom után elfoglalja Jajca várát és azt a török elleni védelem sarkpontjává építi ki
1464. január	Katalin királyné halála
1464-1465	Zápolyai Imre bosnyák kormányzó
1464. március 29.	Mátyás koronázása
1465-1472	Vitéz János esztergomi érsek
1467.	Mátyás elfoglalja Kosztolányt, a huszita védőket felakasztatja
1467. március	Mátyás a budai országgyűlésen pénzügyi reformokat szavaztat meg, ezek nyomán évi jövedelme 600-800 000 forintra emelkedik. Az első új kincstartó Janus Pannonius pécsi püspök.
1467.	A „feketének” nevezett Hág Ferenc cseh zsoldosvezér Mátyás szolgálatába lép, ezzel alakul meg a „fekete sereg”.
1467.	Zápolyai Imre és István, továbbá Szentgyörgyi Zsigmond és János gróf vajdák vezetése alatt lázadás tör ki Erdélyben, mert a király elejtette törökellenes politikáját és a cseh tartományok megszerzésére törekedett.
1468-1472	Dengelegi Pongrác János és Monoszlói Csupor Miklós erdélyi vajda
1468.	A kisebbségben levő katolikus cseh rendek Mátyást cseh királlyá választják
1471. március 22.	Pogyebrád György cseh király halála.
1471. május 28.	A cseh rendek Ulászló lengyel herceget választják meg cseh királynak
1471. december 19.	Vitéz János érsek vezetésével Mátyás ellen összeesküvést szőnek, helyébe Kázmér lengyel királyt hívják meg a trónra. Kázmér november elején elfoglalja a Felvidék egy részét. Mátyás Vitézt körülzáija, majd színleg kibékül vele.
1472. augusztus 8.	Mátyás megerősödve elfogatta és becsukatta Vitéz Jánost, aki meghal.
1472.	A török a Száva jobb partján felépíti Szabács várát
1473. április 2.	Corvin János születése.
1476. február 15.	Mátyás többhónapos ostrom után elfoglalja Szabácsot
1476. szeptember 15.	Mátyás esküvője Beatrixszal

1479. október 13.	Kinizsi Pál és Báthory István országbíró Kenyérmezón fényes győzelmet arat a török felett
1485. június 1.	Mátyás elfoglalja Bécs városát
1485-87	Zápolya! Imrét Mátyás nádorrá választatja. Feladata Corvin János utódlásának biztosítása
1479-1493	Báthory István országbíró, egyben erdélyi vajda
1490. április 6.	Mátyás halála
1490. július 4.	Csontmezón (Tolna megye) a bárók megverik Corvin János csapatait
1490. július 15.	Ulászló lengyel herceget magyar királlyá választják

Névmutató

Válogatás Fügedi Erik műveiből

Nyitra megye betelepülése. Budapest 1938.
Középkori cseh oklevelek. Budapest 1952.
A XV. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Budapest 1970.
Vár és társadalom a XIII-XIV. századi Magyarországon. Budapest 1977.
A magyar korona regénye. Budapest 1979.
Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Budapest 1981.
Középkori pontifikális pecsétek Magyarországon. Budapest 1984.
Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. Budapest 1986.
Kings, bishops, nobles and burghers in medieval Hungary. London 1986.
„Könyörülj, bánom, könyörülj...”. Budapest 1986.
„Vágjad bánom!”. Budapest 1991.
Az Elefánthyak. (A középkori magyar nemes és klánja). Budapest 1992.

Fügedi Erik (1916-1992) a ritka, s szerencsés történetíró egyaránt tudott szűk szakmai közönségnek és, a könnyed mesemondó stílusában, a nagyközönségnek írni. Az *Uram, királyom...* ez utóbbiak közé tartozik.

Persze nem tudta volna ily könnyedén megidézni a 15. századi Magyarországot, ha előtte nem foglalkozott volna oly sokszor a kor legfontosabb jellemzőivel. Érzékeltetni, milyen is az ország a 15. században, csak komoly előtanulmányok alapján lehet. Ezeket az előtanulmányokat a Szerző maga igyekezett elvégezni. Az ország elitjét alkotó magyar arisztokrácia egyáltalán nem szűk, s zárt közösségének sokirányú kapcsolatait éppúgy kikutatta, ahogy a kor főpapjairól is igyekezett mindent megtudni, s ebből még e főpapok által használt pecsétek vizsgálata sem maradt ki. Előbbi műve alapvetés volt ehhez a könyvhöz, az utóbbi pedig éppen ennek a könyvnek tanulsága volt: aprólékos, alapos kutatás nélkül nincs jól elmesélhető egész.

S akkor még nem vettük számításba azt, hogy más „nyelven” kell a hazai, akár tudós körökhöz, akár az érdeklődőkhöz szólni, s más „nyelven” lehet a külföldieknek tálalni a magyar történelmet. A Szerző jó időben és jó helyen született ebből a szempontból: pozsonyi volt a család, s az ő születésekor a családfő éppen Bécsben szolgált. Fügedi Erik a németben, a szlovákban, s az utána hozzátanult franciában és angolban egyaránt otthonosan mozgott, s latinból sem sokan körözhették le a pályafutása során. E nyelveken szólni persze bárki megtanulhat, de tudni kell: a nyelv eszköz, amit hajói használunk, aranyat ér, hiszen közvetíti azt a kultúrát, amiben otthonosan mozgunk, a másik kultúrában élő olvasónak, de ezt csak akkor tudja hatékonyan megtenni, ha a külföldi olvasó kultúráját is ismerjük.

Mindvégig érdekelte a Szerzőt a Felvidék, a mai Szlovákia története. Nem véletlen, hogy első jelentős munkája (1938) éppen Nyitra megye betelepüléséről szólt, s utolsó munkáinak egyike (1992) a felvidéki Elefánthyak története. Egyik esetében sem okozott gondot számára, hogy a szlovák történetírás eredményeit is hasznosítsa, s ráadásul az utóbbi munkájában megkísérelte, hogy az angol irodalomban meggyökeresedett nemzetség-fogalom (klán) alapján kísérelje meg láttatni egy magyar nemesi család történetét. Ha új módszerre lelt, sietett a magyarországi viszonyokra alkalmazni. így tette akkor is, amikor francia mintára megalkotta a magyarországi városultság egyik mérőeszközét, a városlakó koldulórendek számára alapozva.

Hogy mindvégig izgatta a Szerzőt, milyen volt a magyar királyi udvar, s kik voltak a tagjai, azt jól mutatják munkái, melyeket hol tudományos alapvetéssel, hol népszerű könnyedséggel írt meg. A hazatért Szentkoronáról szóló regényes munkája (1979) éppúgy jelzi ezt a törekvését, mint az I. (Nagy) Lajos halála utáni zűrzavaros időszakáról szóló művei (1986, 1991). Kisebb-nagyobb munkáinak színe-javát csokorba szedte, és úgy tárta olvasói elé (1981). Szólt a koldulóbarátokról, a középkori polgárról és nemesről egyaránt. Érdekes, mit válogatott be

tanulmányaiból ebbe a csokorba. Bekerültek azok a munkái, amelyek a magyar városokról szóltak. A városok kiváltságos települések voltak, s így érthetően e kiváltságok rendszerének feltérképezése volt az elsődleges feladat. A városok fontos lakói a szerzetesek, s a városok fontos tevékenysége a (kül)kereskedelem. A városok adtak otthont az ország lakossága jórészének. Hogyan oszlott meg és mekkora volt az ország lakossága, az a városok története szempontjából sem elhanyagolható. Különösen kedveltek voltak előtte azok a témák, amelyeket számokkal kifejezhető statisztikai adatokkal tudott kifejteni, bemutatni.

A család, a gazdaság, a kultúra, s mindenki, aki ezeknek részese, itthon született és vendég, egyaránt a Szerző érdeklődési körébe tartozott, s ha érdekelte, kutatta, s eredményeit sem rejtette véka alá.

Az *Uram, királyom...* című könyvében távolról közelíti meg témáját. Az egészből indul ki, hogy a részleteket annál plasztikusabban tudja kidomborítani.
Hogy milyennek látszott Magyarország a 15. században, azt egy külföldi szemével láttatja, majd hozzáteszi azt, amit itthoni forrásokból ismer. Nem feledkezhetünk meg arról a törekvéséről, hogy az ország kormányzásának sémáját mindig közérthetően mutassa be. A kormányzás mechanizmusa éppúgy látható, mint a szakterületeké (pénzügy, igazságyügy stb.).

Nem hiányzanak az ország nagycsaládainak rokoni kapcsolati táblázatai sem. Az uralkodók származása, családi összeköttetései hasonlóképpen grafikus megjelenítést kapnak. Hogy milyen szertartáson megy át a király, amíg koronázott királya lesz az országnak, éppúgy leírja, mint a királyi házat, a királyi udvart.

Az ország fontos szereplőit, a főpapokat az egyetemes egyház szövetébe helyezi, hogy megértesse, miért foglalnak el oly fontos helyet az országban. A Róma és Buda vonzásában élő főpapjainak egyaránt szolgáltak a pápa szándékára és támogatták a magyar király akaratát. Voltak köztük diplomaták és az ország sorsát eldöntő dekrétumok megszövegezői. Mindezt részben jövedelmeik tették lehetővé, részben az a hatékony szervezet, amelyet évszázadok során építettek ki a magyar egyházfők. De nemcsak az egyházfők, hanem kisebb-nagyobb tisztséggel és javadalommal rendelkező papok is lelkiismeretesen végezték mindennapi szolgálatukat akár a székesegyházakban, akár pedig a nép között: városi és falusi plébániákon.

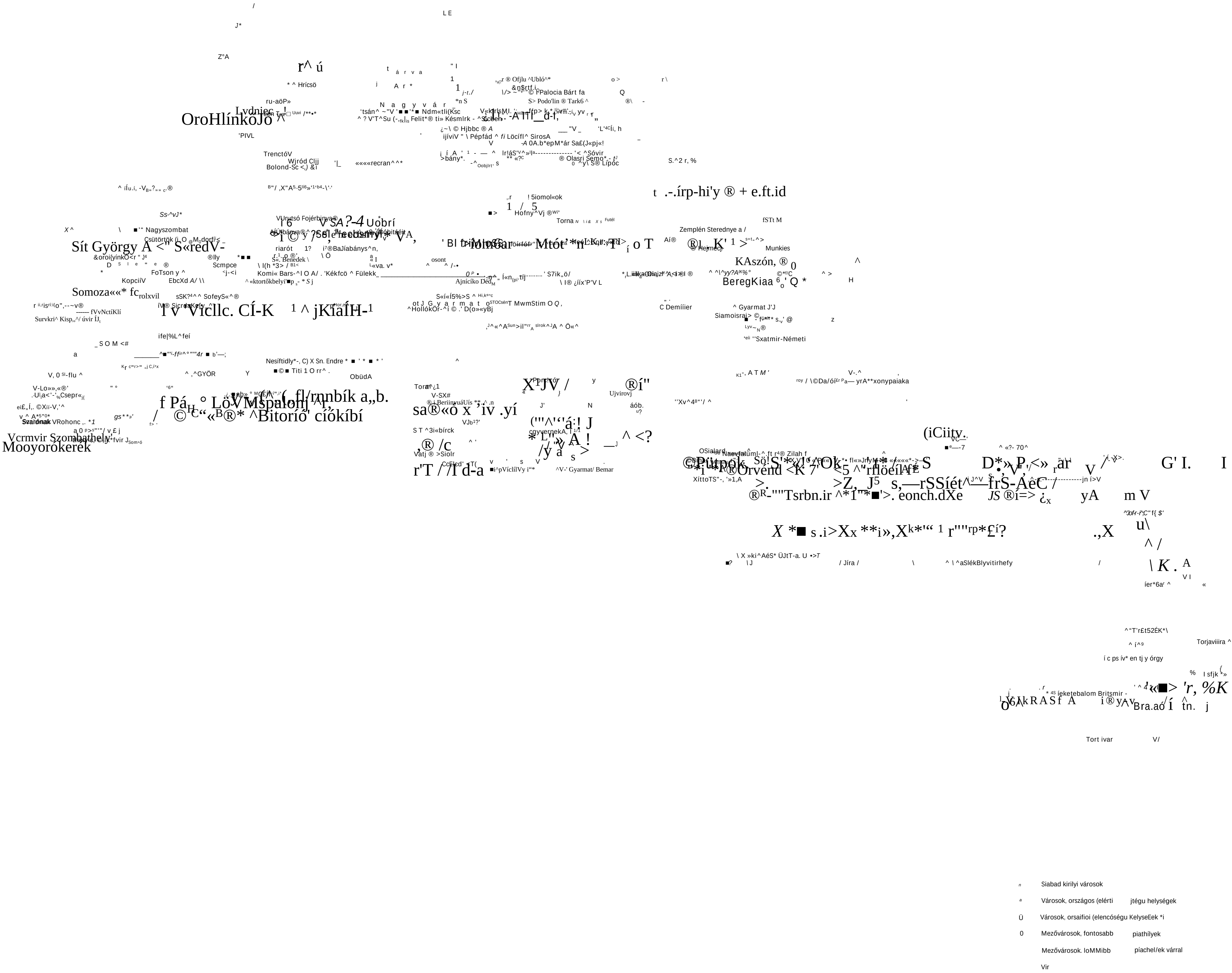
Az ország főurai a nagybirtokok tulajdonosai ugyancsak ismerték feladatukat, amely az ország szolgálatára kötelezte őket. Vagyonuk alapja a föld csak akkor termett, ha hatékony művelését megfelelő igazgatás megszervezésével elősegítették. A vagyonból jutott az országot védő katonaságra, s a szűkebb és a tágabb családot (mibe mindenki, aki szolgált, beletartozott) egyaránt védő igazgatási központ: a vár építésére, fenntartására. A főurakból kerültek ki az udvar főméltóságai, az igazgatás részterületeinek vezetői. Ki ne isméмé a Garaiak, a Cilleiek, a Hunyadiak nevével fémjelzett fogalmakat. E nevek mögött nemcsak családok, de kiterjedt kapcsolati rendszerek is voltak. E kapcsolati rendszerekben részvevők, hogy elősegítsék a hatalomból való részesedésüket, ligákat hoznak létre.

Külön fejezete a magyarországi hatalmi rendszernek I. Mátyás király politikája. A különböző régi és új családok tagjai között lavírozva, sikerült a királynak hozzá - de csak életében - hü támogatókra szert tennie. Ezt a sokszínű világot tette tönkre Mohács. Az odavezető utat, az ott bekövetkezett tragédiát, s az azt követő fejetlenséget már sokan megpróbálták ábrázolni. Egyetlen momentumban valamennyien megegyeznek: az ország vezetői nem álltak a helyzet magaslatán.

Adataiban (s ez leginkább az irodalmi összefoglalásában tükröződik) korszerű a könyv a megjelenési évéig (1974), ami azonban a máig tartó hatását illeti: a legnagyobb erénye az olvasmányos stílus, a játszva tanítás; a téma megszerettetésével magával ragadja az olvasóját, hogy folytassa az ismeretszerzést, a kutatást ott, ahol a Szerző abbahagyta.

2004. márciusában

Tartalom

Nagyszombat
Zemplén
Torna
Szatmár-Németi
Siabad kirilyi városok
Városok, országos (elérti jtégu helységek
Városok, orsaifioi (elencóségu KelyseEek
Mezővárosok, fontosabb piathílyek
Mezővárosok. loMMibb píachel/ek várral
Vir